

Başlangıcından Günümüze

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Editör
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan

siyasal kitabevi

Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Editör: Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan
Kapak ve Sayfa Düzeni: Leyla Çelik
Redaktör: Çiğdem Kılıçoğlu-Çağla D. Tağmat

©Siyasal Kitabevi, Tüm Hakları Saklıdır.
Şubat 2011, Ankara

Siyasal Kitabevi
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay-Ankara
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx
Faks: 0 (312) 419 16 11
e-posta: info@siyasalkitap. com
http://www. siyasalkitap. Com

Baskı
Desen Ofset A.Ş.
Birlik Mah. 448. Cad. 476. Sk. No: 2
Çankaya / ANKARA Tel: (312) 496 43 43

Dağıtım
Ekinoks Yayın Dağıtım
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay-Ankara
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx
Faks: 0 (312) 419 16 11
e-posta: info@siyasalkitap. com

Başlangıcından Günümüze

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ

Editör

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan

Önsöz

Türk çağdaşlaşması veya modernleşmesi denildiğinde, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı ile günümüze değin devam eden süreç akla gelir. Bu süreçte çok sayıda devlet adamı, aydın, sivil ve askeri bürokrat sahneye çıkmakla birlikte, Mustafa Kemal Atatürk, sürece asıl damgasını vuran kişi olmuştur. Bu nedenle de O, hem çağdaş Türkiye'nin kurucusu hem de Türk çağdaşlaşmasının önderi olarak kabul edilir. Atatürk döneminde gerçekleştirilen devrimler, belli bir tarihsel birikimin sonucudur ve aynı zamanda da sürekli değişim ve yenilenmeyi öngörmektedir. Bundan hareketle, Atatürk'ün öngördüğü çağdaşlaşma modeli, hem ciddi bir kopuşu hem de tarihsel sürekliliği bünyesinde barındırır. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinde de, en başından itibaren bu kopuş ve süreklilik birlikte ele alınmıştır.

1933 yılında Cumhuriyetin 10. yılı kutlamaları, aynı zamanda geçmişin de değerlendirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyetin coşkusunun yaşandığı günlerde, gençliğin durumu da tartışılmış ve bu kesime emanet edilen devrim ilkelerinin geleceği sorgulanmıştır. Rejimin güvencesi olan gençliğin, Cumhuriyet ideolojisine bağlı olarak yetişmesi temel amaç olduğu için, bu kesime Türk Devrimi'nin tarihinin anlatılması kararlaştırılmıştır.

Bugün Türkiye'deki tüm yüksek öğretim kurumlarında öğrenim gören öğrenciler için, zorunlu derslerden biri olan *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, *İnkılâp Tarihi Dersleri* adıyla 1934 yılından itibaren okutulmaya başlanmıştır. Yüksek öğrenim gençliğine Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamaları ile ilgili bilgi aktarılması; Türk Devrimi'nin temel niteliklerinin anlatılması ve benimsetilmesi; tarih bilincine sahip gençler yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Böylece devrime bağlı nesiller yetiştirilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı ve bağımsızlığı da korunmuş olacaktı.

İlk olarak Milli Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet Bayur, İstanbul Üniversitesi'nde, ardından da Başbakan İsmet İnönü, Ankara Hukuk Mektebi'nde *Türk İnkılâp Tarihi* dersleri vermişlerdir. Konferans şeklinde verilmesi planlanan dersler dört ana bölüme ayrılmıştır. O dönemde CHP Genel Sekreteri olan Recep Peker, siyaset; Mahmut Esat Bozkurt hukuk; Yusuf Hikmet Bayur dış politika; Yusuf Kemal Tengirşenk ise ekonomi ile ilgili konuları üstlenmiştir.

Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanı olduğu dönemde, 15 Nisan 1942'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne bağlı olarak kurulan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ile birlikte, dersin adı *İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi* olarak değiştirilmiş ve kurulan Enstitü'nün kontrolüne bırakılmıştır.

27 Mayıs 1960 tarihindeki askeri müdahale sonrasında *Türk Devrim Tarihi* adını alan ders, tüm yüksek öğrenim gençliği için zorunlu derslerden biri olmaya devam etmiştir. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ardından bu kez *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* adıyla verilmeye başlanan ders, günümüzde de ön lisans ve lisans öğrencileri için ortak zorunlu derslerden biri olarak tüm yüksek öğretim kurumlarında okutulmaktadır.

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, bir dersten öte, tarih biliminin alanlarından biri haline gelmiştir. Tarihin dışında, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi ve edebiyat başta olmak üzere, pek çok farklı bilim dalı ve disiplin ile de desteklenen *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Türkiye'deki çağdaşlaşma sürecinin tarihidir.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü öğretim elemanları tarafından hazırlanan ve kendilerine belli sorumluluklar yükleyen bu kitap ile söz konusu sürece damgasını vuran kişi, olay ve olguların doğrudan aktarılması, okuyucuların yorum ve değerlendirme yapması amaçlanmıştır.

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

Kısaltmalar

AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
akt. : Aktaran
ANAP : Anavatan Partisi
AP : Adalet Partisi
ASAM : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
ATAM : Atatürk Araştırma Merkezi
ATASE : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
A.Ü. : Ankara Üniversitesi
AÜSBF : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
B. : Basım
BCA : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz. : Bakınız
BM : Birleşmiş Milletler
C. : Cilt
CENTO : Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Örgütü)
Çev. : Çeviren
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP : Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP : Cumhuriyetçi Millet Partisi
Der. : Derleyen
DP : Demokrat Parti
DSP : Demokratik Sol Parti
DYP : Doğru Yol Partisi
Ed. : Editör
FP : Fazilet Partisi
Haz. : Hazırlayan
IMF : International Money Fund (Uluslararası Para Fonu)

MBK : Milli Birlik Komitesi
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
MGK : Milli Güvenlik Kurulu
MHP : Milliyetçi Hareket Partisi
MKP : Milli Kalkınma Partisi
NATO : North Atlantic Treaty Organization(Kuzey Atlantik Paktı Örgütü)
RP : Refah Partisi
s. : Sayfa
S. : Sayı
SHP : Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
t.y. : Tarih yok
TDK : Türk Dil Kurumu
TİP : Türkiye İşçi Partisi
TİTE : Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TSK : Türk Silahları Kuvvetleri
TTK : Türk Tarih Kurumu
vd. : Ve diğerleri
vs. : Vesaire
Yay. : Yayınevi/Yayıncılık/Yayınları
Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan
Yay. Yön. : Yayın Yönetmeni
YKY : Yapı Kredi Yayınları
YTP : Yeni Türkiye Partisi

İçindekiler

ÖNSÖZ 5
KISALTMALAR 7
GİRİŞ 17

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NDE SOSYO-EKONOMİK DÜZEN VE XIX. YÜZYIL YENİLEŞME HAREKETLERİ

1.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASAL VE TOPLUMSAL YAPI 19
1.1.1. Yönetenler (Askeriler) 20
1.1.2. Yönetilenler (Reaya) 22
1.2. KLASİK OSMANLI DÜZENİNDE DEĞİŞİM ve GERİLEME 23
1.3. FRANSIZ DEVRİMİ VE OSMANLI DEVLETİ'NE ETKİSİ 27
1.4. XIX. YÜZYIL OSMANLI MODERNLEŞMESİ 28
1.4.1. III. Selim Dönemi (1789–1807) 29
1.4.2. II. Mahmut Dönemi (1808–1839) 31
1.4.3. Tanzimat Dönemi (1839–1876) 35
1.4.3.1. Tanzimat Fermanı (1839) 35
1.4.3.2. Islahat Fermanı (1856) 36
1.4.3.3. Tanzimat Dönemi'nde Yapılan Yenilikler 37
1.4.3.4. Yeni Osmanlılar Cemiyeti 39
1.4.4. Birinci Meşrutiyet Dönemi (1876–1908) 41
1.4.5. II. Abdülhamit Dönemi (1876–1909) 42

İKİNCİ BÖLÜM
XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ

2.1. İTTİHAD-I OSMANÎ CEMİYETİ'NDEN İTTİHAT VE TERAKKİ'YE 47
2.1.1. İttihad-ı Osmanî Cemiyeti ve Jön Türkler 47
2.1.2. İkinci Meşrutiyet'in İlan Edilmesi 50
2.2. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ 51
2.2.1. 31 Mart Olayı 52
2.2.2. Reformlar ve Siyasal Yaşam 53
2.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları 55
2.2.3.1. Osmanlıcılık 55
2.2.3.2. İslamcılık 56
2.2.3.3. Türkçülük 57
2.2.3.4. Batıcılık 57

2.2.4. Trablusgarp Savaşı 58
2.2.5. Balkan Savaşları 59
2.3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ve OSMANLI DEVLETİ 61
2.3.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Nedenleri ve Savaşın Başlaması 61
2.3.2. Osmanlı Devleti Açısından Birinci Dünya Savaşı 62
2.3.2.1. 1914 Yılı 64
2.3.2.2. 1915 Yılı 64
2.3.2.3. 1916 Yılı 66
2.3.2.4. 1917 Yılı 67
2.3.2.5. 1918 Yılı 69
2.3.3. Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuçları 70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MONDROS MÜTAREKESİ VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER

3.1. MONDROS MÜTAREKESİ 73
3.1.1. Mütarekenin İmzalanması 73
3.1.2. Mütareke'nin Başlıca Hükümleri 74
3.1.3. Mondros Mütarekesi'nin Uygulanması ve İşgaller 75
3.2. MÜTAREKE DÖNEMİNDE SİYASAL GELİŞMELER VE OSMANLI HÜKÜMETLERİ 76
3.2.1. Mütareke Sonrası Siyasal Olaylar 76
3.2.2. Mütareke'den İzmir'in İşgali'ne İstanbul Hükümetleri 77
3.2.3. Mütareke Döneminde Basın 80
3.3. PARİS BARIŞ KONFERANSI 81
3.3.1. Konferansa Genel Bir Bakış 81
3.3.2. Konferans'ta Türk Toprakları ile İlgili Olarak Alınan Kararlar 82
3.3.3. İzmir'in İşgali 83
3.4. MÜTAREKE ORTAMINDA CEMİYETLER 84
3.4.1. Kuvayı Milliye 84
3.4.2. Ulusal Cemiyetler 85
3.4.2.1. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi 85
3.4.2.2. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti 86
3.4.2.3. Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 86
3.4.2.4. İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti 86
3.4.2.5. Kilikyalılar Cemiyeti 86
3.4.2.6. Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti 87
3.4.2.7. Milli Kongre Cemiyeti 87
3.4.3. Ulusal Varlığa Düşman Cemiyetler 87
3.4.3.1. Azınlıklar Tarafından Kurulan Cemiyetler 87
3.4.3.2. Müslüman Unsurlar Tarafından Kurulan Milli Varlığa Düşman Cemiyetler 88
3.4.3.2.1. Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası 88
3.4.3.2.2. Kürt Teali Cemiyeti 88
3.4.3.2.3. İngiliz Muhipler Cemiyeti 89
3.4.3.2.4. Teali-i İslam Cemiyeti 90
3.4.3.2.5. Hürriyet ve İtilaf Fırkası 91
3.4.3.2.6. Wilson Prensipleri Cemiyeti 91
3.5. MÜTAREKE DÖNEMİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA 92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
GENELGELER VE KONGRELER DÖNEMİ

4.1. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ANADOLU'YA GEÇMESİ 97
4.1.1. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'ne Atanması 97
4.1.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Ayak Basması 98
4.2. GENELGELER VE KONGRELER DÖNEMİ 99
4.2.1. Havza Genelgesi 99
4.2.2. Amasya Genelgesi 99
4.2.3. Erzurum Kongresi 100
4.2.4. Sivas Kongresi 102
4.3. DİĞER KONGRELER 104
4.3.1. Üç Liva Kongreleri 104
4.3.2. Trabzon Kongreleri 105
4.3.3. Batı Anadolu Kongreleri 105
4.3.3.1. Balıkesir Kongresi 105
4.3.3.2. Nazilli Kongresi 105
4.3.3.3. Alaşehir Kongresi 106
4.3.4. Trakya Kongreleri 106
4.4. HEYET-İ TEMSİLİYE VE İSTANBUL HÜKÜMETLERİ: AMASYA GÖRÜŞMESİ 106
4.5. MUSTAFA KEMAL PAŞA VE HEYET-İ TEMSİLİYE'NİN ANKARA'YA GELMESİ 108
4.6. SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN TOPLANMASI VE MİSAK-I MİLLİ'NİN İLANI 109
4.7. İSTANBUL'UN İŞGALİ 109

BEŞİNCİ BÖLÜM
TBMM'NİN AÇILMASI VE YENİ TÜRK DEVLETİNİN KURULUŞU

5.1. BİRİNCİ TBMM'NİN AÇILMASI 113
5.2. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN YAPISI ve İŞLEYİŞİ 114
5.3.TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE KARŞI TEPKİLER 116
5.3.1. Meclis'in Açılması Öncesindeki Durum 116
5.3.2.TBMM'nin Açılmasından Sonra Çıkan Ayaklanmalar 116
5.3.3. TBMM'nin Almış Olduğu Tedbirler 117
5.4. SEVR BARIŞ ANTLAŞMASI 118
5.4.1.Sevr Antlaşması'nın İmzalanma Süreci 118
5.4.2. Sevr Antlaşması'nın Başlıca Hükümleri ve Önemi 119
5.4.3.TBMM'nin Sevr Antlaşması'na Karşı Tepkisi 120

ALTINCI BÖLÜM
SAVAŞ DÖNEMİ ve CEPHELER (ASKERİ VE SİYASİ GELİŞMELER)

6.1. DÜZENLİ ORDUNUN KURULMASI 125
6.2. DOĞU CEPHESİ (ERMENİ SORUNU VE GÜMRÜ ANTLAŞMASI) 128
6.2.1. Ermeni Saldırılarının Durdurulması 128

6.2.2. Gümrü Barışı ve Sonuçları 129
6.3. GÜNEY CEPHESİ 130
6.3.1. Adana Cephesi 130
6.3.2. Antep Cephesi 131
6.3.3. Maraş Cephesi 132
6.3.4. Urfa Cephesi 132
6.4. BATI CEPHESİ 133
6.4.1. Birinci İnönü Muharebesi 133
6.4.2. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 134
6.4.3. Londra Konferansı 135
6.4.4. İstiklâl Marşı'nın Kabulü 136
6.4.5. Sovyet Rusya ile İlişkiler ve Moskova Antlaşması 136
6.4.6. İkinci İnönü Muharebesi 138
6.4.7. Kütahya ve Eskişehir Savaşları 138
6.4.8. Sakarya Meydan Muharebesi 140
6.4.9. Büyük Taarruz – Başkomutanlık Meydan Muharebesi ve Sonuçlar 141

YEDİNCİ BÖLÜM
MUDANYA MÜTAREKESİ'NDEN LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NA

7.1. MUDANYA MÜTAREKESİ 145
7.1.1. Çanakkale Olayı 145
7.1.2. Görüşmeler ve Mütarekenin İmzalanması 146
7.2. LOZAN BARIŞ KONFERANSI 147
7.2.1. Konferans İçin Yapılan Hazırlıklar 147
7.2.2. Görüşmelerin Başlaması ve Birinci Dönem 151
7.2.3. Konferans'ın Kesintiye Uğraması ve Türkiye'deki Önemli Olaylar 153
7.2.4. Konferans'ın Yeniden Başlaması ve Antlaşmanın İmzalanması 155
7.3. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 156
7.3.1. Lozan Barış Antlaşması'nın Önemli Koşulları 156
7.3.1.1. Sınırlar 156
7.3.1.2. Boğazların Statüsü 157
7.3.1.3. Ekonomik ve Mali Hükümler 157
7.3.1.4. Azınlıkların Statüsü 157
7.3.2. Lozan'ın Getirdikleri 157

SEKİZİNCİ BÖLÜM
ATATÜRK DÖNEMİNDE İÇ POLİTİKA

8.1. SALTANATIN KALDIRILMASI 161
8.1.1. Saltanatın Kaldırılması'nın Nedenleri ve Gerekçesi 161
8.1.2. Saltanatın Kaldırılması Sonrasındaki Gelişmeler 163
8.2. CUMHURİYETİN İLAN EDİLMESİ 164
8.2.1. Birinci TBMM'de Seçim Kararının Alınması 164
8.2.2. Halk Fırkası'nın Kurulması 166
8.2.3. Ankara'nın Başkent Olması 167

8.2.4. Cumhuriyetin İlanı ve Tepkiler 167
8.3. HALİFELİĞİN KALDIRILMASI 169
8.3.1. Halifelik Sorununun Ortaya Çıkışı 169
8.3.2. Halifeliğin Kaldırılmasını Hazırlayan Olaylar 170
8.4. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI VE ŞEYH SAİT İSYANI 173
8.4.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması 173
8.4.2. Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükûn Kanunu 175
8.4.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması 177
8.5. İZMİR SUİKASTI GİRİŞİMİ 178
8.6. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI VE MENEMEN OLAYI 179
8.6.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası 179
8.6.2. Menemen Olayı 182
8.7. ATATÜRK-İNÖNÜ AYRILIĞI 184

DOKUZUNCU BÖLÜM
ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DEVRİMİ

9.1. DEVRİMLER VE HEDEFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ 189
9.2. HUKUK ALANINDA YAPILAN DEVRİMLER 190
9.2.1. Osmanlı Hukuk Sistemi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme 190
9.2.2. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 191
9.2.3. Türk Medeni Kanunu'nun Kabul Edilmesi 192
9.2.4. Diğer Temel Kanunların Kabul Edilmesi 193
9.2.5. Kadın Hakları 194
9.3. EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDA YAPILAN DEVRİMLER 195
9.3.1. Cumhuriyet Öncesi Eğitim Sistemine Bir Bakış 195
9.3.2. Eğitim ve Öğretim Sisteminin Kökten Değiştirilmesi: Tevhid-i Tedrisat Kanunu 196
9.3.3. Yeni Türk Alfabesinin Kabul Edilmesi 198
9.3.4. Yeni Tarih ve Dil Anlayışı 199
9.3.5. Darülfünun'dan İstanbul Üniversitesi'ne 201
9.3.6. Güzel Sanatlar 202
9.4. EKONOMİK ALANDAKİ GELİŞMELER 202
9.4.1. Son Dönem Osmanlı Ekonomisi 202
9.4.2. Türkiye İktisat Kongresi ve Sonuçları 203
9.4.3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ekonomik Faaliyetler 204
9.4.3.1. Tarım Alanındaki Gelişmeler 204
9.4.3.2. Sanayi Alanındaki Gelişmeler 205
9.4.3.3. Ticaret Alanındaki Gelişmeler 205
9.4.3.4. Ulaşım ve Bayındırlık Alanındaki Gelişmeler 206
9.4.4. Devletçilik Uygulamasına Geçiş 207
9.5. GÜNDELİK YAŞAMA DAİR DÜZENLEMELER 208
9.5.1. Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma: Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kanun 208
9.5.2. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması 211
9.5.3. Uluslararası Saat, Takvim, Rakam, Ölçü ve Hafta Tatili'nin Kabul Edilmesi 212
9.5.4. Soyadı Kanunu'nun Kabulü 214
9.5.5. Sağlık Alanındaki Gelişmeler 214

ONUNCU BÖLÜM
ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI

10.1. LOZAN BARIŞI SONRASI TÜRKİYE (1923–1930) 219
10.1.1. Türk-Yunan İlişkilerinde Ahali Değişimi (Etabli) Sorunu 219
10.1.2. Türkiye-Irak Sınırı'nın Belirlenmesi (Musul Sorunu) 220
10.1.3. Türk-Fransız İlişkileri 223
10.1.3.1. Türkiye-Suriye Sınırı 223
10.1.3.2. Yabancı Okullar Sorunu 224
10.1.3.3. Osmanlı Borçları Sorunu 224
10.1.3.4. Adana-Mersin Demiryolu Sorunu 225
10.1.3.5. Bozkurt-Lotus Davası 225
10.1.4. Türk-İtalyan İlişkileri 226
10.1.5. Türk-Sovyet İlişkileri 227
10.1.6. Doğu Devletleriyle İlişkiler 227
10.1.6.1. Afganistan ile İlişkiler 227
10.1.6.2. İran ile İlişkiler 228
10.1.6.3. Arap Ülkeleri ile İlişkiler 228
10.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDİŞ ve TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1931–1939) 228
10.2.1. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi 229
10.2.2. Türk-Alman İlişkileri 230
10.2.3. Balkan Antantı 231
10.2.4. Türk-İngiliz İlişkileri 232
10.2.5. Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi 233
10.2.6. Sadabat Paktı 234
10.2.7. Hatay Sorunu 235

ONBİRİNCİ BÖLÜM
ATATÜRK İLKELERİ

11.1. ATATÜRK İLKELERİNE GENEL BAKIŞ 239
11.2. CUMHURİYETÇİLİK 240
11.2.1. Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik Kavramları 240
11.2.2. Atatürk'e Göre Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik 241
11.3. MİLLİYETÇİLİK 242
11.3.1. Millet (Ulus) ve Milliyetçilik: Tanım ve Tarihsel Gelişim 242
11.3.2. Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik 244
11.4. HALKÇILIK 246
11.4.1. Halk, Halkçılık ve Tarihsel Gelişim 246
11.4.2. Atatürk'e Göre Halk ve Halkçılık 246
11.5. DEVLETÇİLİK 249
11.5.1. Devlet ve Devletçiliğin Tanımı 249
11.5.2. Atatürk'e Göre Devlet ve Devletçilik 249
11.6. LAİKLİK 252
11.6.1. Laikliğin Anlamı ve Tarihsel Gelişimi 252
11.6.2. Atatürk ve Laiklik 253
11.7. İNKILÂPÇILIK (DEVRİMCİLİK) 255
11.7.1. İnkılâp (Devrim) Nedir? 255
11.7.2. Atatürk ve Türk Devrimi 255

ONİKİNCİ BÖLÜM
ATATÜRK SONRASI TÜRKİYE

12.1. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ (1938–1950) 259
12.1.1. İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dış Politikası 261
12.1.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde İç Politik Gelişmeler 266
12.1.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İç Politika 270
12.2. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ 273
12.2.1. Demokrat Parti İktidarının İlk Yılları 273
12.2.2. DP Dönemi Ekonomi Politikaları 274
12.2.3. 1954 Seçimleri ve Sonrası 276
12.2.4. 1957 Seçimleri ve DP'nin Güç Kaybetmesi 277
12.3. 27 MAYIS 1960'TAN 12 MART 1971'E 279
12.3.1. 27 Mayıs Askeri Müdahalesi ve Milli Birlik Komitesi 279
12.3.2. 1961 Genel Seçimleri ve Yönetimin Sivilleşmesi 280
12.3.3. Adalet Partisi'nin Yükseliş Yılları: 1965 ve 1969 Genel Seçimleri 281
12.3.4. 12 Mart 1971 Muhtırası ve Sonrasındaki Gelişmeler 282
12.4. 1980 ASKERİ MÜDAHALESİ VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER 283
12.5. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1945-1991) 286
12.5.1. 1945-1960 Yılları Arasında Türk Dış Politikası 286
12.5.2. 1960-1990 Yılları Arasında Türk Dış Politikası 290
12.6. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ SONRASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI 295

SONUÇ 301

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi yazımında, genel olarak Türk modernleşme süreci, özel olarak da Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi konusu ayrı bir önem taşır. Doğal olarak alanın, kendine göre bir tarih yazım tekniği gelişmiş ve bir üslup oluşmuştur. Bu bağlamda konunun daha iyi anlaşılması için hemen bütün araştırmalarda sık geçen bazı kavramların açıklanmasında yarar vardır.

Öncelikle *modernleşme (çağdaşlaşma)* kavramına bakılacak olursa; çağdaşlaşma, çağın tutumuna, anlayışına, koşullarına, gereklerine uyma şeklinde tanımlanmaktadır.[1] Çağdaşlaşma, modernleşme, muasırlaşma ve asrileşme tarihin çeşitli dönemlerinde kullanılagelen eş anlamlı sözcüklerdir. Bu bağlamda *Batılılaşma* ya da *Garplılaşma*, yukarıdaki kavramları açıklamakta zaman zaman yetersiz kalabilmektedir.

Bir diğer sıkça kullanılan kavram, *devrim* ya da *inkılâp*tır. İnkılâp, Arapça *kalb* kökünden türemiş olup, *değişme, bir halden başka bir hale dönüşme* anlamına gelirken,[2] devrim Türkçe bir kavram olup, *yerleşik toplumsal düzeni köklü, hızlı ve geniş kapsamlı olarak niteliksel değiştirme ve biçimlendirme eylemi* şeklinde ifade edilmektedir.[3] Bu kitapta, devrim ile inkılâp sözcükleri eş anlamlı kullanılmıştır. Aslında devrim sözcüğü günümüzde dar ve geniş anlamda da kullanılmaktadır. Fransız Devrimi, Sovyet Devrimi ve Türk Devrimi topyekûn siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel değişim ve dönüşümü ifade ederken, bu devrim sürecinde her alanda tek tek gerçekleştirilmiş olan kökten yenilikler de ayrı ayrı devrim olarak adlandırılmaktadır. Atatürk devrimleri, hukuk devrimi, eğitim ve kültür devrimi gibi...

Türk modernleşme sürecinde sadece devrim niteliği taşıyan dönüşümler yaşanmamıştır. Öncelikle Osmanlı modernleşmesi daha çok ıslahat hareketleri bağlamında açıklanmıştır. O halde *ıslah* ya da *ıslah etmek* nedir? Islah, *iyi bir hale koyma, iyileştirme, düzeltme*dir.[4] Islah etmek, *reform* anlamında kullanılmakta olup, aynı zamanda devlet eliyle gerçekleştirilmiş olan çeşitli düzeydeki düzeltmeler ve düzenlemeleri ifade etmektedir. Bu düzenlemeler sırasında zaman zaman

---

1 **Türkçe Sözlük**, 2. B., Dil Derneği Yay., Ankara, 2005, s. 358.

2 Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**,. 21. B., Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2004, s. 439.

3 **Türkçe Sözlük**, s. 482.

4 Devellioğlu, **a.g.e.,** s. 397.

neredeyse devrim yaratacak düzeyde değişiklikler gerçekleştirilebilir. Burada kastedilen, devrimin genel anlamındaki değişiklik değil, söz konusu düzenlemenin ne derece etkili olduğudur.

İhtilal de Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından açıklanmaya değer bir diğer kavramdır. İhtilal, devrimin bir evresi olup *aksiyon, eylem* ya da *eski rejimin yıkılma aşamasını* anlatır.[5] Devrimin birinci aşaması olan ve uzun süren hazırlık evresinden sonra başlayan ihtilal, kendisinden sonra gelen yani üçüncü evre olan yeni düzen oluşturma çabalarına göre hem daha kısa sürelidir hem de fiili durumun egemen olduğu bir dönemdir. Ancak ihtilal evresi başarısızlıkla sonuçlanırsa gelişen bu siyasal harekete devrim diyemeyiz.

Bu açıklamalar, isyan tanımının yapılmasını da zorunlu kılmaktadır. O halde *isyan* nedir? İsyan, *başkaldırı, başkaldırma*dır.[6] Tarihin çeşitli zamanlarında ortaya çıkan isyanları neden ve sonuçları açısından bir tutmak doğru değildir. Örneğin Osmanlı Devleti'nde klasik anlamdaki bir asayiş olayı da isyan olarak değerlendirilmiş, pek çok araştırmaya konu olan ve süreklilik arz eden *Celali İsyanları* da bir başkaldırı olarak ele alınmıştır. Yine *Şeyh Bedrettin Olayı*, *Patrona Halil Olayı* ve *31 Mart Olayı* tarih kitaplarında birer isyan olarak yer almalarına karşın, bu üç olay farklı niteliktedir ve farklı sonuçlar doğurmuşlardır.

Tarih boyunca, isyan, genelde kaybedenlerin siyasal baş kaldırısı şeklinde tanımlanmakla birlikte tarihçinin isyanları yargılamak ve tümüyle olumsuzlamak gibi bir görevi yoktur. Tarihin çok eski dönemlerinden itibaren haklı nedenlere dayanan, ancak başarılı olamayan isyanlar zaman dizinine not düşülmüştür. Daha açık bir ifadeyle bütün isyanları haklı ya da haksız görmek doğru bir eğilim değildir.

Türkiye'de askeri müdahale ya da darbeler genelde ihtilal ya da devrim olarak tanımlanır. *27 Mayıs Devrimi* veya *12 Eylül İhtilali* gibi. Bu adlandırmalar popüler anlam taşımaktadır ve sosyal bilimlerin kavramlaştırmasına göre doğru değildir. Bu söylemler *hükümet darbesi*nin tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır. Hükümet darbesi, çoğunlukla silahlı kuvvetler olmak üzere bazı grupların, çeşitli gerekçelerle, mevcut hükümeti ve parlamentoyu feshederek yönetime el koymasıdır. Hükümet darbeleri birtakım köklü tedbirler getirmesine karşın kesinlikle devrim anlamında kökten ve bütüncül dönüşümlere yol açmaz. Örneğin elinizdeki çalışmada 27 Mayıs 1960'ta ve 12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen siyasal hareketler, *askeri müdahaleler* olarak adlandırılmıştır. 12 Mart 1971'deki kısmi müdahale ise *muhtıra* olarak değerlendirilmiştir.

---

[5] **Türk Hukuk Lugatı**, Türk Hukuk Kurumu, Ankara, 1949.

[6] **Türkçe Sözlük**, s. 971.

BİRİNCİ BÖLÜM
Osmanlı Devleti'nde Sosyo-Ekonomik Düzen ve XIX. Yüzyıl Yenileşme Hareketleri

Kadri UNAT

1.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASAL VE TOPLUMSAL YAPI

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi üzerine yapılan çalışmaların neredeyse tümü Osmanlı Devleti'nin son 150 yıllık *modernleşme* serüvenine değinerek işe başlar. Bu yöntem bir devamlılığı ortaya koymakla birlikte, 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile yeni Türk devletinin kurulması ve yaşanan kökten dönüşümün niteliklerini de ortaya çıkarması açısından anlamlıdır.

18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan toprak kayıplarını bir türlü durduramayan Osmanlı Devleti yöneticilerinin mevcut sistemi *modernize* etmek amacıyla birtakım reformlara giriştiği bilinen bir gerçektir. Ancak, *Klasik Dönem Osmanlı Düzeni*'nin ne olduğunu ve bu rejimin işlevini nasıl yitirdiğini doğru değerlendirmeden, Osmanlı'nın modernleşme dinamiklerini ve Türk Devrimi'nin gerçek niteliğini kavramak bir hayli güçtür. Bu nedenle, öncelikle bozulan klasik dönem Osmanlı sosyo-ekonomik düzeninin unsurlarına kısaca değinmekte, bu bozulmanın iç ve dış nedenleri üzerine bazı açıklamalar yapmakta yarar vardır.

15. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte merkezi bir imparatorluğa dönüşen Osmanlı Devleti'nin başında, tek ve mutlak egemen olan *Padişah* bulunmaktaydı. 1450 ile 1550 yılları arasını kapsayan klasik Osmanlı devlet ve toplum düzeninde ayrıcalıklı konumda olan sadece Padişah ve onun mensup olduğu hanedandır.[1] Padişah bu dönemde toplum üzerindeki denetimini sürekli arttırırken, bunu tek başına yapmamış, kendisine yardımcı olacak bir yönetici sınıf da oluşturmuştur.

Padişahın toplum ve ekonomi üzerindeki denetimini arttırdığı bu dönemde *Klasik Osmanlı Toplum Düzeni* adı verilen yapı da şekillenmiş ve 17. yüzyılın sonlarına kadar siyasal ve askeri bir güç olarak zirvede kalmayı başarmıştır.

---

[1] Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yay., Ankara, 2006, s. 6.

Osmanlı Devleti rejimi, siyasal anlayış ve kurumlar açısından ele alındığında halefleri olan Selçuklu, İlhanlı, İran ve Bizans gibi devletlerden etkilendiği hemen dikkati çekmektedir. Osmanlı rejiminin açıklamasında din olgusundan çok gelenek olgusu üzerinde duran Berkes'in tespitine göre; Osmanlı rejiminin üç önemli ilkesi vardır. Bunlar; *geleneksellik, kanun-ı kadim* ve *patrimonyalizm*dir.[2]

Batı'dan siyasal gelenek ve sosyo-ekonomik yapı yönüyle farklı bir niteliğe sahip olan Osmanlı'da devlet, yeni fethedilen bölgelerin halklarını, Müslüman olsun ya da olmasın, askeri sınıf (yönetenler) ve reaya (yönetilenler) şeklinde ikiye ayırmıştır.

1.1.1. Yönetenler (Askeriler)

Mutlak monarşik yönleri ağır basan Osmanlı Devleti'nde bütün yetkiler devletin başında bulunan padişahta toplanmıştır. Bu yapı içerisinde ayrıcalıklı konumda olan sadece padişah ve Osmanlı hanedanı, bir başka deyişle Osmanlı ailesidir.

Ancak yukarıda da değinildiği gibi padişah, devlet yönetiminde kendisine yardımcı olacak bir sınıf oluşturmuştur. *Askeriler* ya da *Yönetenler* şeklinde isimlendirilen bu sınıfın mensupları, padişahın egemenliğini sağlayan ve maaş karşılığı devlet işlerini yürüten memurlar olarak ele alınabilir. Bu hiyerarşi içinde yükselebilmek üç temele dayanmıştır: *Müslüman olmak, Türkçe bilmek ve yetenekli olmak.*

Bu sınıfın en büyük kolunu *Kullar* oluşturmaktadır. Kul (Gulam) sistemi Osmanlı devlet idaresinin temel kurumlarından biridir. Sarayda ve devlet hizmetinde kullanılmak üzere gençler yetiştirilmesi Ortadoğu'daki İslam devletlerinden Osmanlılara geçen bir gelenektir. Osmanlı Devleti, özellikle Balkanlar'ın ele geçirilmesinden sonra Hıristiyan tebaadan küçük yaştaki çocukları toplama yöntemini, bilinen adıyla *Devşirme Sistemi*'ni geliştirmiştir. Devşirme oğlanı olarak da bilinen bu çocuklar kul sisteminin temelini oluşturmuşlardır.[3] *Muaf reaya* olarak da isimlendirilen Kullar, padişahın iradesine kayıtsız şartsız bağlıdır. Kullar, reaya yani yönetilenlerin yüklendiği birçok yükümlülükten de muaftırlar ve sadece devlet yönetiminde padişaha hizmet etme ve yardımcı olma sınıfıdırlar.[4]

Ailelerinden çocukken alınarak devşirilen kullar, sarayda yeteneklerine göre eğitilerek, uzun yıllar devlet hizmetinde kullanılmışlardır. Bürokratik işlerde yetenekli olacağı düşünülen devşirmeler, *Enderun Mektebi* adıyla bilinen saray okulunda yönetim üzerine eğitim aldıktan sonra askeri sınıfa dâhil olmuşlardır. Zihni ve fiziki özellikleri bakımından orduda kullanılabilecekler ise saray muhafızı olarak da kullanılan *Yeniçeri Ocağı*'na katılmışlardır.

---

2 ***Patrimonyalizm***: Tanrı'nın dünya düzenini kurmakla kalmayarak, bu düzeni yürütmek üzere padişahı seçerek onu yeryüzündeki gölgesi, vekili, halifesi olarak seçmesi ve görevlendirmesidir. Bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** (Çev. Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul, 2006, s. 30-31.

3 Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye,** C. I, İş Bankası Yay., Ankara, 2009, s. 201.

4 Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı,** (Çev. Ruşen Sezen), YKY, İstanbul, 2009,

Askerî sınıfın bir diğer kolunu oluşturan *Zaimler* ve *Sipahileri* daha iyi anlamak için, Osmanlı toprak sisteminin temelini oluşturan *Tımar Sistemi*'ni ele almak gerekir.

Klasik dönem Osmanlı düzeninde, ekonominin temeli tarımdı ve toprak temel zenginlik kaynağıydı. Bu süreçte Osmanlı toplumu, para kullanımı çok sınırlı olan bir ekonomik sistem içinde yaşamış ve işlenen topraktan alınması gereken kira veya verginin nakit olarak toplanması mümkün olmamıştır. Bu nedenle, tarihin daha önceki dönemlerinde de örneği görülen toprak sistemlerine benzeyen Tımar Sistemi geçerli kılınmıştır.[5]

Tımar sistemi, toprakta çeşitli tasarruf biçimleri üzerine devletçe konmuş olan sınırlamalar ve zorunluluklardır.[6] Bu sistemde Osmanlı toprakları büyük oranda padişahın mutlak otoritesine bağlıdır. Devletin kurulmasından sonra fethedilen toprakların mülkiyeti devlete mal edilmiş (miri arazi) ve *Dirlik* adı verilerek parçalara bölünen bu topraklar, çeşitli görevler karşılığında devlet memuru konumunda olan sipahilere dağıtılmıştır.[7] Aslında padişah, Tanrı'nın elçisi olarak bütün Osmanlı mülkünün sahibiydi. Bu nedenle toprağın mülkiyeti değil, sadece kullanım hakkı verilmiştir. Doğal olarak da bu topraklar üzerinde yapılan tüm üretim de padişah adına gerçekleştirilmiştir.[8]

Dağıtılan topraklar yıllık gelirlerinin yüksekliğine göre *Has*, *Zeamet* ve *Tımar* gibi isimler almaktaydı ki; bu dirliklerin büyük bir kısmı tımarlardan oluştuğu için de Osmanlı toprak sistemine tımar sistemi adı verilmiştir.[9]

Tımar sistemi, devlet memuru konumunda olan sipahi ve köylünün toprak üzerinde eşzamanlı olarak haklarının bulunduğu bir sistemdir. Sistemin belki de en önemli noktası, tımarın bir hukuki hak olarak değil, devlete hizmet karşılığı yalnızca hizmet edene tahsis edilmiş olmasıdır.[10]

Bu sistem, devleti, bazı görevlilerine maaş vermekten ve asker yetiştirmekten kurtarmakta; topraklar boş kalmadığından üretim artmakta; öte yandan, tımarlı sipahiler bulundukları yerlerde güvenliği sağlamaktaydılar. Ayrıca, bölgedeki devlet memurlarının kurdukları vakıflar yoluyla şehir, kasaba, köy gibi yerleşim merkezlerinde cami, medrese, yol, çeşme vb. birçok yapı inşa edilerek halkın kullanımına açılmakta, böylelikle devletin imar konusunda yükü büyük ölçüde hafifletilmiş olmaktaydı.[11] Para ekonomisinin gelişmediği bu dönemde vergileri ayni (ürün olarak) olarak toplayan sipahi, bu ürünleri paraya dönüştürmekte ve kendi ihtiyaç-

---

5 İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı,** s. 112.

6 Timur, **Osmanlı Toplum Düzeni,** İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2010, s. 210.

7 Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1978, s. 12.

8 Lord Kinross, **Osmanlı Tarihi,** Güneş Yay., İstanbul, s. 244. Ayrıca bkz. D. Mehmet Doğan, **Tarih ve Toplum,** İz Yay., İstanbul, 1998, s. 60-61.

9 Yıllık geliri 20 bin akçeye kadar olan dirlikler tımar, 20 ile 100 bin akçe arasında olanlar zeamet ve 100 bin akçenin üzerindekiler has olarak isimlendirilmiştir. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *"Osmanlı İktisadi Yapısı"*, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi,** (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), Ircica Yay., İstanbul, 1994, s. 543.

10 Mümtazer Türköne, **Siyaset,** Lotus Yay., Ankara, 2003, s. 249.

11 Ünver Günay, *"XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme"*, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 2003/1, Sayı: 14, s. 33.

larını karşıladıktan sonra, geri kalanıyla da ordu için *Tımarlı Sipahi* yetiştirmekteydi. Böylece Osmanlı Devleti, tımar sistemi sayesinde bir yandan üretimi sürekli kılarken bir yandan da ordunun büyük oranda asker ihtiyacını karşılamış oluyordu.[12]

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren yönetici sınıfın en etkili kanadını *Ulema* oluşturmuştur. Şer'i kuralların etkili olduğu Osmanlı Devleti'nde, ilmiye sınıfının kazandığı önem son derece normaldir ve birçok önemli makam (din, yargı, eğitim) ulema tarafından doldurulmuştur. Bu sınıfın başı şeyhülislâmdır. Ulemanın şeyhülislâmdan sonraki ikinci şefi ve esas itibariyle yargı teşkilâtının gerçek başı şeyhülislâmın yargı yetkisi olmadığı için kazaskerdir.

Osmanlı Devleti'nde Ulema'nın bütün üyelerini yetiştiren kaynak ise medreselerdir. Medreseyi bitiren öğrenciler ya müderris ya da kadı olarak görev yapmışlardır. Bu sınıf, devlet için hayati nitelikte olan eğitim ve yargı işlerini uzun süre tekeline almıştır.[13]

1.1.2. Yönetilenler (Reaya)

Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıf dışında kalan tüm tebaa reaya olarak kabul edilmiştir. Bundan da anlaşılacağı gibi, sadece kırsal kesimde yaşayanlar, tarımsal üretim yapanlar reaya değildir. Kasaba ve şehirlerde oturan, ticaret ve sanayi ile uğraşanlar da, göçebeler de reaya sınıfına dâhildir. Böylece Osmanlı Devleti'nde reaya sınıfı farklı üretim alanlarını, farklı gelir gruplarını içine alan ve geniş bir coğrafyaya yayılan çok renkli bir yelpaze görünümündedir. Bu yelpazenin bir ucunda kırsal alanda üretim yapan köylüler, öbür ucunda ise şehir ve kasabalardaki tüccar, esnaf ve zanaatkârlar yer almıştır.

Nüfusun çok büyük bir kısmını oluşturan köylü reaya, hem devletin toprağını kullanma hakkına sahipti hem de Tımar Sistemi'ne bağlı olarak birtakım yükümlülükleri vardı. Sürekli üretim yapmak zorundaydı. Arazinin terk edilmesi durumunda köylü aileye *çift bozma resmi* adı altında ceza verilebilirdi.[14]

Klasik Osmanlı toplum düzeninde yöneten-yönetilen ayrımı dikey bir nitelik taşırken, yatay olarak da Müslüman-gayrimüslim şeklinde bir başka bölünme söz konusudur. Reaya, kendi içinde hem dinsel hem de toplumsal olarak ikiye ayrılmıştı. Müslüman reaya, öşür ve hayvan vergisi, gayrimüslim reaya ise cizye ve haraç adı altında birtakım vergiler vermekteydi.[15]

Osmanlı toplumsal düzeninde öne çıkan önemli gruplardan biri de kentlerde yaşayan zanaat (hirfet) ve esnaf erbabıdır. Kentli reaya, yönetimin yüzyıllar boyun-

---

[12] Halil İnalcık 1475 dolaylarında Osmanlı ordusunda on yedi bin Tımarlı Sipahi'nin bulunduğunu, 1503'te bu sayının elli bine çıktığını aktarmaktadır. Bkz. İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı,** s. 112.

[13] İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı,** s. 173-179.

[14] Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, C. I, Cem Yay., İstanbul, 1977, s. 509-518; Ümit Aktaş, **Osmanlı Çağı ve Sonrası,** Anka Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 192-195.

[15] İlber Ortaylı, Osmanlı Devleti'nde reayadan alınan vergileri, Şer'i vergiler(haraç ve cizye vergilerini bu başlık altında ele almaktadır), Örfi vergiler ve Tekalif-i Şakka şeklinde üç grupta toplamaktadır. İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,** Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 134-141.

ca büyük bir dikkat ve özenle gözleyip denetlediği toplumsal sistemin *denge* halinin en önemli araçlarından birini oluşturmuştur. 12. ve 13. yüzyıllarda ortaya çıkarak gelişen *ahilik* geleneğini sürdüren kentli reaya, loncalar şeklinde örgütlenerek, üyeliğe kabulü, uygulaması, yaşayış tarzı ve benzerliğiyle dengeli bir toplumsal düzen yaratmıştır.[16]

Kentlerdeki bütün üretim ve ticaret dalları ayrı ayrı loncalara bağlı bir şekilde örgütlenmiştir. Herhangi bir iş kolundaki lonca, o alanda çalışan herkesi kapsamakta ve kurallarına tabi kılmaktadır. Böylece bir tür tekelleşme oluşturan loncalar, üyelerini rekabete karşı korumuş oluyorlardı. Loncalara üye olmak da hayli zorlu bir aşamadan sonra gerçekleşebiliyordu. Öncelikle bir ustanın yanında çıraklığa başlayan kişi, meslekteki becerisini belirli sınavları vererek kanıtlamak zorundaydı.[17] Ancak bu şekilde kalfalık ve ustalık mertebelerine ulaşılabiliyordu. Loncaların bu işleyiş tarzı, üreticilerin sayısının sınırlı kalmasına yol açmakta ve buna bağlı olarak da arz ile talebin, kapitalist üretim ilişkilerine göre son derece düşük seyretmesine neden olmaktaydı.[18]

Kentte yaşayan ve ticaretle uğraşan tüccarlar ise alış-veriş işinde aracılık eden, satıştaki fiyat farkından kâr yapan sınıfı oluşturuyorlardı. Köylü ve zanaat erbabının üretimi ve geliri üzerinde devlet denetimi son derece açıkken, tüccarlar sermaye sahibi olarak istedikleri kadar servet biriktirebilecek ve kapitalistleşme sürecine uyum sağlayabilecek konumdaydılar.[19]

Göçebeler ise Osmanlı toplum düzenindeki reayanın ayrı bir kategorisini oluşturmaktaydı. Aslında devletin kurucu unsurları olmakla beraber, göçebelerin önemli bir kısmı yerleşik hayata karşı büyük bir direniş göstermişler ve yönetim kademelerinden mümkün olabildiğince uzak kalmaya çalışmışlardır.

1.2. KLASİK OSMANLI DÜZENİNDE DEĞİŞİM ve GERİLEME

Klasik dönemde en ihtişamlı dönemini yaşayan, Asya, Afrika ve Avrupa'da çok geniş bir coğrafyada egemenlik kuran Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın sonlarından itibaren duraklama sürecine, 17. yüzyılın sonlarından itibaren de hızla toprak kaybederek, ekonomik açıdan zayıflama ve gerileme sürecine girmiştir. Bu dönemde özellikle sosyal ve ekonomik hayatta yaşanan kargaşa ve huzursuzluklar, dinamik olan devlet kurumlarını kısa sürede hantal ve işlemez hale getirmiş, kurumlar arasında yaşanan zincirleme olumsuz etkileşim, bir süre sonra içinden çıkılmaz bir hâl almıştır.

15. ve 16. yüzyıllarda gerçekleştirilen *Coğrafi Keşifler,*[20] ardından yaşanan *Rönesans*[21] ve *Reform*[22] hareketleri Avrupa'da sosyo-ekonomik ve siyasal değişik-

---

16 İnalcık, **Devlet-i Aliyye,** s. 297-298.

17 İnalcık, **Devlet-i Aliyye,** s. 278.

18 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Karpat, **Osmanlı Devleti'nde Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma,** (Çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yay., 2006, s. 143; İnalcık, **Devlet-i Aliyye,** s. 264-267.

19 İnalcık, **Devlet-i Aliyye,** s. 257.

20 Ekonomik kaygılarla 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupalı seyyahlar tarafından gerçekleştirilen Coğrafi Keşifler, dünyada meydana gelecek olan bir dizi gelişmeyi tetiklemiştir. Avrupalıların bu dene-

liklere yol açmıştır. Feodalizmin sona erme süreci hızlanmış, Katolik Kilisesi'nin devlet ve toplum üzerindeki etkisi kırılmaya başlamış ve merkezi krallıklar güç kazanmıştır.

18. yüzyılda Avrupa'da yaşanan *Aydınlanma Dönemi* ile dini düşüncenin yerini akıl ve bilim almaya başlamıştır. Yine bu yüzyılda Avrupa'da gerçekleşen *Endüstri Devrimi* ile seri üretime geçilmiş, emperyalizme doğru giden yol açılmıştır. *Fransız Devrimi* ile de hürriyet düşüncesi doğmuş ve mevcut mutlakıyetçi rejimlere başkaldırı gelişmeye başlamıştır.

Söz konusu gelişmeler, Avrupa'da ciddi siyasal ve sosyo-ekonomik dönüşümlere yol açarken, Osmanlı Devleti, kendine özgü siyasal yapısı ve sosyo-ekonomik sistemi nedeniyle belli bir süre bu değişim ve dönüşümün dışında kalmayı başarabilmiştir.[23] Ancak, Osmanlı klasik döneminde merkezi devletin, toplumsal ve ekonomik alanı sıkı şekilde denetlemek için kurduğu tüm sistem, 17. yüzyıl sonlarından itibaren bozulmaya başlamıştır.

Coğrafi Keşifler, yukarıda da değinildiği gibi, Avrupa'da olumlu anlamda ciddi kırılmalara yol açarken, bu olay Osmanlı Devleti'ni olumsuz yönde etkilemiştir. Keşifler sonucunda, İspanyollar aracılığıyla Avrupa'ya aktarılan altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin, Osmanlı piyasasına girmesi nedeniyle yüksek bir enflasyonist dalga ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu dalga ve sonrasında devam eden etkiler, fiyatların yükselmesi ve devlet harcamalarının artması sonucunu doğurmuştur. Doğal olarak da Osmanlı ekonomisi bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Yine Coğrafi Keşifler sayesinde büyük ticaret yollarının Atlantik Okyanusu'na doğru kayması, Akdeniz üzerinden yapılan ticaretin yavaşlamasına yol açmış ve Osmanlı'nın transit ticaretten elde ettiği gümrük geliri düşmüştür. Kısacası Coğrafi Keşif-

---

melcri sonucunda, *Atlantik Okyanusu*'nun ötesine ulaşılmış, *Ümit Burnu* ve *Amerika* kıtası keşfedilmiştir. Bu keşiflerin bir yönü de dünyanın yapısı ve şekli hakkındaki bilgilerin değişmesidir. Dünyanın yuvarlak olduğu, kendi etrafında değil de güneşin etrafında döndüğü ve evrenin merkezi olmadığı, bu keşifler sonucunda ulaşılan önemli bilgiler arasında yer almaktadır.

21 İtalya'da başlayan *Rönesans* (yeniden doğuş) kilisenin skolâstik düşüncesini yıkarak, yerine bilimsel düşünceyi yerleştirmiştir. Bir yanıyla insanın keşfini ifade ederken bir yanıyla da bilim ve teknikte ilerleme kaydedilmesinde Avrupa'da yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu süreçte Avrupa'da insan hayatı ön plana çıkmış, matbaanın da icadıyla sanat, edebiyat ve mimari alanlarında keskin bir dönüşüm yaşanmaya başlanmıştır. Ayrıca Rönesans, Coğrafi Keşifler sonucunda zenginleşen ve güzel sanatlar gibi alanlara destek vererek sanatçıları koruyan bir *Burjuva* (ticaretle uğraşan orta sınıf) sınıfının da oluşmasını sağlamıştır. Bkz. Server Tanilli, **Uygarlık Tarihi (Çağdaş Dünyaya Giriş),** Say Yay., İstanbul, 1981, s. 62-63.

22 Martin Luther'in İncil'i Almanca'ya çevirerek bir kilisenin kapısına 95 maddeden oluşan bir protesto metni yazmasıyla önce Almanya, ardından da Fransa, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde başlayan *Reform*, kilisenin hâkimiyetine karşı bir başkaldırı niteliği taşımaktadır. Kısa süre içinde de taraftar sayısının artmasıyla Hıristiyanlık dinine bağlı Protestanlık mezhebinin doğmasını sağlamış, aynı zamanda aklın ve bilimin de ön plana çıkmasına katkıda bulunarak, modern bilimin doğuşuna Rönesans ile beraber öncülük etmiştir.

23 Ortaylı, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin birçok alanda kan kaybetmesine rağmen 18. yüzyıla kadar Yeni Çağ imparatorlukları arasında kalmayı sürdürebildiğini ifade etmektedir. Luther'in Osmanlı Devleti ve Türkler açısından önemi de Batı toplumunda *Türk düşmanlığını yayan* düşünürler arasında yer almasıdır. Bkz. Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,** s. 345; Timur, **a.g.e.,** s. 269-270; Tanilli, **Uygarlık Tarihi,** s. 68-70.

ler bir bütün olarak, Osmanlı Devleti'nin gelir-gider dengesini bozmuş, gelirlerinin azalmasına, giderlerinin de artmasına neden olmuştur.[24]

Kanuni döneminde yapılan düzenlemelerle tamamlanan ve ekonominin temel taşı haline gelen Tımar Sistemi, Avrupa'daki gelişmeler ve toprak kayıplarının da yaşanmasıyla bozulma sürecine girmiştir. Tımar Sistemi'nin bozulması, ekonomiden başka, ordu, toplum yapısı ve merkezi otorite üzerinde de geleceğe dönük önemli değişikliklere neden olmuştur. Tımarlı Sipahilerdeki sayısal azalmayı, Kapıkullarının sayısını arttırarak kapatmaya çalışan devletin çabası, hem ordudaki hem de ekonomideki bozulmayı durduramamıştır.[25]

Öncelikle, maaşlı olan ve en önemli kesimini Yeniçerilerin oluşturduğu Kapıkulu askerlerinin devlet hazinesi üzerindeki yükü giderek artmıştır. Yeniçerilerin sayısının artması sonucunda, ekonomik sıkıntıda olan devlet, bu askerlere, hem tatminkâr ücret verememiş hem de sayının artması ile başlayan bozulmanın önüne geçememiştir. Zamanla bozulan yapılarıyla ve azımsanmayacak sayılarıyla Yeniçeriler, başta İstanbul'da olmak üzere, taşrada da etkin bir siyasi güç haline gelmiştir.

Bu yeni dönemde *İltizam*[26] sisteminin yaygınlaşması en dikkat çeken gelişmedir. Buna göre, *mültezim* adı verilen kişi, devlete ait olan tımarlardaki ürün vergisini toplama hakkını bir süreliğine, devletçe yapılan açık arttırmaya katılarak peşin para karşılığı satın almaktaydı. Bu sistemin 16. yüzyılda yaygınlaşmasının temel nedeni ise yoğun savaşların yaşandığı bu dönemde hazinenin nakit ihtiyacının artması ve Tımar Sistemi'nin bozulmasıdır.

18. yüzyılda tımarların ömür boyu kiralanması anlamına gelen malikânelerin sayısı giderek artmış ve mültezimler bu toprakları varislerine miras olarak bırakmaya başlamışlardır.[27] Mültezimlerin daha fazla vergi toplayarak kazançlarını artırmak istemeleri yüzünden gün geçtikçe yoksullaşan köylü reaya tepkisini isyanlar çıkararak göstermiştir. Reayanın topraklarını terk ederek şehirlere göç etmesi, kente gelenlerin sayısının artması, kentlerde işsizliği arttırmış ve ülkenin her tarafında

---

[24] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** TTK Yay., Ankara, 2004, s. 28-29, Ortaylı, **a.g.e.,** s. 345-346.

[25] Halil Cin'in tespitine göre Tımarlı Sipahilerin sayısı iki yüz bin civarındayken 1768'de bu sayı yirmi bine düşmüştür. Yine Cin'in aktardığına göre, Tımar Sistemi'nin bozulması üzerine, devlet önce 1703'te *Girit* adasında Tımar Sistemini kaldırmış, *Tanzimat Fermanı* ile de bu sisteme tamamen son vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cin, **a.g.e.,** s. 107-111.

[26] *İltizam Sistemi,* Orta Çağ devlet teşkilatında vazgeçilmez bir vergi tahsil yöntemi olmakla birlikte Osmanlı Klasik döneminde özellikle de Arap eyaletlerinde olağan bir uygulamaydı. Fakat, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iltizam sisteminin uygulama alanı fazlasıyla genişlemeye başlamıştır. Hatta, İltizam sistemi o kadar yaygınlaşmıştır ki, kadılar bile kendi kaza bölgelerindeki mahkeme nablerini iltizamla satmaya başlamışlardır. İltizam sisteminin yaygınlaşması, sadece Osmanlı Devletine özel bir durum değildir. Para'nın değerindeki düşüş, devlet ve savaş masraflarının artması, memuriyetlerin satılması ve vergilerin iltizama verilmesi gibi gelişmelerin hepsi diğer Akdeniz ve civar devletlerde de görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 37; Lewis, **a.g.e.,** s. 30-31; İnalcık, **Devlet-i Aliyye,** s. 323; Mehmet Genç, *"Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi"* , **Türkiye İktisat Tarihi Semineri,** (Ed. Osman Okyar), Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1975, s. 231-258.

[27] Zürcher, **a.g.e.,** s. 37.

sosyo-ekonomik denge bozulmaya başlamıştır. Ayrıca, bu gelişmelerden olumsuz etkilenen *Lonca Teşkilatı* da çözülmeye başlamıştır.

Ordunun bozulması, toprak sisteminin yozlaşması ve merkezi otoritenin sarsılması gibi nedenler, taşra yöneticilerini ön plana çıkarmış ve *ayan* adı verilen yerel beylerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.[28] Ayanlar, bir yandan yerel halkı ezerek sömürürken, bir yandan da elde ettikleri haklarla birkaç kuşak egemenliklerini sürdürebilecek yerel hanedanlara dönüşmüş, Anadolu ve Rumeli'nin yarı-feodal taşra aristokrasisini meydana getirmişlerdir.[29]

Bu arada Coğrafi Keşifler sonrası Doğu Akdeniz ticaretinin giderek eski önemini kazanmasını sağlamak amacıyla geliştirilmiş olan ve Avrupalılara ticari ve hukuki ayrıcalıkları tanıyan *kapitülasyonlar*, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı ekonomisi ve egemenliği için en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir.[30] Sanayi Devrimi ile Avrupa'da üretim patlamasının yol açtığı pazar ve hammadde kaynaklarına ulaşma konusundaki rekabetten, ekonomisi zaten bozuk olan Osmanlı Devleti olumsuz etkilenmiştir. Özellikle 1838 yılında İngiltere ile imzalanmış olan *Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi* bu geleneğin bir uzantısı veya devamı niteliğinde olup, oldukça sıkıntılı bir dönemde İngiltere'ye verilen geniş bir ticari serbestliği ifade etmektedir. Böylece, Osmanlı ekonomisi her türlü dış etkiye açık hale gelmiştir. Bu durum, zaten cılız olan ticaret ve sanayi burjuvazisinin tükenmesi sonucunu doğurmuştur.[31]

Bu süreçte İngiltere'ye tanınan ayrıcalıkları Fransa, İsveç, İspanya, Hollanda gibi devletlere tanınan ayrıcalıklar takip ederken Osmanlı yöneticilerinin 1854'te Kırım Savaşı'nı finanse etmek amacıyla dış borçlanma yolunu tercih etmeleri,[32] devletin ekonomik, siyasi ve kültürel olarak Batı'nın etkisi altına girmesi sürecini hızlandırmış ve borçlanma geleneğini de başlatmıştır.[33] Bu olumsuz gidiş 1875

---

[28] Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık,** A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay. (No:273), Ankara, 1977, s. 8.

[29] Bülent Tanör, *"Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"*, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C. I, İletişim Yay., İstanbul, s. 10.

[30] Kapitülasyonların veriliş nedeni geleneksel ekonomilerdeki kıtlık korkusudur. Özellikle ticaret yollarının okyanuslara kaymaya başladığı bir dönemde uluslararası ticareti Doğu Akdeniz'e çekmek amacıyla Osmanlı yöneticileri Avrupalılara ticari ayrıcalıklar verme yolunu tercih etmişlerdir. Bilinen ilk kapitülasyonlar Venedik ticaretini baltalamak amacıyla 9 Haziran 1387'de Cenova'ya verilen ayrıcalıklardır. Fransızlara tanınan, ilk etapta geçici mahiyette olan ilk ayrıcalıklar Kanuni döneminde 1535 Şubat'ında gerçekleşmiş ve bu gelişmeyi 1579'da İngiltere'ye tanınan ayrıcalıklar takip etmiştir. Fransızlara tanınan bu ayrıcalıkların sürekli hale gelmesi ise 1740 tarihine denk gelmektedir. Bkz., Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,** s. 338.

[31] 1838 Ticaret Sözleşmesi'ni *Osmanlı Devleti'nin idam fermanı* olarak ele alan Avcıoğlu'na göre; Osmanlı Devleti, bu sözleşmeyle ileri Avrupa ekonomisinin açık pazarı haline gelmiştir. Çünkü, bu sözleşmeyle birlikte Osmanlı Devleti, ithal ürünlerden sadece yüzde 3 gibi çok düşük bir gümrük vergisi elde edecekti ki, bu miktar normalde yüzde 1-1.5'tan ibarettir. Yine bu sözleşmeye bağlı olarak Osmanlı denizleri arasında yapacakları ticarette de önemli ayrıcalıklar elde eden İngilizler için Osmanlı Devleti hem bir pazara dönüşecek hem de İngiltere'nin bağımlı tarım ülkesi haline gelecektir. Sözleşmenin önemli hükümleri için bkz. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın),** C. I, Tekin Yay., İstanbul, 1976, s. 102-108.

[32] Zafer Toprak, *"İktisat Tarihi"*, **Türkiye Tarihi,** (Yay. Yön. Sina Akşin), C. III, Cem Yay., İstanbul, 1988, s. 232-235.

[33] İlk borçlanmanın *Dent Palmer and Company* isimli bir şirket aracılığıyla 1854'te gerçekleştiğini aktaran Avcıoğlu, bu miktarın normalde üç milyon, fakat devletin eline geçen miktarın bir buçuk

yılında Osmanlı mali sisteminin iflasına ve 1881 yılında Düyun-u Umumiye Teşkilatı'nın kurulmasına kadar uzanacaktır.

Söz konusu borçlanmalar beraberinde hızlı bir sermaye transferini de getirmiştir. Borç sözleşmelerine ilave edilen *ek sözleşmeler* ile borç alınan ülkeler hem mali hem de ekonomik alanlarda birtakım öncelikler elde etmişlerdir. Bu süreçte ilk sermaye akımları ve yatırımlar *bankacılık* alanında belirmiş ve *demiryolları, su, gaz, telefon, madencilik, ticaret* alanlarında devam etmiştir.[34]

1.3. FRANSIZ DEVRİMİ VE OSMANLI DEVLETİ'NE ETKİSİ

Fransız Devrimi, bir anda patlak vermemiştir. 15. yüzyıldan itibaren çeşitli alanlarda meydana gelen gelişmeler (Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform vb.) Batı toplumunda birtakım yapısal dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuş ve sonrasında yaşanan Aydınlanma Dönemi, Fransız Devrimi açısından bir düşünsel evreyi başlatmıştır. Devrimin gerçekleşmesinde Avrupa aydınlanmasının yanı sıra, Fransız siyasal ve toplumsal yapısının da büyük etkisi olmuştur.[35] Fransa'daki siyasal istikrarsızlıklar ve mutlak yönetimin varlığı; toplumda adaletsiz bir sınıflaşmanın bulunması; diğer yandan burjuvazinin ekonomik olarak güçlenmesine karşın siyasal ve sosyal açıdan etkin olamaması; bütün bunlara bağlı olarak da toplumun geniş kesimlerinin ağır vergiler altında ezilmesi ve gelir dağılımında ciddi adaletsizliklerin bulunması Fransız Devrimi'ni tetikleyen nedenler olarak ön plana çıkmıştır.

1789 Fransız Devrimi, soyluların ve Kilisenin ayrıcalıklarının kaldırılmasında, hem göreceli bir eşitlik anlayışının yerleşmesinde hem de laik düşüncenin gelişmesinde etkili olmuştur. Ayrıca ulusların kendi benliklerini bulmaları ve sonunda ulusal bilincin gelişmesiyle, ulusçuluk akımı Avrupa'da etkili hale gelmiş ve ulusal devletler çağı başlamıştır. Kısacası eşitlik, özgürlük, adalet, halk yönetimi, demokrasi, ulusçuluk ve laiklik gibi kavramlar Fransız Devrimi'nin dünyaya bir armağanı olarak belirmiştir.

Fransız Devrimi tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de yankı bulmuştur.[36] Özellikle devrim sonrasında *demokrasi, anayasacılık* ve *insan hakları* gibi kavramların etkisinde kalan Osmanlı aydınları, mutlakıyet yönetimine karşı örgütlenmişler ve anayasalı bir rejim için mücadeleye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nde daha önce pek tartışılmayan hukuk devleti, yargı güvenliği, eşitlik,

---

milyon olduğunu ve bu ilk borçlanmanın faizini ödemek için yeni borçlanmalara gidildiğini ve bu durumun böyle sürüp gittiğini ifade etmektedir. Bkz. Avcıoğlu, **a.g.e.,** s. 122-126.

34 Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922),** TTK Yay., Ankara, 1994, s. 15.

35 Toktamış Ateş, **Demokrasi(Kavram, Tarihi Süreç, İlkeler),** Ümit Yay., Ankara, 1994, s. 70-72.

36 Lewis'e göre Fransız Devrimi ve beraberinde getirmiş olduğu yeni fikirler üç yolla Osmanlı toplumuna girmiştir. Bunların birincisini; Osmanlı Devleti sınırları içinde görevli olarak bulunan Fransız diplomat ve tüccarlar, ikincisini; Osmanlı askeri okulları ve kurumlarında görev alan Fransız subaylar, üçüncüsünü de; III. Selim döneminde Avrupa'da açılmaya başlanan elçilikler sayesinde çeşitli batı kentlerinde kalma fırsatı bulan elçiler ile genç memurlar ve kâtipler oluşturmaktadır. Bkz. Lewis, **a.g.e.,** s. 57-63.

can, mal ve ırz güvenliği gibi kavramlar aydınlar arasında taraftar bulmaya başlamıştır.[37]

Beraberinde getirdiği *ulus, ulusçuluk, ulusal özgürlük, ulus egemenliği* ve *cumhuriyetçilik* gibi fikirlerle monarşileri sarsan Fransız Devrimi, çok uluslu imparatorlukların dağılma sürecini hızlandırmıştır. Ulusçuluk akımının güç kazandığı süreçten Osmanlı Devleti de olumsuz etkilenmiş ve bünyesindeki Müslüman olmayan unsurlar, Avrupalı devletlerin de destekleriyle yönetime karşı ayaklanmışlar, bu ayaklanmalar sonucunda da Balkanlar'da yeni devletler kurulmuştur.[38]

Özetle Fransız Devrimi ve sonuçları, Osmanlı modernleşmesini olumlu yönde etkilerken, toprak bütünlüğü, çok uluslu, çok kültürlü ve çok dinli yapısından kaynaklı bir tehdit kaynağı olmuştur. Belki de bu yüzden, Osmanlı modernleşmesi ile çöküş ve dağılma süreci birbirine paralel gelişmiştir.

1.4. XIX. YÜZYIL OSMANLI MODERNLEŞMESİ

Osmanlı Devleti, batı uygarlığı olarak isimlendirilen kültür bütünüyle hiçbir zaman ilişkisini kesmemekle birlikte, yükselme döneminde kendi uygarlığını Batı uygarlığından üstün saymış ve bu uygarlıktaki gelişmeleri takip etme gereği duymamıştır.[39] Ancak, 17. yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın neredeyse bütün alanlardaki üstünlüğü, kuvvetler dengesini Osmanlı Devleti aleyhine bozmuş ve yöneticiler dengeyi yeniden kurmak üzere çözüm yolları aramaya başlamışlardır.[40]

Söz konusu çözüm yolları, 18. ve 19. yüzyıllardaki askeri, idari ve ekonomik alandaki reformları ifade etmekle birlikte üç belirgin özelliğe sahiptir. Bunların birincisi, reformların yukarıdan aşağıya doğru yapılmış olması; ikincisi, reformun yöneticilere en önemli görünen kurumlarda/alanlarda (örneğin askeri alan) yapılmaya başlanması ve bu alandaki reformlarda ısrarcı davranılması; üçüncüsü de, yükselmekte olan bir gücün (Batı Uygarlığı) referans alınmasıdır.[41] Bu süreçte yapılan reformların temel amacı da, Batılıların müdahalelerini önlemek, Balkan isyanlarının önüne geçmek ve devletin eski gücüne kavuşmasını sağlamaktır.

Osmanlı modernleşmesinin ne zaman başladığı konusunda bir fikir birliği olmamakla birlikte, *Lale Devri,*[42] genelde ilk ciddi kırılmaların yaşandığı dönem olarak kabul edilmiştir. 1718-1730 yılları arasını kapsayan bu dönemde, Padişah *III. Ahmet*, Sadrazam *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa*'dır.

İlk reformların hayata geçirildiği dönem olarak kabul edilen Lale Devri'nde;

---

37 Kuran'a göre; Fransız Devrimi'nden etkilenen Osmanlı aydınları var olmasına rağmen (mesela ilk etkilenenlerden biri Mahmud Raif Efendi'dir) bunların sayısı çok fazla değildir. Ercüment Kuran, **Türk Çağdaşlaşması**, Akçağ Yay., Ankara, 1997, s. 196.

38 Tanör, *"Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"*, s. 11.

39 Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi,** İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 9-10.

40 Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller),** Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 92.

41 Mahmut Mutman, *"Şarkiyatçılık/Oryantalizm"*, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Modernleşme ve Batıcılık)**, (Yay. Yön. Murat Belge), C. III, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 199.

42 Bu döneme *Lale Devri* isminin verilmesinin temel sebebi; saray ve devlet adamlarının savaş yerine barış politikası içinde bir barış dönemi başlattıklarını sanmalarıdır. Bkz. Berkes, **a.g.e.,** s. 42.

- Matbaanın ilk kez Müslüman tebaa tarafından kullanılması,
- Avrupa'daki gelişmelerin yakından takip edilmesi amacıyla Avrupa başkentlerine ilk defa geçici elçilerin (sefirlerin) gönderilmesi,
- Birtakım ekonomik tedbirlerin alınması,
- Edebiyat ve Batı tarzı mimari alanında üstün eserlerin ortaya çıkması,
- Donanmada kullanılmak üzere daha önce başlayan gemi yapımının ilerletilmesi,
- İlk defa Doğu ve Batı Klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi gibi gelişmeler dönemin ayırt edici özellikleri arasında yer almaktadır.[43]

Bu sürçte, ekonominin kötü gidişatına, sarayın artan masrafları da eklenince, yönetim, vergileri artırma yoluna gitmiştir. Yükselen vergilere paralel olarak yoksul halkın artan hoşnutsuzluğu, kentlere yığılan işsizler ve Yeniçerilerin tutucu tepkileri ile birleşince; 1730 yılında çıkan *Patrona Halil İsyanı* sonucunda Padişah III. Ahmet tahttan indirilmiş ve yerine I. Mahmut tahta çıkarılmıştır. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile birçok devlet adamı da öldürülmüş ve Lale Devri kanlı bir şekilde sona ermiştir.[44]

Lale Devri'nde yapılan bu düzenlemelerin modernleşme adına atılan ilk adımlar olduğu kabul edilmekle beraber, bunlar birer kıvılcımdan ileri geçmemişlerdir. Aynı yüzyılda tahta çıkmış ya da çıkarılmış olan I. Mahmut, III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamit dönemlerinde askeri ağırlıklı reformlar gerçekleştirilmiş ve bazı ekonomik tedbirler alınmıştır. Ancak söz konusu düzenlenmeler kötü gidişi durdurmadığı gibi, öze dönük kalıcı tedbirler de olmamıştır. Osmanlı Devleti'nde modernleşme dönemini ve sistematik yenilikleri, III. Selim dönemi reformları ile başlatmak daha sağlıklı olacaktır.

1.4.1. III. Selim Dönemi (1789–1807)

Osmanlı Devleti'nde ilk ciddi reform girişimleri, Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği 1789 tarihinde tahta çıkan III. Selim dönemine rastlamaktadır.[45] Babası III. Mustafa'nın askeri alandaki reform girişimlerine şahit olan III. Selim, gelenekçi reform hareketlerine yabancı değildi. Şehzadelik dönemini saraya kapatılmış bir şekilde geçirmesine rağmen Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden III. Selim, bu gelişmelerin etkisi altında kalmış ve devletin kötü gidişatını durdurmak için reformların gerekli olduğuna inanmıştır.

III. Selim'e göre; devletin kötü gidişatının nedeni, geleneksel kurumların düzenli bir biçimde yönetilmemesiydi. Kötü kullanımın ve yeteneksizliğin sona erdirilmesi ile disiplinin yeniden sağlanması düşüncesinde olan Sultan,[46] daha şehzade-

---

[43] Ayrıntılı bilgi için bkz. Berkes, **a.g.e.**, s. 41-63; Lewis, **a.g.e.**, s. 45-47; Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 76.

[44] Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. I, E Yay., İstanbul, 1982, s. 325-326.

[45] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** YKY, İstanbul, 2010, s. 32.

[46] Shaw, **a.g.e.**, s. 352.

lik döneminde kendisine örnek aldığı Fransa Kralı *XVI. Louis* ile yazışmış, onun devlet yönetimi ve ordu ile ilgili görüşlerini almıştı.[47]

III. Selim'in reform tasarılarını hazırlarken başvurduğu yöntem, dönemin ileri gelenlerinden, hatta bazı yabancılardan, devletin kötü gidişatının sebeplerini içeren *Raporlar (Layihalar)* hazırlamalarını istemesi olmuştur.[48]

III. Selim döneminin reformlarından siyasal sistemin düzeltilmesine dair olanları arasında *Meşveret Usulü*'nün yeniden ve kalıcı bir şekilde düzenlenerek hayata geçirilmesi anlamına gelen *Meşveret Meclisi*'nin kurulması, dönemin önemli gelişmelerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Padişahın başkanlığında toplanan ve devlet büyükleri, bürokrasinin ileri gelenleri ile ulemadan oluşan bu Meclis, reform sürecinde önemli bir işlev görmüştür.[49]

Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden ve burada yaşananlarla ilgilenen III. Selim, Avrupa'nın Londra, Paris, Viyana ve Berlin gibi önemli merkezlerinde ilk kez *Devamlı Elçilikler* kurmuştur. Bu elçilikler sayesinde hariciyecilerin yetiştirilmesi ve Fransız Devrimi ile birlikte Avrupa'da yaşanan siyasi, ekonomik ve kültürel değişimin yakından izlenmesi amaçlanmıştır. Gönderilen elçilerin büyük bir kısmı da, sonraki dönemlerde Osmanlı modernleşmesinin etkin isimleri olacaklardır.[50]

III. Selim döneminde devletin gidişatını değiştirmek için atılan en önemli adım *Nizam-ı Cedid* adı verilen yeni düzenlemeler olmuştur. Fransız Devrimi'nin de sloganlarından olan bu kavram *Yeni Düzen* anlamına gelmektedir. Daha sonraları sadece askeri reformu karşılayacak şekilde kullanılan Nizam-ı Cedid, III. Selim'in Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak, ulemanın yönetim ve halk üzerindeki etkisini kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın bilim, sanat, askeri, ekonomik ve uygarlık alanlarında yaşamakta olduğu ilerlemelere ortak etmek düşüncesiyle girişmiş olduğu reformların tamamı olarak tanımlanmaktadır.[51]

Nizam-ı Cedid Ordusu ise bu dönemin en önemli askeri reformu olarak kabul edilir. Öncekilerden farklı bir özelliğe sahip olan bu reform girişimi, mevcut askeri yapının geliştirilmesini değil, askeri yapıya alternatif, yeni, modern askeri yöntemleri uygulayan talimli bir askeri teşkilatın hayata geçirilmesini öngörmüştür.[52] Yeni ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için de *İrad-ı Cedid* isimli yeni bir hazine oluşturulmuştur.[53]

Bu arada işlevini yitirmiş olan *Topçu Okulu*'nun yerine, yeni ordunun teknik kadrosunu yetiştirmek amacıyla 1795 yılında *Mühendishane-i Berr-i Hümayun* kurulmuştur.[54]

---

47 Geniş bilgi için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *"Selim III'ün Veliahd iken Fransa Kralı Lui XVI ile Muhabereleri"*, **Belleten**, C. II, No: 5-6, 1938; Zürcher, **a.g.e.**, s. 43.

48 Berkes, **a.g.e.**, s. 92; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 35; Lewis, **a.g.e.**, s. 59.

49 Tanör, *"Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"*, s. 11-12.

50 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Lewis, **a.g.e.,** s. 61-63; Berkes, **a.g.e.,** s. 98-99.

51 Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 35.

52 Shaw, **a.g.e.,** s. 352.

53 Berkes, **a.g.e.,** s. 103.

54 Geniş bilgi için bkz. Berkes, **a.g.e.,** s. 96-97.

III. Selim döneminde yapılan bu reformlar bunlarla sınırlı kalmamıştır. Siyasi, idari ve adli konularda da birtakım reformlar yapılmış, ancak devlet kadrolarının çürümüşlüğü başta olmak üzere, pek çok engel bu reformların hayata geçirilmesine imkân tanımamıştır.[55]

Süreç içerisinde III. Selim'e ve reformlarına karşı çeşitli muhalif kanatlar da oluşmuştur. Nizam-ı Cedid Ordusu'nun kurulması Yeniçerileri ve diğer asker ocaklarını tedirgin ederken, bu dönemin reformlarından rahatsız olan ve yeniliğin her türlüsüne karşı çıkan *Ulema* da üzerinde durulması gereken muhalif kitleler arasında yer almıştır. Taşrada da *Ayanlar* ve *Voyvodalar* bu reform sürecinden rahatsız olan bir başka kesimi oluşturmuşlardır.[56]

Reformlara karşı tepki, III. Selim'in 1805'te Edirne'de yeni bir Nizam-ı Cedid birliğinin kurulacağına dair bir ferman yayınlamasıyla kendini göstermiştir. Rumeli ayanlarının, Edirne'ye ulaşan askerlerin geri çekilmemesi durumunda ayaklanacakları ve İstanbul'a yürüyecekleri yolundaki tehditleri üzerine askerler geri çekilmiştir.[57]

1807 yılında ise muhalif çevrelerin çoğunun desteğini alan *Kabakçı Mustafa,* taraftarlarıyla birlikte İstanbul üzerine yürümüş ve At Meydanı'nda karargâh kurduktan sonra reform taraftarları ile uygulayıcılarını tek tek yakalayarak öldürtmüştür. Ardından da Nizam-ı Cedid kaldırılmış ve III. Selim tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa tahta çıkarılmıştır.[58]

Yaşanan bu gelişmeye karşı tepki de gecikmemiştir. III. Selim döneminde yapılan reformları destekleyen ayanlar arasında yer alan *Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa*, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak için ordusu ile harekete geçerek İstanbul'a gelmiş ve duruma el koymuştur. Ancak isyanı bastırmasına karşın, III. Selim'i kurtaramayan Alemdar, IV. Mustafa'yı tahttan indirerek yerine *II. Mahmut*'un padişah olmasını sağlamıştır.[59]

1.4.2. II. Mahmut Dönemi (1808–1839)

II. Mahmut döneminde, önceki dönemlere göre hem daha geniş hem de daha etkili yenilikler yapılmıştır. Bu yenilikler eğitim, devlet yönetimi, ordu, ekonomi ve toplum yaşamında gerçekleşmiş, neredeyse tüm alanları kapsayacak bir dağılım göstermiştir.

İktidarını ayanlara borçlu olan II. Mahmut, bunun bedelini önce *Alemdar Mustafa Paşa*'yı sadrazam tayin ederek, sonra da taşrada oldukça güçlenmiş olan ayanlarla 1808 yılında *Sened-i İttifak*'ı imzalayarak ödemiştir.

---

[55] Söz konusu reformlar; Ayanların eskiden olduğu gibi seçimle iş başına gelmeleri ve bunların seçimine valilerin hiçbir şekilde müdahale etmemeleri, Kadıların usulsüz işlemlerine son verilmesi, halktan alınan vergilerin sınırlanması şeklinde özetlenebilir. Bkz. Tanör, *"Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"*, s. 12.

[56] Lewis, **a.g.e.,** s. 71.

[57] Zürcher, **a.g.e.,** s. 48.

[58] Lewis, **a.g.e.,** s. 72.

[59] Shaw, **a.g.e.,** s. 370-373.

Sened-i İttifak,[60] II. Mahmut ile *ayanlar* arasındaki geçici ittifakın bir sonucudur.[61] Bununla, Padişah tarafından kendilerine birtakım görev ve sorumluluklar verilmiş olan ayanlar, fiilî feodal statülerine süreklilik ve hukukîlik eklemişler ve iyice kuvvetlenmişlerdir.[62]

1215'te İngiltere'de yapılan *Magna Carta* ile karşılaştırılan *Sened-i İttifak*'ı, Osmanlı Devleti tarihinde egemen güce karşı verilen ilk özgürlük ve demokrasi mücadelesi olarak gören çevreler bulunmakla birlikte, yıllardır yaşanan feodal düzenin resmiyet kazanmasına yol açan bir belge olarak ele alanlar da vardır.[63]

Osmanlı Devleti'nin katı mutlakıyetçi ortamında yetişen II. Mahmut, iktidarını ayan kökenli olan Alemdar Mustafa Paşa'ya borçlu olduğu için isteksiz bir şekilde hem onu sadrazamı yapmış hem de ayanlarla *Sened-i İttifak*'ı imzalamak zorunda kalmıştı. Bu iki gelişmeyi bir türlü hazmedemeyen II. Mahmut, ayanların vesayetinden kurtulmak için fırsat beklerken yeniçeriler tekrar ayaklanmış ve Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürmüşlerdir. Reformcu kimliğiyle tanınan II. Mahmut ise bu ayaklanma sırasında Osmanlı hanedanının tek şehzadesi olması sayesinde hayatta kalarak tahtını korumuştur. Hemen ardından da taşraya, yani ayanlara dönerek *Sened-i İttifak*'ı kaldırdığını duyurmuştur.[64]

Böylelikle ayanların vesayetinden kurtulan II. Mahmut, gerçekleştirmeyi düşündüğü reformlar için uygun ortamı beklemeye başlamıştır. Bu sıralarda yönetim farklı kaynaklardan beslenen iki sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan birincisi; Fransız Devrimi ile yayılmaya başlayan ulusçuluk akımından etkilenen *Sırplar* ile *Rumların* Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarıdır.

Sırplar, aynı dönemdeki Osmanlı-Rus savaşından sonra imzalanan *Bükreş Antlaşması* ile özerklik elde etmişlerdir. *Rumlar* ise *Edirne Antlaşması* ile bağımsızlıklarını kazanmışlar ve *Yunanistan* bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır.[65] Böylece Osmanlı ülkesinde ulusçuluk hareketlerine bağlı olarak çıkan bir isyan ilk kez başarılı olmuş ve Balkanlar'da ilk bağımsız devlet kurulmuştur.

II. Mahmut'un karşılaştığı ikinci sorun ise derebey, ayan ve merkeze uzak bir kısım yerel yöneticilerin yönetime karşı ayaklanmalarıdır ki, bunlar arasında *Yanya Ayanı Tepedelenli Ali Paşa* ve *Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa İsyanları* devleti en çok uğraştıranlardır.

Güçlü bir ayan olarak hem Arnavutları hem de Yunanlıları kontrol eder bir konumda bulunan *Tepedelenli Ali Paşa* etkisiz hale getirilmiştir. Fakat *Mısır Valisi Meh-*

---

60 *Sened-i İttifak*'ın tam metni için bkz. Server Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1976, s. 3-8.

61 Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 43-44.

62 Özkaya, **a.g.e.,** s. 298.

63 Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, *"Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu"*, **Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu),** (Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yay., Ankara, 2006, s. 83-85; Zürcher, **a.g.e.,** s. 52-53; Berkes, **a.g.e.,** s. 137-145; Tanör, *"Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"*, s. 13; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 42-64.

64 Sadece beş hafta gibi kısa bir süre (7 Ekim 1808-15 Kasım 1808) yürürlükte kalan *Sened-i İttifak*, Berkes'e göre; uygulanamadığı için daha doğrusu uygulanma ortamını yakalayamadığından dolayı ve diğer bir takım hukuki eksikliklerinden dolayı *ölü doğmuş bir belge* niteliğindedir. Berkes, **a.g.e.,** s. 145; Ayrıca bkz. Lewis, **a.g.e.,** s. 77.

65 Zürcher, **a.g.e.,** s. 61-62.

met Ali Paşa İsyanı, yönetimi oldukça güç duruma düşürmüştür. Mora İsyanının bastırılması sırasında önemli yardımları bulunan Mehmet Ali Paşa'ya yönetim tarafından verilen sözlerin yerine getirilememesi ve Navarin'de imha edilen Mısır donanmasının tazmin edilememesi isyanın çıkmasına yol açmıştır. Sonuç olarak II. Mahmut, uzun süren bu isyanı, ancak büyük devletlerin yardımıyla bastırabilmiştir.[66]

Bu arada Rum İsyanı'nın iç politikaya özellikle askeri alana birtakım yansımaları olmuş ve Yunan birliklerinin 1826'da yeniçerileri mağlup ederek Misolonki kalesini ele geçirmeleri üzerine II. Mahmut, yeni bir ordu (*Eşkinci Ocağı*) kurulacağını ilan etmiştir. Gerekli hazırlıklardan sonra yeni ordu oluşturulmuş ve beklendiği gibi yeniçeriler bir kez daha ayaklanarak At Meydanı'nda toplanmışlardır. Yeniçerilerin ayaklanmasına hazırlıklı olan ve ulemanın da önemli bir kısmının desteğini alan II. Mahmut, halkın da katılımıyla 1826'da *Yeniçeri Ocağı* kaldırılmıştır.[67] Bu olay tarihte *Vakay-ı Hayriye* olarak bilinir.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, 1826 ile 1839 yılları arasında II. Mahmut, büyük bir reform programını hayata geçirmiştir. Geleceğe dönük önemli sonuçlar doğuracak reformların yapıldığı bu dönemde, öncelikle devlet yönetiminde yapılan değişiklikler dikkati çekmektedir. Bunları iki ana başlık altında toplamak mümkündür: Birinci önemli değişiklik, merkezi-bürokratik sistemin yeniden ele alınması ile sürekli danışma ve karar organlarının kurulmasıdır. *Dar-ı Şuray-ı Askeri, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye(Yargıtay)* ve *Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Ali* bunların en önemlileridir.[68]

Merkezi devletin yeniden düzenlenmesindeki ikinci değişiklikle Divan örgütü kaldırılmış ve *Kabine Sistemi*'ne geçilmiş, *Nazırlıklar* (Bakanlıklar) oluşturulmuştur.[69] Memurların kul statüsünden çıkarılmasını sağlayan düzenlemelerin de yapıldığı bu dönemde *Memurine Mahsus Ceza Kanunu* çıkarılarak kimseye kanunsuz ceza verilmeyeceği hükme bağlanmıştır. Öte taraftan, devlet hizmetinde bulunmuş olanların ölünce mallarına el konulmasını ifade eden *Müsadere Usulü* de kaldırılarak mülk ve miras hakkı güvence altına alınmıştır.[70]

Bu arada, devlet memurunun kılık-kıyafeti yeniden düzenlenmiş ve *fes* giymesi zorunlu hale getirilmiştir. 1829'da yapılan yeni bir düzenlemeyle halk için de fes zorunlu olmuş ve her türlü başlığın yerini almıştır. Cübbe ve terliğin yerini de redingotlar, pelerinler, pantolonlar ve potinler almıştır. Ayrıca, Fransa'dan örnek alınarak Perşembe günü hafta tatili günü olarak kabul edilmiş ve Sultan'ın portresi devlet dairelerinin duvarlarına asılmaya başlanmıştır.[71]

Askeri alanda da önemli reformların yapıldığı bu dönemde, ilk göze çarpan yenilik, Alemdar Mustafa Paşa tarafından *Sekban-ı Cedid Ocağı* adıyla oluşturulan ordudur. Fakat bu ordu Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesiyle yeniçeriler tarafından dağıtılmıştır. Dönemin asıl önemli gelişmesi ise yukarıda da değinildiği gibi

---

66 Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu**, C. I, (Çev. Server Tanilli), Say Yay., İstanbul, 1992, s. 482-490; Zürcher, **a.g.e.**, s. 63-65.

67 Lewis, **a.g.e.**, s. 81.

68 Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 67.

69 Lewis, **a.g.e., s.** 98-99.

70 Tanör, *"Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"*, s. 12.

71 Lewis, **a.g.e.**, s. 102-103.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak yerine *Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu*'nun kurulmasıdır. 1827'ye gelindiğinde de İstanbul'da *Askeri Tıbbiye* açılmıştır. 1831-1834 yılları arasında askeri amaçlı iki okulun daha açıldığı dikkati çekmektedir. Birincisi, *Mızıka-i Hümayun Mektebi,* ikincisi ve daha önemlisi ise 1834'te açılan *Harbiye*'dir.[72] Üzerinde durulması gereken diğer bir gelişme de Batı'dan örnek alınarak açılan bu okullarda, Osmanlı ordusunu eğitmek üzere, Avrupa'dan eğitmen subayların getirilmiş olmasıdır.

Eğitim alanında bugün bile ileri düzeyde sayılabilecek reformların yapıldığı bu dönemde, öncelikle ilköğretim zorunlu hale getirilmiş, ardından ilkokullara öğretmen yetiştirmek ve Tıbbiye, Harbiye gibi askeri okullara öğrenci yetiştirmek amacıyla 1838'de *Rüştiyeler* açılmıştır. Ancak bu okullar II. Mahmut döneminde gelişimini tamamlayamamış ve önemli bir işlev görmeleri Tanzimat döneminde gerçekleşmiştir.[73] Yine II. Mahmut döneminde, 1827'de bir grup öğrenci eğitim görmek üzere ilk defa Avrupa'ya gönderilmiştir.[74] Ayrıca 1833'te Saray'da bir *Tercüme Odası* açılmış ve dış ilişkilerde tercümanlık yaparak kilit bir yere sahip olan Rumlar devre dışı bırakılmıştır. Daha sonra, saray haricindeki diğer devlet dairelerinde de tercüme odaları açılmaya başlanmış ve yabancı dil bilen Müslüman Türk tercüman sayısı arttırılmaya çalışılmıştır.[75]

Toplumsal alanda da çeşitli düzenlemelerin yapıldığı bu dönemde 1831 yılında devletin resmi gazetesi özelliği taşıyan *Takvim-i Vekayi* gazetesi çıkarılmıştır.[76] *Takvim-i Vekayi,* Türkçe yayınlanan ilk gazete olmakla birlikte, II. Mahmut'un yeniliklerini halka aktarmak gibi bir düşünceyle çıkarılmaya başlanmıştır.

1834'te kurulan ilk *Posta Teşkilatı* da merkeziyetçi anlayışın bir göstergesi olarak ele alınabilir. [77] Dönemin bir diğer gelişmesi, devlet gelirlerini daha etkin bir vergilendirme yoluyla arttırmak ve daha fazla asker toplayabilmek amacıyla yapılan ve sadece erkeklerin sayıma tabi tutulduğu ilk nüfus sayımıdır.[78] Sağlık işleriyle ilgili düzenlemelerin de yapıldığı bu dönemde, 1831–1833 yılları arasında Hindistan'dan Avrupa'ya doğru yayılan kolera salgınına karşı *Karantina Servisi* oluşturulmuş, ayrıca ilk *Karantina Müdürlüğü* kurulmuştur.[79]

II. Mahmut döneminde ekonomi alanında da birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılma sebepleri arasında en önemli paya sahip olan ve artık iyice zayıflamış *Tımar Sistemi* 1831'de kaldırılmıştır. Yerli sanayi üretiminde, yeni orduya giysi, teçhizat ve silah üretimi yapan az sayıda küçük imalathaneler de bu dönemde açılmıştır. Bunların arasında en bilineni ise *Feshane* idi.[80] Ekonomi alanındaki bir diğer gelişme de Osmanlı tüccarlarının Batılı tüccarlarla rekabet edebilmesi için çeşitli tedbirlerin alınmış olmasıdır.

---

72 Berkes, **a.g.e.,** s. 184-186.
73 Aynı yer.
74 Zürcher, **a.g.e.,** s. 74.
75 Lewis, **a.g.e.,** s. 89.
76 İlber Ortaylı, **Batılılaşma Yolunda,** Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 38.
77 Lewis, **a.g.e.,** s. 96.
78 Zürcher, **a.g.e.,** s. 73.
79 Berkes, **a.g.e.,** s. 187-188.
80 Zürcher, **a.g.e.,** s. 81.

Osmanlı Devleti'nin en reformist padişahı olarak kabul gören II. Mahmut, yukarıda aktarılan girişimlerden de anlaşılacağı üzere, oldukça yoğun reformlar yapmış ve birçok alanda önemli bir dönüşüm gerçekleştirmeye çalışmıştır. Fakat çeşitli iç ve dış sorunlarla karşı karşıya kalmış ve reformları halka tam anlamıyla yansımamıştır. Bu dönemde Sırp İsyanı, Yunan İsyanı, Tepedelenli Ali Paşa İsyanı, Mehmet Ali Paşa İsyanı gibi gelişmeler reformların halka yansımasını engellemiştir. Diğer taraftan, yine bu dönemde Ruslarla imzalanan *Hünkâr İskelesi Antlaşması* ile İngilizlerle imzalanan *Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi* döneme damgasını vuran ve Osmanlı Devleti'ni hem siyasi hem de ekonomik açıdan bir hayli zayıf duruma düşüren gelişmeler olmuştur.

II. Mahmut, 1839'da vefat etmiş ve yerine on sekiz yaşındaki büyük oğlu Abdülmecit tahta çıkmıştır. Babası gibi reformist bir kimliğe sahip olan ve babasının izinde yürüyen Abdülmecit, yeni bir dönemi, Tanzimat Dönemi'ni başlatarak Osmanlı reform sürecine damgasını vurmuştur.

1.4.3. Tanzimat Dönemi (1839–1876)

1.4.3.1. Tanzimat Fermanı (1839)

Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın[81] günümüzde Gülhane Parkı olarak bilinen yerde Padişah Abdülmecit'in iradesi olan *Tanzimat Fermanı*'nı okuması, Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Osmanlı'da hukuk devletine geçişi simgeleyen Tanzimat Fermanı, çeşitli iç ve dış sorunların söz konusu olduğu bir ortamda ilan edilmiştir. Söz konusu ferman, *Tanzimat-ı Hayriye* ve Gülhane Parkı'nda okunduğu için *Gülhane Hatt-ı Hümayunu* olarak da bilinmektedir.

Tanzimat Fermanı ile Tanzimat dönemi reformları aynı şeyleri ifade etmemektedir. Ferman, daha çok yönetim ilkelerini içeren bir haklar ve vaatler belgesi iken, Tanzimat dönemi, idari, mali, siyasi, ekonomik vb. alanlarda yapılan reformların genelini ifade etmektedir. Bu yüzden Tanzimat Fermanı ile Tanzimat dönemini birbirleriyle bağlantılı ve birbirini tamamlayan iki konu olarak ele almak gerekir.[82]

Mustafa Reşit Paşa'nın Sultan Abdülmecit adına kaleme aldığı ve devlet idaresinde kökten birtakım değişiklikleri öngörerek yeni bir dönemi açan Tanzimat Fermanı'nda fermanın yayınlanma amacı belirtildikten sonra hedeflenen reformlar şu şekilde sıralanmıştır:

- Müslüman-gayrimüslim bütün yurttaşların can, mal ve ırz güvenliği sağlanacak.
- Bütün Osmanlı yurttaşları kanun önünde eşit olacak.

---

[81] Mustafa Reşit Paşa'nın hayat hikâyesi için bkz. Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,** TTK Yay., Ankara, 1985; A. Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve İttihad ve Terakki,** Tan Matbaası, İstanbul, 1946, s. 10-19; Lewis, **a.g.e.,** s. 106.

[82] Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 74; Mehmet Kaplan, *"Mustafa Reşit Paşa ve Yeni Aydın Tipi"* , **Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu),** (Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yay., Ankara, 2006, s. 335-342.

- Vergi konusundaki adaletsizliği ortadan kaldırmak için birtakım düzenlemeler yapılacak ve herkes kazancına göre vergi ödeyecek.
- Ordu için asker toplama konusunda yaşanan sıkıntılar ortadan kaldırılacak. Bu düzenlemeyle hem asker toplanan bölgelerin nüfusları göz önünde bulundurulacak hem de askerlik süresi, eskiden olduğu gibi ömür boyu değil 4-5 yıl gibi bir süre olacak.
- Mahkemeler açık ve bağımsız olacak.
- Müsadere Usulü kaldırılacak.[83]

1.4.3.2. Islahat Fermanı (1856)

Tanzimat döneminde yapılacak olan reformları belirleyen Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun hayata geçirilmesini sağlayan başka reform fermanları daha hazırlanmıştır ki, bu reformlar arasında en önemlisi şüphesiz *Islahat Fermanı*'dır. Islahat Fermanı'nın hazırlanması ve ilan edilmesi sürecinde bu kez Mustafa Reşit Paşa değil, onun yetiştirmiş olduğu Ali ve Fuat Paşalar etkili olmuşlardır.[84]

Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı destekleyen İngiltere ve Fransa, savaştan sonra toplanacak olan Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni Rus müdahalelerine karşı korumanın bedeli ve Avrupa devletleri ailesine kabul edebilmenin şartı olarak yeni birtakım istekler ileri sürmüşlerdir.[85] Avrupalıların üzerinde durdukları diğer bir konu da Tanzimat Fermanı ile vaat edilen reformların gerçekleştirilmemiş olmasıydı.[86] Osmanlı yöneticilerinin farkında oldukları gibi Avrupalıların çoğu için Türk samimiyetinin mihenk taşı, devletin gayrimüslimlere yönelik izlediği politika ve tanıdığı haklardı.[87]

Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupalıların doruğa ulaşan baskıları, Tanzimat döneminin ikinci ve son aşamasını başlatan 28 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı'nda somutlaşmıştır.[88] Tanzimat Fermanı'ndan bağımsız düşünülmemesi gereken Islahat Fermanı, bir yandan Tanzimat Fermanı'nda vaat edilen reformların gerçekleşebilmesi için birtakım somut önlemleri içerirken, bir yandan da özellikle gayrimüslim yurttaşlara yönelik yeni düzenlemelerin yapılmasını öngörmüştür.[89]

Islahat Fermanı ile Tanzimat Fermanı'nda tanınmış olan can, mal ve ırz güvenliği teyit edilmiş, gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit haklara sahip olduğuna vurgu yapılmış ki, zaten bu fermanla ana hedef, Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşit haklara sahip olmalarını sağlamaktı. Ayrıca, gayrimüslimlerden alınan *Cizye* vergisinin kaldırılması öngörülmüş ve gayrimüslimlerin devlet memuru olabilmelerinin sağlanacağı da vaatler arasında yer almıştır. Sadece Müslümanların değil,

---

83 Kaynar, **a.g.e.**, s. 176-180; İnalcık, *"Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Humayunu"*, s. 90-92.
84 Lewis, **a.g.e.**, s. 116.
85 Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 74.
86 Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950),** İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 1999, s. 21.
87 Lewis, **a.g.e.,** s. 115.
88 Roderic Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876),** (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 1997, s. 53.
89 Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi,** s. 21.

bundan sonra gayrimüslimlerin de askerlik yapabilmelerinin yolu açılmış ancak bu mesleğe pek de istekli olmayan gayrimüslimlerin belirli bir bedel karşılığında askerlikten muaf tutulmaları uygulamasına geçilmiştir. Din ve mezhebinden dolayı gayrimüslimlere yönelik aşağılayıcı sözler kullanılması yasaklanmış, İslam dininden çıkanların idamla cezalandırılması uygulamasına son verilmiş, gayrimüslimlerin mahkemelerde yapacakları tanıklıkların Müslümanların tanıklıklarıyla eşdeğerde sayılması öngörülmüş ve mahkemelerin açık yapılması karara bağlanmıştır.[90]

Islahat Fermanı, gayrimüslimlere yönelik olarak yönetimde temsil hakkını da genişletmeyi de vaat etmiştir. Buna göre gayrimüslimler, Müslümanlarla birlikte hem yerel meclislere girebilecekler hem de yönetimde önemli bir işleve sahip olan *Meclis-i Ahkâm-ı Adliye*'de yer alabileceklerdi.[91]

1.4.3.3. Tanzimat Dönemi'nde Yapılan Yenilikler

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden hemen sonra, fermanda öngörüldüğü üzere çeşitli hukuki düzenlemeler birbiri ardına hazırlanarak yayınlanmaya başlamıştır. Mahkemelerin açık ve bağımsız hale geldiği, bütün yurttaşların kanun önünde eşit olduğu ve mahkeme kararı olmaksızın cezalandırma uygulamasına son verildiği bu dönemde, bir yandan kanunlaştırma çabaları içinde çeşitli kanunlar Batı'dan örnek alınarak kabul edilmiş, bir yandan da Batılı tarzda bir hukuk anlayışının temellerini teşkil edecek olan çeşitli hukuki ve adli kurumlar oluşturulmuştur.

Hukuk alanındaki ilk düzenlemeyle bütün yurttaşları kapsayan bir *Ceza Kanunu* (3 Mayıs 1840) Fransa'dan örnek alınarak uygulamaya konulmuştur. Yine bu dönemde, Fransız Ticaret Kanunu'nun çevirisi yoluyla *Kanunname-i Ticaret* (1850) isimli bir ticaret kanunu yürürlüğe girmiştir. 1854 yılında ise kanun taslaklarını, nizamnameleri ve reform esaslarını hazırlamak üzere *Meclis-i Ali Tanzimat* isimli bir kurul oluşturulmuştur. 1864'te taşranın merkeze bağlanmasını sağlamak ve bir anlamda merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak için *Vilayet Nizamnamesi* hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Osmanlı toprak sistemini yeniden şekillendirecek olan ve İslam esaslarına göre hazırlanan bir *Arazi Kanunnamesi* de 1858'de hazırlanarak kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. 1868'de ise *Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (Yargıtay)* ve *Şuray-ı Devlet (Danıştay)* gibi hukuk alanında oldukça önemli iki kurum ihdas olunmuştur. Gayrimüslimleri de kapsayan davalara bakmak üzere 1869'da *Nizamiye Mahkemeleri* kurulmuştur. Dönemin hukuk alanındaki en önemli gelişmelerinden biri de, Osmanlı toplum ve aile yapısını yeniden şekillendiren *Mecelle*'nin bu dönemde hazırlanmaya başlanmış olmasıdır. Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığındaki kurul, Mecelle'yi hazırlamak üzere 1868'de çalışmalara başlamış ve 1876'da bu çalışmalar tamamlanarak İslam dünyasının ilk Medeni Kanunu olan *Mecelle* yürürlüğe girmiştir.[92]

---

[90] Islahat Fermanı'nın tam metni için bkz. İnalcık-Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.,** s. 5-10; Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler,** s. 11-16.

[91] Davison, **a.g.e.,** s. 58.

[92] Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı,** Sevinç Matbaası, Ankara, 1976, s. 316–329; Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset,** Liberte Yay., İstanbul, 2001, s. 10.

II. Mahmut döneminde başlayan eğitim reformunun yoğun olarak devam ettirildiği Tanzimat döneminde hem Batı'dan örnek alınarak çeşitli düzeylerde okullar açılmış hem de eğitim alanındaki düzenlemeleri geliştirecek olan kurumlar oluşturulmuştur. Dikkati çeken ilk düzenlemeler, 1847'de *Maarif Nezareti*'nin kurulması ve 1854'te eğitim ve bilim alanlarını düzenleyecek olan *Encümen-i Daniş* isimli bilimler akademisinin kurulmuş olmasıdır.[93] Bürokrat yetiştirilmesi amacıyla Tanzimat döneminin en önemli kurumlarından biri olan *Mülkiye,* 1859'da açılmıştır.[94] Eğitim işinin daha akılcı ve gerçekçi yöntemlere dayanılarak ele alındığı bu dönemde, okulların sayısı arttırılmaya çalışılmış, hatta kız çocukları için 1858 yılında *Kız Rüştiyeleri* açılmıştır. Yine bu dönemde rüştiyelere öğretmen yetiştirmek amacıyla 1847 ve 1849 yıllarında *Darülmuallimat* (Kız Öğretmen Okulu) ve *Darülmuallimin* (Erkek Öğretmen Okulu) gibi modern okullar açılmıştır. Ayrıca üniversite öğrenimine başlangıç olmak üzere *Sultani* adı altında modern liselerin açılması öngörülmüş ve Osmanlı Devleti'nin ilk lisesi olarak kabul edilen *Galatasaray Sultanisi* 1868'de açılmıştır. Tanzimat döneminin eğitim alanındaki önemli gelişmelerinden biri de, ilk modern üniversite olarak *Darülfünun*'un 1863'te açılmasıdır.[95]

Tanzimat döneminde ekonomi alanında da oldukça önemli gelişmeler yaşanmıştır. İlk kâğıt paranın 1841'de basıldığı ve kullanılmaya başlandığı, devletin mali işlerini düzenlemek üzere Maliye Bakanlığı'nın kurulduğu, İltizam Sistemi'nin sonlandırıldığı, gayrimüslimlerden alınan Cizye vergisinin kaldırıldığı bu dönemde, devletin ekonomisi büyük bir çıkmaz içindedir.[96] Osmanlı yöneticilerinin 1854'te Kırım Savaşı'nın giderlerini karşılamak amacıyla yüksek faizli dış borçlanma yolunu tercih etmeleri, Osmanlı maliyesinin Batılıların sıkı denetimi altına girmesine sebep olacaktır. Aldığı borçların faizlerini bile geri ödemeyecek duruma düşen Osmanlı Devleti, 1875'te iflas ettiğini ilan etmiştir.[97]

Tanzimat döneminde, özellikle gayrimüslim tebaaya yönelik birtakım hakları içeren Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun 1839'da ilan edilmesi, ardından da bunu tamamlar nitelikte olan ve gayrimüslimlere yeni birtakım hakları tanıyan Islahat Fermanı'nın 1856'da ilan edilmesi, halk arasında geniş yankılar uyandırmıştır. Müslüman halk, genel itibariyle gayrimüslimlere tanınan haklardan pek hoşlanmamış, hatta bazı valiler, ayan ve ulema Müslüman halkı tahrik etmekten geri kal-

---

93 Lewis, **a.g.e.**, s. 113.

94 Zürcher, **a.g.e.**, s. 100.

95 Sina Akşin, *"Siyasal Tarih"*, **Türkiye Tarihi,** (Ed. Sina Akşin), C. III, Cem Yay., İstanbul, 1988, s. 179-180.

96 Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 111-112.

97 Osmanlı Devleti 6 Ekim 1875'de bütçenin beş milyon lira açık vermesi üzerine, mevcut borçlarının ancak yarısını nakit olarak ödeyebileceğini İstanbul gazeteleri aracılığıyla yayınlamıştır. 9 Ekim tarihli resmi bir bildiriyle de bu karar daha etraflı bir şekilde bütün alacaklılara duyurulmuştur. Böylece, Osmanlı Devleti'nin ekonomisi ve maliyesinin Avrupalıların eline geçmesine sebep olacak Duyun-u Umumiye'nin kurulmasına açılan kapı aralanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Donald C. Blaisdell, **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi (Duyun-u Umumiye),** (Çev. Ali İhsan Dalgıç), Doğu Batı Yay., İstanbul, 1979, s. 78-79.

mamıştır. Bu tepkilerin ortaya çıkmasının temel sebebi ise yapılan düzenlemelerle gayrimüslimlerin Müslümanlarla aynı haklara sahip olmaya başlamalarıdır.[98]

Tanzimat döneminde başlayan dönüşümler, ülkenin sosyal ve siyasal tablosunda da birtakım değişimleri başlatmıştır. Yerli ve yabancı kökenli gayrimüslimlerin bir kısmı elde ettikleri haklar sayesinde ticaret ve sanayi alanlarında güçlenerek yabancı sermayeye aracılık eden bir burjuva sınıfı haline gelmişlerdir. Bu durum, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında gözle görülür bir rekabetin başlamasına sebep olmuştur. [99]

Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Islahat Fermanı ve yapılan reformlarla devletin bütün tebaasına tek yurttaşlık sıfatı, eşit hak ve görevler tanımak şeklinde yeni bir siyasal görüş şekillenmeye başlamıştır. Osmanlıcılığı, yani bütün tebaayı eşit yurttaş sayma fikri olarak tanımlanabilecek olan bu görüşle, azınlıklar imparatorluğa bağlanmaya çalışılmış, hatta Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere yerel yönetimlere katılma hakkı tanınmıştır. Ancak bu gelişme, bir yandan Fransız Devrimi ile yayılan ulusçuluk akımının etkisi, bir yandan da dış müdahalelerin ve kışkırtmaların etkisiyle kısa bir süre sonra ülke bütünlüğünü olumsuz yönde etkilemiştir.[100]

Bu dönemde hukuk alanında Batı'dan örnek alınarak çok önemli yenilikler yapılmış olmasına rağmen İslam hukukunun yanında modern hukukun da uygulanmaya başlanması, zaten bozuk olan hukuk birliğini iyice parçalamıştır. Ancak tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen, Tanzimat döneminde yapılan reformlarla Hukuk Devleti olma yolunda önemli adımlar atılmış, hatta bugünkü hukuk düzeninin temelleri atılmıştır. Dönemin ayırt edici özelliği ise, önceki reform dönemlerinden farklı olarak, yapılan reformların sadece kurumsal alanda kalmaması ve zihniyet dönüşümünün bu dönemde gerçekleşmiş olmasıdır.[101]

1.4.3.4. Yeni Osmanlılar Cemiyeti

Tanzimat döneminin reform politikası Osmanlı Devleti'ndeki entelektüel hayatı da önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde açılan Batı tarzı okullarda eğitim alan ve Tercüme Odası'nda görev alarak yurt dışına, özellikle de Fransa'ya giden genç reformcu bürokrat ve aydın bir grup oluşmuştur. Söz konusu aydın grupta yer alanlar, Fransızca bilmeleri sayesinde dönemin Avrupa düşünce akımlarıyla, özellikle de Fransız Devrimi'yle yayılmaya başlayan eşitlik, adalet, hürriyet, anayasacılık, demokrasi, milliyetçilik gibi yeni akımlar ve kavramlarla tanışmış, bu kavramları tartışarak paylaşmaya başlamışlardır.[102]

Osmanlı aydınlarının öncüleri olarak kabul edilen bu kişiler, Tanzimat döneminin başlarında ve dönemin mimarı olarak kabul edilen Mustafa Reşit Paşa'nın himayesi altında mesleklerine (çoğu Tercüme Odası'nda belli bir süre görev almıştır) umut verici bir şekilde başlangıç yapmışlardı. Fakat 1861'de Abdülaziz'in tahta geçmesi ve Mustafa Reşit Paşa'nın yerini Ali ve Fuat Paşa'ların almasıyla iktidar

---

98 Davison, **a.g.e.**, s. 127-128.
99 Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 113.
100 Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 97-98.
101 Üçok-Mumcu, **a.g.e.**, s. 341-343.
102 Zürcher, **a.g.e.**, s. 107.

merkezinden uzaklaştırılmışlar ve görevlerinde yükselememişlerdir. Bu dönemde çoğunlukla gazeteciliğe yönelen muhalif aydınlar düşüncelerini gazeteleri aracılığıyla yaymaya başlamışlardır.[103]

Bunların en tipik örnekleri de 1860'larda seslerini duyurmaya başlayan Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa ve Agâh Efendi gibi aydınlardır. Abdülaziz'in tahta geçmesinden sonra, basın üzerindeki baskılar da artmaya başlamış ve 1865'te bir *Matbuat Nizamnamesi* çıkarılmıştır. Gazete çıkarma işinin devlet kontrolüne alındığı bu nizamnameyle, yayınlanmadan önce gazetelerin denetlenmesi, Padişah'a, yabancı devlet başkanlarına, yöneticilere ve devlet politikalarına eleştiriler yasaklanmış ve bir anlamda sansür dönemi başlamıştır.[104]

Sürgünler ve gazetelerinin kapatılmasıyla karşı karşıya kalan Namık Kemal, Mustafa Fazıl Paşa, Agâh Efendi, Ayetullah Bey, Reşat Bey ve Mehmet Bey gibi aydınlar, artan baskılara karşı, düşüncelerini yaymak ve etkili olabilmek için 1865 yazında İstanbul'da bir araya gelmişler ve 7 Haziran 1865'te *İttifak-ı Hamiyet* adında gizli bir cemiyet kurmuşlardır. Bu cemiyet kısa bir süre sonra da *Yeni Osmanlılar Cemiyeti* adını almıştır.[105]

Örgütlenme yapısı olarak İtalyan *Carbonari* örgütünü örnek alan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, hücre tipi örgütlenmeyi benimsemiştir. Abdülaziz yönetiminin baskısı karşısında 1867'den itibaren bazı Yeni Osmanlılar ülke dışına kaçmak durumunda kalmışlardır. Önce Paris'i, sonra da Londra'yı merkez olarak benimseyen Yeni Osmanlılar, burada örgüt çalışmalarına ve basın-yayın yoluyla fikirlerini yaymaya devam etmişlerdir. Bu arada Batılı aydınlar da Yeni Osmanlıları desteklemişler ve bu harekete *Jön Türk* (Jeune Turc) ismini vermişlerdir.

Aydınlanma felsefesinden de etkilenmiş olan Yeni Osmanlılar, kişi egemenliğine dayanan mutlak monarşi sistemi içinde ülke sorunlarının çözülebilmesinin zor olduğuna inanmışlardır. Çözümü, Tanzimatın getirdiği ilkeleri kamusal özgürlüklerle desteklemek, Müslüman ya da gayrimüslim tüm Osmanlı tebaasına tam bir yurttaşlık ve devlet sadakati içinde yaşayabilecekleri anayasal, temsili ve parlamenter bir yönetime geçmek olarak görmüşlerdir. *Osmanlıcılık* adı verilen bu düşüncenin yayılmasıyla Balkanlar'da yayılan ulusçu hareketlerin önüne geçilebilecek ve Osmanlı Devleti'nin dağılması önlenebilecekti.[106]

Yeni Osmanlılar, yurt içinde ve yurt dışında yaptıkları çalışmalar sonucu, ordu ve bürokraside yayılmayı başarmışlardı. Bu dönemde Harbiye mezunu modernist subaylar ile Mülkiye mezunu Batı düşüncesine açık bürokratların varlığı göz ardı edilmemelidir. Yeni Osmanlıların düşünceleri dönemin önde gelen devlet adamlarından Mithat Paşa tarafından da desteklenmiştir. Tuna Valiliği döneminde ön plana çıkan ve Şurayı Devlet Başkanlığı yapan Mithat Paşa'nın başını çektiği bir grup devlet adamı, anayasal ve temsili sisteme (Meşrutiyet=Meşruti Sistem) karşı olan Padişah Abdülaziz'i (1861–1876) tahttan çekilmeye zorlamıştır. Ordunun da desteğini alan aydınlar, meşrutiyet rejimine geçmemekte direnen Abdülaziz'i tahttan

---

[103] Tevfik Çavdar, **İz Bırakan Gazete ve Gazeteciler,** İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, s. 19-40.

[104] 1865 tarihli Matbuat Nizamnamesi için bkz. Ortaylı, **Batılılaşma Yolunda,** s. 43-45.

[105] Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,** İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2004, s. 17; Çavdar, **a.g.e.,** s. 26-27.

[106] Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi,** s. 27.

indirmişler ve yerine V. Murat'ın padişah olmasını sağlamışlardır. Ancak üç ay gibi kısa bir süre sonra, psikolojik sorunları artan V. Murat'ı da tahttan indirmişler ve meşrutiyet sözü vermiş olan II. Abdülhamit'i tahta çıkarmışlardır. II. Abdülhamit de, Mithat Paşa'nın başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanan *Kanun-i Esasi*'yi, Osmanlı'nın ilk Anayasası olarak, 23 Aralık 1876'da ilan etmiş ve Osmanlı siyasal hayatında yeni bir dönem başlamıştır.[107] Böylece Genç Osmanlılar, 1876 Meşrutiyet denemesinin önünü açma konusunda hayati bir rol oynamışlardır.[108]

1.4.4. Birinci Meşrutiyet Dönemi (1876–1908)

23 Aralık 1876 tarihinde yürürlüğe giren *Kanun-i Esasi*[109] büyük ölçüde Mithat Paşa'nın eseriydi ve 1830/31 Belçika Anayasası örnek alınarak hazırlanmıştı.[110] Osmanlı Devleti, Kanun-i Esasi'nin ilanı ile birlikte anayasal ve parlamenter bir monarşiye dönüşmüştür. Diğer bir ifadeyle Osmanlı Devleti'nde Anayasa'nın ilanı ile meşrutiyet rejimi benimsenmiştir.

Ancak Kanun-i Esasi, bir kurucu meclis ya da parlamento tarafından değil de, padişahın atadığı komisyon tarafından hazırlanmış bir Anayasa olduğundan dolayı, Anayasa'nın padişahın yetkilerini yeterince kısıtlamadığı dikkat çekmektedir.

Kanun-i Esasi'ye göre; Osmanlı soyunun en büyük evladı saltanat ve hilafet makamının da sahibidir. Yani, egemenliğin kaynağı değişmemiş ve Osmanlı ailesi hala tek egemen güç konumundadır. *Meclis-i Umumi* adı verilen Osmanlı Parlamentosu, *Mebusan Meclisi* ve *Ayan Meclisi* olarak iki kanada ayrılmakla birlikte, bu meclisler yasama açısından çok güçlü değillerdi. Yasamada son söz padişaha aitti ve Hükümet (Heyet-i Vükela) meclise karşı değil, padişaha karşı sorumluydu. Padişah, sadrazamı, şeyhülislamı ve vekilleri seçme, atama ve gerektiğinde bunları azletme yetkisine sahipti. Üstelik Padişahın Mebusan Meclisi'ni feshetme yetkisi de vardır ve bu yetkinin kullanılması oldukça basit koşulların gerçekleşmesine bağlanmıştır.

Kanun-i Esasi'nin hiçbir hükmünün, hiçbir sebep ve bahaneyle askıya alınamayacağı, uygulamadan düşürülemeyeceği belirtilerek, görünüşte Anayasa'nın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesi benimsenmesine rağmen, bu hükümler gerçek bir anayasal güvence ya da demokratik koruma sağlayabilmekten uzaktı.

Kanun-i Esasi, yalnız içerik bakımından değil, güvence ve yaptırımlar bakımından da gerçekten anayasal bir sistem kurmamıştır. Anayasa'nın ilanından sonraki gelişmeler de bunu doğrular nitelikte olmuştur. Fakat Kanun-i Esasi, tüm bu eksikliklerine rağmen, Türk demokrasi tarihi açısından ele alındığında önemli bir siyasal gelişmedir.

Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesinden sonra Aralık-Ocak aylarında seçimler yapılmış ve Osmanlı Devleti'nin ilk meclisi olan Meclis-i Umumi 19 Mart

---

[107] B. Kuran, **a.g.e.**, s. 45-51; Tanör, *"Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"*, s. 117-118.

[108] Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 47.

[109] Osmanlı Devleti'nin ilk Anayasası olan Kanun-i Esasi'nin tam metni için bkz. Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, s. 23-43.

[110] Erdoğan, **a.g.e.**, s. 13.

1877'de toplanmıştır. Ancak Parlamento 14 Şubat 1878'de, II. Abdülhamit tarafından, 93 Harbi (1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı) bahane edilerek süresiz tatil edilmiştir.[111]

II. Abdülhamit, anayasal yetkisini kullanarak Meclis'i tatil ederken Kanun-i Esasi de hukuken olmasa bile, fiilen hükümsüz bir duruma düşmüş ve askıya alınmıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti 1908'e kadar, II. Abdülhamit'in istibdat dönemine ya da mutlak yönetimine sahne olmuştur.[112]

1.4.5. II. Abdülhamit Dönemi (1876–1909)

İlk Osmanlı Parlamentosunun tatil edilmesi ve Anayasa'nın rafa kaldırılması mutlak monarşiye bir geri dönüşü ifade etmektedir. Yukarıda değinilen nedenlerin yanı sıra II. Abdülhamit'i bu kararı almaya sevk eden etkenlerden biri de tahtında güvenle oturabilme arzusuydu. Hastalık derecesinde kuruntulu bir yapıya sahip olan padişah, bu dönemde adeta bir polis devleti kurarak istibdat rejimini başlatmıştır.[113]

Meşrutiyet rejimi taraftarlarının çeşitli yollarla tasfiye edilmesi, sürgüne gönderilmesi ve susturulması, kişi özgürlüğünün ve güvenliğinin yok edilmesi ile hafiye sistemi ve jurnal ağının kurulması, basın üzerinde yoğun bir sansürün uygulanması bu dönemin temel unsurları olmuştur.[114]

İlginç olan, II. Abdülhamit döneminde anayasal rejime son verilmesi ve istibdat döneminin yaşanması gibi olumsuz gelişmelere rağmen yenileşme hareketlerinin devam etmesidir. Nitekim 1908'e kadar süren II. Abdülhamit'in mutlak yönetiminde eğitim, haberleşme ve ulaştırma alanlarında modernleşme faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiştir.

Dönemin en çarpıcı gelişmelerinden biri eğitim alanında yapılan reformlardır. Eğitim alanındaki en göz alıcı başarı, hem öğrenci sayısının hem de okul sayısının önemli ölçüde arttığı yüksek öğretimde yaşanmıştır. Devlet memurlarının eğitim merkezi olarak işlev gören Mülkiye, bu dönemde yeniden düzenlenmiş, ders programlarında modern konuları kapsayacak şekilde değişiklikler yapılmış, taşradan gelen öğrenciler için yatılı okuyabilme imkânları sağlanmıştır. Önceki reform dönemlerinden devralınan okullarla yetinilmeyerek, Hukuk, Maliye, Güzel Sanatlar, Ticaret, Polis, Gümrük, Baytar okulları gibi modern yüksek ve mesleki okullar açılmıştır. Dönemin en önemli gelişmesi ise kuşkusuz ilk modern üniversite olan Darülfünun'un 1900'de açılmasıdır.[115]

---

[111] Akşin, *"Siyasal Tarih"*, s. 161.

[112] İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu,** İş Bankası Yay., İstanbul, 2008, s. 246.

[113] B. Kuran, **a.g.e.,** s. 48-51.

[114] Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** s. 161.

[115] İlk kez 1863 yılında açılan Darülfünun, hem medrese zihniyetinin karşı çıkması hem de öğrenci bulmakta zorlanması nedeniyle kapatılmıştır. Sonraki tarihlerde yeniden açılmasına rağmen süreklilik kazanamayan Darülfünun en son 1900 yılında yeniden faaliyete geçmiş ve devamlılığını korumuştur. Akşin, *"Siyasal Tarih"*, s. 179–180.

II. Abdülhamit döneminde haberleşme-ulaştırma alanlarında da önemli yeniliklere imza atılmıştır. Tanzimat döneminin ana teması olan idari merkezileşme, ancak bu dönemde haberleşme araçlarında yapılan iyileştirmelerle gerçekleştirilebilmiştir. Bu araçların en önemlisi telgraftı. *Telgraf*, ilk olarak Kırım Savaşı sırasında, İstanbul ile Avrupa arasında bağlantı kurmak amacıyla döşenmişti. Daha sonraki dönemlerde zayıf bir şekilde devam eden bu alandaki gelişme, II. Abdülhamit döneminde bir hayli hız kazanmış ve neredeyse bütün taşra kentlerine telgraf ağı döşenmiştir.[116]

Ulaştırma alanındaki gelişme de *demiryolu* yapımında gerçekleşmiştir. II. Abdülhamit tahta çıktığında Osmanlı Devleti'nin oldukça sınırlı uzunlukta ve sayıda demiryolu hatları vardı (İzmir-Aydın Hattı, İstanbul-Edirne Hattı ile İstanbul-İzmit Hattı). 1885'ten itibaren, çoğu yabancı imtiyaz sahibi şirket tarafından yoğun bir demiryolu yapımı başlamıştır. Fransız ve İngiliz şirketleri Suriye ve Filistin kıyılarından iç kesimlere, bir Alman şirketi de Ankara ve Konya'ya kadar uzanan demiryolu hattının yapımını bu dönemde tamamlamıştır. Daha sonra bu hattın, Birinci Dünya Savaşı öncesinde büyük devletler arasındaki gerginliklere yol açacak olan *Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi* kapsamında Bağdat ve Basra'ya uzatılması söz konusu olacaktır. Yine bu dönemde, hacıların Mekke'ye en kolay şekilde ulaşması için tasarlanan Şam-Medine arasındaki *Hicaz Demiryolu* hattının yapımı tamamlanmıştır.[117]

Dönemin ideolojik özelliği de, din ve devlet birliğinin pekiştirilmesidir. Batı'nın gücüne karşı bir İslam birliği oluşturma düşüncesinden doğan, çözümü İslam'da arayan ve *İslamcılık* olarak adlandırılan bu politikada, II. Abdülhamit, Halifeliğin sembol ve simgelerini, önceki padişahlardan daha çok kullanmıştır. II. Abdülhamit bundan yararlanarak, Balkanlar'da yaşanan toprak kayıpları ve Rusya'nın Balkanlar'da yaymaya çalıştığı *Panslavizm*'e karşı, devletin devamını Asya'da kalan topraklar ile sağlamak için bir İslam dayanışması kurmaya çalışmıştır.[118] Bu bilgiler doğrultusunda, İslamcılığın II. Abdülhamit döneminde devletin temel ideolojisi olarak benimsendiğini söylemek mümkündür.[119]

---

[116] Zürcher, **a.g.e.**, s. 122-123.
[117] Lewis, **a.g.e.**, s. 182-183.
[118] Ortaylı, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, s. 297-307.
[119] Çavdar, **a.g.e.**, s. 46.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa; **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, Cilt I, Cem Yayınevi, İstanbul, 1977.

AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2006.

_____; "*Siyasal Tarih*", **Türkiye Tarihi**, (Ed. Sina Akşin), Cilt III, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.

AKTAŞ, Ümit; **Osmanlı Çağı ve Sonrası**, Anka Kitabevi, İstanbul, 2006.

ATEŞ, Toktamış; **Demokrasi (Kavram, Tarihi Süreç, İlkeler)**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994.

AVCIOĞLU, Doğan; **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın),** Cilt I, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976.

BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Çev. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

BLAISDELL, Donald C.; **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi (Duyun-u Umumiye),** (Çev. Ali İhsan Dalgıç), Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1979.

CİN, Halil; **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978.

ÇAVDAR, Tevfik; **İz Bırakan Gazete ve Gazeteciler**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

_____; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839- 1950),** İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999.

DAVISON, Roderic; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876),** (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 1997.

DOĞAN, Mehmet; **Tarih ve Toplum**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

ERDOĞAN, Mustafa; **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, İstanbul, 2001.

GENÇ, Mehmet; "*Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi*", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, (Ed. Osman Okyar), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975.

GÜNAY, Ünver; "*XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme*", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 2003/1, Sayı: 14.

İNALCIK, Halil; **Devlet-i Aliyye**, Cilt I, İş Bankası Yayınları, Ankara, 2009.

_____; **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı (1300-1600),** (Çev. Ruşen Sezen), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

_____; "*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*", **Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu),** (Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara, 2006.

KAPLAN, Mehmet; "*Mustafa Reşit Paşa ve Yeni Aydın Tipi*", **Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu),** (Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara, 2006.

KARPAT, Kemal, H.; **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

_____ ; **Osmanlı Devleti'nde Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, (Çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006.

_____;**Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller),**Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

KAYNAR, Reşat; **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.

KINROSS, Lord; **Osmanlı Tarihi**, Güneş Yayınları, İstanbul, (t.y.)

KURAN, A. Bedevi; **İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, Tan Matbaası, İstanbul, 1946.

KURAN, Ercümcnt; **Türk Çağdaşlaşması**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, S.; *"Osmanlı İktisadi Yapısı"*, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), Ircica Yayınları, İstanbul, 1994.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

MANTRAN, Robert; **Osmanlı İmparatorluğu,** Cilt I, (Çev. Server Tanilli), Say Yayınları, İstanbul, 1992.

MARDİN, Şerif; **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

_____; **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.

MUTMAN, Mahmut; *"Şarkiyatçılık/Oryantalizm"*, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Modernleşme ve Batıcılık)**, (Yay. Yön. Murat Belge), Cilt III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

ORTAYLI, İlber; **Batılılaşma Yolunda**, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007.

_____; **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

_____; **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.

ÖZKAYA, Yücel; **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık**, A.Ü Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, (No: 273),Ankara, 1977.

SHAW, Stanford; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt I, E Yayınları, İstanbul, 1982.

TANİLLİ, Server; **Anayasalar ve Siyasal Belgeler,** Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1976.

_____; **Uygarlık Tarihi (Çağdaş Dünyaya Giriş)**, Say Yayınları, İstanbul, 1981.

TANÖR, Bülent; *"Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"*, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, (t.y.)

_____; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

TİMUR, Taner; **Osmanlı Toplum Düzeni**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.

TOPRAK, Zafer; " *İktisat Tarihi*", **Türkiye Tarihi,** (Yay. Yön. Sina Akşin), Cilt III, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.

TÜRKÖNE, Mümtazer; **Siyaset,** Lotus Yayınevi, Ankara, 2003.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; *"Selim III'ün Veliahd iken Fransa Kralı Lui XVI ile Muharebeleri"* **Belleten,** Cilt II, No: 5-6, 1938.

ÜÇOK, Coşkun, MUMCU, Ahmet; **Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1976.

YAVUZ, Bige; **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

ZÜRCHER, Eric Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

İKİNCİ BÖLÜM

XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti

Dr. Alper BAKACAK

2.1. İTTİHAD-I OSMANÎ CEMİYETİ'NDEN İTTİHAT VE TERAKKİ'YE

2.1.1. İttihad-ı Osmanî Cemiyeti ve Jön Türkler

1878 yılında Abdülhamit'in Parlamentonun toplanması için girişimde bulunmaması ve Kanun-i Esasi'yi uygulamamasıyla başlayan baskı dönemine karşı, bazı aydınlar gizli gizli örgütlenerek mücadele yolunu seçmişlerdir. Aralarında Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo'nun da bulunduğu bir grup Askeri Tıbbiyeli, 1889'da İstanbul'da *İttihad-ı Osmanî* adında bir cemiyet kurmuşlardır. Önceleri, Namık Kemal ve benzeri özgürlükçü aydınların eserlerini okumak için bir araya gelenlerden oluşan cemiyet, zamanla bir fikir kulübü haline gelmiş, Abdülhamit'in ülke çapında uyguladığı baskı politikasına karşı gizlice faaliyet göstermiştir. Daha sonra cemiyet üyeleri Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile temas kuracaklar ve onun yönlendirmesi sonucu Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını benimseyeceklerdi.[1]

Orta sınıf askeri ve sivil aydınlardan oluşan bu hareket, 1895 yılında hazırladıkları bir nizamnameyle hücre tipi örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Polis, bir cemiyet üyesini yakaladığında, tüm örgütün ele geçmemesi için böyle bir örgütlenme modelini benimsemişlerdir.

İttihad-ı Osmanî Cemiyeti, 1895'te yaşanan Ermeni olayları ile gün ışığına çıkmıştır. İstanbul'da üç gün boyunca yaşanan Müslüman-Ermeni çatışmasında cemiyet üyeleri, artık bir fikir kulübü kimliğinden öteye geçerek, bildirgeler hazırlamışlar ve bunları çeşitli yerlere asarak fikirlerini kamuoyu ile paylaşmışlardır. Bu bildirilerde Ermenilerin çıkarttıkları olayların sorumlusu olarak padişah ve onun kurduğu rejim gösterilmiştir.[2]

---

[1] Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889–1902)**, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s. 173–180.

[2] Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s. 31.

Jön Türk hareketinin bu biçimde ortaya çıkması ile özgürlükçü aydınların üzerindeki baskı daha da artmıştır. Artan baskı, muhaliflerin bir bölümünün Paris'e kaçmasına neden olmuş, İstanbul'da kalanlar ise 1896'da darbe girişiminde bulunmuşlarsa da, bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[3]

Paris'te Ahmet Rıza ile birlikte hareket etmeye başlayan aydınlar, faaliyetleri ile meşrutiyet öncesi muhalefeti yürüten Yeni Osmanlılar gibi, Fransızlar arasında yeniden *Jön Türkler* olarak tanınmışlardır. Bu dönemde, Paris'teki *Jön Türkler* hareketi arasında henüz bir düşünce birliği oluşmamıştır. Öyle ki İslamcı görüşlerle laik düşünceler, saf Batıcı eğilimlerle antiemperyalistler yan yana yaşayabilmişlerdir. Bu dönemde Jön Türk siyasal düşüncesi, mutlakıyete karşı çıkmak, Anayasa'nın yeniden işlevsel hale gelmesini sağlamak, Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün halklar için *Osmanlıcılık* çerçevesi içinde özgürlük talep etmek gibi ortak hedefler etrafında toplanmıştır.[4]

Süreç içinde devletin nasıl kurtulacağı sorusuna aranan cevaplar, bu hareketin iki kanada ayrılmasına neden olmuştur. Ahmet Rıza'nın önderliğindeki *İttihat ve Terakki* kanadı bunların başında gelmektedir. Ahmet Rıza, Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılı dolayısıyla düzenlenen Dünya Sergisini incelemek için gittiği Paris'te *Auguste Comte*'un *pozitivizm* hareketinden etkilenmiştir.[5] Akılcılığı ön planda tutsa da, devrimciliğin akılcılıkla karıştırılmaması gerektiğini, bir toplumda değişimin sadece devrim mekanizmasıyla olmayacağını, toplumlara bilim ile de biçim verilebileceğini, böylece toplumların ilerlemesinin sağlanabileceğini savunmuştur. Bu bağlamda pozitivizmin iki düsturu *düzen* ve *ilerleme*'yi (nizam ve terakki) kendine düstur edinmişti.[6]

Diğer kanatta ise Prens Sabahattin'in öncülük ettiği grup vardı. II. Abdülhamit'in kız kardeşinin iki oğlundan biri olan ve babası ile birlikte Paris'e kaçarak hayatını burada sürdüren Sabahattin, Fransız kamuoyunda *prens* olarak tanınmıştır.[7] Sabahattin, yurt dışında yaşayan muhaliflerin 1902'de Paris'te *I. Jön Türk Kongresi*'nde toplanmasını sağlayan kişi olarak ön plana çıkmıştır.[8]

Ermeni muhaliflerin de katıldıkları bu kongrede yaşanan tartışmalar ile muhalefet yeni bir boyut kazanmıştır. Buna göre büyük devletler ile işbirliğine gidilecek ve silah marifetiyle II. Abdülhamit saf dışı bırakılacaktı. Bu görüşü benimseyen Prens Sabahattin, Ahmet Rıza ve yandaşlarının muhalefeti ile karşılaşmış, böylece Jön Türk hareketi daha başlangıcında bölünmüştür.[9]

Jön Türk hareketinde yaşanan bu ayrılık sonrası Prens Sabahattin, *Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*'ni kurmuştur.[10] Bu cemiyetin fikri temelinde Le Play'in öncülük ettiği ve Demolins'in düşünceleri ile gelişen bir toplumbilim

---

3 Hanioğlu, **a.g.e.,** s. 214-219.
4 Detaylı bilgi için bkz. Hanioğlu, **a.g.e.,** s. 626–644.
5 Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908**, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 179.
6 Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1996, s. 31–33.
7 Kuran, **a.g.e.,** s. 66–67.
8 Kuran, **a.g.e.,** s. 150-151.
9 Akşin, **Jön Türkler**, s. 44–45.
10 Teşebbüs-ü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti'nin programı için bkz. Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi,** C. IV, TTK Yay., Ankara, (t.y.), s. 522.

akımının etkisi vardır. Sabahattin'e göre, devlet toplum merkezli değil, İngiltere'de olduğu gibi birey merkezli bir yapıda gelişmelidir. Bu şekilde ortaya çıkacak olan devlette, yerel güçlere ayrılarak yönetilen toplumlar çok daha güçlü ve sağlıklı olacaklardı. Sabahattin'e göre, Osmanlı'nın kurtuluşu, ancak bu bireyci topluma geçiş ile mümkündü.[11]

1905 sonrasında Abdülhamit'e karşı muhalefet, askeri çevrelerde de etkinlik kazanmaya başlamıştır. Özellikle Makedonya'daki ayrılıkçı hareketlerin giderek yoğunlaşmasına karşı, Abdülhamit'in yönetim anlayışının bunu engelleyemeyeceğini düşünen çoğunluğu Müslüman olan halkta huzursuzluklar başlamıştır. Bu kaotik ortamda gizli, yarı askeri ve devrimci örgütlenmeler giderek ön plana çıkmıştır. Ama asıl örgütlenme 1906'da, kurucuları arasında daha sonraki yıllarda sadrazamlık da yapacak olan Talat Paşa'nın da bulunduğu, *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'nin ortaya çıkması ile gerçekleşmiştir. Merkezi Selanik'te olan bu cemiyet de, daha önce kurulan muhalif cemiyetlerde görülen hücre tipi örgütlenme yöntemi ile hareket etmiştir.[12] Cemiyet, kısa bir zamanda Edirne merkezli 2. Ordu ve Selanik merkezli 3. Ordu'da yer alan harbiye mezunu subaylar arasında yoğun bir taraftar bulmuş ve yayılmıştır.[13]

Bu dönemde rejime karşı muhalefet ortamından etkilenenlerden biri de Mustafa Kemal olmuştur. Kurmay Yüzbaşı olarak staj görmek üzere ilk tayin yeri olan Şam'da, kendisi gibi muhalif kişilerle temasa geçmiş ve burada *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*'ni kuranlar arasında yer almıştır. 27 Eylül 1907'de Selanik merkezli 3. Ordu'ya tayin edildikten kısa bir süre sonra Mustafa Kemal, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmasında önemli bir rol oynanıştır.[14]

Ülke içinde muhalif örgütlenmelerin giderek hızlandığı bir dönemde, dışarıdaki muhalif hareket de gün geçtikçe güç kazanmıştır. 1907 yılında Paris'te *II. Jön Türk Kongresi* toplanmış, bu kongrede Osmanlı siyasetinde var olan bütün eğilimler bir araya gelmiştir. Osmanlı'daki çeşitli ulusların temsilcilerinin de katıldığı bu kongrenin sonunda Jön Türkler arasında uzlaşma sağlanmış ve bu harekete Ahmet Rıza'nın düşünceleri egemen olmuştur.[15]

Kongre sonunda hazırlanan bildiride, Abdülhamit yönetiminin olumsuzluklarına yer verilmiş ve Padişah'ın düşürülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu eylemin yöntemi olarak da ordu içinde propaganda yolu ile taraftar bulunması, halkın devlete karşı itaatsizliğe teşvik edilmesi, silahlı ya da silahsız direnişler yapılması, genel ayaklanmanın koşullarının oluşturulması gibi esaslar karara bağlanmıştır.[16] Alınan bu kararlar doğrultusunda, Makedonya'daki askeri örgütler ile temasa geçilmiş ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile *İttihat ve Terakki Cemiyeti* adı altında bir bütünleşme gerçekleştirilmiştir. Böylece Paris ve Selanik olmak üzere iki merkezli bir örgüt haline gelmiş olan bu yeni İttihat ve Terakki Cemiyeti oluşumu, artık hem fikri

---

[11] Mardin, **a.g.e.,** s. 295–303.
[12] Karal, **a.g.e.,** C. V, s. 6–13.
[13] Akşin, **Jön Türkler,** s. 62.
[14] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Batcş Yay., İstanbul, 1984, s. 41–47.
[15] Akşin, **Jön Türkler,** s. 68.
[16] Alınan kararlar için bkz. Kuran, **a.g.e.,** s. 238–243.

yönden hem de ihtilâlcilik yönünden bir önceki döneme göre daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır.[17]

2.1.2. İkinci Meşrutiyet'in İlan Edilmesi

1907 yılında Jön Türkler arasında uzlaşma sağlanması ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çatısı altında birleşilmesi, II. Abdülhamit'e karşı yürütülen muhalefetin de sertleşmesine yol açmıştır. Özellikle Makedonya'daki muhalefet, yönetimi rahatsız etmiş ve dış olayların da etkisi ile Osmanlı'da meşrutiyete geçiş süreci hız kazanmıştır.

Bu dönemde hem Avrupa'da hem de Asya'da parlamenter sistemlere doğru gidiş eğilimleri sıkça görülmüştür. 20. yüzyılın başlarında güçlenmeye başlayan bu eğilimler, 1905'de Rusya'nın, ardından Japonya'nın, Ortadoğu'da ise İran'ın meşrutiyeti seçmesi ile Jön Türkler için, meşruti monarşinin tüm sorunların çözümü için örnek bir yol olarak belirmiştir.[18]

Meşrutiyete geçilmesinde önemli rol oynayan bir başka etken de, İngiltere ile Rusya'nın Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda anlaşmaya varmaları ve Osmanlı yönetiminin buna sessiz kalmasıdır. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri Estonya'nın başkenti Reval (Talinn)'de İngiliz Kralı ile Rus Çarı arasındaki görüşmeden paylaşma kararının çıktığını öğrenmişler ve bunun da tek sorumlusunun kötü yönetim gösteren padişah Abdülhamit olduğunu öne sürmüşlerdir.[19]

Abdülhamit ise Rumeli topraklarında giderek daha da büyüyen muhalefeti sindirebilmek için, bölgenin idari ve askeri yönetim kademelerine kendine sadık olarak gördüğü kişileri atamışsa da, bu kişiler İttihat ve Terakki'nin fedaileri tarafından saf dışı edilmişlerdir. Aynı günlerde, 400 kişiye yakın adamıyla Kolağası Niyazi Bey'in Resne'de dağa çıkması, ardından Enver (Paşa) Bey ve Ohri'li Eyüp Sabri Bey'in de benzeri şekilde dağa çıkmaları ile ülke bir ihtilal ortamına girmiştir.[20]

Meşrutiyeti geri getirmek yolunda başlayan bu isyan hareketlerini, Sarayın bastırma girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Rumeli halkının desteklediği İttihat ve Terakki Cemiyeti, her geçen gün daha da güçlenmiştir. Baskıcı merkezi yönetimini uygularken telgraftan yararlanan Abdülhamit'e karşı, bu kez aynı iletişim aracıyla devrimci bir baskı kurulmuş ve muhalifler Saraya yolladıkları telgraflarla, padişaha, Anayasa'nın yeniden yürürlüğe konması ve Mebusan Meclisi'nin yeniden açılması yolunda baskı yapmışlardır. Yapacak fazla bir şeyi kalmayan Padişah, nihayet 23 Temmuz 1908'de, 1878'den beri ertelediği Mebusan Meclisi seçimlerinin yapılacağını ilan etmiştir.[21]

Padişah'ın seçimlerin yapılacağını ilan etmesi, basit bir seçim kararı olarak değil, Meşruti rejime yeniden geçilmesi olarak algılanmıştır. Böylece İttihat ve

---

17 Karal, **a.g.e.**, C. V, s. 14.
18 Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, (Çev. Ayda Erbal), İletişim Yay., İstanbul, 1995, s. 3.
19 Karal, **a.g.e.**, C. V, s. 24- 26.
20 Kuran, **a.g.e.**, s. 251-253.
21 Akşin, **Jön Türkler**, s. 77.

Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucu, otuz yıldır beklenen *hürriyet* ilan edilmiştir.[22]

2.2. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Meşrutiyetin ilanının hemen ardından toplumsal yaşamda büyük bir canlanma meydana gelmiştir. Yazıları sansür engeline takılmayan gazetelerin, dergilerin ve kitapların sayılarında artışlar olmuş, çeşitli sivil toplum kuruluşları ortaya çıkmıştır. Bunların arasında örgütleriyle ve yayınlarıyla kadın hareketleri ve grevleriyle de işçi hareketleri vardır. Aynı günlerde Prens Sabahattin'in etkin olduğu *Ahrar Fırkası* kurulmuştur. Bütün bu yaşananlar, Osmanlı'da daha önce görülmedik şekilde oluşan hürriyet havasının bir sonucudur.[23]

Kısa zamanda seçimler yapılmış ve 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan açılmıştır. Meclis başkanı olarak Ahmet Rıza Bey seçilmiştir.[24] İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlerde ağırlığını koymuş ve birçok seçim bölgesinden mebus çıkarmıştır. Yeni Meclis sonrası İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti'nde gençlerin iktidara gelmesi gibi bir gelenek olmadığı için, deneyimli paşaların kurdukları hükümetleri, Meclis'teki çoğunluğuna dayanarak denetlemek yoluna gitmiştir. Bu dönemde hükümeti kuran sadrazamlardan hiçbirisi İttihat ve Terakki üyesi değildi. Ancak yine örtülü de olsa, yönetimde bir İttihat ve Terakki etkisi vardı. Çünkü hükümete talimatlar vererek her istediklerini yapabildikleri bir siyasal ortam söz konusu idi. Bu yüzden bir denetleme iktidarı dönemi yaşanmıştır. Denetleme üzerine kurulmuş olan bu yönetim 1913'e kadar sürecektir.

İttihat ve Terakki'nin normal siyasal partilerde görülmeyen bazı özelliklerinden söz etmek yerinde olacaktır. Üyeleri arasında birçok genç subayın da bulunması nedeniyle sivil ve askeri iki kanattan oluşmuştur. *İttihat ve Terakki Cemiyeti* ile *İttihat ve Terakki Fırkası* olarak ikili bir yapıya sahiptir. Cemiyet, üyeleri, kulüpleri olan yerel ve merkezi kongreleri yapan bir örgüttür. Fırka ise İttihat ve Terakki'nin Mebusan Meclisindeki mebuslarından oluşmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi İttihat ve Terakki'nin meclis grubu, kâğıt üzerinde var olmakla birlikte, bu grup içinde İttihatçılık ideallerini benimsemeyen kişilerin de bulunduğu herkes tarafından bilinmekteydi. Oysa Cemiyet, gerçek İttihatçıların yönetimindeki bir örgütlenme olarak varlığını sürdürmüştür.[25]

İttihat ve Terakki Cemiyeti kolektif liderlik anlayışı ile yönetilmiştir. Kararlar *Merkez-i Umumiye*'de alındığı için, bir lider hareketi değildir.[26] Ancak zaman içinde iki kişi ön plana çıkmıştır. Sivil kanadın lideri Talat Paşa, askeri kanadın lideri ise Enver Paşa'dır. Bu iki isim de zaman içinde iyice yükselecek, Talat Paşa önce Dahiliye Nazırı, daha sonra Sadrazam, Enver Paşa ise Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili olacaktır.

---

[22] E. E. Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, (Çev. Nuran Yavuz), Sander Yay., İstanbul, 1982, s. 167-168.

[23] Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yay., Ankara, 2006, s. 47.

[24] Karal, **a.g.e.**, C. V, s. 64-65.

[25] Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 87.

[26] Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, s. 57.

II. Meşrutiyetin ilanı, iç politika açısından olduğu kadar, dış politikadaki gelişmeler yönünden de büyük beklentiler yaratmıştır. Toprak bütünlüğü konusundaki kaygıların biteceği ve toprak kayıplarının son bulacağı görüşü hâkim olmuştur. Ancak tüm bu beklentiler kısa zamanda bir hayal kırıklığına dönüşmüştür. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i topraklarına katmış, aynı gün bir başka ayrılıkçı gelişme daha yaşanmış ve Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiştir. Aynı dönemde Girit de Yunanistan'a bağlandığını açıklamıştır.[27] Böylece, daha ilk aylardan II. Meşrutiyet'in de toprak kayıplarını durduramayacağı ve büyük devletlerin Osmanlı ülkesini paylaşmak konusundaki kararlarından vazgeçmeyecekleri anlaşılmıştır.

2.2.1. 31 Mart Olayı

II. Meşrutiyetin ilan edilmesi sonrasında ortaya çıkan özgürlük ortamından, hemen herkes yararlanmış, İttihatçı ya da meşrutiyetçi olmayanlar da gazete ve dergi çıkararak, örgütlenme yoluna gitmişlerdir.

31 Mart Olayı, meşrutiyetin kazanımlarına karşı gerici bir ayaklanma olduğu kadar, meşrutiyetle barışık olan, ancak İttihat ve Terakki'ye karşı olanların da içinde olduğu bir kesimin faaliyetleri sonucu ortaya çıkmıştır.

Hürriyetin ilanından sonra İttihatçılar, devlet kadrolarından alaylıları tasfiye edip yerlerine okulluların alınması uygulamalarına girişmişlerdir. Orduda bu tasfiye çok daha etkin biçimde uygulanmış, sadece İstanbul'daki 1. Ordu'dan 1400'e yakın alaylı subayın görevine son verilmiştir. Alaylılara uygulanan bu politika, sadece tasfiye edilenlerin değil, zaman içinde subay olmayı bekleyen er ve erbaşların da tepkisine yol açmıştır.[28]

Yaşanan huzursuzluk karşısında kadro dışı kalan alaylılara sahip çıkan meşrutiyet karşıtları, özellikle *Serbesti* ve *Volkan* gazeteleri aracılığıyla İttihatçılığa karşı sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Bu dönemde Volkan gazetesi yazarı *Derviş Vahdeti* ve onun kurduğu *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti* çok etkin bir muhalefet yürütmüştür. Yine muhaliflerin arasında Prens Sabahattin gibi, bir dönem İttihat ve Terakki ile birlikte hareket eden isimlerin de bulunması ilginçtir. 31 Marta yaklaşırken özellikle Volkan gazetesi, İttihatçıları eşkıyalık ile suçlamış, yeni yönetim anlayışına karşı halkı ayaklanmaya kışkırtan yayınlar yapmıştır. Gelenekçilerin desteğini de alan bu muhalif çevreler ile İttihatçıların arasında gerilim giderek artmıştır.[29]

6 Nisan 1909'da Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi, bu gerilime yeni bir boyut kazandırmıştır. Hasan Fehmi'nin cenazesi, çeşitli kışkırtmalar yüzünden İttihat ve Terakki'ye karşı kitlesel bir gösteriye dönüşmüştür. Cenazeden beş gün sonra, 13 Nisan 1909'da (Rumi takvime göre 31 Mart 1295) Taşkışla'daki avcı taburu eratının, subaylarını esir alması ile ayaklanma başlamıştır. Kısa zamanda ayaklanma, diğer kışlalara da sıçramış ve İttihat ve Terakki'ye muhalif medrese öğrencilerinin ve eski rejim yanlılarının da katılmasıyla giderek bü-

---

[27] Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Karal, **a.g.e.,** C. V, s. 213-233.
[28] Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi,** s. 49.
[29] Çavdar, **a.g.e.,** s. 48-49.

yümüştür. İstanbul'da bir terör havası estiren isyancılar, Derviş Vahdeti öncülüğünde "*şeriat isteriz*" sloganlarıyla, hedef olarak seçtikleri Mebusan Meclisi'ni basmışlardır. Kan dökülen olaylar esnasında, isyancılar Hükümetin istifasını, Meclis Başkanı olan Ahmet Rıza'nın görevinden alınmasını ve tüm İttihatçıların Meclis'ten atılmasını istemişlerdir.[30]

İsyanın giderek büyümesi ve kontrolden çıkması sonucu Hükümet çekilmiş, ileri gelen İttihatçılar da Rumeli'ye kaçmışlardır. Oluşan bu otorite boşluğunu, Hürriyetin ilanından beri herhangi bir etkinlik göstermeyen Abdülhamit doldurmuştur. İsyan Rumeli'nde duyulur duyulmaz, kendini meşrutiyet ile özdeş gören İttihat ve Terakki'nin tepkisi de gecikmemiştir. Hem muvazzaf askerlerin hem de halktan gönüllülerin katıldığı ve *Hareket Ordusu* adı verilen bir ordu ile İstanbul üzerine harekete geçilmiştir. Komutanlığını Mahmut Şevket Paşa'nın yaptığı ve Mustafa Kemal'in kurmay subay olarak yer aldığı Hareket Ordusu, 24 Nisanda İstanbul'a girmiş ve ayaklanmayı bastırmıştır.[31]

27 Nisanda yeniden toplanan Meclis, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine karar vermiştir. İlk kez bir Osmanlı padişahı, sadece Şeyhülislam'ın fetvası ile değil, aynı zamanda halk temsilcilerinin ellerindeki dünyevi yetkiye dayanarak tahtından indirilmiştir.[32] Bu da Osmanlı'daki egemenlik anlayışındaki değişimi göstermesi bakımından son derece önemli bir siyasal gelişmedir.

2.2.2. Reformlar ve Siyasal Yaşam

31 Martta yaşanan isyan bastırıldıktan sonra II. Abdülhamit'in yerine, V. Mehmet (Mehmet Reşat) tahta çıkmıştır. İttihatçılar, kolayca yönlendirebildikleri bu Padişah zamanında, yoğun bir yasama faaliyetine girişmişler, yeni düzenlemeler yaparak, II. Meşrutiyetin siyasi ve hukuki yapısı büyük çapta şekillendirmişlerdir.

Öncelikle Anayasa maddeleri üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Padişahın yasama ve yürütme üzerindeki yetkileri Anayasa'dan kaldırılmış, böylece Hükümet sadece Meclis'e karşı sorumlu hale getirilmiştir. Ayrıca Padişahın Meclis'i feshetme koşulları ağırlaştırılmış ve yasamanın yetki alanı genişletilmiştir. Böylece 1909'da Anayasa'da yapılan değişikliklerle demokratik yürütme ve yasama organları yaratılmış, parlamenter rejim için önemli bir adım atılmıştır.[33]

Bu dönemde kişi hak ve özgürlükleri alanında da demokratik gelişmeler yaşanmıştır. Yapılan Anayasa değişikliği ile tutuklama ve cezalandırmalarda, yasaya uygunluk koşulları getirilmiştir. Padişaha tanınmış olan, yargı kararı olmaksızın herhangi bir kişiyi sürgüne yollama yetkisi ve basına sansür uygulaması kaldırılmıştır. Aynı zamanda toplanma, dernek kurma, siyasal faaliyette bulunma ve siyasal parti kurma hakları da kabul edilmiştir.

İttihat ve Terakki, Osmanlı'nın hukuki, idari ve adli düzenini değiştiren bir takım önemli reformlar da yapmıştır. Buna göre padişahın bir kısım şahsi emlakı

---

30 Karal, **a.g.e.**, C. V, s. 83-86.

31 Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişi ile yaşanan gelişmeler için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yay., Ankara, 1951, s. 31-36.

32 Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY, İstanbul, 2005, s. 190.

33 Tanör, **a.g.e.**, s. 193-196.

devletleştirilmiş, Saray ve hanedan ödenekleri kısılmıştır. Şahsi davalara Şer'iye Mahkemeleri yerine, Nizamiye (adliye) Mahkemeleri'nde bakılması usulü getirilmiştir. Vilayetler Kanunu çıkartılarak, yeni bir mülki sisteme geçilmiş ve bürokrasinin gücü arttırılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan Arap isyanı ile İslamcılık düşüncesinin iflası, İttihatçılara, dinsel yapıdan çekinmeyerek, politikalarını serbestçe uygulama şansı tanımıştır. Böylece 1916 İttihat ve Terakki Kongresi'nde alınan karar uyarınca bütün Şer'iye Mahkemeleri Şeyhülislam'ın yetkisinden alınarak, Adliye Nezaretine bağlanmıştır. Bu gelişme şüphesiz ki, laikleşme yönünde atılmış çok önemli bir adımdır. 7 Kasım 1917'de Hukuk-u Aile kararnamesi çıkarılmıştır. Bu kararname de Müslüman olsun olmasın tüm Osmanlı aile hukukunu düzenlemektedir. Burada da dört Sünni mezhepten çağdaş hayata uygun olan kurallar derlenmiştir. Müslüman olmayanlara da bazı özel hükümler konulmuştur. [34]

Bir başka değişiklik takvimde yapılmıştır. 1 Mart 1917'den geçerli olmak kaydıyla Rumî takvim ile Milâdî takvim arasındaki 13 günlük fark ortadan kaldırılmış, böylece Milâdî ve Rumî takvimlerin gün ve ayları özdeşleştirilmiş, sadece yıl Rumî olarak muhafaza edilmiştir.[35]

Başka bir değişim hareketi, 2 Nisan 1917'de *Medaris-i İlmiye Hakkında Kanun*'dur. Bu kanunun amacı medreselerin çağdaş din eğitimi kurumları haline dönüşmesi için bir sistem getirmektir. Medreselerin ders programlarına pozitif ve doğa bilimleri, Batı dilleri girmiştir.[36]

Aynı dönemde Osmanlıca harflerin Türkçeye daha uygun olabilmesi için bazı denemeler yapılmıştır. Enver Paşa'nın geliştirdiği *Enveriye* adıyla anılan bir yöntem hayata geçirilmiştir. Buna göre Osmanlıca alfabesinden yararlanılmakla birlikte, harflerin birleşik değil, Latin alfabesinde olduğu gibi ayrı ayrı yazılması uygulaması öngörülmüştür. Ancak Birinci Dünya Savaşı yılları olduğu için, bu sisteme geçilememiştir.[37]

Bu dönemde kadınların hayatında da önemli değişiklikler olmuştur. Kızlar, bu yıllarda çeşitli okullara ve Darülfünun'a (üniversiteye) öğrenci olabilmişlerdir. Savaşın getirdiği zorunluluklar ve büyük bir erkek nüfusun silâhaltında olması nedeniyle kadınlar özel alandan çıkıp, kamusal alana girmeye başlamışlardır. Böylece kadınların iş gücünden sadece tarlada değil, aynı zamanda fabrikalarda, belediye hizmetlerinde ve bunun gibi kamusal alanlarda da yararlanılmaya başlanmıştır. Ayrıca İttihat ve Terakki de bu durumu teşvik etmiş ve kurulan *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti*, ordunun himayesine girmiştir. Bu cemiyet, ordunun üniforma ve çamaşır gibi ihtiyaçlarının karşılanması için kadınları örgütlemiş ve dikimevlerinde çalıştırmıştır. Kadınların orduya yardımları bununla da kalmamış, 1. Orduya bağlı bir *Kadınlar Taburu* da kurulmuştur.[38]

Bütün bu modernleşme atılımları, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin milli ticaret ve sanayi burjuvazisi oluşturma gayretlerinin bir parçası olarak görülmüştür.

---

[34] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yay., Ankara, 2000, s. 229.

[35] Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, s. 99.

[36] Çavdar, **a.g.e.**, s. 84.

[37] Enver Paşa'nın yeni yazı denemesine örnek metin için bkz. Atay, **a.g.e.**, s. 437.

[38] Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, s. 99.

Bu dönemde Milli İktisat Politikası'nın hayata geçirilmesi çerçevesinde ulusal bankacılık geliştirilmeye çalışılmış, yabancı sermayeye ait olan Osmanlı Bankası ve Deutsche Bank'ın karşısına Milli İtibar Bankası kurulmuştur. Diğer yandan yerli sanayinin korunması için tedbirler de alınmıştır. Bu bağlamda gümrük tarifelerinde değişikliğe gidilmiş ve gümrük vergileri 1916 yılında yüzde 12'ye kadar yükseltilmiştir.[39]

II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki, ülkedeki en etkili siyasal ve askeri güç konumunda olmuştur. Bunda İttihat ve Terakki'nin örgütsel yapısı kadar, Padişah V. Mehmet Reşat'ın uysal kişiliğinin ve İstanbul'daki sürekli sıkıyönetim uygulamasının rolü olmuştur. İttihat ve Terakki, giderek muhalefete tahammülsüz bir iktidar anlayışını benimsemiştir. 1912'de çeşitli müdahaleler sonucu *sopalı seçimler* adıyla anılan seçimler ve 1913'te yaşanan *Bab-ı Ali Baskını*, bu anlayışın bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.[40] Ülke, İttihat ve Terakki Fırkası'nın bu uygulamaları altında, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarına girmiştir.

2.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları

2.2.3.1. Osmanlıcılık

II. Mahmut döneminde gündeme gelen devletin yeniden merkezileşmeye başlamasının ardından bir düşünce akımı olarak beliren *Osmanlıcılık*, asıl olarak Tanzimat devrinde, Yeni Osmanlılar tarafından sistematize edilmiştir. Tanzimat devrinin temel düşüncesi olan Osmanlıcılık, Yeni Osmanlıların, Fransız Devrimi sonrası ulusçuluk akımından etkilenen Balkanlar'daki Osmanlı unsurlarını bir arada tutmak ve bu sayede devletin toprak kayıplarının önüne geçmek için ortaya attıkları bir düşünce akımıdır.

İttihat-ı Anasır[41] olarak da anılan Osmanlıcılık düşüncesine göre, Fransız Devrimi'nde ortaya çıkan yurttaşlık fikri çerçevesinde tüm Osmanlı unsurları yasalar karşısında eşit olacak, hiçbir kimse dilinden, dininden ya da ırkından ötürü ayrıcalık tanınmadan devletin anayasal güvencesi altında yaşayacaktır. Bu düşünceyi etkin kılmanın tek yolu da meşruti sisteme geçilmesidir.[42] Meşruti sistemin gereği olarak etkin şekilde çalışacak parlamentoda adil bir temsil hakkı tanınması gerçekleşirse, Balkan ulusları da Osmanlı Devleti içinde kendi temsilcileri aracılığıyla sorunlarına demokratik ortamda çözüm üretebileceklerdir. Tüm unsurların temsil edildiği parlamento yaşama geçirilirse aynı zamanda büyük devletlerin Balkan

---

[39] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yay., Ankara, 1982.

[40] Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 21-22.

[41] *Unsurların birliği* olarak günümüz Türkçesine çevrilebilecek olan bu kavramı Lewis, *"ırk, inanç veya dil ayrımı yapılmaksızın Padişahın bütün tebaasını tek bir millet ve bağlılık içinde birleştirecek olan Osmanlı vatandaşlığı"* olarak tanımlandırmaktadır. Bkz. Lewis, **a.g.e.**, s. 232.

[42] Cemil Koçak, *"Osmanlı/Türk Siyasî Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi, Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet"*, **Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C. 1, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 80–81.

ulusları için Osmanlı'ya yaptıkları müdahalelerinin de önü kapanmış olacaktır. Herkes bu sistemde *Osmanlı* üst kimliğini benimseyecek ve bu devletin çıkarına hizmet etmeye başlayacaktır.[43]

II. Mahmut döneminde gündeme gelen ve Tanzimat devrinde daha da güçlenen Osmanlıcılık düşüncesi, 1876'da Anayasa'nın yani Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesinden sonra en kapsamlı metin ile birlikte karşımıza çıkmıştır.[44] Bu dönemde Osmanlıcılığa dayalı olarak Mebusan Meclisi açılmış, burada tüm Osmanlı unsurlarına temsil hakkı tanınmıştır. Ancak Balkanlar'da yaşanan ulusçuluk akımının etkinliğinin azalması söz konusu olmamıştır. II. Abdülhamit'in meşrutiyete ara verdiği dönemde etkinliğini İslamcılığa terk etse de Osmanlıcılık, II. Meşrutiyet döneminde yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak özellikle 1912-1913 yılları arasında yaşanan Balkan Savaşları, Osmanlıcılık akımının gündemden düşmesi ve yerini Türkçülüğe bırakmasındaki en önemli etken olmuştur.

2.2.3.2. İslamcılık

II. Abdülhamit döneminde Batılılaşmaya tepki olarak çıkmış olan *İslamcılık*, uygulanan hali ile *İttihad-ı İslâm* (İslam birliği) ve hilafet düşüncesi çerçevesinde gelişmiştir. Bu dönemde İslamcılık, dünyayı kaplayan Batı emperyalizminin ülkeleri sömürgeleşmesine İslamiyet içinde çare arayan bir düşünce akımıdır. Osmanlı açısından ise Osmanlıcılığın başarısızlığı karşısında, devletin birliğini sağlayacak bir ideoloji olarak görülmüştür.[45]

Devlet politikasının dışında Cemalettin Afgani'nin başını çektiği bir düşünce akımı olarak beliren İslamcılıktan etkilenenlerin bir bölümü çözümü İslam'ın hurafelerden arınarak, ilk şekline geri dönülmesinde bulmaktaydılar. Bu gerçekleşirse Osmanlı Devleti geçmişteki güçlü dönemine geri dönebilecektir. Buna karşılık diğer kesim ise dinin kurallarını değiştirmemekle birlikte Batı'nın teknik ve biliminden yararlanıp yeni içtihatlar yapılarak, İslamiyet'in çağdaş şartlara göre düzenlenebileceği fikrini öne çıkarmıştır. İslamcılık, Mehmet Akif'in çıkarttığı *Sırat-ı Müstakim* (daha sonra *Sebilürreşat*), *Volkan, Saday-ı Hak* gibi dergilerde tartışılmış ve vücut bulmuştur.[46]

İslamcılık akımının öne sürdüğü İslam birliği düşüncesi, Arnavut İsyanı ve Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan Arap İsyanı ile geçerliliğini yitirmiştir.

---

[43] Osmanlıcılık akımının önde gelen temsilcisi Namık Kemal'in düşüncelerinin analizi için bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul, 2002, s. 287-295.

[44] Selçuk Akşin Somel, "*Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)*", **Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 105.

[45] İsmail Kara, "*İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 235.

[46] Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülke Yay., İstanbul, 1994, s. 201.

2.2.3.3. Türkçülük

Dil, edebiyat ve tarih alanlarında yapılan çalışmalarla beliren *Türkçülük* düşüncesi, Tanzimat'tan itibaren filizlenmeye başlamıştır. Avrupa'da Türkoloji'nin doğuşu ve gelişmesi ile ilgili olarak yapılan çalışmalar ve Osmanlı kültür yaşantısına ait birçok eser, Türklük bilincini yaymaya başlamıştır. Tanzimat döneminde Yeni Osmanlılar arasında, Şinasi, Ziya Paşa ve Ahmet Vefik Paşa genel olarak, eserlerinde Türkçeyi tercih etmişlerdir.[47] Sonraki dönemlerde, Mehmet Emin (Yurdakul) ve Rıza Tevfik şiirde, Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) ise nesirde, Türkçeyi kullanmışlardı.[48]

Bununla beraber Rusya'da yaşayan Türklerin ulus bilincine ulaşması ve burada yetişen kimi aydınların Osmanlı Devleti'ne sığınması, Türkçülük hareketinin farklı bir kaynaktan beslenmesine ve güçlenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserin yazarı Akçuraoğlu Yusuf ile Gaspıralı İsmail Bey, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali ve Resulzade Mehmet Emin gibi isimler, dış Türkler olarak Türkçülük düşüncesinin gelişmesine katkı sağlamışlardır.[49]

Bir kültür hareketi olarak ortaya çıkan Türkçülüğün, ideolojik olarak Türk ulusçuluğuna dönüşmesi II. Meşrutiyet döneminde İttihatçıların faaliyetleri ile olmuştur. İttihatçılar çokulusluluğu bırakıp Türkçülüğü savunmanın aynı zamanda İmparatorluğu tasfiye etmek anlamına gelmesinden dolayı çok ihtiyatlı davranmışlardır. Osmanlıcılığın ve İslamcılığın çökmesi ile Türkçülük ön plana çıkmıştır. Balkan Savaşları sonrası Türkçülük çok daha etkin biçimde taraftar bulmaya başlamıştır. Özellikle Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Türkçülük konusundaki temel ideologu olmuş ve *Türkçülüğün Esasları* adlı eseri ile bu alandaki düşünce birikimine katkısı olmuştur.[50] II. Meşrutiyet döneminde *Genç Kalemler* ve *Türk Yurdu* gibi yayın organları ve *Türk Ocakları* gibi bir dernekle, Türkçülük akımı, bu dönemin temel düşüncesi haline gelmiştir.[51]

2.2.3.4. Batıcılık

Batıcılık, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartların olumlu olarak değişmesi için, her yönüyle Batı'ya benzemek gerektiğini öne süren bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Batıcılar kendi içlerinde ılımlı ve köktenci olarak ikiye ayrılmışlardır. Celal Nuri'nin öncülüğünü yaptığı ılımlı Batıcılara göre, Batı'dan bir bütün olarak her şeyini almak anlamsızdır. Sadece bilimin ve tekniğin alınması yeterlidir. Celal Nuri bu görüşlerini, *İleri* dergisi ile ortaya koymuştur.

Öncülüğünü *İçtihat* dergisinin sahibi olan Abdullah Cevdet'in yaptığı aşırı Batıcılar için ise Batı uygarlığından başka ikinci bir dünya yoktur. Bu yüzden kalkın-

---

47 Yusuf Akçura, **Türkçülüğün Tarihi**, Kaynak Yay., İstanbul, 2001, s. 28–29.

48 Ülken, **a.g.e.**, s. 217.

49 Nevzat Köseoğlu, "*Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri*", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Milliyetçilik**, C. IV, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 219–220.

50 Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yay., İstanbul, 1966.

51 Ülken, **a.g.e.**, s. 217-218.

mayı ve devletin devamlılığını sağlamak için, bir bütün olarak Batı'ya yönelmek, onun maddi ve manevi bütün değerlerini hiç tereddütsüz almak gerekmektedir.[52]

Kılıçzade Hakkı tarafından, 1912 yılında İçtihat dergisinde, *Pek Uyanık Bir Uyku* başlığıyla yayınlanmış olan bir yazıda, Batıcıların programını görmek mümkündür. Bu yazı özetle şu şekildedir: Fes tümüyle kaldırılıp, yerine yeni bir başlık kabul edilecektir. Yeni kumaş fabrikaları açılacak ve yerli malı kullanılması teşvik edilecektir. Kadınların kılık kıyafetlerine müdahale edilmeyecektir. Kadınlar ve kızlar erkeklerle aynı ortamda bulunacaklar, evlilikte görücülük usulüne son verilecektir. Kızlar için yeni okullar ve Tıbbiye açılacaktır. Tekke, zaviye ve türbeler kaldırılacaktır. Medreseler kapatılacak, sarık kullanmak ve cübbe giymek sadece yüksek âlimlere ait bir hak olacaktır. Şer'i mahkemeler kaldırılacak, Nizamiye Mahkemeleri geliştirilecektir. Mecelle de kaldırılacak, Avrupa'dan yeni medeni kanun alınacak ve aile hukuku buna göre düzenlenecektir. Osmanlı'nın kullandığı alfabe kaldırılacak, yerine yeni bir alfabe kabul edilecektir.[53]

2.2.4. Trablusgarp Savaşı

İtalya'nın birliğini sağladığı yıllarda, Batı emperyalizminin önde gelen devletleri İngiltere ve Fransa dünyanın geri kalmış olan bölgelerinin neredeyse tamamını kontrol etmekteydiler. 1881'de İngiltere'nin Mısır'ı işgali, ardından da Fransa'nın 1882'de Cezayir ve Tunus'u ele geçirmesinden sonra, İtalyanlar, Kuzey Afrika'da kalan son Osmanlı toprağı olan (günümüzdeki Libya toprakları) Trablusgarp'a yönelmişlerdir. Hammadde ve pazar ihtiyacından çok, stratejik öneme sahip olan Trablusgarp'ı ele geçirmek için, büyük devletlerin onayını aldıktan sonra, 23 Eylül 1911'de Trablusgarp'ı talep eden bir nota vermişlerdir. İttihat ve Terakki'nin yönetimde bulunduğu Osmanlı Devleti'nin, bu notaya olumsuz cevap vermesi üzerine, 29 Ekimde İtalyanlar savaş ilan etmiş ve bu bölgeye asker çıkarmıştır. Osmanlı ordusu savaşa denizden ve karadan müdahale edememiştir. Donanmanın çok zayıf olması ve İtalyanların Çanakkale Boğaz önlerini abluka altında tutması nedeniyle denizden yardım gönderilememiştir. Mısır'ın İngilizlerin işgali altında bulunması yüzünden karadan da yardım göndermek mümkün olamamıştır. Trablusgarp'taki Osmanlı garnizonu, yerli halk ve gönüllü bazı subaylar ile bir direniş gerçekleştirilmiştir. Direniş için kılık değiştirerek gönüllü olarak Trablusgarp'a giden genç subaylar arasında, Enver, Ali Fethi ve Mustafa Kemal Beyler gibi, gelecekte Türk tarihinde ön plana çıkacak kişiler de vardır.[54]

Bu genç subaylar yerli bedevileri başarılı bir şeklide örgütlemişler Trablusgarp topraklarını savunmuşlardır. Bunun üzerine İtalya Osmanlı'yı zor duruma düşürmek için Beyrut limanını bombalamış, Rodos ve On İki Ada'ya asker çıkartarak buraları işgal etmiştir.

---

[52] Abdullah Cevdet'in düşünceleri için bkz. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.

[53] Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, ATAM Yay., Ankara, 1996, s. 33–35.

[54] Karal, **a.g.e.**, C. V, s. 260- 276.

Savaş giderek geniş bir coğrafyaya yayılmış ve çetin bir hal almaya başlamıştır. Bu ortamdan yararlanmak isteyen Balkan Devletleri, Osmanlı'ya karşı harekete geçmişler ve Balkan Savaşı başlamıştır. Osmanlı Devleti bir yandan İtalya ile mücadele ederken, diğer yandan da Balkanlar'da başlayan savaş nedeniyle çok zor durumda kalmıştır. Bir an önce İtalya ile anlaşarak tüm dikkatini Balkanlar'a çevirmek istemiş ve 18 Ekim 1912'de Ouchy (Uşi) Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşma ile Trablusgarp ve Bingazi İtalyanlara verilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki varlığı tümüyle sona ermiştir. Bu arada, Rodos ve On İki Ada ise geçici olarak İtalya'ya bırakılmıştır.[55] Bu adaları, Balkan Savaşı nedeniyle Yunanistan'ın işgal etmesinden çekinildiği için böyle bir uygulamaya gidilmiştir. Ancak İtalya bölgeden çıkmayacak ve adalar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1947 yılında Yunanistan'a bırakılacaktır.

2.2.5. Balkan Savaşları

Uzun yıllar Osmanlı egemenliği altında bulunan Balkanlar'da, Fransız Devrimi sonrasında yayılan ulusçuluk akımının etkisi ve büyük devletlerin kışkırtmalarıyla 19. yüzyılda Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ gibi devletler kurulurken, 20. yüzyıl başlarında ise Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bulgaristan'ın 1908'de bağımsızlığını ilanından sonra Balkanlar'da dengeler değişmiştir. Bulgaristan'ın aktif bir siyaset izleyerek sınırlarını genişletmek istemesi, Yunanistan ve Sırbistan ile olan ilişkilerini bozmuşsa da, Rusya'nın arabuluculuğu sonucunda gerginlik sona ermiştir. Bundan sonraki süreçte, Romanya dışındaki Balkan ülkeleri, Rusya'nın girişimleriyle Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak oluşturmuşlardır.[56] Rusya'nın desteğini alan bu devletler, Osmanlı'dan çeşitli isteklerde bulunarak olayların savaşa doğru tırmanmasını yol açmışlardır.[57] Aynı günlerde Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp sorunu ile uğraşması, bu devletleri cesaretlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkan devletlerinden gelen istekleri reddetmesi üzerine savaş kaçınılmaz hale gelmiş, Karadağ'ın Osmanlı'ya savaş ilanı ile çatışma başlamıştır.[58]

Osmanlı Devleti, 17 Ekim 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Bu gelişmenin hemen ardından imzalanan anlaşmayla Trablusgarp Savaşı'na son verilmiş ve Osmanlı tüm olanaklarıyla Balkanlar'a yönelmiştir. Ancak, siyasi çekişmelerle uğraşan Osmanlı ordusu, emir komuta zincirinde yaşanan sorunlar yüzünden, iki hafta içinde hemen her cephede ağır yenilgiler alıp, Çatalca-Gelibolu hattına geri çekilmek zorunda kalmıştır.[59] Kale kentlerden Edirne ise bir süre direnmesine rağmen Bulgarların eline geçmiştir. Batılı büyük devletleri bile

---

[55] Ouchy Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsrafil Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911–1916)**, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 215–221.

[56] Richard C. Hall, **Balkan Savaşları 1912–1919**, (Çev. M. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 15–18.

[57] Bu istekler için bkz. **Balkan Harbi (1912–1913)**, C. I, S:4,Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yay., Ankara, 1970, s. 51-56.

[58] Süleyman Kocabaş, **Son Haçlı Seferi Balkan Harbi**, Vatan Yay., İstanbul, 2000, s. 111.

[59] Hall, **a.g.e.**, s. 58-59.

şaşırtan bu bozgun sonucunda, Ege adaları, Makedonya, Doğu ve Batı Trakya elden çıkmış, Arnavutluk ise bağımsızlığını ilan etmiştir.

Yaşanan bu mağlubiyet, Osmanlı iç siyasetini de derinden sarsmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın önde gelenleri söz konusu askeri yenilgiden Hükümeti sorumlu tutmuşlar, 23 Ocak 1913'te *Bab-ı Ali Baskını* adı verilen bir darbe ile yönetime el koymuşlardır.[60] İttihat ve Terakki Fırkası'nın ülke kaderine tümüyle hâkim olmasına karşın, savaştaki kötü gidiş devam etmiştir.

Hiç hesapta olmayan bu toprak kayıpları sonrasında, 30 Mayıs 1913'te Londra Konferansı'nda yapılan antlaşma ile taraflar arasında savaşa son verilmiştir. Anlaşma ile Osmanlı'nın sınırı Edirne'yi dışarıda bırakarak Midye-Enez hattı olmuştur. Trakya'nın tümü ve Makedonya'nın büyük bir bölümü Bulgaristan'a bırakılmış, Ege Adaları'nı ve Girit'i Yunanistan almıştır. Sırbistan'a ise bir miktar toprak verilmiştir. Bu arada Arnavutluk'un bağımsızlığı da kabul edilmiştir. [61]

Savaş sonrasında Balkanlar'da Osmanlı Devleti tasfiye edilmiş olmakla birlikte, dengeler de tümüyle değişmiştir. Bulgaristan'ın Karadeniz'den sonra Ege Denizi'ne de inerek, Büyük Bulgaristan'ı kurma yolunda önemli bir adım atması, başta Yunanistan olmak üzere, diğer Balkan ülkelerini rahatsız etmiştir. Bu gelişmeler Yunanistan ile Sırbistan'ın birbirlerine yaklaşmalarına ve Bulgaristan'a karşı ittifak oluşturmalarına yol açmıştır. Bulgaristan, bu iki devletin kendisine yönelik bu tutumuna karşı 29–30 Haziran 1913'te ani bir saldırıya geçerek, Balkanlar'da yeniden sıcak savaşı başlatmıştır. Ancak Bulgarlar, Yunan ve Sırp ordusuna yenilerek Makedonya'dan çıkarılmıştır. Aynı zamanda Bulgar topraklarından pay almak isteyen Romenler de savaşa girmiş ve Bulgar Dobruca'sını ele geçirmişlerdir.[62]

Bu durum Osmanlı Devleti için bir fırsat doğurmuştur. Osmanlı'nın başkentlerinden olan Edirne'yi geri almak için harekete geçilmiş ve başarılı bir harekâtla bu şehir geri alınmıştır. Bu sayede Osmanlı Devleti kaybettiği saygınlığını biraz olsun yeniden kazanmıştır.

29 Eylül 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Antlaşması ile Kırklareli, Dimetoka ve Edirne yeniden Osmanlı topraklarına katılmış, Bulgar topraklarında kalan Türklerin mülkiyet haklarına saygı gösterileceği de karara bağlanmıştır. Bu yeni durumu meşrulaştırmak için, 14 Kasım 1913'te Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında *Atina Antlaşması* imzalamıştır. Bu anlaşma ile Girit kesin olarak Yunanistan'a bırakılmış, Ege Adaları'nın kimde kalacağı konusunun ise büyük devletlerce karara bağlanması hususunda fikir birliğine varılmıştır. Bu karar uyarınca 1914 Şubatında Londra'da bir araya gelen büyük devletler, Ege adalarından İmroz, Bozcaada ve Meis dışında kalanları Yunanistan'a verilmesini onaylamışlardır. Ayrıca, İtalya işgalinde olanların da bu devlete bırakılmasını prensip olarak kabul etmişlerdir. Sırbistan'la antlaşma ise 13 Mart 1914'te İstanbul'da imzalanmıştır. Osmanlı Devleti ile ortak sınırı artık kalmayan

---

[60] Kocabaş, **a.g.e.**, s. 201-202.
[61] Hall, **a.g.e.**, s. 134-135.
[62] Hall, **a.g.e.**, s. 140-142.

Sırbistan ile yapılan antlaşmada, Sırp topraklarında kalan Türklerin hakları konusunda düzenlemeler yapılmıştır.[63]

Balkan Savaşı'nın birinci ve ikinci dönemleri bir bütün olarak ele alındığında, Osmanlı Devleti'nin, bu savaşla Balkanlar'daki siyasi varlığının artık ortadan kalktığı sonucuna ulaşılabilir. Yine aynı savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin Ege Denizi'ndeki hâkimiyeti sona ermiştir.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki siyasi ve askeri varlığı ortadan kalkmasına karşın, bölgedeki Türk varlığı silinmemiştir. Türklerin Balkan coğrafyasında var olmaları, Osmanlı Devleti'nin ve sonrasında kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin burası ile olan ilgilerinin devam etmesinde etkili olacaktır.

Balkan Savaşı, Osmanlı Devleti'nin iç politikasındaki dengeleri de değiştirmiştir. Bab-ı Ali Baskını ile İttihat ve Terakki'nin dikta yönetimi kurulurken, Balkanlar'dan gelen binlerce göçmen ile onların yaşadıkları acılar, Türkçülük bilincinin yükselmesinde etkili olmuştur. Osmanlıcılık iflas etmiş, Türkçülük düşüncesi dönemin en etkili fikir hareketi durumuna gelmiştir.

2.3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ve OSMANLI DEVLETİ

2.3.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Nedenleri ve Savaşın Başlaması

19. yüzyılda siyasal, sosyal ve ekonomik dengeleri alt üst eden iki olay; Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte etkili olan en önemli gelişmelerdir.

1789 Fransız Devrimi ile Avrupa'da yayılan ulusçuluk akımının etkisi ile yeni devletler kurulmuş, sınırlar değişmiştir. Özellikle Napolyon Savaşları sonrası 1815 *Viyana Kongresi* ile Avrupa'nın yenileme dönemine girmesine rağmen, uluslararası ilişkiler yeni bir düzen içinde işlemeye başlamıştır. Bu yeni düzenin ana unsurlarını şu şekilde ortaya koymak mümkündür: Liberalizm hareketleri, sadece devlet sınırları içinde ortaya çıkan bir olay olmaktan çıkıp, ilişkilerde yeni çatışma konuları meydana getirmiştir. Ulusçuluk hareketleri ise liberalizmden de etkili olmuştur. İtalya'da ve Almanya'da siyasal birliğin kurulması, bu iki devletin yeni güçler olarak belirmesi, Avrupa dengesine yepyeni bir biçim vermiştir. Bu iki örnek, aynı zamanda Balkan ulusçularını kendi ulus devletlerini kurmak konusunda cesaretlendirmiştir. Üretim patlamasına yol açan Sanayi Devrimi ise sömürgeci devletlerin yeni hammadde kaynaklarına ve pazarlara olan ihtiyaçlarını arttırmıştır. Bu durum Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki ekonomik rekabeti şiddetlendirmiş ve var olan siyasal bunalımların da etkisi ile bloklaşmaya yol açmıştır.[64]

1914 yılına gelindiğinde; İngiltere, küresel güç olmasını sağlayan denizlerdeki üstünlüğünü Almanya'ya kaptırmamak için bu devletle sıkı bir rekabet durumunda idi. Bir yandan dış pazarlar ve dünya egemenliği için İngiltere-Almanya yarışması devam ederken, aynı dönemde Fransa ise 1870 Sedan Savaşı ile Alman-

---

[63] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. I, Bilgi Yay., Ankara, 1991, s. 31-32.

[64] A. Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 5-19.

ya'ya kaptırdığı kömür yataklarıyla ünlü *Alsace-Lorraine* bölgesini geri almak içi fırsat kollamaktaydı ve bu nedenle de Fransız-Alman gerginliği devam etmekteydi. Bu arada Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında, Balkanlar'da Germen-Slav ulusçuluğu çatışması yaşanmakta idi. Bütün bu gerilimler ve rekabetler, Avrupa'da aşırı silahlanmaya yol açmış ve birbirine zıt iki bloğun doğmasına neden olmuştu. 1882 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında *Üçlü İttifak* (Bağlaşma Devletleri) kurulmuş, sonraki yıllarda ise buna karşı olarak İngiltere, Fransa ve Rusya arasında *Üçlü İtilaf* (Anlaşma Devletleri) oluşturulmuştu.[65]

Bu gergin ortamda, 28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Arşidük François Ferdinand ve karısının Saraybosna'da bir grup Sırp ulusçusu genç tarafından düzenlenen suikast ile öldürülmesi, bardağı taşıran son damla olmuştur. Barut fıçısına dönen Avrupa için bir kıvılcım niteliği taşıyan suikast sonrasında, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki ilişkiler kopmuştur.[66]

Saraybosna suikastı üzerine Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a sert bir nota vermişse de, Rusya'nın desteklediği Sırbistan, bu notayı reddetmiştir. Rusya'nın, yaşadığı siyasal ve ekonomik durumunu henüz düzeltemediğini, bu yüzden de bir savaşı göze alamayacağını düşünen Almanya ise Avusturya'nın yanında yer alacağını ilan etmiştir. Böylece savaşa giden süreç hızlanmıştır. İlk olarak, 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş açmıştır. Çatışmanın hemen ilk günlerinde, Rusya, Sırbistan'ın yanında yer alırken, Almanya, Avusturya-Macaristan'ı desteklemiştir. Bu arada Almanya'nın, Fransa ve Belçika'ya da savaş açması üzerine, İngiltere de, Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Böylece Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bu arada Japonya'nın, Almanya'ya karşı savaşa girmesiyle, çatışmalar Avrupa'nın dışına sıçramıştır.[67]

1914 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında bu gelişmeler yaşanırken, İtalya, tarafsızlığını ilan etmiş ve henüz savaşa girmemiştir. İtalya, 1915 yılını başlarında taraf değiştirecek ve İtilaf Devleti'nin yanında savaşa girecektir.

2.3.2. Osmanlı Devleti Açısından Birinci Dünya Savaşı

Savaşın başladığı sırada, İttihat ve Terakki yönetiminde bulunan Osmanlı Devleti'nin en yakın olduğu ülke Almanya idi. 19. yüzyılın sonlarından itibaren, Almanya'ya siyasi ve ekonomik açıdan yaklaşılmasının en önemli nedeni, Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni dışlamış olmaları ve Rusya karşısında yalnız bırakmalarıdır. Savaşın hemen öncesinde, İngiltere ve Fransa'ya götürülen ittifak önerilerinin de reddedilmesi üzerine, Osmanlı Devleti, Almanya'ya iyice yaklaşmıştır. Bu yakınlaşmada, Enver Paşa başta olmak üzere, İttihat ve Terakki'nin de büyük rolü olmuştur.

Bu dönemde Osmanlı'nın Almanya'ya yakınlaşmasının bir başka nedeni de, İngiltere'nin, Osmanlı Donanması için sipariş verilmiş olan gemileri savaşın yak-

---

[65] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, 11. B., Alkım Yay., İstanbul, (t.y.), s. 19–26.

[66] Ülman, **a.g.e.**, s. 1.

[67] Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 103-105.

laşmakta olduğunu bahane ederek vermemesidir. Bu gelişme Osmanlı kamuoyunda büyük bir tepki yaratmıştır.[68] Böylesi bir dönemde, Osmanlı Devleti, daha savaş öncesinde Almanya ile ittifak görüşmelerine başlamıştır. Bu görüşmeler sonrasında savaşın hemen başında, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile Osmanlı Devleti arasında gizli bir anlaşma yapılmıştır. Buna göre Rusya savaşa girerse, Osmanlı da Alman İmparatorluğuyla ile birlikte hareket edip savaşa dâhil olacaktır.[69]

Almanya ile ittifak imzalayan Osmanlı Devleti, buna rağmen savaşın ilk günlerinde tarafsızlığını ilan etmiştir. Bu arada İngiliz gemilerinden kaçmakta olan *Goeben* ve *Breslau* adında iki Alman savaş gemisi, 10 Ağustos 1914'te Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın verdiği izinle Çanakkale Boğazı'nı geçerek, Marmara Denizi'ne girmiştir. Osmanlı Hükümeti, bu iki geminin satın alındığını açıklamış ve gemilerin komutanını Osmanlı donanmasının 1. Amiralliğine atamıştır. Goeben'ne Yavuz, Breslau'a ise Midilli adı verilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı Donanması için ısmarlanan gemilere el koymuş olan İngiltere, bu gelişmeye beklendiği kadar sert bir tepki gösterememiştir.[70] Ancak bu iki savaş gemisinin Osmanlı limanlarına sığınması, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi sürecinin en ciddi halkasını oluşturacaktır.

Avrupa'da savaş yaşanırken Osmanlı Devleti bu durumdan yararlanarak 9 Eylül 1914'te tek taraflı olarak kapitülasyonların kaldırıldığını ilan etmiştir. Bu stratejik karara İngiltere ve Fransa karşı çıkmışlardır. Almanya ve Avusturya da önce karşı çıkmış, ancak zaman içinde bu durumu kabullenmek zorunda kalmışlardır. Bu karar uyarınca Ekim başında Osmanlı Hükümeti gümrük vergilerini de yüzde 4 oranında arttırmıştır.[71]

Avrupa'da savaşın ilk evresi, Eylülün ikinci yarısında başlamıştır. İlk meydan muharebelerinde Almanya ve Avusturya ordularının beklenilenin aksine yenilmeleri, Osmanlı devlet adamlarının arasında tarafsız kalınması gerektiği fikrini ön plana çıkartmaya başlasa da, Enver ve Talat Paşaların, Almanya'nın savaşı kazanacağına olan inançları değişmemiştir. Bu anlayış da doğal olarak, Almanya'ya yakın durma politikasının devamına yol açmıştır.

Bu gelişme karşısında, tarafsız gözlemciler bile Osmanlı'nın savaş dışı kalmasının mümkün olamayacağını düşünmeye başlamışlardır. Yaklaşan kış ayları nedeniyle Osmanlı'nın savaşa en azından 1915 ilkbaharına kadar girmeyeceği düşünülürken, Enver Paşa'nın başını çektiği Alman yanlısı devlet adamları, bu devletten yüklüce bir savaş kredisi sağlayarak, savaşa bir an önce girmek için çalışmalar yapmaya başlamışlardır. 29 Ekim 1914'te Yavuz ve Midilli'nin yanlarında yardımcı gemiler olduğu halde Rus limanlarını topa tutmasının hemen ardından, Rusya savaş ilan etmiş ve Osmanlı Devleti, bir oldubitti ile kendini savaşın içinde bulmuştur.[72] Resmi açıklamalarda, Rus donanmasının Karadeniz'de manevra yapan

---

[68] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, C. III, Kısım I, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 71–73.

[69] Veli Yılmaz, **1'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, Cem Ofset Mat., İstanbul, 1993, s. 57-59.

[70] Bayur, **a.g.e.,** s. 79-87.

[71] Bayur, **a.g.e.,**. s, 161-173.

[72] Yılmaz, **a.g.e.,** s. 87-91.

Osmanlı gemilerine yaptıkları taciz sonucu çatışma çıktığı bildirilmiştir.[73] İngiltere ve Fransa, müttefikleri Rusya'nın yanında yer alarak, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir.

Bu arada Almanya ise hem Osmanlı ordusunun gücünden yararlanmak hem Halifenin dinsel gücünü kendi sömürge çıkarları için kullanmak hem de kendi askeri yükünü hafifletmek için Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini desteklemiştir.

1914 yılının Kasım ayında savaşa giren Osmanlı Devleti, daha ilk günden itibaren ordusunu Alman Genelkurmayına teslim etmiş ve bu nedenle de aynı anda birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Bir yıl kadar önce, küçük Balkan devletleri karşısında tutunamayan ordu, bu denli ağır bir savaşta beklenenden daha yüksek bir performans göstermiş ve İtilaf güçlerine büyük kayıplar verdirmiştir. Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti açısından yıl yıl şu şekilde cereyan etmiştir:

2.3.2.1. 1914 Yılı

Osmanlı savaşa girdikten sonra, Almanların telkiniyle, İngiliz sömürgesi olan İslam topluluklarında isyanlar çıkarmak için Padişah V. Mehmet tarafından *Cihad-ı Ekber* 14 Kasımda ilan edilmiştir.[74]

Osmanlı Ordusu ilk çatışmaya Ruslarla Kafkas Cephesinde girmiştir. 8 Kasımda başlayan harekât, 22 Aralık–6 Ocak 1915 tarihlerinde Enver Paşa'nın komutasında gerçekleşen Sarıkamış yönüne doğru bir kuşatma taarruzu ile devam etmiş, ancak bu taarruz esnasında Allahüekber Dağları yöresinde soğuk ve açlığın da etkisi ile bir bozgun yaşanmış ve ordunun dörtte üçü yitirilmiştir.[75]

İngilizler ise Basra Körfezi'ne aynı tarihlerde bir çıkartma harekâtı yaparak, Basra vilayetinin büyük bir kesimini ellerine geçirmişlerdir.[76]

2.3.2.2. 1915 Yılı

1915'in en önemli olaylarından biri Çanakkale Savaşları'dır. Bu savaşlar, önce deniz savaşı daha sonra da kara savaşı olarak gerçekleşmiştir. İngilizler ve Fransızlar, Osmanlı'yı savaş dışında bırakmak ve Rusya ile bağlantı kurarak Almanya ve Avusturya'ya karşı üstünlük sağlamak için Çanakkale Boğazını geçtikten sonra İstanbul'u kontrol etmek istemişlerdir. Bu amaçla güçlü donanmalarıyla 18 Mart 1915'te Çanakkale Boğazı'na saldırmışlardır. Ancak bu güçlü donanma, isabetli top ateşi ve mayınların boğazı tıkamasıyla beklenmedik bir yenilgiye uğramıştır. [77]

Deniz yolu ile geçemedikleri boğazı, bu kez karadan istila ederek aşmak amacıyla 25 Nisanda çoğu ANZAK (Avustralya ve Yeni Zelanda askerleri) birliklerinden oluşan İtilaf ordusu, Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerine çıkarma harekâtı

---

[73] Bayur, **a.g.e.**, s. 275.

[74] Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s. 74.

[75] Mahmut Boğuşoğlu, **Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları**, Kastaş Yay., İstanbul, 1990, s. 60-68.

[76] Arı, **a.g.e.**, s. 71.

[77] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Cilt V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1nci, 2nci ev 3ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002, s. 31-47.

düzenlemişlerdir. Bu bölgelerde tutunabilmek için yoğun çaba sarf eden ANZAK birlikleriyle Türk askerleri arasında yaklaşık üç ay boyunca yoğun bir muharebe dönemi yaşanmıştır. 19. Tümen Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey, Arıburnu ve Anafartalar'da gerçekleşen muharebelerde, üstün askerlik yeteneklerini gösterme imkânı bulmuştur.[78] Çanakkale Cephesinde başarılı olamayan İtilaf Donanması, 1916 yılının başlarında geri çekilecektir.

Çanakkale'de Osmanlı Ordusunun göstermiş olduğu başarı, Bulgaristan'ın İttifak devletlerine katılmasına katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti açısından önemli sonuçlar doğuran bu gelişme sayesinde, Alman yardımlarının karayolu ve demiryolu ile gelmesinde hiçbir engel kalmanuştır.

Aynı yıl, 4. Orduya bağlı Osmanlı birlikleri başlarında Bahriye Nazırı Cemal Paşa olduğu halde, Mısır'ı alabilmek için Kanal Harekâtına girişmişlerdir. Ocak ayında Sina çölünü aşan Osmanlı ordusu, 3 Şubatta, Süveyş Kanalına saldırmış, ancak bu harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[79]

1915, aynı zamanda Ermeni olaylarının yaşandığı yıldır. Kafkas cephesinde, Rusların ileri hareketi sırasında, ayrılıkçı Ermeniler de ayaklanmışlar ve Rus ordusunun ilerlemesine olanak sağlamışlardır. Van ve Bitlis ve çevresindeki Ermeni ayaklanmaları sonrasında, bu kentler Rusların eline geçmiş ve bu olumsuz gidiş üzerine Osmanlı Hükümeti tedbir almak zorunda kalmıştır.[80]

Bu tedbir çerçevesinde 11 Nisan 1331'de (24 Nisan 1915) Osmanlı Hükümeti, serbestçe çalışan ayrılıkçı Ermeni komite merkezlerini kapatmış, komite reislerini ve tahrikçileri tutuklamıştır. Ayrıca *Sevk ve İskân Kanunu* olarak bilinen kanun çıkarılmıştır. Kanunun maddeleri şu şeklidedir:[81]

- Seferde ordu, kolordu ve fırka kumandanları; bunların yardımcıları ve bağımsız bölge kumandanları halk tarafından herhangi bir suretle hükümetin emirlerine ve memleketin savunması, güvenliği korumaya ilişkin uygulamalara karşı koyma; silahla saldırma ve mukavemet görürlerse hemen askeri kuvvet ile şiddetli surette cezalandırmaya ve saldırıyı tamamen yok etmeye yetkili ve mecburdur.
- Ordu ve bağımsız kolordu ve fırka komutanları aykırı veya casusluk ve ihanetlerini hissettikleri köy ve kasabalar halkını ayrı ayrı veya topluca diğer yerlere sevk ve yerleştirebilirler.
- Bu kanun yayın tarihinden itibaren geçerlidir.

30 Mayıs 1915 tarihinde Meclis-i Vükela'da onaylanan kanun ile Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler, göç ettirilmişler; güneye, Suriye ve Lübnan'a yerleştirilmişlerdir.[82]

---

78 Abdurahman Çaycı, "*Çanakkale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk'ün Askeri Kariyerindeki Yeri*", **Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu**, TTK Yay., Ankara, 1993, s. 61–63.

79 Mete Tunçay, "*Siyasal Tarih (1908-1923)*", **Türkiye Tarihi**, C. IV, Cem Yay., Ankara, 1997, s. 47.

80 Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, C. I, Belge Yay., İstanbul, 1987, s. 604.

81 Uras, **a.g.e.**, s. 605.

82 Hikmet Özdemir, vd., **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, TTK Yay., Ankara, 2004, s. 64.

Alınan karar gereği, Ermenilerin boşalttığı yerler muhacirlere verilmeyecektir. Buna karşılık geride bırakılan mal ve mülklerinin karşılığı ödenecek, göç sonrası yerleştirildikleri yerlerde eski düzenlerini sağlamak için gerekli tedbirler de alınacaktı. 26 Eylül 1915'de çıkan diğer bir kanuna göre göçe tabi tutulanların mal ve mülkleri komisyonca hazırlanacak mazbatalar üzerinde mahkemece tasfiye olunacaktı. Ermenilere ait taşınmazların *Evkaf Vekâleti* ve *Hazine* tarafından bedelleri ödenecek, taşınırlar satılacak, elde edilen para sahiplerine verilecekti.[83]

Göç esnasında, yolculuğun taşıtsız yapılması, açlık, hava şartları, hastalıklar ve yağmacılık gibi nedenlerden dolayı, birçok Ermeni hayatını kaybetmiştir. Yönetimin, aldığı tüm tedbirlere karşın, istenmedik ölümlerin gerçekleşmesi, günümüze değin devam eden tartışmalara kaynaklık teşkil etmektedir.[84] Osmanlı Devleti'ni idare edenlerin, savaş sırasında, ülke bütünlüğü kaygısı ile almış oldukları karar ve uygulamaların, soykırım olarak değerlendirilmesi, hem bilimsel açıdan hem de hukuksal açıdan kabul edilebilir bir yaklaşım değildir.

1915 yılında Osmanlı topraklarının parçalanmasına yönelik bazı gizli anlaşmalar da yapılmıştır. İngilizlerin 12 Mart 1915'te, Fransızların ise 10 Nisan 1915'te kabul ettikleri *İstanbul Antlaşması*'na göre, savaş sonrasında Rusya'ya, İstanbul ve Boğazlar ile Marmara Denizi'nin batı kıyıları, Midye-Enez çizgisine kadar güney Trakya, İstanbul Boğazı'nın doğusu ve Sakarya Nehri ile İzmit Körfezi arasında kalan bölge verilecekti. Ayrıca İmroz ve Bozcaada'nın savaş sonrası statüleri, Rusya'ya danışılmadan belirlenmeyecekti.[85]

İtalya'nın taraf değiştirerek, İtilaf Devletleri tarafında savaşa girmesi, bu devlete de pay verilmesini gündeme getirmiştir. Gizli paylaşım antlaşmalarından biri olan, 26 Nisan 1915'te imzalanan *Londra Antlaşması* ile Adriyatik'te İtalyan hakları tanınacak, ayrıca Anadolu'nun paylaşılmasında Antalya çevresi İtalya'ya verilecekti. Yine aynı antlaşmaya göre Trablusgarp Savaşı'ndan beri, İtalya'nın fiili işgali altında bulunan Ege'deki On İki Ada da bu devlete bırakılacaktı.[86]

2.3.2.3. 1916 Yılı

1916 yılının ilk aylarında Ruslar, Kafkas cephesinde yeniden harekete geçmişlerdir. Şubat-Mart aylarında Erzurum, Rize, Trabzon, İspir ve Muş'u almışlar, yaz aylarında güneybatı istikametinde ilerlemişlerdir. Rus ordusu ancak Bitlis'in batısında durdurulabilmiştir. Irak cephesinde ise İngilizlere karşı önemli bir zafer kazanılmıştır. 29 Nisan 1916'da Kutülamare'de İngiliz birlikleri yenilerek General Townshend esir alınmıştır. Ruslar bu gelişme sonrasında İran üzerinden Bağdat yönüne ilerlemişlerdir. Buna karşılık Osmanlı birlikleri Rusları geri püskürtüp İran'a girmeyi başararak Kirmanşah'ı ele geçirmişlerdir. [87]

---

[83] Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi,** s. 97.

[84] **Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu**, Dış Politika Enstitüsü Yay., Ankara, 1989, s. 25.

[85] Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986, s. 17; Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 115-116.

[86] Kurat, **a.g.e.,** s. 18; Karal, **a.g.e.,** C. V, s. 543.

[87] Tunçay, *a.g.m.*, s. 48.

Filistin cephesinde ise Osmanlı ordusu ikinci kez Kanal Harekâtı düzenlemiş olmasına rağmen yine başarısız olmuş ve geri çekilmiştir.

Bu yılın bir başka gelişmesi ise Arap İsyanı'dır. İngilizlerin dünya savaşına girmesinden sonra Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Henry Mc Mohan ile İngiltere'nin desteğini alan Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in mektuplaşmaya dayanan diplomasisi bir anlaşma ile sonuçlanmış ve Araplar Osmanlı yönetimine karşı isyan etmişlerdir. İngiliz Yüzbaşı Lawrence'ın da etkili olduğu isyan giderek büyümüş ve Osmanlı ordularının bölgede zor durumda kalmasına yol açmıştır. Amacı *Büyük Arabistan Krallığı*'nı kurmak olan bu harekete destek veren İngiliz ve Amerikalılar bir yandan da Filistin'de Yahudilerin yerleşimine onay vererek, İsrail devletinin temellerini atacaklardır.[88]

1916'da yaşanan bir başka gelişme ise İtilaf Devletleri arasında Osmanlı'dan arta kalacak olan Arap topraklarının parçalanması konusu üzerine yapılan gizli anlaşmadır. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Ortadoğu uzmanı Sir Mark Sykes ile Fransa'nın eski Beyrut Başkonsolosu Georges Picot'nun yürüttükleri görüşmelerde Şubat 1916'da Osmanlı'nın Arap topraklarının paylaşılması konusunda prensip kararı alınmıştır.[89]

Sykes ve Picot, Mart ayında Rusya'ya giderek burada Rus Dışişleri Bakanı Sazanov ile bir görüşme yapmış, bu sürece Rusya'yı da katmışlardır. Varılan anlaşmaya göre İngilizler ve Fransızlar, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını Rusya'nın denetimine vermeyi kabul etmişler, ayrıca Rusya'nın Doğu Anadolu'da Erzurum, Trabzon, Bitlis, Muş ve Siirt gibi önemli bölgeleri de almasını onaylamışlardır. Yapılan bu antlaşmayla Rusya, savaş sonrası bir Arap Devleti ya da Arap Devletleri Konfederasyonu kurulmasını kabul etmiştir. Rusya'nın onayı alındıktan sonra yeniden bir araya gelen İngiltere ve Fransa temsilcileri, bir anlaşma metninde mutabık kalmışlardır. Başından beri bu anlaşmanın ortaya çıkmasında emeği geçen diplomatların soyadları ile anılan ve 26 Nisan 1916 tarihinde imzalanan *Sykes-Picot Antlaşması*'na göre, Fransa; Suriye, Lübnan, Kilikya ve Musul bölgelerini, İngiltere ise Ürdün, Irak ve Kuzey Filistin'i elde edecekti. Filistin'in geri kalan topraklarında uluslararası bir rejim uygulamaya sokulacak ve sınırları belli olmayan bir Arap Devleti'nin kurulması da sağlanacaktı.[90]

2.3.2.4. 1917 Yılı

Savaşın başlamasının üzerinden yaklaşık üç yıl geçmesine rağmen taraflar birbirleri üzerinde mutlak bir üstünlük sağlayamamışlardır. Özellikle 1917 ilkbaharından itibaren Rusya'da yaşanan iç karışıklıklar ve ardından gerçekleşen ihtilal Rusya'yı fiilen savaşamaz hale getirmiştir. İtilaf Devletleri içinde ortaya çıkan bu boşluğu ise Amerika Birleşik Devletleri doldurmuştur. Savaş öncesinden beri Amerika'nın İtilaf Devletlerine sempati göstermesi ve ekonomik açıdan destek vermesi, Almanya'yı rahatsız etmiştir. Almanya bu rahatsızlığını Amerikan bandıralı ticaret

---

88 Turan, **a.g.e.**, s. 54-56.
89 Kurat, **a.g.e.**, s. 19.
90 Kurat, **a.g.e.**, s. 19-20; Karal, **a.g.e.**, C. V, s. 544.

gemilerine saldırarak göstermiş, bu saldırılar 2 Nisan 1917'de Amerika'nın savaşa katılmasında etken olmuştur.[91] ABD'nin savaşa girmesi savaşın seyrini İtilaf Devletleri lehinde değiştirecektir.

Rusya'nın savaş dışı kalmasıyla ortaya çıkan yeni durum karşısında, savaş sonrası kurulacak yeni düzen konusunda İtalya bazı taleplerde bulunmaya başlanuştır. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İtalya, bu talepleri görüşmek üzere bir araya gelerek, 17 Nisan 1917'de *St. Jean de Maurienne* adlı gizli bir anlaşmayı imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre İzmir, Aydın ve çevresi ile Antalya ve Konya'nın, İtalya'ya verilmesi kararlaştırılmıştır.[92]

Savaşın başından itibaren İtilaf Devletlerine yakın olan ancak savaşa aktif olarak katılmayıp tarafsız olmayı tercih eden Yunanistan, savaş sonrasında oluşacak yenidünya düzeninde yer alabilmek amacıyla 26 Haziran 1917'de İttifak Devletlerine savaş ilan etmiştir.[93] Yunanistan'ın savaşa girişi daha sonraki dönemde Osmanlı Devleti açısından son derece kritik sonuçlar doğuracaktır.

Şubat ayında Irak cephesinde Kutülamare, İngilizler tarafında geri alınmıştır. Mart ayında da Bağdat düşmüş ve İngilizler Musul Vilayeti dışında bütün Irak'ı ele geçirmişlerdir. Osmanlı Genelkurmayı, İngiliz ilerlemesine karşın Yıldırım Ordusu adıyla bir seçme birlik hazırlayarak Filistin cephesine göndermiştir. Yıldırım Ordusu, Gazze'de İngilizleri yenmesine rağmen, süreç içinde İngiliz ilerlemesini durdurmayı başaramamış; sonbaharda kuzeye ilerlemeye devam eden İngilizler, Kudüs'ü ele geçirmişlerdir.[94]

Ortadoğu'nun kaderi ile ilgili bir başka gelişme aynı yıl yayınlanan *Balfour Deklarasyonu*'dur. Söz konusu deklarasyon, Orta Doğu'da bir İsrail Devleti'nin kurulmasına giden sürecin önemli bir kilometre taşı olacaktır. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Arthur Balfour, 2 Kasım 1917 tarihinde uluslararası Siyonist hareketin liderlerinden olan Lord Rothschild'e bir mektup göndererek, Filistin topraklarında bir Musevi devleti kurulmasına İngiliz Hükümetinin destek olacağını bildirmiştir. Bu mektup ve bunun ardından gelişecek olan olaylar, dünya Siyonist kesimin desteğinin İtilaf Devletleri yönüne çekilmesinde önemli rol oynamıştır. İngiltere'nin yanı sıra ABD tarafından da desteklenen bu proje ile Ortadoğu'da oluşacak bir Musevi devletinin oluşmasının bu iki devletin bölge ile ilgili politikaları için sağlam bir dayanak oluşturacağını düşünmüşlerdir. Lord Balfour'un bu mektubu üzerine yürütülen girişimler sonucu, 1918 yılında Fransa'nın, hemen ardından da İtalya'nın desteği sağlanmıştır.[95]

Bu arada zaten ciddi siyasal, ekonomik ve toplumsal bunalımlarla karşı karşıya kalmış olan Rusya'nın durumu daha da kötüleşmiş ve halk gün geçtikçe yoksullaşmıştır. Nihayet, Şubat ayında başlayan ihtilal, Ekim 1917'de sonuç vermiş ve Çarlık rejimi yıkılarak, yerine sosyalist iktidar kurulmuştur. Bolşevik yönetim,

---

91 Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 132-133.

92 Kurat, **a.g.e.**, s. 20; Karal, **a.g.e.**, C. V, s. 545-546.

93 Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'na girişi konusunda bkz. Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yay., İstanbul, 1992, s. 111-117; Arı, **a.g.e.**, s. 284.

94 Tunçay, *a.g.m.*, s. 49.

95 Melek Fırat, "*Balfour Deklarasyonu*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 203.

Osmanlı Devleti ile Erzincan Mütarekesini imzalayarak, Anadolu'daki askerlerini geri çekmeye başlamıştır.

2.3.2.5. 1918 Yılı

Bu yıla damgasını vuran uluslararası gelişme ise ABD Başkanı Wilson'un Prensipleri'nin yayımlanmasıdır. 8 Ocak 1918'de Amerikan Kongresi'nde bizzat Başkan Wilson tarafından okunan ve barış koşullarıyla ilgili önerilerin bulunduğu 14 maddeden oluşan prensiplerin Osmanlı Devleti'ni de ilgilendiren bazı önemli hükümleri şunlardır:[96]

- Gizli diplomasi terk edilmelidir.
- Denizlerde mutlak serbestlik sağlanmalıdır.
- Sömürgelerin bütün talepleri serbest, açık görüşlü ve tümüyle tarafsız bir yaklaşımla ele alınmalı, bu tür egemenlik sorunları çözümünde, ilgili halkların çıkarlarıyla egemenliği tartışılan devletin adil taleplerinin eşit bir ağırlık taşıması ilkesine kesinlikle uyulmalıdır.
- Bugünkü Osmanlı Devleti'ndeki Türk kesimlerine güvenli bir egemenlik tanınmalı, Osmanlı yönetimindeki öbür uluslara da her türlü kuşkudan uzak yaşam güvenliği ile özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük sağlanmalıdır. Ayrıca Çanakkale Boğazı uluslararası güvencelerle gemilerin özgürce geçişine ve uluslararası ticarete sürekli açık tutulmalıdır.
- Bütün ulusları içine alan bir birlik oluşturulmalıdır.

Bu ilkeler ile ABD, savaş sonrası kurulacak olan yeni dünya düzeninin hangi koşullar altında gerçekleşmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Wilson Prensipleri hayata geçirildiğinde gizli diplomasi önlenecek, uluslar kendi geleceklerini kendileri tayin edecekler, böylece de sömürge imparatorlukları ortadan kalkacaktır. Ancak zaman içinde bu prensiplerin hayata geçirilmesinde bazı engeller ortaya çıkacaktır.

1917 yılındaki devrim ile iktidara gelen Bolşevik yönetim, İttifak Devletleri ile 3 Mart 1918'de imzaladığı Brest-Litovsk Barış Antlaşmasıyla savaştan çekilmiştir. Bu antlaşmaya göre Rus ordusu terhis edilecek, Rus askerler geri çekilecek, Kars, Ardahan ve Batum Osmanlılara geri verilecektir.[97]

Bu dönemde Rusların Kafkaslardan çekilmesiyle ortaya çıkan boşluktan yararlanan Enver Paşa, Pantürkist bir politika izlemeye başlamış ve Kırım'dan Orta Asya'ya kadar uzanan bir Türk İmparatorluğu kurmak istemiştir. Bu dönemde Rusya'nın dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan *Mavera-i Kafkas Birliği*'ni oluşturmuşlardır. Aynı günlerde özellikle Bakü'deki zengin petrol yatakları İngiliz ve Almanların bu bölgeye yönelmesini sağlamış, bu iki devletin kışkırtmalarıyla birlik kısa süre sonra dağılmış, bunun üzerine Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ayrı ayrı devletler olarak ortaya çıkmışlardır.[98]

---

[96] Armaoğlu **a.g.e.,** s. 138-139.
[97] Karal, **a.g.e.,** C. V, s. 526-527.
[98] Tunçay, *a.g.m.*, s. 50.

Yaşanan bu siyasal karışıklıklardan yararlanan İngilizler, yaz aylarında Bakü'ye girmişler; buna karşılık, Osmanlı ordusu da harekete geçerek Bakü'yü İngilizlerin elinden almıştır. Böylece Osmanlı Devleti, Kuzey Kafkasya'ya kadar olan bölgeyi kontrolünde tutabilmek için önemli bir direnç noktasına kavuşmuştur.[99]

Savaşın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde bir taht değişikliği yaşanmıştır. 3 Temmuzda V. Mehmet Reşat'ın vefatı üzerine VI. Mehmet (Vahdettin) tahta çıkmıştır.[100] Yaşanan bu taht değişikliği savaş sonrası döneme damgasını vuracaktır.

Kafkas cephesinde gösterilen başarılara rağmen Irak ve Filistin cephelerinde yaşanan yenilgiler Osmanlıları zor durumda bırakmıştır. Ekim başında İttifak Devletlerine bağlı Bulgaristan'ın savaş dışı kalması üzerine Osmanlı Devleti için de savaşın sonuna gelinmiştir. Ekim ayında İngiltere'den ateşkes istenmiş ve 30 Ekimde Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.

2.3.3. Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuçları

Milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olan ve dünyanın daha önce görmediği büyüklükte bir topyekûn savaş niteliği taşıyan Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli siyasal sonucu, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı İmparatorluklarının dağılması olmuştur. Bu imparatorlukların topraklarında çeşitli ulusal devletler ortaya çıkmıştır. Rusya'nın yerine Sovyetler Birliği, Osmanlı Devleti'nin yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulurken, Avusturya Macaristan İmparatorluğu topraklarında Avusturya ve Macaristan'dan başka, Polonya ve Çekoslovakya gibi devletler kurulmuştur. Bu arada sömürgelerinin tümünü kaybeden Almanya ise Avrupa kıtasına çekilmiştir.

Monarşiler yıkılmış, yerlerine cumhuriyet rejimleri kurulmuştur. Sovyet Rusya, Türkiye Cumhuriyeti, Almanya, Avusturya ve Macaristan'da kurulmuş olan cumhuriyetler, hanedanların etkisiz hale getirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Savaş sonrasında yenen-yenilen bütün devletlerde siyasal, ekonomik ve toplumsal bunalımlar ortaya çıkmıştır. Bunun sonunda da Avrupa'nın birçok ülkesinde otoriter ve totaliter yönetimler iş başına geçmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanmış olan antlaşmaların gerçekçi olmaması ve Wilson Prensiplerinin dikkate alınmaması, İkinci Dünya Savaşı için önemli bir neden oluşturmuştur.

---

[99] Karal, **a.g.e.**, C. V, s. 533.

[100] Arı, **a.g.e.**, s. 360. Sultan Reşat ve Sultan Vahdettin'e Mâbeyn Başkâtipliği yapan Ali Fuat Türkgeldi'nin anılarında aktardığına göre *"ömrünün büyük kısmını yalnız ve baskı altında geçirmiş olan"* Sultan Reşat'ın ölümü sonrasında hiç vakit kaybedilmeden, dönemin Sadrazamı Talat Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşalar yanlarına aldıkları Şeyh-ül İslam ile beraber Veliaht Vahdettin'in Çengelköy'deki dairesine giderek Sultanın ölümünü haberini vermişlerdir. Aynı zamanda bu ziyaret ile *"taht-ı Osmaniye cülusların"* yeni padişaha bildirmişlerdir. Bkz. Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 136.

KAYNAKÇA

AKÇURA, Yusuf; **Türkçülüğün Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.

AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2006.

_____; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996.

ARI, Kemal; **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1995)**, 11. Basım, Alkım Yayınevi, İstanbul, (t.y.)

ATAY, Falih Rıfkı; **Çankaya**, Bateş Yayınları, İstanbul, 1984.

Balkan Harbi (1912-1913), Cilt I, S:4, Genelkurmay Harb Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1970.

BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılâp Tarihi**, Cilt III, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Cilt V, Çanakkale Cephesi Harekatı, 1nci, 2nci ev 3ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.

BOĞUŞOĞLU, Mahmut; **Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990.

CLOGG, Richard; **Modern Yunanistan Tarihi**, (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

ÇAVDAR, Tevfik; **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

ÇAYCI, Abdurahman; "*Çanakkale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk'ün Askeri Kariyerindeki Yeri*", **Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

FIRAT, Melek; "*Balfour Deklarasyonu*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

GÖKALP, Ziya; **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1966.

HALL, Richard C.; **Balkan Savaşları 1912-1919**, (Çev. M. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

HANİOĞLU, Şükrü; **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.

_____; **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

KANSU, Aykut; **1908 Devrimi**, (Çev. Ayda Erbal), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

KARA, İsmail; "*İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

KARAL, Enver Ziya; **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt IV-V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (t.y.)

KARPAT, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.

KOCABAŞ, Süleyman; **Son Haçlı Seferi Balkan Harbi**, Vatan Yayınları, İstanbul, 2000.

KOÇAK, Cemil; "*Osmanlı/Türk Siyasî Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi, Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*", **Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

KÖSEOĞLU, Nevzat; "*Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri*", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Milliyetçilik**, Cilt IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

KURAN, Ahmet Bedevi; **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.

KURAT, Yuluğ Tekin; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.

KURTCEPHE, İsrafil; **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

MARDİN, Şerif; **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

ÖZDEMİR, Hikmet, ÇİÇEK, Kemal, TURAN, Ömer, ÇALIK, Ramazan, HALAÇOĞLU, Yusuf; **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

RAMSAUR, E. E.; **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, (Çev. Nuran Yavuz), Sander Yayınları, İstanbul, 1982.

SAFA, Peyami; **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.

SOMEL, Selçuk Akşin; "*Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839–1913)*", **Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

TANÖR, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

TOPRAK, Zafer; **Türkiye'de Milli İktisat (1908–1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

TUNÇAY, Mete; "*Siyasal Tarih (1908-1923)*", **Türkiye Tarihi**, Cilt IV, Cem Yayınevi, Ankara, 1997.

TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi**, Cilt I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat; **Görüp İşittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1951.

URAS, Esat; **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Cilt I, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülke Yayınları, İstanbul, 1994.

ÜLMAN, A. Haluk; **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.

YILMAZ, Veli; **1'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1993.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler

Hasan DİNÇER

3.1. MONDROS MÜTAREKESİ

3.1.1. Mütarekenin İmzalanması

Bulgaristan'ın Selanik Mütarekesi ile savaştan çekilmesi üzerine, İstanbul'un İtilaf Devletlerinin denetimine girme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını gören Osmanlı yönetimi, mütareke için zemin arayışına girmiştir. Bu arada Wilson İlkelerinin yayınlanmış olması ve İtilaf Devletlerinin de bu ilkelere uyacaklarını açıklamaları, Bulgaristan gibi, Osmanlı Devleti'nin de savaştan çekilme sürecini hızlandırmıştır.

Osmanlı Devleti, 6 Ekim 1918'de İspanya aracılığıyla ABD Başkanı Woodrow Wilson'a ateşkes için başvuruda bulunmuş ancak bir cevap alamamıştır. Talat Paşa Kabinesinin çekilmesinden sonra, 14 Ekim 1918'de göreve başlayan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti de, savaş tutsağı İngiliz General Townshend aracılığıyla benzer bir girişimde bulunmuş, İngiltere'ye mütareke talebini bildirmiştir.[1] İngiltere de bu talebi kabul ederek, Osmanlı Devleti'nden Limni adasının Mondros limanına bir heyet göndermesini istemiştir.

Mondros'a gidecek heyetin belirlenmesi sırasında Padişah Vahdettin, Damat Ferit'in heyetin başkanı olmasını istemiş ancak İzzet Paşa Kabinesinden gelen sert tepki ve çekilme tehdidi üzerine bu talebinden vazgeçmiştir. Sonuçta Mondros'a Bahriye Nazırı Rauf Bey'in Başkanlığında Yarbay Sadullah Bey, Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Sekreter Ali Türkgeldi'den oluşan heyetin gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[2] Vahdettin, Heyet'e Mondros'a hareketinden önce, Hilafet ve Saltanata ilişkin hakların korunması karşılığında, bazı eyaletlere özerklik verilebileceği, bu özerkliğin siyasal bir içerik taşımaması gerektiği ve özerkliğin yetersiz

---

1 Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı 1914–1918**, 3. B., (Çev. Adnan Cemgil), Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1982, s. 484.

2 Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yay., Ankara, 1949, s. 169-171.

bulunması halinde bağımsızlığın da kabul edilebileceği yolundaki kendi özel talimatını iletmiştir.

İtilaf Devletlerini İngiliz Amiral Calthorpe'nin temsil ettiği mütareke görüşmeleri Mondros limanındaki Agamemnon zırhlısında 27 Ekim 1918'de başlamış ve 30 Ekimde mütareke metninin imzalanması ile sona ermiştir.[3]

3.1.2. Mütareke'nin Başlıca Hükümleri

25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti açısından siyasal, askeri ve ekonomik sınırlamalarla dolu bir ateşkes antlaşması niteliği taşımaktadır. Bu mütarekenin önemli hükümleri şunlardır:[4]

- Müttefiklerle Osmanlı Hükümeti arasında düşmanlık, 31 Ekim 1918 tarihinde öğlen vakti sona erecektir.
- Karadeniz'e geçiş için Çanakkale ve İstanbul Boğazları açılacak, Çanakkale ve Karadeniz istihkâmları Müttefiklerce işgal edilecektir.
- Osmanlı sularındaki bütün torpil alanları ile öteki engellerin yerleri gösterilecek ve bunları taramak ya da kaldırmak için istekte bulunulduğunda yardım edilecektir.
- İtilaf Devletlerine mensup savaş tutsakları ile Ermeni tutsak ve tutukluları İstanbul'da toplanacak, koşulsuz İtilaf Devletlerine teslim olunacaktır.
- Sınırların korunması ve iç güvenliğin sürdürülmesi için gerekli görülecek askeri kuvvetlerin dışındakiler hemen terhis edilecektir.
- Osmanlı karasularında güvenlik ve buna benzer işler için kullanılacak küçük gemiler dışında, Osmanlı sularında ya da Osmanlı devletince işgal edilen sularda bulunan bütün savaş gemileri teslim olunup gösterilecek Osmanlı limanlarında tutuklu bulundurulacaktır.
- Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek bir durum baş gösterdiğinde herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olacaklardır (madde 7).
- Osmanlı işgali altında bulunan bütün liman ve demir atma yerlerinden İtilaf Devletleri yararlanacak, İtilaf Devletleriyle savaş halinde bulunanlara karşı bu yerler kapalı bulundurulacaktır.
- İtilaf Devletleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki bütün gemi onarımını kolaylaştırıcı araçları kullanacaklardır.
- Toros tünelleri Müttefiklerce işgal edilecektir.
- Hükümet haberleşmeleri için kullanılanlar hariç, telsiz telgraf ve kabloları İtilaf Devletleri memurlarınca denetlenecektir.
- Ülke gereksinimi karşılandıktan sonra artakalan akaryakıt, kömür ve denizcilik malzemesinin üretim kaynaklarından Müttefiklerce satın alınması için kolaylık gösterilecektir.

---

[3] Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, 2. B., TTK Yay., Ankara, 1977, s. 19.

[4] Seha L. Meray - Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1977, s. 1-5.

- Bütün demiryollarına İtilaf Devletlerinin denetim subayları memur edilecektir.
- Yemen'de, Asir'de, Hicaz'da, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtalar, en yakın İtilaf Devletleri komutanlığına teslim olunacaktır. Kilikya'daki kuvvetlerin düzeni korumak için gerekli miktarından fazlası geri çekilecektir.
- Trablus'ta ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan koruma kıtalarına teslim olacaktır. Osmanlı Hükümeti, teslim emrine uymadıkları takdirde yardım ve haberleşmeyi kesmeyi taahhüt etmiştir.
- Osmanlı savaş tutsakları İtilaf Devletlerinin elinde korunacaktır.
- Vilayat-ı Sitte'de (Erzurum, Sivas, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ) karışıklık baş gösterdiğinde, bu illerin herhangi bir kısmının işgal hakkını İtilaf Devletleri saklı tutarlar (madde 24).

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile çatışmanın sona erdiğini ve mevcut topraklarını elde tutacağına inanan Osmanlı yönetimi, bu düşüncesinde yanıldığını kısa zamanda anlamıştır. Aslında sadece 7. ve 24. maddeye bakıldığında, İtilaf Devletlerinin bulundukları çizgide durmayacakları ve Ermeniler ile Rumların yardımıyla Osmanlı ülkesini paylaşacakları görülebilirdi. Özellikle Mondros Mütarekesi'nde *Vilayat-ı Sitte* olarak geçen ifadenin, İngilizce metinde, *Ermeni Vilayetleri* şeklinde yazılması, bunun en önemli kanıtı idi. Yine Birinci Dünya Savaşı sırasında imzalanmış olan gizli paylaşım antlaşmaları da, işgaller için İtilaf Devletleri açısından bir yol haritası olmuştur.

3.1.3. Mondros Mütarekesi'nin Uygulanması ve İşgaller

Mondros Mütarekesi, klasik bir silah bırakışmasından ziyade, Türk topraklarının işgaline ve paylaştırılmasına yol açacak maddeler içermesine karşın, imza sonrasında Rauf Bey, ateşkesle ilgili olarak olumlu değerlendirmeler yapmıştır. *"İmzaladığımız mütareke sonucunda devletimizin bağımsızlığı, saltanatımızın hukuk bütünüyle korunmuştur. Bu mütareke, galip ile mağlup arasında yapılan bir mütareke değil, belki savaş durumundan çıkmak isteyen denk iki kuvvet arasında yapılabilecek bir savaşmaya son vermek niteliğindedir"*[5] diyen Rauf Bey'den başka, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa da ateşkesi olumlu bulmuş ve Mebusan Meclisi'nde onaylanmasını sağlamıştır. Ahmet İzzet Paşa'ya göre, Mondros Mütarekesi, savaşın diğer yenilen ülkelerine imzalattırılan ateşkes anlaşmalarıyla karşılaştırıldığında, daha hafif hükümler içermekteydi.

---

[5] 02.11.1918 tarihli Yeni Gün gazetesinden aktaran Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. I, Bilgi Yay., Ankara, 1991, s. 69. Rauf Bey, Ateşkes'in imzalanışından sonra İstanbul'daki basın toplantısında; görüşmeler sırasında Osmanlı Heyeti'nin bazı noktalardaki kaygılarının İngilizlerce takdir edildiğini açıklamış ve Ateşkes'in uygulanışına dair beklentilerini; *"kuvvetle ümit ediyoruz ki; tatbikatta dürüst ve itidal ile hareket edip, milli izzet-i nefsimizi incitmekten çekineceklerdir"* şeklinde ifade etmiştir. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, C. I, Emre Yay., İstanbul, 1993, s. 154.

Ateşkes sonrası yapılan bu değerlendirmelerin temelinde, savaş sonrasında ülkenin bitkin, yılgın ve yorgun düşmüş olmasının ve İtilaf devletlerine karşı mücadelenin başarılı olamayacağı düşüncesinin büyük rolü vardır. Ahmet İzzet Paşa Kabinesi ve daha sonra kurulan hükümetlerin bu tür teslimiyetçi ve çaresiz politikaları, İtilaf Devletlerinin işgalleri ve bu işgallere yardım sağlayan azınlık faaliyetlcri için cesaret verici olmuştur.[6]

Ateşkes antlaşmasının imzalanmasından sonra işgal edilen yerler ve işgalci devletler şunlardır:[7]

İngilizlerce İşgal Edilen Yerler: Musul, İskenderun, Antakya, Batum, Kilis, Ankara İstasyonu, Antep, Haydarpaşa İstasyonu, Konya İstasyonu, Maraş, Birecik, Samsun, Urfa, Merzifon, Kars.

Fransızlarca İşgal Edilen Yerler: Mersin, Dörtyol, Doğu Trakya Demiryolları, Adana, Pozantı, Toros Tünelleri, Şark (Doğu) Demiryolları, Akköprü, Çiftehan, Afyon İstasyonu.

İngilizler ve Fransızlarca Ortak Olarak İşgal Edilen Yerler: Çanakkale Boğazı, Turgutlu (Kasaba) – Aydın Demiryolu.

İtalyanlarca İşgal Edilen Yerler: Konya İstasyonu, Antalya, Kuşadası, Marmaris, Bodrum, Fethiye, Afyon, Akşehir, Malkara, Burdur.

Yunanlılarca İşgal Edilen Yerler: İzmir, Uzunköprü-Hadımköy Demiryolu.

3.2. MÜTAREKE DÖNEMİNDE SİYASAL GELİŞMELER VE OSMANLI HÜKÜMETLERİ

3.2.1. Mütareke Sonrası Siyasal Olaylar

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra, İstanbul'da önemli siyasal gelişmeler ortaya çıkmıştır. Her şeyden evvel, Mütarekenin imzalanması ve Osmanlı Devleti'nin savaştan resmen çekilmesi, İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarını sona erdirmiştir. Savaş suçlusu durumuna düşen, bu nedenle de yargılanacaklarını anlayan Enver, Cemal ve Talat Paşa ile Doktor Nazım, Bahattin Şakir gibi önde gelen İttihatçılar, 2-3 Kasım 1918 gecesi bir Alman savaş gemisi ile yurt dışına çıkmışlardır.[8]

İttihat ve Terakki Partisi'nin yurtta kalan üyeleri ise 5 Kasım 1918 tarihinde toplanarak, partilerini feshetmişler ve yerine *Teceddüt Fırkası* adıyla yeni bir siyasal parti kurmuşlardır.[9] Yolsuzluklara karışmayan ve kamuoyunda kötü bir intiba

---

6 Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918–1965**, TTK Yay., Ankara, 1981, s. 5.

7 Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. I, s. 74-75; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, 3. B., MEB Yay., İstanbul, 1991, s. 32-63. Mondros Ateşkesi'nin uygulanışına dair ayrıntıları içeren bir çalışma için bkz. **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, 3. B., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1999.

8 Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 307.

9 Akşin, **a.g.e.**, s. 307. Dönem olayları ile birlikte Enver Paşa'nın ayrıntılı hayat öyküsü için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Makedeonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, C. I-III, 4. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

bırakmayan İttihatçıların, bu yeni kurulan siyasi partide faaliyet göstermeleri kararlaştırılmıştır.

Mütareke döneminde İstanbul'da canlı bir partileşme süreci yaşanmıştır.[10] Teceddüt Fırkası'nın yanı sıra, Selamet-i Amme Fırkası, Sosyal Demokrat Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Ahali İktisat Fırkası gibi siyasi oluşumlar faaliyete geçmiştir. Ancak asıl önemli siyasal gelişme, 1911 yılında kurulan, ancak İttihat ve Terakki'nin iktidar yıllarında muhalif tutumu nedeniyle sindirilen Hürriyet ve İtilaf Partisi'ndeki canlanmadır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Mütareke döneminde işgalcilerle yakın işbirliği yapacak ve amansız İttihatçı düşmanlığı politikası izleyecektir.[11]

3.2.2. Mütareke'den İzmir'in İşgali'ne İstanbul Hükümetleri

Mütareke dönemi, yaşanan siyasal olayların ağırlığı ve yabancı devletlerin ülke içindeki varlığından dolayı hükümetlerin genelde kısa ömürlü olmasına neden olmuştur. Padişahın en başından itibaren işgalcilerle işbirliği ve uzlaşmayı tek çıkar yol olarak görmesi, buna karşılık bazı hükümetlerin onunla her konuda fikir birliği içinde olmadığı durumlarda, siyasal bunalımlar çıkmış ve hükümetler uzun ömürlü olamamıştır. Padişah ile sadrazamın eğilimlerinin tümüyle ortak olduğu zamanlarda ise Damat Ferit hükümetleri örneğinde olduğu gibi, kabineler kısmen daha uzun ömürlü olmuş ama ulusal çıkarlar da o derece zarar görmüştür.

1919 yılı ortalarına kadar hükümetlerin iş başında kalmasında veya çekilmesinde padişah ve İtilaf devletleri ağırlıklı rol oynamışsa da, özellikle Sivas Kongresi'nden sonra bu durum değişmiş ve Anadolu hareketi de hükümetlerin kurulmasında etkili olmuştur.

Talat Paşa Kabinesinin 4 Ekim 1918 tarihinde çekilmesinden sonra, 14 Ekim 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin ilk icraatının Mondros Mütarekesi'nin imzalanması olması, bu hükümet için cidden büyük bir talihsizliktir. İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinin yurt dışına kaçtığı sırada görevde bulunan Hükümet, İttihatçıların savaş suçlusu olarak yargılanması konusunda Padişah Vahdettin ile anlaşmazlığa düşmüştür.[12] Hükümet, savaş suçları ile ilgili yargılamalar için Ayan Meclisi ve Mebusan Meclisi'nde Yüce Divan kurulmasını önerirken, Vahdettin ise Hükümetin önerisinden ayrı olarak Divan-ı Harp kurulmasını, savaş suçlularının burada yargılanmasını istemiştir. Hükümet ise bu uygulamanın Anayasa'ya (Kanun-i Esasi) aykırı olacağını belirterek kabul etmemiştir. Ahmet İzzet Paşa gibi ılımlı bir devlet adamı tarafından kurulan ve içinde bazı İttihatçıları da barındıran bu Hükümet, işgalci çevreler tarafından en başından itibaren kuşkuyla karşılanmıştır.[13] Bütün iyi niyetine karşın işgalleri önleyemeyen ve baskılara dayanamayan Ahmet İzzet Paşa, 8 Kasım 1918'de görevden çekilmiştir.

---

[10] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi**, C. II, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s. 34.

[11] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** C. II, s. 35.

[12] Turan, **a.g.e.,** s. 80-81.

[13] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918–1919)**, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998, s. 64.

Ahmet İzzet Paşa Kabinesinin çekilmesinden sonra, yeni hükümet Tevfik Paşa tarafından 11 Kasım 1918'de kurulmuştur.[14] İttihatçılıktan tümüyle arındırılmış olarak kurulan bu Hükümette, İzmir'in işgalinde teslimiyetçi bir tutum sergileyecek olan Vali Kambur İzzet ve daha sonraki yıllarda Sevr Barış Antlaşması'na imza atacak olan Filozof Rıza Tevfik, gibi kişilere de yer verilmiştir. Tevfik Paşa'nın oğlunun Vahidettin'in kızı Ulviye Sultan ile evli olması, Tevfik Paşa'nın Saraya yakın bir devlet adamı olarak algılanmasının nedenlerinden biri olarak görülmüştür.

Tevfik Paşa Hükümetinin kurulmasından hemen sonra, İstanbul Boğazı'nın, 13 Kasım 1918'den itibaren İtilaf Devletleri donanmasının denetimine girmesi ve bu donanmada Yunan gemilerinin de bulunması, söz konusu Hükümetin ulusal sorunlarda ısrarcı olmayacağını, daha ilk günlerden göstermiştir.

Tevfik Paşa Hükümeti işbaşına geldikten sonra iki temel sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bunların birincisi, İtilaf devletleri ve azınlık mebuslarının, Ermeni göçü ile ilgili olarak yargılama yapılmasını istemeleri; ikincisi ise İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinin savaş suçlusu olarak yargılanması konusudur.[15] Yine İttihatçı liderlere savaş sırasındaki ihalelerle ilgili olarak da yolsuzluk suçlamaları gündeme gelmiştir.

Bu arada İngiltere, Fransa ve İtalya İstanbul'daki askeri güçlerinin sayısını arttırarak, temsilciliklerini Yüksek Komiserliğe çevirmişlerdir. İngiliz ve Fransız temsilcilerin, Tevfik Paşa Hükümetinden başkentteki işgal giderlerini karşılaması yönündeki istekleri, Hükümet tarafından önce reddedilmiş, ancak daha sonra kabul edilmiştir. Yine Birinci Dünya Savaşı sırasında tek taraflı olarak kaldırılmış olan kapitülasyonlar, bu Hükümet döneminde yeniden yürürlüğe sokulmuştur.[16]

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde önde gelen İttihatçılar yurt dışına kaçmış olsa da, Mebusan Meclisi'nde İttihatçılar çoğunluktaydı. Ateşkes sonrası uygulamalarına Meclis'ten zayıf da olsa bazı eleştirilerin gelmesi ve işgalcilerin bu durumdan şikâyet etmesi üzerine Padişah, yayınladığı bir irade ile 21 Aralık 1918'de Mebusan Meclisi'ni kapatmıştır.[17] Böylece Hükümet üzerindeki Meclis denetimi ve baskısı kalkmış, işgalcilere karşı bir direnç merkezi daha ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında toplanan ve bir imparatorluk parlamentosu niteliği taşıyan bu Meclis'in feshi ile Osmanlı Devleti, Arap toprakları üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçmiş sayılmıştır. Burada ortaya çıkan fiili durum sonraki günlerde, hukukileşmiştir.

Tevfik Paşa Hükümeti döneminde en fazla tartışılan konulardan biri, İttihatçıların tutuklanması ve yargılanma sürecinin başlamasıdır.[18] İlk olarak eski valilerden Cemal Azmi Bey, Sabit Bey ve Diyarbakır Valisi Doktor Mehmet Reşit Bey, Ermeni göçü ile ilgili olarak tevkif edilirken, Hükümetin 29/30 Ocak 1919'da gerçekleştirdiği geniş çaplı operasyonlar ile de Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit, Hüseyin

---

[14] Akşin, **a.g.e.**, C. I, s. 78.

[15] M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1959, s. 11-15.

[16] Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. I, s. 111.

[17] Gökbilgin, **a.g.e.**, C. I, s. 20.

[18] Tansel, **a.g.e.**, C. I, s. 68-69.

Kadri, Mithat Şükrü, İsmail Canbulat, Tevfik Rüştü, İzmir Valisi Rahmi ve Kara Kemal Beyler ile Halil Paşa gibi İttihatçı mebus ve üst düzey bürokratlar tutuklanmıştır.

Bekirağa Bölüğü'ne götürülen bu kişilerin büyük kısmı, sonraki günlerde Malta'ya sürgün edilecektir. Daha sonra kurulacak olan Damat Ferit Hükümetinin çalışmaları ve İngiltere'nin kendi başına yaptığı tutuklamalardan sonra, Kasım 1919'da Malta'da bulunan Türk sürgünlerin sayısı 144'e ulaşmıştır.[19]

İtilaf Devletlerinin baskıları ve bitmez tükenmez istekleri ile Padişahın suçluları cezalandırma konusundaki aceleciliği, aslında bu kesimlerin yıkıcı politikalarına fazla direnmeyen Tevfik Paşa Hükümetini bile rahatsız etmiştir. Bunun sonunda, zaten gözden çıkarılmış olan Tevfik Paşa, 3 Mart 1919'da istifasını vermiştir.

Vahdettin, Tevfik Paşa Kabinesinin istifasının ardından, eniştesi olan Damat Ferit Paşa'ya hükümeti kurma görevi vermiştir. Hariciyeci sayılan Damat Ferit başarılı bir mesleki geçmişe sahip olmamakla birlikte, İttihatçı düşmanı ve İngiltere yanlısı bir kişi idi.[20] Sadarete gelişinden sonra, İngiliz Yüksek Komiserliğini ziyaretinde, Allah'tan sonra Padişahın ve kendisinin İngiltere'ye umut bağladıklarına dair sözler sarf etmesi, daha sonra izleyeceği politikaların habercisi olmuştur.

Damat Ferit'in Yüksek Komiserliği ziyaretinden sonra 10 Mart 1919'da, aralarında Sapancalı Hakkı, eski sadrazam Sait Halim Paşa, eski Şeyhülislam Musa Kazım, eski Bakan Ali Fethi Bey, gazeteciler Ahmet Emin ve Celal Nuri Beyler ile Ayan üyeleri Rıfat Bey ve Salah Cimcoz'un da bulunduğu 21 kişi tutuklanmıştır.[21] Bu da göstermişti ki, tutuklamalar devam edecektir.

Tutuklanmaların yoğun olarak devam ettiği günlerde, Divan-ı Harp'ten ilk idam kararı da çıkmıştır. Nemrut Mustafa diye anılan Mustafa Nazım Paşa başkanlığındaki mahkeme, Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey'i, Ermeni göçü sırasında Boğazlayan'da Ermenileri öldürttüğü gerekçesi ile idama mahkûm etmiştir.[22] Kemal Bey'in 10 Nisan 1919'da Beyazıt Meydanı'nda asılması, İstanbul'da büyük tepki yaratmış, Kemal Bey'in cenazesine büyük bir katılım olmuştur. İngiltere, halkın tepkisi konusunda rahatsızlığını ifade etmiş, Hükümet de cenaze töreni ile ilgili olarak bazı memurları cezalandırma yoluna gitmiştir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'daki Rum ve Ermeni azınlıklarının, devlet kurma yönünde hızlı bir örgütlenmeye yönelmeleri ve İtilaf Devletleri ile işbirliği yapmaları, Türkler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın, Anadolu'ya ilişkin taleplerini onaylayan kararların alınması, Türklerin ulusal örgütlenmeye katılımlarını arttırmıştır. Türkler ile azınlık gruplar arasındaki olayların artması, Damat Ferit Hükümetini harekete geçirmiştir. Hükümet, azınlıkları ve işgalcileri rahatsız etmeyecek çözümler aramaya

---

[19] Dönemin gazetecilerinden olan ve Malta'ya sürülen Ahmet Emin Yalman'ın anıları, Malta'ya varış koşulları, sürgünlerin karşılaştığı muamele ve adada geçen günler hakkında önemli ve renkli bilgileri içermektedir. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888–1922)**, C. 1, 2. B., Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s. 498–621.

[20] Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, 8. B., Sander Yay., İstanbul, 1981, s. 233.

[21] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. 1, s. 89.

[22] Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. I, s. 199.

yönelmiş ve 31 Mart 1919'da yapılan toplantıda *Heyet-i Nasiha*'nın (Öğüt Kurulu) kurulmasını kararlaştırmıştır.[23]

Heyet-i Nasiha'nın amacı, çeşitli etnik gruplar arasında uyum ve barış sağlamak, halka padişahın selamını ileterek, ırk ve mezhep ayrımı gözetmeksizin bütün etnik gruplara karşı beslediği iyi duyguları duyurmak olarak saptanmıştır.[24] Anadolu ve Rumeli için ayrı ayrı iki Heyet-i Nasiha oluşturulmuş ve başkanlıklarına Şehzade Abdurrahim ve Şehzade Cemalettin getirilmiştir.

16 Nisan 1919'da İstanbul'dan ayrılan Şehzade Abdurrahim başkanlığındaki ilk Heyet-i Nasiha, Bursa, İzmir, Balıkesir, Manisa, Aydın, Isparta ve Antalya illerine giderek, halka padişahın selamını iletmiş, etnik unsurlar arası kardeşlik ve sükûnetin önemine değinmiştir. Heyet, Konya'da iken İzmir'in işgal haberinin alınması üzerine özel bir trenle 18 Mayıs 1919'da İstanbul'a dönmüştür. Şehzade Cemalettin başkanlığındaki diğer Heyet-i Nasiha ise Trakya illerini dolaşmıştır. İstanbul'a döndükten sonra Trabzon'a da giden Heyet, İzmir'in işgali üzerine geri dönmüştür.

Hükümetin nasihat heyetlerini kurması, işgalciler ile işbirliği yaparak, iyi bir barış antlaşması imzalamak, en azından kendi konumunu sürdürmek ve bu yolla işgallerin yayılmasını engellemek istemesinin bir sonucudur. Daha açık bir ifadeyle halkın tepkisini yatıştırarak, işgallerin önüne geçileceği düşünülmüştür. Bu da Saray ve Hükümetin, başta İngiltere olmak üzere, İtilaf Devletlerinin Türk topraklarını paylaşmak konusundaki kararlılıklarını hala kavrayamamış olduklarını göstermektedir. Padişah ve Hükümet, halkın geleneksel değerlere bağlılığını, nasihat heyetleri aracılığıyla kendi politikalarına dayanak yapmaya çalışırken, Mustafa Kemal Paşa, kısa zaman sonra, Amasya Genelgesi ile tam aksi bir yönteme başvuracak ve halkı, ülkeyi kurtarmaya çağıracaktır.

Damat Ferit Paşa, Sivas Kongresi'nden sonra, baskılara dayanamayacak ve 29 Eylül 1919'da görevinden istifa edecektir.[25] Ancak bu, Damat Ferit Paşa'nın son istifası olmayacaktır.

3.2.3. Mütareke Döneminde Basın

Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgal ortamında, Padişah ve hükümetler kadar, dönemin basın-yayın organlarının tutumu da önemlidir. Ülkede yaşanan gelişmeleri yansıtmak ve kamuoyu oluşturmakta en belirleyici unsur olan gazete ve dergiler, yayın anlayışları, işgaller ve hükümetlerin politikalarına yaklaşımları bağlamında iki grupta ele alınabilir.

İstanbul'da yayınlanan gazete ve dergilerin çoğunluğu, işgalcilerle iyi ilişkiler kurmuşlar ve uzlaşarak onların politikalarını destekleyen yayın yapmışlardır. Bundan dolayı İstanbul basını silahlı mücadeleyi reddeden ve diplomasiyi ön plana çıkaran ve halkta infial yaratacak gelişmeleri gizleyen bir yayın politikası benimsemiştir. Anadolu'da yayınlanan gazete ve dergilerin büyük bir kısmı ise İstanbul

---

[23] Gökbilgin, **a.g.e.**, C. I, s. 64-65.
[24] Gökbilgin, **a.g.e.**, C. I, s. 64.
[25] Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. I, s. 589.

basınına göre daha gerçekçi olmuşlar ve direnişi destekleyen yazılara yer vermişlerdir. Buradan da anlaşılacağı gibi, işgallere İstanbul'dan bakmak ile Anadolu'dan bakmak arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Bu fark da en fazla, basın-yayın organlarının yayın politikalarında hayat bulmuştur.

Kaba bir tasnife gidilecek olursa, ulusal mücadeleden yana olan bazı gazete ve dergiler şunlardır:[26] Açıkgöz, Adana'ya Doğru, Ahali, Ahval, Aksiseda, Akşam, Albayrak, Anadolu, Babalık, Ceride-i Resmiye, Dertli, Doğrusöz, Erciyes, Hâkimiyet-i Milliye, Hayat, Hukuk-u Beşer, Işık, İbret, İkdam, İrade-i Milliye, İzmir'e Doğru, Misak-ı Milli, Öğüt, Söz, Vakit, Yeni Adana, Yeni Gün/Anadolu'da Yeni Gün...

Anadolu'da gelişen direnişe karşı çıkan ve Sarayın politikasını destekleyen gazete ve dergilerin bir kısmı ise şu şekilde sıralanabilir: Adana Postası, Alemdar, Ferda, İrşad, Peyam-ı Sabah, Sabah, Sebilürreşat (Sırat-ı Müstakim), Türkçe İstanbul, Ümit, Zafer...

3.3. PARİS BARIŞ KONFERANSI

3.3.1. Konferansa Genel Bir Bakış

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri, savaş sonrası yapılacak olan düzenlemeler ve mağluplara uygulanacak antlaşmaların esaslarını belirlemek için, 18 Ocak 1919'da Paris'te bir barış konferansında bir araya gelmişlerdir.[27] Paris Barış Konferansı'na, galip-mağlup 32 devlet çağrılmasına karşın, asıl olarak İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve Japonya'nın istekleri ön planda tutulmuştur.[28] Söz konusu devletlerin başbakan ve dışişleri bakanlarından oluşan *Onlar Konseyi*, 10 ay kadar sürecek olan konferansın en yetkili kurulu olarak kabul edilmiştir.

Konferans'ta Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve bağımsızlığını ilan eden Macaristan için ayrı barış antlaşmaları hazırlanırken, ABD'nin, Wilson İlkeleri ile öncülük ettiği uluslararası bir barış örgütünün çalışma şekli de belirlenmiştir. Cemiyet-i Akvam'ın (Milletler Cemiyeti) çalışma ilkelerinin belirlenmesinden sonra, ABD Başkanı Wilson, Paris'ten ayrıldığı için Konferans kararları büyük çapta İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına göre şekillenmiştir.

Konferansın devam ettiği günlerde, Almanya ile 28 Haziran 1919 tarihinde *Versailles* (Versay), Avusturya ile 10 Eylül 1919'da *Saint Germain* ve Bulgaristan

---

[26] İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 247–258. Milli Mücadele'nin sesi olan başlıca gazete ve haber kurumları için bkz. Ali Gevgilili, "*Türkiye Basını*" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, 1983, s. 213.

[27] Sami N. Özerdim, **Atatürk Devrimi Kronolojisi**, 3. B., Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yay., Ankara, 1974, s. 15. Barış Konferansı günlerinde Paris'te bulunan devlet başkanları, krallar, başbakanlar ve dışişleri bakanlarının amaçları ve çalışmaları hakkında aydınlatıcı bir eser için bkz. Margaret Macmillan, **Paris 1919: Dünyayı Değiştiren Altı Ay**, (Çev. Belkıs Dişbudak Çorakçı), ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş., Ankara, 2004.

[28] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914–1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1988, s. 145.

ile de 27 Kasım 1919'da *Neuilly* antlaşmaları imzalanmıştır. Burada belirlenen esaslar çerçevesinde, 4 Haziran 1920'de Macaristan ile *Trianon* Antlaşması ve 10 Ağustos 1920'de de Osmanlı Devleti ile *Sevr* Barış Antlaşması imzalanacaktır.[29]

3.3.2. Konferans'ta Türk Toprakları ile İlgili Olarak Alınan Kararlar

Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılacağının büyük çapta belirlendiği Paris Barış Konferansı'na, Ermeni, Rum, Kürt ve Arap temsilciler katılmıştır. Bu arada Yunanistan da Türk topraklarına olan taleplerini dile getirmek için konferansta etkili olmaya çalışmıştır.

Ermeniler, bir yandan Paris Barış Konferansı'nda Bogos Nubar Paşa aracılığıyla İtilaf Devletlerine başvurarak Anadolu'da bir devlet kurma taleplerini iletirken, diğer yandan da Patrikleri Zaven Efendi vasıtasıyla Fransa ve İngiltere'de benzer girişimlerde bulunmuşlardır.

Bogos Nubar, 26 Şubat 1919'da Onlar Konseyi'nden Bitlis, Diyarbakır, Van, Elazığ (Harput), Erzurum, Sivas, Trabzon, Maraş, Cebelibereket, Adana ve İskenderun limanının Ermenilere verilmesini istemiştir.[30]

Bu arada ABD Başkanı Wilson, ABD Senatosu'nun onaylaması koşuluyla, Anadolu'da kurulacak Ermeni devletinin mandaterliğini kabul etmiştir.[31] Ermenilerin lehine olan bu gelişmelerden sonra, Kafkas Ermeni Cumhuriyeti Parlamentosu, adını Büyük Ermenistan Cumhuriyeti olarak değiştirmiş ve Wilson'dan 3,5 milyonluk Ermeni nüfusunun oturacağı toprakların belirlenmesi, Karadeniz kıyısındaki bir limanın Ermenistan'a verilmesi, değişik bölgelerde yaşayan Ermenilerin doğuya taşınmaları gibi isteklerde bulunmuştur.

Konferansta bu gelişmeler yaşanırken Damat Ferit Paşa Hükümeti, Ermenilere doğu illerinde belirli bir alanda özerklik verilebileceğini duyurmasına karşın, Amerikalı uzmanlar, Anadolu'da kurulması planlanan Ermeni devletinin yaşayabilmesi için gerekli asker ve polis gücünün yetersiz olduğuna dair rapor vermişlerdir.

Paris Barış Konferansı'nda Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmasına dönük kararlar alınmış ve Sevr Barış Antlaşması'nda da Anadolu'da bir Ermenistan kurulmasını öngören bir maddeye yer verilmişse de, Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla tamamlanması bütün bu planları geçersiz kılmıştır.

Paris Barış Konferansı sırasında Türk topraklarının paylaşılması ile ilgili görüşmelerin bir başka aktörü Yunanistan olmuştur. Birinci Dünya Savaşı başladığında tarafsız kalmayı tercih eden Yunanistan, İngiltere'nin, Yakındoğu'da toprak kazançlarından söz etmesinin ardından 1917 yılında savaşa katılmıştı. İngiltere, kontrolündeki Yunanistan aracılığıyla Doğu Akdeniz'de sömürge yollarının güvenliğini sağlayacağını düşünmekteydi.

---

[29] Armaoğlu, **a.g.e.**, 146-148.

[30] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar**, C. I, TTK Yay., Ankara, 1973, s. 21.

[31] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. I, s. 101. İtilaf devletlerinin Türk topraklarını paylaşma planları, mandaterlik sitemi ve gizli paylaşım anlaşmaları hakkında bkz. Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması (1914–1924)**, (Çev. Tevfik Alanay), Milliyet Yay., İstanbul, 1972.

Birinci Dünya Savaşı sürerken 17 Nisan 1917'de *St. Jean De Maurienne* adlı gizli bir antlaşma imzalanmış, İzmir, Aydın ve çevresi ile Antalya ve Konya'nın, İtalya'ya verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu antlaşmaya karşın, Paris Barış Konferansı'na katılan Yunanistan Başbakanı Venizelos, Batı ve Doğu Trakya ile İstanbul'un Yunanistan'a verilmesini; Boğazların Milletler Cemiyeti'nin yönetimine bırakılmasını; Marmara kıyısından başlayıp Antalya körfezine kadar uzanan çizginin batısında kalan toprakların Yunanistan'a bağlanmasını; Fransız işgalinde bulunan Meis, İtalya'nın işgalindeki Rodos ve 12 Ada ile Türklerin egemenliliğindeki İmroz ve Bozcaada'nın kendilerine verilmesini; Batum'dan İnebolu'ya kadar uzanan alanın, yine Yunanistan'a bağlanmasını içeren bir memorandum vermiştir.[32]

Konferansta, İtalya'nın karşı çıkmasına rağmen, Yunanistan'ın taleplerinin nerdeyse tamamı kabul görmüştür. ABD'nin ise kendisinin ilan ettiği Wilson İlkeleri'ni ihlal ederek, İzmir'in Yunanistan'a verilmesini onaylaması dikkat çeken bir gelişmedir.

Damat Ferit Paşa'nın da katıldığı ve hemen hiç kimsenin itibar etmediği bir konuşma yaptığı Paris Barış Konferansı'nda, Wilson İlkeleri'nde yer verilen gizli antlaşmaların reddi ile toprak alınamayacağına dair hüküm ihlal edilmiştir. Bu durum İtilaf devletleri arasında çatışmaya yol açmış ve ilk ayrışmalar başlamıştır. Bununla birlikte, bu paylaşım sorunu mandaterlik uygulamasının önerilmesiyle çözümlenmiştir.[33] Buna göre, İtilaf Devletlerinin paylaşacağı coğrafyada yaşayan topluluklara egemenlikleri verilecek, ancak, kendilerini yönetemeyecekleri görüşünden hareketle, Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde büyük bir devletin vesayetinde (mandaterlik) yaşayacaklardı. İşte bu süreçte, Ortadoğu'da Irak, Suriye, Lübnan ve Ürdün gibi Arap devletleri kurulmuştur.

3.3.3. İzmir'in İşgali

Hatırlanacağı gibi, İzmir ve çevresi Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli antlaşmalarda İtalya'ya verilmiş iken, Paris Barış Konferansı'nda bundan vazgeçilmiş ve bölgenin Yunanistan'a bağlanması öngörülmüştü.[34]

Bu nedenle Paris Barış Konferansı'ndan sonra, İzmir 'in işgal edileceğine dair artan söylenti ve kuşkular iyice artmıştır. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kuruluşu, işgal tehdidinin arttığı bu ortamda gerçekleşmiştir. İzmir'in haklarını savunma yönündeki örgütlenme ve çalışmalar, vali ve 17. Kolordu Komutanı olan Nurettin Paşa'dan büyük destek görürken, İstanbul Hükümeti Nurettin Paşa'yı görevden almış, yerine vali olarak İzzet Paşa'yı (Kambur İzzet), 17. kolordu komutanı olarak da Ali Nadir Paşa'yı tayin etmiştir. Bu tayinlerle İzmir'in işgali durumunda ortaya çıkabilecek direncin kırılması yoluna gidilmiştir.

---

[32] Sonyel, **a.g.e.,** s. 30–41.

[33] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 147.

[34] Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler),** AÜSBF Yay., Ankara, 1981, s. LXV. Ayrıca, İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili Yunan Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 2006.

İtilaf Devletleri, ilk verdikleri notada İzmir'in itilaf kuvvetlerince, ikinci notada ise İtilaf Devletleri adına Yunanistan tarafından işgal edileceğini bildirmişlerdir. Damat Ferit Paşa Hükümeti ise bu gelişmeleri tepkisiz bir şekilde izlemiştir. 14/15 Mayıs gecesi İzmir'de büyük bir toplantı düzenlenerek olası işgal protesto edilmiş, Yunanistan'a ilhakını reddetme anlamında *Redd-i İlhak Cemiyeti* kurulmuştur.[35]

15 Mayıs 1919'da gerçekleşen işgal sırasında vali ve kolordu komutanının teslimiyetçi tutumları, kentin kısa zamanda Yunan kontrolüne girmesine ve çok sayıda asker-sivilin öldürülmesine yol açmıştır. İşgal sırasında gazeteci Hasan Tahsin'in (Osman Nevres) ilk kurşunu atması, işgale karşı gösterilen ciddi bir tepki olarak tarihe geçmiştir.[36]

İzmir'in işgali ülkenin her köşesinde büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Yurdun her köşesinde protesto mitingleri düzenlenmiş, gösteriler yapılmış ve işgali kınayan telgraflar çekilmiştir. İzmir'de ve Batı Anadolu'da yaşanan ve yaşanması muhtemel olumsuzluklar, Türk ulusunun bilincinde ayrı bir yer teşkil etmiş ve ulusal mücadeleye katılım artmıştır.

Bunun yanında İzmir'in işgali, Ermenileri de cesaretlendirmiştir. Ermeniler, özellikle Doğu Anadolu'da devlet kurmaya dönük çalışmalarına ve uluslararası faaliyetlere hız vermişlerdir.

3.4. MÜTAREKE ORTAMINDA CEMİYETLER

Mondros Mütarekesi sonrasında gelişen işgallere karşı, Saray ve Hükümetin teslimiyetçi politikalar izlemeleri, buna tepki olarak Anadolu'da sivil örgütlenmenin yolunu açmıştır. Bu sivil örgütlenmenin askeri kanadını dağınık da olsa Kuvayı Milliye oluştururken, siyasi nitelikli mücadele ise Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri yoluyla gerçekleştirilmiştir.

3.4.1. Kuvayı Milliye

Milli kuvvetler anlamı taşıyan Kuvayı Milliye, Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgaller karşısında, Saray ve Hükümetin tepkisizliği yüzünden, halkın örgütlenerek kurmuş oldukları silahlı birliklerdir. Bölgesel olarak örgütlenen ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile asker toplama konusunda işbirliği yapan Kuvayı Milliye, bazı kongrelerin toplanmasına da katkı sağlanuştır. Kuvayı Milliye birlikleri türdeş olmayıp, gönüllülerden eşkıyalara, eski askerlerden, efelere kadar çeşitli unsurları içinde barındırmıştır. Liderleri de eski veya yedek subaylar, tanınmış efeler ya da eşraftan kişiler olabilen Kuvayı Milliye, çete, milli müfreze, milis gibi isimlerle de anılmıştır.

---

[35] Abdullah Özkan, **A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi**, Boyut Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 2005, s. 701.

[36] Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yay., 1970, s. 247. İzmir, Aydın, Muğla, Manisa, Denizli ve civarında oluşan direniş hareketleri hakkında kapsamlı bir araştırma için bkz. Sıtkı Aydınel, **Güneybatı Anadolu'da Kuvayı Milliye**, 2. B., T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993.

Kuvayı Milliye, düzenli ordunun henüz kurulmadığı, Hükümetin işgallere sessiz kaldığı günlerde, düşmanın ilerleyişini durdurmak, asıl ordu kuruluncaya kadar zaman kazandırmak, halka moral aşılamak ve iç ayaklanmaları bastırmak gibi yararlar sağlamıştır.[37]

Kuvayı Milliye'nin yukarıda sayılan olumlu yanlarının yanında, tek bir merkezden yönetilmemek; disiplinden uzak olmak; zaman zaman halkla karşı karşıya kalmak; düzenli işgal ordularıyla mücadele için yeterli güce sahip olmamak; ülkeyi kurtarmaktan çok bölgesel kurtuluşu hedeflemek gibi zaafları da vardı.

Düzenli ordunun kurulmasından sonra, bir askeri güç olarak ortadan kalkan Kuvayı Milliye, direniş ruhunu simgelemesi açısından, dönemsel bir olgu değil, halkın zihninde sürekli yer eden bir anlayış haline dönüşmüştür. Günümüzde sıkça rastladığımız Kuvayı Milliye, bağımsızlıkçı ve özgürlükçü bir direniş ruhu olarak varlığını korumaktadır.

3.4.2. Ulusal Cemiyetler

Mondros Mütarekesi sonrasındaki işgallere Osmanlı Hükümetinin tepkisiz kalması, ulusun kendi kendine örgütlenmesine ve mücadeleye girişmesine yol açmıştır. İşgallere karşı bölgesel özellik taşıyan çok sayıda cemiyet kurulmuş ve bu cemiyetler aracılığıyla işgalleri protesto eden mitingler ve gösteriler düzenlenmiş, telgraflar çekilmiş, basın-yayın faaliyetlerinde bulunulmuş ve halkın direnişe katılması için çalışmalar yapılmıştır. Bu cemiyetler vatanın bütününün değil, bulundukları bölgenin kurtuluşunu hedeflemişler ve Kuvayı Milliye'ye asker toplamışlardır. Başlıca Ulusal Cemiyetler şunlardır:

3.4.2.1. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi

30 Kasım 1918'de Trakya'daki Türklerin azınlıklar karşısında direnişini artırmak ve bölgenin Türklüğünü savunmak amacıyla kurulan ilk cemiyettir.[38] Cemiyet, Edirne, Kırklareli, Çatalca, Tekirdağ ve Gelibolu'da örgütlenmiş, 1919'da bir dizi kongreler düzenlemiş ve Paris Barış Konferansı'na bir heyet göndererek isteklerini içeren bir rapor sunmuştur.

Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesi olmuş ve ulusal harekete tümüyle katılmıştır. Yeni Edirne ve Ahali[39] gazeteleri gibi yayın organlarına sahip olan Cemiyet, 1919 seçimlerinde Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne ve Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne mebus göndermiştir.

---

[37] Fahrettin Çiloğlu, **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 137–138.

[38] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859–1952**, 2. B., Arba Yay., İstanbul, 1995, s. 479.

[39] Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 480.

3.4.2.2. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti

4 Aralık 1918'de, Ermenilere verilmek istenen doğu illerinin Türk olduğunu kanıtlamak ve haklarını korumak amacıyla İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyet daha etkin olabilmek için Erzurum, Erzincan, Sivas, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ illerinde şubeler açmış, görüşlerini yaymak için Hadisat ve Le Pays (Vatan) isimli gazeteler yayınlamıştır.[40] Bölgenin nüfusuna dair gerçekçi raporlar oluşturan ve yetkililere aktaran cemiyet, Erzurum Kongresi'nin toplanmasına öncülük etmiştir. Cemiyet 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir ve Erzurum Valisi Münir Bey'den büyük destek görmüştür.

3.4.2.3. Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

12 Şubat 1919'da Trabzon'da kurulan Cemiyet, Giresun, Ordu ve Of'ta şubeler açmıştır.[41] Trabzon'da İstikbal, Giresun'da Karadeniz ve Yeni Giresun gazeteleri, derneğin yayın organı olarak çalışmışlardır. Amacını, yörenin eskiden olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne bağlılığını korumak ve ulusal haklara dokunulmasını engelleyecek çalışmalarda bulunmak olarak belirleyen cemiyet, yörenin Türklüğünü ve etnik durumunu belirten ayrıntılı raporlar yayınlamıştır. Ayrıca Erzurum Kongresi'nin toplanmasına destek olmuş ve temsilci göndermiştir.

3.4.2.4. İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti

1 Aralık 1918'de İzmir'in Yunanlılara verileceği haberleri üzerine kurulan cemiyet, amaç ve gayesini *"vatan bölgelerinin maddi ve manevi yönlerden ilerlemesi ve yükselmesi olanaklarını sağlamaya çalışmak, memleketin düşüncelerinin ve duygularını uygarlık alemine bildirmek ve ulaştırmak, bu amacın gerçekleşmesine engel olacak her türlü girişimlere karşı, yasal ve bilimsel savunmada bulunmak ve ülkede çoğunluğu oluşturan etnik grupların haklarını bilimsel ve inandırıcı kanıtları ile uygar bakışlara kanıtlamaktan ibarettir"*[42] şeklinde açıklamıştır. Cemiyet, Wilson İlkeleri'ne dayanarak İzmir ve Aydın'da Türklerin nüfus, arazi ve emlak yönünden çoğunlukta olduğunu göstermeye çalışmıştır. İzmir'in işgalinden sonra Reddi İlhak adını almış ve İstanbul'a taşınınca da eski etkinliğini kaybetmiştir.

3.4.2.5. Kilikyalılar Cemiyeti

Kilikyalılar Cemiyeti, 21 Aralık 1918'de Adana ve çevresinin Fransızlara verileceği haberleri üzerine kurulmuştur. Hem Fransız işgaline hem de Ermeni faaliyetlerine karşı mücadele eden cemiyet, bölgenin Türk olduğunu, anavatandan ayrılmak istemediğini belirten yayınlarda bulunmuştur.[43] Yayınladığı raporlarda yö-

---

[40] Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadelede Erzurum**, 2. B., Kaynak Yay., İstanbul, 2000, s. 32.
[41] Özkan, **a.g.e.**, s. 813.
[42] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. I, s. 125.
[43] Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 485–486.

redeki Hıristiyan nüfusun ancak yüzde on düzeyinde olduğunu belirterek, Wilson İlkeleri doğrultusunda Türklerin haklılığını savunmuştur. İstanbul'da örgütlenmesi, önde gelen şahsiyetlerinin tutuklanması veya sürgüne gönderilmesi sebebiyle cemiyet bölgede fazla etkinlik gösterememiştir.

3.4.2.6. Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti

Cemiyet, 9 Aralık 1919'da Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım ve arkadaşlarının öncülüğünde, Sivas'ta kurulmuştur.[44] Türk kadınının Kurtuluş Savaşına katılmasını simgeleyen cemiyet, Anadolu'nun pek çok yerinde şubeler açarak, topyekûn mücadelenin yürütülmesinde etkili olmuştur.

3.4.2.7. Milli Kongre Cemiyeti

Milli Kongre Cemiyeti, Mondros Mütarekesi sonrasında bütün siyasal partileri ve dernekleri içine alacak ulusal bir cephe oluşturmak amacıyla kurulmuştur.[45] Göz doktoru Esat Işık'ın öncülüğünü yaptığı cemiyet, amacını; ulusal güçleri birleştirmek, vatanın haklarını ve yararlarını koruyacak ve gerçekleştirecek yolları ve araçları sağlamaya çalışmak olarak belirlemiştir. Partiler ve cemiyetler arasında büyük çaplı bir işbirliğini sağlamaya çalışan Milli Kongre, bu çabaya gereken desteğin verilmemesi nedeniyle beklenen etkiyi gösterememiştir. Bu başarısızlıkta, eski parti kavgalarından kaynaklanan güvensizlik duygusu ve Mütareke İstanbul'unda çalışmanın yarattığı olumsuzluklar etkili olmuştur. Milli Kongre, basın-yayın yoluyla Türklerin haklarını savunmakla kalmamış, aynı zamanda 23 Mayıs 1919'daki Sultanahmet Mitingi'ne öncülük etmiştir.

3.4.3. Ulusal Varlığa Düşman Cemiyetler

Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgallere karşı, Türk ulusunun direnişini kırmak ya da Saray ve Hükümetin çizgisini egemen kılmak amacıyla Müslüman unsurlar ve azınlıklar tarafından çeşitli cemiyetler kurulmuştur.

3.4.3.1. Azınlıklar Tarafından Kurulan Cemiyetler

Uzun yıllar Osmanlı sınırları içinde Müslüman unsurlarla barış içinde yaşayan azınlıklar, Osmanlı Devleti'nin sona ermiş olmasından hareketle işgallerden cesaret almışlar ve işgalcilerle işbirliği yaparak, Türklere karşı yıkıcı eylemlere girişmişlerdir. Yunanistan ve İtilaf Devletleri tarafından desteklenen azınlıklardan, Rumlar ve Ermeniler yoğun bir işbirliğine yönelmişlerdir.

Ermeniler, Doğu Anadolu'da büyük bir Ermeni Devleti kurmak için faaliyet gösterirken, önceki yıllarda kurulmuş olan Hınçak ve Taşnaksütyun Cemiyetleriyle

---

[44] Özkan, **a.g.e.**, s. 70.

[45] Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler,** s. 417.

yıkıcı faaliyetlerine hız vermişlerdir.[46] Ermeni Patriği Zaven Efendi ise bu yöndeki girişimleri ile ön plana çıkmıştır.

Rumlar ise Pontus Cemiyeti ile Trabzon ve civarında faaliyet gösterip, Pontus Rum Devleti kurma amacına yönelirken, Mavri Mira Cemiyeti ile de büyük Yunanistan mücadelesine girişmişlerdir. İstanbul, Trakya ve Batı Anadolu'da faaliyet gösteren Mavri Mira, *Megali İdea*'nın hayat geçmesi yolunda çaba sarf etmiştir.

Yunan Kızılhaçı, Rum okulları, Göçmenler Cemiyeti ve Rum Patrikhanesi de benzer bir şekilde Anadolu'yu kapsayacak bir Yunan Devleti'nin kurulması için faaliyetlerde bulunmuşlardır.

3.4.3.2. Müslüman Unsurlar Tarafından Kurulan Milli Varlığa Düşman Cemiyetler

İşgaller karşısında Türk ve Müslümanların bir kısmı da teslimiyetçi bir tutum izlemiştir. Direnişlere karşı çıkan bu kesimler, Padişah ve Osmanlı Hükümetinin çizgisinden çıkılmamasını özellikle istemişler ve direnişe karşı çıkarak, çeşitli örgütler kurmuşlardır. Bu örgütlerin belli başlıları şunlardır:

3.4.3.2.1. Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası

Fırka, Ocak 1919'da kurulmuştur. Partinin önde gelen kişileri Hüseyin Hakkı Bey, Soysallıoğlu İsmail Suphi Bey ve Cami Bey'dir.[47] Fırkanın başlıca yayın organları Sulh-u Selamet ve Hukuk-ı Beşer gazeteleridir.

Parti'nin çalışmalarında itici güç İttihatçı düşmanlığı olmuştur.[48] Fırka, İttihat ve Terakki Partisi'ni Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan yenilginin sorumlusu olarak görmüştür. Mütareke ortamında sürekli bir arayış içinde olan fırka, İzmir'in işgalini kınayan, Wilson İlkeleri'ne bağlılığını duyuran, Boğazlarda Türk egemenliğini savunan ve Anadolu'da bir Ermeni devletine karşı çıkmış, 1919 seçimlerine İttihatçı baskısı olacağı gerekçesi ile katılmamıştır. Ancak Anadolu hareketi ile de sert bir diyaloga da girmemiştir. İstanbul'un işgali sonrasında, o da diğer partiler gibi terkedilmiş duruma düşmüştür.

3.4.3.2.2. Kürt Teali Cemiyeti

Aralık 1918'de kurulmuştur. Cemiyetin önde gelen kişileri eski Danıştay Başkanı Seyyit Abdülkadir, eski Adliye Müfettişi Emin Ali, emekli Albay M. Ali, Mevlanzade Rıfat, Bahazade Şükrü, eski Polis Müdürü Halil Fuat ve Hamdi Paşalardır. Dernek, Mondros Mütarekesi ortamında; İngilizlerin desteğini kazanmak, Güneydoğu'ya Kürt kökenli yönetici ve komutanların atanmasını sağlamak, Sü-

---

[46] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., 2. B., İstanbul, 1971, s. 2.

[47] Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 425.

[48] Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 425–426.

leymaniye'de kurulmuş olan Kürt Hükümeti ile ilişki kurmak gibi amaçlar çerçevesinde faaliyet göstermiştir.[49]

İstanbul Hükümetinin doğu illerinin Ermenilere verilmesini engellemek için, bölgede Kürtlerin çoğunlukta olduğunu öne sürmesi, derneğin çalışmaları için uygun bir zemin hazırlamıştır. 2 Ocak 1919'da cemiyet ileri gelenlerince imzalanan ve İngiliz Yüksek Komiserliğine yapılan bir başvuruda, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Musul'da Kürtlerin ezici çoğunluğu oluşturduğu; Sivas, Konya, Ankara, Adana ve Halep'te de belli bir kesimin Kürt olduğu iddiaları dile getirilmiştir.[50] Aynı başvuruda belli bir bölgede Kürtlere İngiliz mandasında özerklik verilmesi talebi de yer almıştır. Bu arada İngiltere ise İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin de yardımıyla Güneydoğu Anadolu'da Kürtlerin ayrılıkçı örgütlenmelerini desteklemiş ve Binbaşı Noel'i görevli olarak bölgeye göndermiştir.

Ancak, Cemiyet, İngiltere'nin tüm desteğine rağmen Güneydoğu'da kayda değer bir taraftar bulamamıştır. Bunda Mustafa Kemal Paşa'nın özellikle güneydoğudaki aşiret liderleri ile yakın temasta bulunmasının büyük rolü olmuştur. 23 Nisan 1923'te açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Güneydoğu Anadolu illerini temsil eden çok sayıda Kürt kökenli, milletvekili yer almış ve Türklerle aynı siyasi birlik içinde yer alma duygusuyla, Türk Kurtuluş Savaşı'nın bir parçası olmuşlardır.

3.4.3.2.3. İngiliz Muhipler Cemiyeti

20 Mayıs 1919'da kurulan cemiyet, İstanbul'daki resmi çevrelerden, özellikle de Vahdettin ve Damat Ferit Paşa'dan büyük destek almıştır.[51]

Derneğin fikir babaları olarak Damat Ferit Paşa ve Sait Molla kabul edilmekle beraber, çok sayıda asker-sivil üst düzey yönetici ve emekli bürokrat da cemiyet içinde yer almıştır. Tümgeneral Hamdi, eski Selanik Valisi M. Nazım Paşa, Yargıtay Başkanı Ali Rüştü, Danıştay eski üyesi Nazif Süruri, Dr. Abdullah Cevdet, Padişahın özel doktoru emekli General Arif Paşa, Belediye Başkanı Dr. Cemil Topuzlu, Ankara eski Defterdarı Neşet, Refik Halit, Ali Kemal ve veliaht Abdülmecit Efendi gibi şahıslar cemiyetin önde gelen üyeleridir.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin en yakın ilişkide olduğu kuruluşlar Hürriyet ve İtilaf Partisi ve Kürt Teali Cemiyeti olmuştur. Cemiyet, amacını, ulusal varlığı ve toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyla kamuoyunu aynı gaye etrafında birleştirmek olarak açıklamıştır. Burada en önemli ortak payda İngiliz desteğinin sağlanması olmuştur. Cemiyete göre, *yüce* İngiltere milyonlarca Müslüman'ı yönetmektedir. Yüzyıllardır süren Osmanlı-İngiliz dostluğunu sürdürmek ve güçlendirmek İslamiyetin yararınadır. Ayrıca İttihat ve Terakki Partisi'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile ittifak yapması, Osmanlı-İngiliz ilişkilerini zedelemiştir. Bu nedenle cemiyet, İngiltere'nin dostluğunu yeniden kazanma yolunda çalışaca-

---

[49] **Tarih 4 Türkiye Cumhuriyeti**, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul, 1931, s. 11–12.

[50] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. I, s. 106-107.

[51] Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Atatürk Kültür, TTK Yay., Ankara, 1988, s. 57.

ğını, böylece Osmanlı haklarını korumaya hizmet edeceğini açıklamıştır. Bunlardan da anlaşılacağı gibi, cemiyet, İngiliz manda ve himayesini savunmuştur.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti, ulusal mücadele karşıtı bir oluşum olarak, basın yoluyla İngiltere yanlısı kamuoyu oluşturmak, işgalcilere İstanbul'da her konuda yardımcı olmak, Mustafa Kemal başta olmak üzere, bağımsızlık için mücadele edenleri halkın gözünden düşürmek gibi amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermiştir.[52] İngiliz mandası için halktan imza da toplayan cemiyet, özellikle Rahip Robert Frew ile Sait Molla'nın ortak çalışmaları ile ayaklanmaları teşvik etmiştir. Taşraya da yönelen İngiliz Muhipler Cemiyeti basında da kendine sözcüler bulmuştur. Yeni İstanbul gazetesinde Sait Molla, Peyam'da Ali Kemal, Alemdar'da Refi Cevat Ulunay aracılığıyla görüşlerini yansıtmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın karşıt duruşu, 26 Ağustos 1919 tarihli genelge ile vali ve mutasarrıflardan cemiyetin çalışmalarını engellemesini istemesi ve Heyet-i Temsiliye'nin etkin faaliyetleri üzerine, örgüt Anadolu'daki şubelerini kapatmak zorunda kalmıştır. İstanbul'da ise varlığını Kurtuluş Savaşı sonuna kadar sürdürmüştür. Cemiyetin en aktif üyeleri olan ve Ulusal Mücadele aleyhinde çalışan Refi Cevat Ulunay, Refik Halit Karay ve Sait Molla *150'likler* listesine alınarak sürgüne gönderilmiştir.

3.4.3.2.4. Teali-i İslam Cemiyeti

Teali-i İslam Cemiyeti, 19 Şubat 1919'da İstanbul'da kurulmuştur. Önde gelen şahsiyetleri İskilipli Atıf Hoca, Hoca Mehmet Zeki Efendi, Şemsettin Efendi, Hayrettin Efendi, Hasan Fehmi Efendi'dir.

Medrese hocaları tarafından kurulan cemiyetin en belirgin özelliği, ümmetçi oluşu ve Halifenin işgalcilerle işbirliği yaptığı bir ortamda hilafete mutlak itaati savunmasıdır.[53] Cemiyet bu görüşleri doğrultusunda, Anadolu'da azımsanmayacak sayıda şube açmış, Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne bağlı bir yan kuruluş gibi çalışmıştır. Teali-i İslamcılara göre İttihat ve Terakki dinsel bir sapmadır ve son yılların bütün kötülüklerinin nedenidir. Cemiyet, İttihatçılar hakkındaki bu görüşünü, Anadolu'daki direniş hareketleri için de savunmuş, Mustafa Kemal Paşa'yı ve Kuva-yı Milliye'yi İttihatçılığın devamı olarak görmüştür.[54]

Cemiyet üyelerinin Ulema sınıfından olması, dini, Ulusal Mücadele aleyhinde ustalıkla kullanmasına, fikirlerini camilerde geniş kitlelere ulaştırmasına olanak sağlamıştır. Cemiyet yayınladığı koyu din sömürüsü yapan beyannameleri ile öne çıkmış, Kuva-yı Milliye'ye karşı mücadele etmeyi ve Hilafete bağlılığı, dinin gereği olarak göstermiştir. Daha da ileri giderek, ülkenin kurtuluşu için savaşanları Yunanlılarla aynı kefeye koymuştur.

---

[52] Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler,** s. 436.

[53] Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, C. II, s. 358.

[54] Çağlar Kırçak, **Meşrutiyetten Günümüze Gericilik**, 2. B., İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1994, s. 126.

3.4.3.2.5. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Fırka, II. Meşrutiyet döneminde (1911) kurulmuştur. İttihat ve Terakki Partisi'nin muhalif partileri ezme politikası sonucu 1913'te sindirilen, etkisizleştirilen parti, Mütareke döneminde yeniden ön plana çıkmıştır.

Nuri Paşa, Zeki Paşa, Ali Kemal, Refik Halit, Mustafa Sabri, Rıza Tevfik, Zeynelabidin Bey gibi şahıslar partinin önde gelen isimleri olup, parti; Mesuliyet, Alemdar, Peyam-ı Sabah, İrşad ve Ferda gibi gazeteler tarafından desteklenmiştir. İttihatçı düşmanlığı ve Damat Ferit Hükümetlerine verdiği sınırsız destek Parti'nin belirgin özellikleri olmuştur. Anadolu hareketini İttihatçılığın devamı ve meşru bir hükümete karşı girişilmiş bir ayaklanma olarak görmüştür.[55] Müdafaa-i Hukuk hareketini, milliyet iddiasıyla saltanat ve hilafeti parçalamak isteyenler şeklinde tanımlayan partinin temel faaliyeti, Anadolu'da milli bir devlet kurulması çabasına karşı çıkmak ve Hilafetçi ayaklanmaları desteklemek şeklinde belirmiştir.

Parti'nin dayanışma halinde olduğu örgütlerin başında Kürt Teali Cemiyeti ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti gelmektedir. Beşinci Damat Ferit Kabinesi'ni oluşturan ve Sevr Barış Antlaşması'na imza atan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın önde gelenleri, 1922 yılındaki Büyük Taarruz sonrasında İngiliz gemileri ile ülkeyi terk etmişlerdir.

3.4.3.2.6. Wilson Prensipleri Cemiyeti

Cemiyet 4 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyetin önde gelen üyeleri, Halide Edip Adıvar, Refik Halit, Ali Kemal Bey, Celal Nuri İleri, Yunus Nadi Abalıoğlu, Ahmet Emin Yalman, Necmettin Sadak, Celalettin Muhtar Bey gibi dönemin gazeteci, yazar ve üniversite hocalarıdır.[56]

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ABD Başkanı Wilson tarafından açıklanan ilkeler, Osmanlı aydınlarında, Türklerin çoğunlukta olduğu topraklarda egemenliğin sürdürülebileceği ve adil bir barış antlaşmasının imzalanabileceği yolunda beklentiler doğurmuştu. İşte, Wilson Prensipleri Derneği bu beklentileri gerçekleştirebilmek ve ABD'nin yardımını sağlamak amacıyla kurulmuştur.[57]

Cemiyet, Wilson tarafından ortaya atılan manda terimini kullanmaksızın, ABD'nin siyasal ve ekonomik korumasını istemiş ve Cemiyet üyeleri 5 Aralık 1918'de Wilson'a yazdıkları mektupta bir takım isteklerde bulunmuşlardır. Bu istekler özetle şu şekildedir:

- Ülke sınırları barış konferansında çizilecek, Türkiye'de padişah ve meşrutiyet rejimi korunacaktır. Azınlıklar nispi temsilli bir seçim sistemi ile korunacak, her çeşit memuriyet kendilerine açık olacaktır.
- Uzman kişilerden oluşacak bir kurul Türkleri geçici bir süre eğitecektir. Bu süre en az 15, en çok 25 yıl sürecektir.

---

[55] Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler,** s. 453.
[56] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C. I, s. 135.
[57] Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 155.

- Osmanlı Devleti birlikten yoksun ve kendi olanaklarıyla kalkınması imkansız olduğu için adı geçen kurul; maliye, ziraat, sanayi, ticaret, eğitim, bayındırlık alanlarında reformları yönetecek, araç-gereç sağlayacaktır. Çeşitli siyasal çatışmalar yüzünden gerçekleştirilememiş olan eğitim ve kalkınmayı gerçekleştirecektir.
- Kurul, adalet, güvenlik, yerel yönetim alanlarını da ıslah edecektir. Özellikle her eyalette bir Amerikan heyeti bulunacaktır.
- Osmanlı Devleti kalkındırılacak ama aynı zamanda ülkenin bağımsızlığına zarar gelmeyecektir.

Cemiyetin üyeleri ABD mandasını Anadolu Hareketi'ni yönetenlere de kabul ettirmeye çalışmışlar ve Erzurum Kongresi sıralarında Halide Edip, Bekir Sami Bey ve Kara Vasıf ile Mustafa Kemal Paşa arasında uzun yazışmalar olmuştur.

Amerikan mandası en son Sivas Kongresi'nde görüşülmüş, Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu delegelerinin karşı çıkması sonucunda kesinlikle reddedilmiştir. Sivas Kongresi'nde bu fikrin reddedilmesinden sonra, Cemiyet etkinliğini kaybetmiş, Halide Edip ve Yunus Nadi gibi önde gelen üyeler, Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katılmışlardır.

3.5. MÜTAREKE DÖNEMİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, Suriye'deki Yıldırım Ordularına bağlı 7. Ordunun Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, Mütareke'nin imzalanmasından hemen sonra, Alman General Liman Von Sanders'in ayrılmasının ardından Yıldırım Orduları Komutanlığına atanmıştır. Aslında Mustafa Kemal Paşa, Mütareke öncesinde ülkenin içine düşeceği durumu tahmin etmiş ve bu yönde çalışmalara başlamıştı. 14 Ekim 1919 tarihinde Padişahın Başyaveri Naci Paşa'ya çekmiş olduğu gizli bir telgrafta, sadaretin Ahmet İzzet Paşa'ya verilmesini, Rauf Bey ve Ali Fethi Bey ile kendisinin, kurulacak kabinede görev almalarının uygun olacağını belirtmiştir.[58] Harbiye Nazırı olmak isteyen Mustafa Kemal Paşa, bu yolla ordunun tasfiyesini önlemek istemişse de, bu görev kendisine verilmemiştir.

Mütareke'nin imzalanmasından hemen sonra, Yıldırım Ordularının kaldırılması üzerine, Adana'dan İstanbul'a hareket eden Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a ulaşmış ve aynı gün Boğaz'da demirlemiş olan İtilaf Devletleri donanmasına bakarak Yaveri Cevat Abbas'a (Gürer), *"geldikleri gibi giderler"*, demiştir.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geldikten sonra, çeşitli kişilerle yoğun bir temas içine girmiştir. Ahmet İzzet Paşa'nın istifasından sonra kurulmuş olan Tevfik Paşa Kabinesinin güvenoyu almaması için çalışmalar yapmış ve sadrazamlığın yeniden Ahmet İzzet Paşa'ya verilmesi için çaba sarf etmiştir.[59] Harbiye Nazırı

---

[58] Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. I, s. 73.

[59] Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Rafet Zaimler Yay., 3. B., İstanbul, 1958, s. 250–251.

olma beklentisi bu dönemde de olduğu için daha duyarlı bir Hükümet kurulması için görüşmelerde bulunmuştur.

Mütareke döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın bir başka faaliyeti, yakın arkadaşı Ali Fethi Bey ile birlikte *Minber* isimli gazeteyi çıkarmak olmuştur. Minber'de, Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin çekilmesinden sonra kurulan Tevfik Paşa Kabinesinin Mebusan Meclisi'nde güvenoyu almasını engellemek doğrultusunda yazılar yayınlanmıştır. Ancak Minber uzun ömürlü bir gazete olmayacaktır.

Tevfik Paşa Hükümetinin işbaşına geldiği günlerde Minber dışında, Vakit ve Zaman gazetelerinde de Mustafa Kemal Paşa ile yapılan mülakatlara yer verilmiştir.[60] Bu mülakatlarda Mustafa Kemal Paşa, siyaset ile olan ilişkisine dair sorulan sorulara, ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle gelişmeleri takip ettiğini, ancak ordunun asıl işinin savaşmak olduğunu, dolayısıyla ordunun siyasetten uzak kalması gerektiğini ifade etmiştir.

Tevfik Paşa'nın güvenoyu alması ve kısa bir süre sonra da Mebusan Meclisi'nin feshedilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, kendisi gibi düşünen komutanlarla yapmış olduğu görüşmeleri sıklaştırmıştır.[61] Şişli'deki evde yapılan bu toplantılara, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, İsmail Canbulat Bey, Ali Fethi Bey, İsmet Bey ve Kazım Karabekir Paşa gibi tanınmış subaylar katılmış ve bu toplantılarda, İstanbul'da artık bir şey yapılamayacağı, önemli görevlere atanarak Anadolu'ya geçmek gerektiği fikri egemen olmuştur. Bu görüşmeler, kısa bir süre sonra Anadolu'da somutlaşacak olan silahlı mücadelenin ve üst düzey subaylar arasındaki işbirliğinin temeli olacaktır. Kaldı ki, Tevfik Paşa'nın da baskılar karşısında görevinde kalamaması ve yerine İngiliz yanlısı Damat Ferit Paşa'nın sadrazam olması, Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini doğrulamıştır.

İşte böylesi bir ortamda, 30 Nisan 1919'da Mustafa Kemal Paşa, Samsun ve çevresindeki asayişi sağlamakla görevlendirilmiş ve 9. Ordu Müfettişliğine atanmıştır. Aynı dönemde, Ali Fuat Paşa'nın Ankara'daki 20. Kolordu, Kazım Karabekir Paşa'nın ise 15. Kolordu komutanlığına atanmış olması bir rastlantı değildir.

---

[60] Şcrafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yay., Ankara, 2004, s. 177. Minber gazetesi hakkında ayrıntılı bir araştırma için bkz. Erol Kaya, **Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber** - Açıklamalı Çevirisi, Ebabil Yay., Ankara, 2007.

[61] İnan, **a.g.e.**, s. 24.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919),** Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

_____; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914–1980,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk,** Cilt I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1971.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa,** Cilt I-III, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

AYDINEL, Sıtkı; **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye,** 2. Basım, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

ÇİLOĞLU, Fahrettin; **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü,** Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

DURSUNOĞLU, Cevat; **Milli Mücadelede Erzurum,** 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

EVANS, Laurence; **Türkiye'nin Paylaşılması (1914–1924),** (Çev. Tevfik Alanay), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.

GEVGİLİLİ, Ali; "*Türkiye Basını*" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; **Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine,** Cilt I-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959.

İNAN, Afet; **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.

KARAL, Enver Ziya; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918–1965,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981.

KAYA, Erol; **Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber** - Açıklamalı Çevirisi, Ebabil Yayınları, Ankara, 2007.

KIRÇAK, Çağlar; **Meşrutiyetten Günümüze Gericilik,** 2. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.

KINROSS, Lord; **Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu,** 8. Basım, Sander Yayınları, İstanbul, 1981.

MACMILLAN, Margaret; **Paris 1919: Dünyayı Değiştiren Altı Ay,** (Çev. Belkıs Dişbudak Çorakçı), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş., Ankara, 2004.

MERAY, Seha L. – OLCAY, Osman; **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

OLCAY, Osman; **Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.

ORBAY, Rauf; **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım,** Cilt I, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

ÖZERDİM, Sami N.; **Atatürk Devrimi Kronolojisi,** 3. Basım, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974.

ÖZKAN, Abdullah; **A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi,** Boyut Yayıncılık ve Ticaret AŞ, İstanbul, 2005.

ÖZTOPRAK, İzzet; **Kurtuluş Savaşı İle İlgili Yunan Belgeleri,** Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2006.

_____; **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

RENOUVIN, Pierre; **Birinci Dünya Savaşı 1914–1918**, 3. Basım, (Çev. Adnan Cemgil), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1982.

SONYEL, Salahi R.; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ŞAPOLYO, Enver Behnan; **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Rafet Zaimler Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 1958.

TAÇALAN, Nurdoğan; **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.

TANSEL, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt I, 3. Basım, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

Tarih 4 Türkiye Cumhuriyeti, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1931.

TEVETOĞLU, Fethi; **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi**, Cilt II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

_____; **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859–1952**, 2. Basım, Arba Yayınları, İstanbul, 1995.

TURAN, Şerafettin; **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

_____; **Türk Devrim Tarihi**, Cilt I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 3. Basım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1949.

YALMAN, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888–1922)**, Cilt I, 2. Basım, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş., İstanbul, 1997.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Genelgeler ve Kongreler Dönemi

Hasan DİNÇER

4.1. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ANADOLU'YA GEÇMESİ

4.1.1. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'ne Atanması

Mustafa Kemal'e, Anadolu'ya geçme fırsatı 1919 yılı Nisanında doğmuştur. Yunanistan'ın, Mütareke sonrasında Doğu Karadeniz'de Rum nüfusu çoğaltma ve Türkleri yerinden etme çalışmalarına hız verdiği bir dönemde, Pontus Devleti'ni canlandırmaya dönük faaliyetler, bölgede yaşayan Türklerin silahlanarak savunmaya geçmelerine yol açmıştır.[1] Ancak Türklerin faaliyetleri Avrupa basınına Türklerin Rumları katlettiği şeklinde yansımıştır. Bunun üzerine 1919 yılı Nisan ayı sonlarında İngiliz Amiral Calthorpe, Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya, bölgedeki Rumların tehdit altında olduğunu, Mondros'un silahların toplanması hükmünün uygulanmadığını, bazı illerde şuralar oluşturulduğunu ve bunların asker topladığını bildirmiş ve bu durumun *derhal* sona erdirilmesini istemiştir.

Hükümet, bu gelişmeler üzerine Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yetkili bir komutan göndererek olayları araştırmayı ve sorunu çözmeyi kararlaştırmıştır. İttihatçı olmaması, Çanakkale cephesindeki başarısı, bir süre padişahın yaverliğini yapmış olması ve hepsinden önemlisi gerçek amacını vicdanında *milli bir sır gibi* saklamış olması, Mustafa Kemal Paşa'nın bu göreve atanmasını kolaylaştırmıştır.[2]

30 Nisan 1919'da 9. Ordu Kıtaları Müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa'nın görev bölgesi, Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, Erzincan, Samsun *müfettişlik bölgesi*, Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu, Maraş ve Kayseri *müfettişliğe komşu yöreler* olarak belirlenmiştir. Bu arada 3. ve 15. Kolordular, müfettişliğin emrinde olacak, müfettişlik bölgesine giren illerde sivil yöneticilikler ve askeri komutanlıklarla haberleşebilecek ve onlara emir verebilecekti.

---

[1] Serpil Sürmeli, "*Samsun ve Çevresinde Pontus Hareketi*", **Atatürk Yolu**, Mayıs 1997, Yıl: 10, C. V, S. 19, s. 331.

[2] Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 11. B., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 33.

Hükümetin, 9. Ordu Müfettişi olan Mustafa Kemal Paşa'dan gerçekleştirmesini istediği başlıca işler şöyle sıralanabilir:[3]

- Bölgede bozulan huzur ve asayişi sağlamak ve devam ettirmek, buna yol açan nedenleri belirlemek;
- Bölgede dağınık bir halde varlığından söz edilen cephane ve silahları bir an önce toplattırarak muhafaza altına almak;
- Çeşitli yerlerde birtakım *şuralar* kurulduğu, bunların asker topladığı ve ordunun bunları koruduğu yolunda iddiaların olduğu, şayet bu iddialar doğru ise bu durumu yasaklamak ve bu şuraları dağıtmak.

Bu isteklerden anlaşılacağı gibi, Hükümet, Mustafa Kemal Paşa'ya, kendilerini savunmaya başlayan Türkleri yatıştırma ve silahsızlandırma görevi vermiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın amacı, yukarıda ifade edilen isteklerden tamamen farklı idi. O, Anadolu'ya geçerek, dağınık olan direnişi birleştirmek ve ulusal bir örgütlenmenin yolunu açarak, ulusal egemenliğe dayanan, tam bağımsız bir devlet kurmak amacına yönelmişti.[4]

4.1.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Ayak Basması

16 Mayıs 1919 tarihinde Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki 23'ü subay, 25'i personel olmak üzere, 48 kişi, sıkıntılı bir yolculuktan sonra, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bir İngiliz birliği bulunmasına rağmen, hemen yoğun bir faaliyete girişmiştir. Bir yandan İstanbul'a gönderdiği raporlarla, bölgede gayrimüslimler için herhangi bir tehdidin olmadığını bildirirken, diğer yandan askeri birimler, özellikle kolordu komutanlıkları ile çeşitli yazışmalar yapmıştır.[5] Bu ilk yazışmalar, daha çok, ülkenin içinde bulunduğu koşulları konu edinmiştir. Bu arada halkla ve halkın önde gelen kişileriyle her temasında ise *"kurtuluş yolunun düşmanla savaşmaktan geçtiğini ve bunu ancak ulusun başarabileceğini"* dile getirmiştir.

---

[3] 9. Ordu Müfettişliğine Atanan Mustafa Kemal Paşa'nın Yetkilerine Dair Yönetmelik, **Genelkurmay ATASE Başkanlığı**, No: 1/1, Klasör: 11, Dosya: 42 Fihrist: 1/1.

[4] Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmesi konusunda ortaya atılan asılsız, dayanaktan yoksun iddiaları ele alan ayrıntılı bir eser için bkz. Turgut Özakman, **Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele - Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar**, Bilgi Yay., Ankara, 1997. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktıktan sonra gerçekleştirdiği faaliyetleri, Mütareke döneminde İstanbul'da yürüttüğü çalışmalar ile bir bütün olarak ele alan bir kitap için bkz. Sinan Meydan, **Atatürk'ün Gizli Kurtuluş Planları - Parola: Nuh**, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A. Ş, İstanbul, 2009. Döneme dair belge ağırlıklı iki eser: Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı,** ATAM Yay., Ankara, 2007; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Yay., Ankara, 1971.

[5] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul, 1971, s. 47–51; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. I, 8. B., Kastaş A.Ş. Yay., İstanbul, 1987, s. 238.

4.2. GENELGELER VE KONGRELER DÖNEMİ

4.2.1. Havza Genelgesi

Samsun'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayısta Havza'ya ulaşmış ve burada şehrin ileri gelenleri ile bir toplantı yaparak, ülkenin durumunu görüşmüştür.

Bağımsızlığın Anadolu'da verilecek mücadele ile mümkün olacağı düşüncesini taşıyarak İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa'nın Türk halkına ilk seslenişi, 28 Mayıs 1919 tarihinde Havza Genelgesi ile gerçekleşmiştir.[6] Mustafa Kemal Paşa, Havza Genelgesi ya da bildirisiyle İzmir'in işgaline yurdun değişik yerlerinde gösterilen dağınık tepkileri birleştirmeyi, protestoların ülke geneline yayılmasını sağlayarak, ortak bir ruh ve heyecan yaratmayı amaçlamıştır. Bir yandan İzmir'in işgalinin miting ve gösterilerle protesto edilmesini, diğer yandan da komutanlardan Mondros'un hükümlerine uyulmamasını, orduların dağıtılmamasını istemiştir.[7]

Mustafa Kemal Paşa, Havza Genelgesi'nin hemen sonrasında, 1 Haziran 1919'da müfettişlik bölgesindeki valiliklerden ve mutasarrıflıklardan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trabzon Valisinden ise Trabzon Ademi Merkeziyet Cemiyeti hakkında bilgi istemiştir. Bu arada 18 Haziran 1919 tarihli telgrafıyla da Edirne'deki Kolordu kumandanından, Anadolu'da Edirne'nin vekili ve savunucusu olma izni isteyecektir.

Askeri birlikler ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile sürdürdüğü yoğun iletişim, Havza Genelgesi ve özellikle de 3 Haziran 1919'da Harbiye Nazırı'na çekmiş olduğu telgraf, İstanbul'daki çevrelerin Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinden kuşku duymalarına yol açmış ve 8 Haziranda Hükümet tarafından İstanbul'a geri çağrılmıştır.[8]

4.2.2. Amasya Genelgesi

Geri çağrılma olayı, Mustafa Kemal Paşa ve yakın çalışma arkadaşlarını, ülke gerçeklerini halka ve orduya daha sarsıcı şekilde duyurmaya yöneltmiştir. Beraberindeki Refet Bey ile birlikte Havza'dan Amasya'ya geçen ve burada Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey ile buluşan Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'daki Kazım Karabekir Paşa ve Konya'daki Mersinli Cemal Paşa ile de haberleşerek, 22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'nin yayınlanmasını sağlamıştır. Anadolu'daki ihtilalin başlangıç bildirisi de sayılan ve askeri-sivil yöneticilere gönderilen Genelge'de yer alan hükümler şunlardır:[9]

- Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir.

---

6 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922**, C. I, TTK Yay., 2. B., Ankara, 1989, s. 38.

7 **Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919)**, C. II, Kaynak Yay., İstanbul, 1999, s. 334.

8 **Nutuk**, C. I, s. 29–30.

9 **Nutuk**, C. III, s. 53–54.

- İstanbul'daki hükümet, üstlendiği sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum ulusumuzu yok olmuş gibi göstermektedir.
- Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır.
- Ulusun durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden uzak ulusal bir kurulun varlığı çok gereklidir.
- Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongre tez elden toplanacaktır.
- Bu kongre için her ilden üçer temsilci seçilip, gönderilmelidir. Bu temsilcilerin seçimi belediyeler ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri tarafından yapılacaktır.

Amasya Genelgesi, Kurtuluş Savaşı'nın gerekçesi, yöntemi ve amacını açıklayan ve Türk ulusunu mücadeleye çağıran ihtilal bildirgesi olarak kabul edilmektedir. Yurdun bağımsızlığının tehdit altında olduğu belirtilirken, İstanbul Hükümetinin sorumluluklarını yerine getirmediği vurgulanmıştır.[10] Ülkenin kaderinin halkın mücadelesi ile şekilleneceğine yer verilmesinden dolayı da, halk egemenliğine yönelişin ilk adımı olarak kabul edilmektedir. Ulusal bir kurulun gerekliliğinden söz etmesi ile de yeni bir devletin kuruluşuna işaret etmektedir.

Amasya Genelgesi ile Mustafa Kemal'in niyetinin İstanbul katında iyice anlaşılması üzerine İçişleri Bakanı Ali Kemal 23 Haziran 1919'da yayınladığı genelge ile Mustafa Kemal'in görevden alındığını, kendisiyle hiçbir resmi işleme girilmemesi, hükümet işleri ile ilgili hiçbir isteğinin yerine getirilmemesi gereğini bütün yurda duyurmuştu[11]. Ancak Saray veya Sadaretten, Ali Kemal'in genelgesini teyit eden bir duyuru gelmemesi Mustafa Kemal'in müfettişlik yetkilerini bir süre daha kullanmasına imkan vermiştir.

4.2.3. Erzurum Kongresi

Amasya'dan, Erzurum'da düzenlenecek kongreye katılmak için yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a uğramış ve burada kendisini tutuklamak üzere görevlendirilmiş olan Elazığ Valisi Ali Galip ile görüşerek, bu girişimi de engellemiştir. Bu arada 2/3 Temmuzda Padişah adına çekilen telgrafla bir kez daha İstanbul'a dönmesi istenmişse de, bu çağrıya da uymamış ve 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a ulaşmıştır.

Erzurum Kongresi ile ilgili hazırlıklar Mustafa Kemal Paşa'nın kente gelmesinden önce başlatılmıştı. 17–21 Haziran 1919'daki, Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum İl Kongresi'nde bölgeyi bekleyen tehlikeler tartışılmış ve Ermeni saldırılarına karşı bölgeden göç edilmeyeceği, İslam haklarının korunması için her türlü zorluğa katlanılacağı yolunda kararlar alınmıştı.[12]

---

[10] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1919–1922)**, C. II, 2. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 34–36.

[11] M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1959, s. 149.

[12] Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C. I, Emre Yay., İstanbul, (t.y.), s. 75-76.

Ayrıca silahlı mücadele amacıyla geniş çaplı bir örgüt (Bekçi Örgütü) de kurulmuştu. İşte bu İl Kongresi'nde alınan kararların, yalnız Erzurum'un çabalarıyla gerçekleşmesinin mümkün olmadığının görülmesiyle de altı doğu ili ve Trabzon'un katılımıyla büyük bir kongre toplanması kararlaştırılmıştı.

Kongre hazırlıkları, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmesinden sonra daha da hızlanmıştır. Bu arada 7/8 Temmuz gecesi sarayla yaptığı telgraf görüşmesinde görevine son verilen Mustafa Kemal Paşa, askerlik mesleğinden de istifa ettiğini bildirmiştir.[13] Mustafa Kemal Paşa, bütün yetkilerini kaybettiği ve "sine-i millete döndüğü" bu günlerde, Kazım Karabekir Paşa'dan ciddi destek almıştır.

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919'da 57 delegenin katılımıyla açılmıştır.[14] Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yürütülen ve 7 Ağustosta sona eren kongre çalışmaları sonunda, Ulusal Mücadelenin temel ilkelerini belirleyen şu kararlar alınmıştır:[15]

- Ulusal sınırlar içinde bulunan yurt parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz.
- Ne türlü olursa olsun, yabancıların topraklarımıza girmesine ve işlerimize karışmasına karşıyız ve Osmanlı Hükümetinin dağılması halinde ulus, birlikte direnecek ve yurdu savunacaktır.
- Yurdun ve bağımsızlığının korunmasına ve güvenliğinin sağlanmasına İstanbul Hükümetinin gücü yetmezse, geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri ulusal kongrece seçileceklerdir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır.
- Kuva-yı Milliye'yi amil, milli iradeyi hâkim kılmak esastır.
- Hıristiyan azınlıklara siyasal egemenliğimizi ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez.
- Yabancı devletlerin güdümü ve koruyuculuğu kabul olunamaz.
- Osmanlı Mebusan Meclisi'nin hemen toplanmasını, hükümet işlerinin meclis denetiminde yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktır.

Kongre, aldığı kararları uygulamak üzere Mustafa Kemal'in başkanlığını yaptığı 9 kişilik bir Heyet-i Temsiliye (Temsil Kurulu) seçmiştir. Bu arada Doğu Anadolu'daki direniş örgütleri Şarki Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir.

Erzurum Kongresi'nin toplanmasındaki en önemli etken bölgesel kaygılar olduğu için katılım da bölgesel olmuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında sürdürülen kongrelerin aldığı kararlar ulusal nitelik taşımıştır.[16] Askerlik

---

[13] Aydemir, **a.g.e**, C. II, s. 96.

[14] Kongre'ye katılan delegeler hakkında bir araştırma için bkz. Yüksel Çil, **Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegelerin Biyografileri**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Erzurum, 2003.

[15] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. I, 3. B., TTK Yay., Ankara, 1988, s. 117–120. Kongre'de yaşanan tartışmalar ve Doğu illerinin genel durumu hakkında bkz. Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi Birinci Kitap - Erzurum Kongresi**, Nüve Matbaası, Ankara, 1968.

[16] Bülent Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918–1920)**, 2. B., YKY, İstanbul, 2002, s. 224-225.

görevinden istifa eden Mustafa Kemal Paşa'ya sivil önderlik yolunu da açan Kongre, doğudaki örgütlenme açısından bir dönüm noktası olmuş ve ayrıca daha sonra toplanacak olan Sivas Kongresi için model olarak görülmüştür.

Erzurum Kongresi, işgalciler ve İstanbul Hükümetince tepkiyle karşılanmıştır. Damat Ferit Hükümeti yayınladığı beyanname ile Anadolu'da karışıklık meydana geldiğini, Kanun-i Esasi'ye aykırı olarak Meclis-i Mebusan adı altında toplantılar yapıldığını belirterek, bu faaliyetlerin askeri ve sivil yöneticilerce yasaklanmasını istemiştir. Bunun yanında Hükümet, sivil ve askeri memurlara, Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa'nın yakalanarak İstanbul'a gönderilmesine dair emir göndermişse de, bu emir etkisiz kalmıştır.[17] Bu arada Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'dan ayrılarak 2 Eylül 1919'da Kongre hazırlıkları için Sivas'a gelmiştir.

4.2.4. Sivas Kongresi

Sivas Kongresi hazırlıkları, Damat Ferit Hükümeti ve İtilaf Devletlerinin tehdit ve engellemeleri altında devam etmiş ve bu arada Kongreyi dağıtmak ve Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamakla görevlendirilen Elazığ Valisi Ali Galip etkisiz hale getirilmiştir.[18]

Her türlü engellemeye ve bazı temsilcilerin gelememesine karşın, Sivas Kongresi 4 Eylül 1919'da toplanmıştır. Gerçekten de, işgaller, Sivas'ın güvensiz olduğuna dair söylentiler, parasızlık, İstanbul Hükümetinin tehditleri gibi etkenlerden dolayı, kongreye katılan delege sayısı beklenin altında olmuştur.[19]

Mustafa Kemal Paşa, 38 temsilcinin katıldığı Kongre'yi açış konuşmasında, işgallere, Müdafaa-i Hukuk örgütlenmelerine, azınlıkların devlet kurma çalışmalarına değinmiştir.[20] Bazı delegelerin karşı çıkmasına karşın, yine de Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçildiği Kongrenin ilk üç günü, İttihatçı olunmadığı, siyasetle uğraşılıp uğraşılmayacağı tartışmaları ile geçmiştir. En yoğun tartışmalar ABD mandası fikrinin ele alındığı günlerde yaşanmıştır. Kongrenin beşinci gününde İsmail Fazıl Paşa, İsmail Hamdi Bey ve Bekir Sami Bey tarafından Kongre'ye ABD mandaterliğinin kabulünü teklif eden bir önerge sunulmuş ve görüşmeler 8 Eylülde başlamıştır. Refet Bey, Rauf Orbay, Bekir Sami Bey, Osman Nuri Bey, Şükrü Bey, İsmail Hami Danişment, İsmail Fazıl Paşa ve Vasıf Bey ülkenin siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan zayıflığına değinerek ABD mandasının kabul edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

---

[17] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998, s. 484-485.

[18] Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919–1921) I**, 2. B., Kent Basımevi, 1981, s. 39; **Nutuk**, C. I, s. 99–100.

[19] Selek, **a.g.e.**, s. 288.

[20] Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi, İkinci Kitap – Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969, s. 65–66. Erzurum ve Sivas Kongrelerini birlikte ele alan bir eser için bkz. Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, ATAM Yay., Ankara, 1997.

Hoca Raif Efendi, amacın tam bağımsızlık olduğunu belirtmiş, Ahmet Nuri Bey ise, *"bizi kurtarın"* diye yalvarmanın utanç verici olduğunu ifade etmiştir.[21] Mustafa Kemal Paşa da, sorunun daha çok *içte ve dışta tam bağımsız olma* hedefi düşünülerek değerlendirilmesini istemiştir.

Bu görüşmeler esnasında manda fikrinin daha çok İstanbul'dan gelen delegelerce savunulduğu görülmüştür. Bu tavır Anadolu delegelerinden şiddetli tepki görmüş ve sonuçta manda ve himaye reddedilerek, Amerika Birleşik Devletleri'ne Türkiye koşullarını yerinde incelemek için bir heyet göndermesini isteyen bir mektup gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Mektup, manda veya himaye isteğini değil, adil bir barış antlaşması yapılabilmesi için Türkiye gerçeklerinin göz önüne alınması talebini içermekteydi.

Sivas Kongresi'nde, Erzurum Kongresi beyannamesini esas alan kararlar alınmış ve çalışmalar 11 Eylülde tamamlanmıştır. Kongrede alına kararlar şu şekilde özetlenebilir:[22]

- Belirli bir bölge hedef tutularak alınan Erzurum Kongresi kararları Sivas Kongresi'nde genişletilerek, bütün ülkeyi kapsayacak biçime sokulmuştur.
- Kongre ile bütün Müdafaa-i Hukuk Derneklerinin birleştiği kabul edilerek Cemiyetin adı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak kabul edilmiştir.
- Erzurum Kongresi'nin Heyet-i Temsiliye'ye ilişkin *"Heyet-i Temsiliye Şarki Anadolu'nun heyet-i umumiyesini temsil eder"* ibaresi Sivas'ta *"Heyet-i Temsiliye vatanın heyet-i umumiyesini temsil eder"* şeklinde değiştirilmiştir.
- Erzurum Kongresi'nin *"Osmanlı Hükümetinin yabancı devletler baskısı karşısında buraları (Doğu İlleri) bırakmamak ve buralarla ilgilenmemek zorunda kaldığı anlaşılırsa yönetim, siyasa, askerlik bakımlarından nasıl davranılacağının belirlenmesi ve saptanması"* ibaresi, Sivas'ta *"yurdumuzun herhangi bir parçasını bırakmak ve orası ile ilgilenmemek..."* biçiminde değiştirilmiştir.
- *"Nasıl olursa olsun yurdumuza girmeyi ve işlerimize karışmayı, Rumluk ve Ermenilik örgütleri kurma amacıyla yapılmış sayacağımızdan elbirliğiyle savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir"* şeklindeki Erzurum Kongresi kararı Sivas'ta *"Nasıl olursa olsun, yurdumuza girmenin ve işlerimize karışmanın ve özellikle Rumluk ve Ermenilik örgütleri kurma amacını güden davranışların durdurulması için elbirliğiyle savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir"* şeklinde değiştirilmiştir.

Kongre'de Mustafa Kemal Paşa başkanlığında ülkenin tamamını temsil edecek 16 kişilik *Heyet-i Temsiliye* seçilmiş ve son gün kabul edilen bildiride, ülkenin parçalanamaz bir bütün olduğu kararına sınır olarak, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihte elde bulunan topraklar alınmıştır. TBMM'nin açılmasına kadar varlığını sürdürecek olan Heyet-i Temsiliye, bir yürütme organı gibi icraatlar yap-

[21] Kansu, **a.g.e.**, C. 1, s. 242-245.

[22] Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, TTK Yay., Ankara, 1969, s. 113–115.

mıştır.[23] Bunun en çarpıcı örneği Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu'daki Kuvayı Milliye birliklerine komutan olarak atanmasıdır. Bu arada Heyet-i Temsiliye'nin yayın organı niteliği taşıyan İrade-i Milliye gazetesi de çıkarılmıştır.

Sivas Kongresi; Amasya Genelgesi'nin duyurulmasından itibaren yaşananlar dikkate alınarak değerlendirilirse; işgalcilerin ve İstanbul Hükümetinin bütün engellemelerine rağmen direniş örgütlerinde merkezileşmeyi sağlamış, Ulusal Mücadelenin gücünü arttırmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini güçlendirmiştir.[24]

4.3. DİĞER KONGRELER

4.3.1. Üç Liva Kongreleri

Elviye-i Selase (üç liva) olarak bilinen Kars, Ardahan ve Batum, Brest Litovsk Antlaşması ile Sovyet Rusya'dan alınmış ve yeniden Türk topraklarının bir parçası haline getirilmişti. Ancak, Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra İngilizler, 11 Kasım 1918'de verdikleri nota ile bu bölgenin boşaltılmasını istemişlerdir. Bölgenin Türkiye'den kopartılarak, Gürcü ya da Ermeni egemenliğine girme tehlikesinin belirmesi üzerine Kars'ta 5 Kasım 1918'de Milli İslam Şurası kurulmuştur.[25] Bu oluşumu Mondros sonrasında kurulan ilk direniş örgütü olarak görmek mümkündür. Bölgeyi savunmak ve yönetmek amacıyla oluşturulan Şura, 14 Kasım 1918'de ilk kongresini topladıktan sonra, 30 Kasım 1918'de yapılan Kars Büyük Kongresi'nde üç sancağın birleştirilmesi ve bölgenin savunulması için milis gücü oluşturulması kararlaştırılmıştır. 7 Aralık 1919'da Batum'un İngilizler tarafından işgal edilmesi, Kars ve Ardahan'ın işgal edileceğinin anlaşılması üzerine ise 3-7 Ocak 1919'da Ardahan Kongresi toplanmıştır.

17–18 Ocak 1919'da toplanan Üçüncü Kars Kongresi'nde, Kars Milli Şurası'nın adı bütün bölgeyi temsilen Güneybatı Kafkas Hükümeti olarak değiştirilmiştir.[26] Yine aynı Kongre'de, Hükümetin çalışma şeklini belirleyen bir metin hazırlanarak 13 üyeli bir kabine oluşturulmuştur. Bu arada bölgedeki örgütlenme çalışmalarına destek olan 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa İstanbul'a geri çağrılmış ve bir süre sonra da 13 Nisan 1919'da Kars, İngilizler tarafından işgal edilmiştir. İşgalden sonra Ermeniler Kars ve Kağızman'a, Gürcüler ise Ardahan ve Ahıska'ya yerleşmişlerdir. Bu bölgenin kaderi, ancak Kurtuluş Savaşı sonunda belirlenebilecektir.

---

[23] Sivas Kongresi'nden TBMM'nin açılışına kadar Anadolu hareketinin icra organı olarak çalışan Heyet-i Temsiliye'nin aldığı kararlar hakkında bkz. Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK Yay., Ankara, 1974.

[24] Emine Kısıklı, *"Sivas Kongresi'nin Milli Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi"*, **Atatürk Yolu**, Mayıs 1988, Yıl: 1, S. 1, s. 39.

[25] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859–1952**, 2. B., İstanbul, 1995, s. 487.

[26] Tanör, **a.g.e.**, s. 117.

4.3.2. Trabzon Kongreleri

Mondros Mütarekesi sonrasında, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Pontus Devleti'nin kurulması veya bölgenin Ermenistan'a katılma tehlikesinin belirmesi üzerine Trabzon Muhafaza-i Hukuk–ı Milliye Cemiyeti kurulmuştur. Derneğin kuruluşundan sonra, 13 Şubat 1919'da toplanan Trabzon İl Kongresi'nde, coğrafya ve nüfus yönünden Türklerin Trabzon'da çoğunlukta olduğunu kanıtlamak için çalışmak, İtilaf Devletlerine gerçekleri anlatmak, bunun için İstanbul ve Paris'e heyet göndermek yönünde kararlar alınmıştır. Ordu'dan Rize'ye kadar olan alanda silahlanmak için de çaba harcayan cemiyet, Kazım Karabekir Paşa'dan da destek görmüştür.

İzmir'in işgaline tepki gösteren Trabzon Muhafaza-i Hukuk–ı Milliye Cemiyeti, 28 Mayıs 1919'da ikinci kongresini toplamıştır. Kongre'de Pontus ve Ermenistan tehlikeleri ile baş edebilmek için daha geniş katılımlı bir başka kongre toplanması kararlaştırılmıştır. Bu karar Erzurum Kongresi'nin toplanması çalışmaları ile aynı döneme rastlamış ve Trabzon delegeleri de Erzurum Kongresi'ne katılmışlardır.[27]

4.3.3. Batı Anadolu Kongreleri

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Batı Anadolu'da halkın hızla örgütlenmesine yol açmıştır. Batı Anadolu halkı, Yunan işgalini sona erdirmek ve diğer yerleşim yerlerinin işgalini önlemek için çeşitli bölgesel kongrelerde bir araya gelmiş ve çareler aramıştır.

4.3.3.1. Balıkesir Kongresi

Hacim Muhittin Bey (Çarıklı) tarafından düzenlenen kongrede, Anadolu Türklerinin, yurtlarını Yunan işgalinden kurtarıncaya kadar savaşmaya karar verdikleri açıklanmıştır.[28] Bağımsızlığa aykırı hiçbir karar ve önerinin kabul edilmeyeceği önemle vurgulanan kongrede, hiçbir siyasi partiyle ilişkili olunmadığı da ortaya konulmuş ve bu kararlar Osmanlı Hükümeti ve İtilaf Devletlerine telgrafla bildirilmiştir.

4.3.3.2. Nazilli Kongresi

Aydın ve Nazilli'nin Yunan kuvvetlerince işgalinden sonra toplanmış olan Kongrede, bölgedeki direniş grupları arasında eşgüdüm sağlamak, karışıklıkları gidermek, asker ve para temin etmek, ceza vermek, silah temin etmek ve depola-

---

[27] Abdullah Özkan, **A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi**, Boyut Yay., İstanbul, 2005, s. 813.

[28] Özkan, **a.g.e.**, s. 163.

mak gibi kararlar alınmıştır.[29] İstanbul Hükümeti ile ters düşmemeye de önem verilmesi Kongre'nin ilginç yönlerinden biridir.

4.3.3.3. Alaşehir Kongresi

Birinci Balıkesir Kongresi'nde alınan kararları tekrarlamak ve örgütlenmeyi genişletip güçlendirmek için, 16–25 Ağustos 1919'da Alaşehir'de bir kongre daha toplanmıştır.[30] Hacim Muhittin Bey'in etkili olduğu Kongre'de, Erzurum'da oluşturulan Heyet-i Temsiliye ile ilişki kurulması ve Sivas Kongresi'ne temsilci gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Batı Anadolu'da Yunan işgaline karşı beliren direniş, daha örgütlü bir hale getirilmiştir. Ancak Alaşehir Kongresi'nde de, diğer Batı Anadolu kongrelerinde olduğu gibi, İtilaf Devletlerinden ve Osmanlı Devleti'nden hala umudun kesilemediği yönünde görüşler de belirmiştir.

4.3.4. Trakya Kongreleri

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, Trakya Türklerinin haklarını savunmak amacıyla 30 Kasım 1918'de Trakya-Paşaeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti kurulmuştu. Cemiyetin girişimi ile 16 Ekim 1919'da Edirne'de bir kongre toplanmış ve örgütlenme konuları görüşülerek, oluşturulacak kurullar için seçimler yapılmıştır. Bu arada Trakya'nın Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasını, bunun gerçekleşmemesi durumunda Trakya'nın bağımsız olmasını savunan Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, daha sonra Anadolu hareketi ile yakınlaşmış, Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Edirne şubesi haline gelmiştir.[31]

15 Ocak 1920'de toplanan İkinci Edirne Kongresi'nde ise silahlı birlik oluşturmak yönünde kararlar alınmış, ancak çeşitli nedenler ile bu kararlar geçekleştirilememiştir. 31 Mart–2 Nisan 1920'de toplanan Lüleburgaz Kongresi'nden sonra, bu kez 9–13 Mayıs 1920 tarihinde Büyük Edirne Kongresi toplanmıştır. Kongre'de, Trakya'nın Osmanlı devletinden ayrılmaması için mücadele edilmesi, bu amaçla Paris'e bir heyet gönderilmesi, Trakya'nın Yunanistan'a bırakılması halinde her türlü vasıta ile karşı konulması yönünde kararlar alınmıştır.[32]

4.4. HEYET-İ TEMSİLİYE VE İSTANBUL HÜKÜMETLERİ: AMASYA GÖRÜŞMESİ

Sivas Kongresi'nden sonra, Heyet-i Temsiliye, öncelikli olarak Damat Ferit Paşa'nın istifasının sağlanması, İstanbul Hükümetine Kongre kararlarının kabul ettirilmesi ve Mebusan Meclisi'nin bir an evvel toplanması için çaba harcanması yolunda çalışmalara başlamıştır.

---

[29] İlhan Tekeli – Selim İlkin, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 179.

[30] Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 184-185.

[31] Özkan, **a.g.e.**, s. 813-814.

[32] Tunaya, **a.g.e.**,s. 480.

Damat Ferit Paşa'nın istifası için İstanbul üzerinde baskı kurulmuş ve hatta meşru bir hükümet iş başına gelinceye kadar İstanbul ile Anadolu arasında her türlü haberleşmenin kesilmesine karar verilmiştir. Baskılara dayanamayan Damat Ferit Paşa görevinden istifa etmek zorunda kalmış ve yerine, 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa tarafından yeni hükümet kurulmuştur.[33]

Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti arasındaki ilişkilerin önceki hükümet dönemi ilişkilerine göre daha iyi seyrettiği görülmüştür. Bu değişiklikte, yeni hükümette Ulusal Mücadeleye sıcak bakan üyelerin bulunması kadar, Heyet-i Temsiliye'nin hükümet düşürebilecek güce ulaşmasının da etkisi olmuştur. Heyet-i Temsiliye ile Hükümet arasında yapılan yazışmalardan somut sonuç elde edilmemesi üzerine, Ali Rıza Paşa, Hükümet ile Heyet-i Temsiliye arasında daha sağlıklı bir ilişki kurulabilmesi için Amasya'da bir görüşme yapılmasını önermiştir.

Amasya Mülakatı olarak da bilinen ve 20–22 Ekim 1919'da gerçekleşen görüşmelerde, Heyet-i Temsiliye Mustafa Kemal, Bekir Sami Bey ve Rauf Bey tarafından temsil edilirken, İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa ve padişahın yaveri Albay Naci Bey bulunmuşlardır. Yapılan görüşmelerde şu konularda anlaşmaya varılmıştır:[34]

- Mondros Mütarekesi ile belirlenmiş olan Türk vatanının bütünlüğünün ve bağımsızlığının sağlanması;
- Müslüman olmayan unsurlara ayrıcalık tanınmaması;
- Toplanacak Mebusan Meclisi için seçimlerin serbestçe yapılması;
- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti ile Temsil Heyeti'nin, İstanbul Hükümeti tarafından yasal bir örgüt olarak kabul edilmesi;
- İstanbul Hükümetinin Heyet-i Temsiliye'nin bilgisi dışında herhangi bir barış antlaşması imzalamaması;
- Temsil Heyeti'nin, yurdun bütünlüğüne zarar vermemesi koşuluyla, İstanbul Hükümetinin işlerine karışmaması;
- Mebusan Meclisi'nin Anadolu'da emin bir yerde toplanması.

Mustafa Kemal Paşa ile Salih Paşa arasında Amasya'da görüş birliğine varılan konular, İstanbul'da pek kabul görmemiştir. Bir başka deyişle Salih Paşa, burada alınan kararları İstanbul'daki siyasal çevrelere benimsetememiştir. Sadece Mebusan Meclisi'nin toplanması kararı kabul edilmiştir.

Bununla birlikte, Amasya Görüşmesi, Anadolu hareketinin kısa zamanda ne denli güçlendiği göstermesi açısından önemli bir siyasal gelişmedir. Bu olay ile İstanbul Hükümeti Anadolu'daki mücadeleyi yasadışı bir oluşum olarak görmekten vazgeçip, onu meşru bir hareket olarak tanımıştır. Heyet-i Temsiliye için siyasal bir başarı olan görüşme, Anadolu hareketine karşı çekingen davranan kişileri de etkilemiş, bu kişilerin ulusal mücadeleye daha yakın durmalarını sağlamıştır.

Amasya Görüşmesi'nden sonra, Heyet-i Temsiliye, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini ülke genelinde güçlendirmek, Mebusan Meclisi seçimlerini

---

[33] **Nutuk**, C. I, s. 127.

[34] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. II, 3. B., MEB Yay., İstanbul, 1991, s. 146.

gerçekleştirmek ve işgallere karşı direnişi düzenlemek için yoğun bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Bu dönemde beliren en önemli sorunlardan biri, Mebusan Meclisi'nin nerede toplanacağı sorunu idi. Bu konuda kesin karara varmak için, Mustafa Kemal Paşa, 16–28 Kasım 1919'da Sivas'ta üst düzey komutanlarla bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda, Paris Barış Konferansı'ndan çıkacak olumlu veya olumsuz kararlar karşısında nasıl hareket edileceği, Meclis'in toplanmasından sonra Heyet-i Temsiliye ve direniş örgütlerinin izleyeceği çalışma şekli de tartışılmıştır.[35] Toplantıda, Kongre kararlarına uyulmasının takip edilmesi, Meclis'in güvenlik içinde toplanması, ordunun ulusal iradenin emrinde olması yolunda kararlar alınmıştır. Sonuçta Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanması kararı da benimsenmiştir.

4.5. MUSTAFA KEMAL PAŞA VE HEYET-İ TEMSİLİYE'NİN ANKARA'YA GELMESİ

Mebusan Meclisi için seçimlerin yapıldığı bir dönemde, Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye üyeleri, Sivas'tan 18 Aralık 1919'da hareket ederek, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ulaşmışlardır. Seçimler sonrası İstanbul'da yaşanacak siyasal gelişmeleri izleyebilmek, cephelerle yakından ilişki kurabilmek gibi nedenlerle gerçekleşen bu yolculuktan sonra Ankara, Ulusal Mücadelenin merkezi olmuştur.[36] Ankara'nın merkez olarak tercih edilmesinde, bütün cephelere eşit uzaklıkta olmasının, coğrafi açıdan güvenli bir bölgede bulunmasının, demiryolunun kente kadar ulaşmasının ve kentte telgrafhanenin bulunmasının büyük rolü olmuştur. Ayrıca Ankara halkının Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına sahip çıkması ve desteklemesi de, bu kentin merkez olarak benimsenmesinde etkili olmuştur.

Bu arada Mebusan Meclisi için yapılan seçimler tamamlanmış ve büyük bir çoğunlukla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti üyeleri mebus seçilmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın boykot ettiği seçimlerde, Mustafa Kemal Paşa da Erzurum Mebusu seçilmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gitmeyecektir.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'daki ilk günlerinde, Mebusan Meclisi'ne seçilen ve Ankara'ya gelebilen mebuslarla da yoğun görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerde Erzurum ve Sivas Kongrelerinde şekillenen, bizzat kendisi tarafından kaleme alınan ve bağımsız bir Türk devletinin kuruluş prensipleri olarak kabul edilen Misak-ı Milli hakkında konuşmuş ve bazı isteklerde bulunmuştur. Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması ve kendisinin Meclis Başkanı seçilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın dile getirdiği temel isteklerdir.

---

[35] **Nutuk**, C. I, s. 167-168; Tansel, **a.g.e.**, s. 166, 167.

[36] M. Tayyib Gökbilgin, **a.g.e.**, C. II, 1959, s. 291–292. Mustafa Kemal'in Ankara'daki ilk dönem çalışmaları ve karşılaşılan sorunlara dair önemli bir tanıklık için bkz. Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yay., İstanbul, 1955.

4.6. SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN TOPLANMASI VE MİSAK-I MİLLİ'NİN İLANI

Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanmıştır. Erzurum'dan milletvekili seçilen Mustafa Kemal Paşa'nın Başkan seçilmesi gerçekleşmemiş ve Reşat Hikmet Bey başkan seçilmiştir. Yine Mustafa Kemal Paşa'nın istediği Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulamamış, yerine Felah-ı Vatan Grubu kurulmuştur.

Meclis'te bulunan vatansever mebusların çalışmaları sonunda, Mustafa Kemal Paşa'nın taslağını hazırladığı belgeye son şekli verilmiş ve 28 Ocak 1920'de Misak- Milli adıyla kabul edilmiştir.[37] 17 Şubat 1920'de dünyaya duyurulan Misak-ı Milli'nin hükümleri şunlardır:[38]

- Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı sırada işgale uğramış olan Türk ve Müslümanların çoğunlukta bulunduğu topraklar Türk vatanının ayrılmaz parçasıdır. Arapların çoğunlukta bulunduğu yerlerde halk oylaması yapılmalıdır.
- Kars, Ardahan ve Artvin'de gerekirse yine halkoyuna başvurulabilir.
- Batı Trakya'nın durumunun tespiti için halkın oyuna başvurulmalıdır.
- İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliği sağlandığı takdirde Boğazlar dünya ticaretine açılabilir.
- Azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslümanların da aynı haklardan yararlanmaları şartıyla kabul edilecek ve düzenlenecektir.
- Milli ve ekonomik gelişmemizi engelleyecek siyasi, mali ve adli sınırlamalar kabul edilemez.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararların bir devamı olan ve bu ulusal kararların Osmanlı Mebusan Meclisi'nde de kabul edildiğini gösteren Misak-ı Milli ile Türk vatanının sınırları belirlenmiştir. Türk ulusunun asgari isteklerini tüm dünyaya duyuran bu belge, iki ana ilke üzerine inşa edilmiştir: Toprak bütünlüğü ve tam bağımsızlık.

4.7. İSTANBUL'UN İŞGALİ

Misak-ı Milli'nin kabul ve ilanı, Maraş'ın Fransızların kontrolünden çıkması, Urfa'daki direnişin yoğunlaşması ve Batı Anadolu'daki Yunan ordusunun aleyhindeki gelişmeler, İtilaf Devletlerini harekete geçirmiş ve daha sert politikalara yönelmelerine neden olmuştur. Bunun sonucunda, önce Salih Paşa'ya baskı yapılmış ve çekilmesi sağlanmıştır.[39]

Bu arada 14 Şubat 1920'de yapılmış olan Londra'daki toplantıda, İstanbul'un resmen işgali, Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı yönetiminden istenmesi gündeme

---

[37] Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,** C. I, s. 87.
[38] **Nutuk,** C. I, s. 196-197.
[39] Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,** C. I, s. 97.

gelmiştir.[40] Sonuçta Türklerin direnişi kırmak isteyen İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir.

İtilaf Devletleri yayınladıkları bildiride; işgalin geçici olduğunu, Saltanat makamını güçlendirmek amacı taşıdıklarını, ancak taşrada isyan çıkması halinde İstanbul'un Türklerden tümüyle alınacağını belirtmişlerdir. Bu arada işgal ilk günlerinde padişah Vahdettin, Rauf Bey başkanlığındaki heyet ile görüşmüş ve işgalcilerin çok güçlü olduğunu söyleyerek sükûnet tavsiye etmiştir. Öyle ki, İtilaf Devletleri tarafından basılan Mebusan Meclisi'ni Vahdettin, 11 Nisanda feshedecektir.

İşgal sırasında, İngilizler Şehzadebaşı Karakolunu basarak Türk askerlerini şehit etmişler ve Mebusan Meclisi'ni basarak bazı mebusları tutuklamışlardır.[41]

İstanbul'un işgali, artık bu kentin vatanseverler için yaşanılmaz bir kent olduğunu göstermiş ve tek umudun Ankara olduğu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle işgali takip eden günlerde, İstanbul'dan Ankara'ya yoğun bir aydın, subay ve bürokrat göçü başlamıştır. İstanbul'da parlamentonun çalışmasının mümkün olmadığı görülmüş ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da yeni bir meclis toplaması için uygun ortam doğmuştur. Nitekim Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920'de yayınlamış olduğu genelgeyle Ankara'da yeni bir parlamentonun toplanacağını, bunun seçimlerinin yapılması gerektiğini bildirmiştir.[42]

Meclis'in İstanbul dışında güvenli bir yerde toplanmasını savunan, ancak en yakın arkadaşlarına bile bu fikrini kabul ettiremeyen Mustafa Kemal Paşa'nın öngörüleri doğru çıkmıştır. İşgali Manastırlı Hamdi Bey'in çektiği telgrafla öğrenen Mustafa Kemal Paşa, çeşitli ülkelerin parlamentolarına çektiği telgraflarla olayı protesto ederken şu önlemlere başvurmuştur:[43]

- İstanbul ile haberleşmenin derhal kesilmesi;
- İstanbul'da yapılan tutuklamalara karşılık Anadolu'da İtilaf Devletleri subaylarının tutuklanması;
- Anadolu'ya düşman askeri nakledilmesini engellemek için Geyve ve Ulukışla civarındaki demiryollarının tahrip edilmesi;
- Anadolu'daki bütün mali kuruluşların kıymetli eşya ve para miktarını tespit ettirerek İstanbul'a gönderilmesinin yasaklanması.

---

[40] Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yay., Ankara, 2004, s. 290.

[41] **Selek, a.g.e.**, s. 333.

[42] **Nutuk**, C. I, s. 420–421.

[43] **Selek, a.g.e.**, s. 335-336.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

ARIBURNU, Kemal; **Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Cilt I-III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1971.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919), Cilt II, Kaynak Yay., İstanbul, 1999.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam Mustafa Kemal (1919–1922)**, Cilt II, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.

BAYKAL, Bekir Sıtkı; **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

BIYIKLIOĞLU Tevfik, **Atatürk Anadolu'da (1919–1921)**, Cilt I, 2. Basım, Kent Basımevi, 1981.

ÇİL, Yüksel; **Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegelerin Biyografileri**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Erzurum, 2003.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

GOLOĞLU, Mahmut; **Milli Mücadele Tarihi Birinci Kitap - Erzurum Kongresi**, Nüve Matbaası, Ankara, 1968.

_____; **Milli Mücadele Tarihi İkinci Kitap – Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; **Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, Cilt I-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959.

İĞDEMİR, Uluğ; **Sivas Kongresi Tutanakları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969

JAESCHKE, Gotthard; **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev: Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

_____; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)**, Cilt I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1989.

KANSU, Mazhar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt I, 3. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

KARABEKİR, Kazım; **İstiklal Harbimiz**, Cilt I, Emre Yayınları, İstanbul, (t.y.)

KISIKLI, Emine; *"Sivas Kongresi'nin Milli Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi"*, **Atatürk Yolu**, Mayıs 1988, Yıl: 1, Sayı:1.

MEYDAN, Sinan; **Atatürk'ün Gizli Kurtuluş Planları - Parola: Nuh**, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A. Ş, İstanbul, 2009.

MUMCU, Ahmet; **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 11. Basım, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1988.

NADİ, Yunus; **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

ÖZAKMAN, Turgut; **Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele - Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.

ÖZKAN, Abdullah; **A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi**, Boyut Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 2005.

SELEK, Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, Cilt I, 8. Basım, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1987.

SONYEL, Salahi R; **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.

SÜRMELİ, Serpil; "*Samsun ve Çevresinde Pontus Hareketi*", **Atatürk Yolu**, Mayıs 1997, Yıl: 10, Cilt 5, Sayı: 19.

TANÖR, Bülent; **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918–1920)**, 2. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

TANSEL, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt II, 3. Basım, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

TEKELİ, İlhan – İLKİN, Selim; **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859–1952**, 2. Basım, İstanbul, 1995.

TURAN, Şerafettin; **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TBMM'nin Açılması ve Yeni Türk Devletinin Kuruluşu

Hasan DİNÇER

5.1. BİRİNCİ TBMM'NİN AÇILMASI

Misak-ı Milli'nin ilanı ve buna tepki gösteren İtilaf Devletlerinin İstanbul'u resmen işgal etmeleri ile Kurtuluş Savaşı'nda yeni bir dönem başlamıştır. Yukarıda da değinildiği gibi, İstanbul'un resmen işgalinden üç gün sonra 19 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa, illere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına bir bildiri yayınlamış ve ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere Ankara'da olağanüstü yetkili bir Meclisin toplanacağı açıklamıştır.[1] Aynı genelgede seçimlerin on beş gün içinde yapılması, mebusların Ankara'ya ulaşması ve dağılmış olan Mebusan Meclisi üyelerinden de gelebilecek olanların, yeni meclise katılması istenmiştir.

Yeni seçilen ve İstanbul'dan gelebilen mebusların katılımıyla, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da ilk toplantısını yapmıştır.[2] Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kalıcılığı ve devrimci niteliği, Mustafa Kemal Paşa'nın vermiş olduğu önergenin kabul edilmesiyle ilk andan itibaren belirmiştir. Meclis Başkanı da seçilen Mustafa Kemal Paşa'nın kabul gören önergesi şu şekildedir:

- Hükümet kurmak zorunludur.
- Geçici olduğu bildirilerek bir hükümet başkanı tanımak, ya da bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir.

---

[1] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul, 1971, s. 420-421. Amasya Genelgesi ve Erzurum-Sivas Kongrelerinden TBMM'nin açılışına bağlanan tarihsel süreç hakkında bkz. Gencay Şaylan, "*TBMM'nin kuruluşu ve Gelişimi*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. X, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 2662–2665.

[2] Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi – III (1920) Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2010, s. 167.

- Mecliste beliren ulusal iradenin yurdun yazgısına doğrudan doğruya el koymasını kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktur.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır.
- Padişah ve Halife baskı ve zordan kurtarıldığı zaman, Meclis'in koyacağı yasal kurallar uyarınca durumunu alır.[3]

Önergeye bakıldığında; birinci maddede, hükümet kurulmasının zorunlu olduğunun belirtilmesi, İstanbul Hükümetinin yok sayıldığını ve yeni bir devletin kurulduğunu göstermesi açısından önemlidir.[4] İkinci maddede Meclis'in kalıcılığına işaret edilirken, üçüncü maddede ülkenin yazgısına sadece Meclis'in egemen olacağı belirtilmiştir. En önemlisi de Meclis'in, kendi üstünde herhangi bir gücün varlığını kabul etmemesidir. Meclis'in yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplaması ise diğer hükümleri tamamlayan bir anlayışın yansımasıdır. Saltanat-Hilafet makamının durumunda ise bir belirsizlik vardır. Ülkenin içinde bulunduğu koşullardan dolayı, şimdilik bu kurumların varlığı ile ilgili somut bir karar alınmamış, ancak bir itaat izlenimi yaratacak tavır da sergilenmemiştir. Önergede yer alan hükümler bir bütün olarak incelendiğinde, TBMM'nin açılmasıyla Anadolu'da yeni bir Türk devletinin kurulmuş olduğu görülmektedir.

5.2. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN YAPISI ve İŞLEYİŞİ

Yukarıda da belirtildiği gibi, Birinci Meclis yeni seçilen milletvekilleri ile İstanbul'dan gelen milletvekillerinden oluşmuştu. Dönemin koşullarından dolayı milletvekili olan kişinin aynı zamanda komutanlık veya valilik gibi askeri ya da sivil görevleri de üstlenmesi yüzünden Meclis tam üye sayısı ile toplanamamıştır. Genç üyelerden oluşan Birinci Meclis'te, asker, bürokrat, gazeteci, toprak ağası, tüccar, eşraf, din adamı kimliğinde çeşitli toplumsal gruplardan ve mesleklerden kişiler üye olarak yer almıştır. Bu bakımdan Birinci Meclis her yönüyle bir halk meclisi niteliği taşımaktadır.

Yine Birinci TBMM, bazı araştırmacılar tarafından, Cumhuriyet tarihinin en demokratik meclisi olarak kabul edilmektedir. Çeşitli mesleki grupların yanı sıra, birbirinden çok farklı dünya görüşleri de Meclis'te temsil imkânı bulmuştur. Hiçbir siyasal partinin henüz var olmadığı bir dönemde, İttihatçılıktan Bolşevikliğe, Hilafetçilikten Cumhuriyetçiliğe uzanan siyasal fikirler yelpazesinde, her görüş ateşli

---

3 *"...24 Nisan tarihli konuşmanın ışığında kabul edilen önerge, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na kadarki dönemde bir tür "geçici Anayasa" niteliğindeydi."* Bülent Tanör, **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980)**, 2. B., Der Yay., İstanbul, 1995, s. 195.

4 9 Mayıs 1920 tarihinde TBMM'de okunan ilk hükümet programında temel hedefin Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek olduğu belirtilerek; bayındırlık, maliye, eğitim alanlarında yapılacak işlere yer verilmiştir. İsmail Arar, **Hükümet Programları 1920–1965**, Burçak Yay., İstanbul, 1968, s. 9–13. 1920-1983 arası dönemde kurulan hükümetlerin programlarında beliren temel politikalar ve kabine üyeleri hakkında bilgi için bkz. Neşe Erdilek, *"Hükümetler ve Programları"* **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 968-1046.

bir şekilde ve kararlılıkla temsil edilmiştir. Ayrıca kişisel otoriteye karşı çıkılarak Meclis üstünlüğü ilkesi titizlikle hayata geçirilmiştir.

Birinci TBMM'yi demokratik yapan diğer bir olgu da, siyasal fikirleri birbirine yakın kişilerin Meclis'te oluşturduğu gruplardır[5]. İstiklal Grubu, Tesanüt Grubu, Halk Zümresi, Islahat Grubu gibi isimlerle anılan bu gruplardan her biri adeta bir siyasal parti gibi hareket etmiştir. Bu grupların aracılığıyla hem Meclis çalışmaları hem Hükümetin faaliyetleri denetlenmiş hem de canlı bir tartışma ortamında her türlü görüş ve düşünce kendisini ifade edebilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'ya yakın olan milletvekilleri Birinci Grupta toplanırken, muhalif mebuslara İkinci Grup adı verilmiştir.[6] Bu iki grup, 1922 yılı başlarından itibaren daha somut olarak belirecektir.

Birinci TBMM, daha ilk günden itibaren kendisini kurucu bir meclis olarak görmüş, yeni bir devlet kurmanın bütün gereklerini adım adım gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda 25 Nisanda altı kişilik Geçici İcra Heyeti, 3 Mayıs 1920'de 11 kişilik *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti* kurulmuştur. Bu arada 30 Nisanda Avrupalı devletlere Meclis'in açılışı duyurulurken, İstanbul Hükümetinin yaptığı ve yapacağı antlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tanınmayacağı bildirilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1923 yılına kadar sürdürdüğü çalışma sistemi *Meclis Hükümeti Sistemi* olarak adlandırılmaktadır[7]. Ulusal birliği sağlamak, işgalcilere ve İstanbul Hükümeti ile padişahın yıkıcı etkilerine karşı mücadele edebilmek için, bütün yetkileri kendinde toplayan TBMM, bu olağanüstü dönemde Meclis Hükümeti Sistemini benimsemiştir. Kuvvetler Birliği ilkesinin katı bir uygulaması olan Meclis Hükümeti Sistemi'nde, Devlet Başkanı ve Başbakan bulunmamakta, bu görevleri fiilen Meclis Başkanı üstlenmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Vekiller Heyeti Başkanlığı'nı bir süre sonra Fevzi (Çakmak) Paşa'ya bırakacaktır. Yine bu sistemde Bakanlar tek tek Meclis tarafından seçilmekte ve Meclisin vekili anlamında Vekil sıfatını kullanarak hükümet işlerini yürütmektedirler. Daha açık bir ifadeyle yürütme yetkisi, Meclis tarafından kendi içinde bir kurula bırakılmıştır. Bu nedenle de Birinci Meclis'te Vekiller, sorumlu olduğu Vekâletin faaliyetleri konusunda sıkı bir biçimde denetlenmişler ve Meclis kararı ile görevlerinden alınabilmişlerdir.

---

5 Birinci Meclis'te oluşan gruplar, milletvekillerinin sosyo-ekonomik kökenleri ve eğitim düzeyleri hakkında bkz. İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920–1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1997, s. 81–85, 88–91, 153–188. TBMM'nin nitelikleri, Doğu ve Batı kaynaklı ideolojiler karşısındaki tavrı hakkında bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, 2. B., Turhan Kitabevi, Ankara, 1981. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmaları ve Meclis'e hakim olan bağımsızlıkçı zihniyet hakkında bkz. Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Milliye Ruhu**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981.

6 Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 109, 571. Birinci Grup ile İkinci Grup arasındaki temel görüş ayrılıkları hakkında bkz. Ahmet Kotil, "*Dünyada ve Türkiye'de Siyasal Partiler*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 2007.

7 Tanör, **a.g.e.**, s. 198.

Yasama ve yürütmeyi bünyesinde toplayan Birinci TBMM; yargıyı da kontrol etmiş, özellikle İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla hem varlığını hem de otoritesini kabul ettirme yoluna gitmiştir.

5.3.TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE KARŞI TEPKİLER

5.3.1. Meclis'in Açılması Öncesindeki Durum

İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın dağılmasından sonra, Salih Paşa da baskılara dayanamayarak istifa etmiş ve yerine 5 Nisan 1920'de Damat Ferit Paşa Sadrazam olarak yeni hükümeti kurmuştu. TBMM'nin kuruluş çalışmaları sırasında yeniden hükümet kuran Damat Ferit Paşa'nın üstlendiği ilk iş, bu Meclis'in açılmasını önlemek ve halk desteğinden yoksun bırakmak olmuştu. Bu çerçevede Anadolu'da halkın dine ve geleneksel kurumlara olan saygı ve bağlılığı kullanılmak istenmişti. TBMM'nin açılmasından hemen önce, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah tarafından yayınlanan fetva ile Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının eylemleri din dışı bir oluşum olarak gösterilmiş ve öldürülmelerinin dinen uygun olduğu duyurulmuştu.[8] Ancak Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi'nin fetvası ile İstanbul kaynaklı fetva boşa çıkarılmaya çalışılmıştır.[9] Birinci TBMM'nin Cuma günü, namazı müteakip, dualarla açılmasının nedeninin de halkın dini eğilimlerine olan saygıdan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Öte yandan, aynı dönemde, İstanbul Hükümeti Nisan 1920'de İngilizlerin de yardımıyla Hilafet Ordusu'nu (Kuvayı İnzibatiye) kurarak Kuvayı Milliye'ye karşı savaşmak üzere İzmit civarına göndermiştir.[10]

5.3.2.TBMM'nin Açılmasından Sonra Çıkan Ayaklanmalar

Anadolu'da 1919 yılından itibaren ayaklanmalar görülmeye başlamıştır. Önceleri Heyet-i Temsiliye'ye ve Kuvayı Milliye'ye karşı Anadolu'da çıkan ayaklanmalar, TBMM'nin açılmasından sonra, bu kurumun varlığını ortadan kaldırmaya dönük olarak devam etmiştir. Bu arada İtilaf Devletlerinin desteğini alan azınlıklardan Ermeniler ve Rumlar da, Anadolu'da devlet kurmak ve İtilaf güçlerinin işgallerine gerekçe yaratmak amacıyla çeşitli ayaklanmalar çıkarmışlardır.

Mustafa Kemal'in liderliğindeki kurtuluş mücadelesinin giderek halk katında kabul görmesi ile Padişah ve İstanbul Hükümetleri, Kurtuluş mücadelesini zayıflatmak amacıyla Türk-Müslüman kitleyi ayaklandırmaya yönelmiştir. Halkın dine, geleneksel değerlere ve kurumlara bağlılığı, hangi tarafın yanında yer alması gerektiği konusunda yaşadığı ikilem, dönemin haber alma kaynaklarının yetersizliği ve yoksulluk gibi olgular, ayaklanmaların çıkışını kolaylaştırmıştır. TBMM'nin

---

[8] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Son Meşrutiyet (1919–1920)**, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998, s. 477.

[9] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. III, 3. B., MEB Yay., İstanbul, 1991, s. 90-91.

[10] Goloğlu, **a.g.e.**, s. 152.

açılmasından sonra, İstanbul'daki çevreler ve işgalciler tarafından da desteklenen bu ayaklanmalarda, belirgin bir artış görülmüştür.

Sonraki günlerde, Düzenli Ordunun kurulması sırasında, Meclis'in emrine girmek istemeyen, Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe gibi bazı Kuvayı Milliyeciler de ayaklanma çıkarmışlardır.

Kurtuluş Savaşı boyunca Anadolu'da çıkan başlıca ayaklanmalar şunlardır:[11]

Pontus Ayaklanması (1919–1923)
Birinci Anzavur Ayaklanması (1 Ekim–25 Aralık 1919)
İkinci Anzavur Ayaklanması (16 Şubat–19 Nisan 1920)
Şeyh Eşref Ayaklanması (Hart Olayı) – 26 Ekim 24 Aralık 1919
Düzce Ayaklanmaları (13 Nisan–23 Eylül 1920)
Yozgat Ayaklanmaları (15 Mayıs–30 Aralık 1920)
Yıldızeli Ayaklanması (14 Mayıs–12 Haziran 1920)
Konya Ayaklanması (2 Ekim–22 Kasım 1920)
Cemil Çeto Olayı (20 Mayıs–7 Haziran 1920)
Milli Aşireti Ayaklanması (1 Haziran–8 Eylül 1920)
Koçgiri Ayaklanması (6 Mart–17 Haziran 1921)

5.3.3. TBMM'nin Almış Olduğu Tedbirler

TBMM, 23 Nisan 1920'de açıldığında, varlığını kabule yanaşmayan bir Saray ve İstanbul Hükümetinin yanında işgalci güçlerle de karşı karşıya kalmış ve bu kesimlerin destekledikleri bazı ayaklanmalarla da uğraşmıştır.

TBMM'nin varlığını ve otoritesini kabul ettirmek için, 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu kabul edilmiştir.[12] Söz konusu Kanun ile Meclis, kendisine yönelen sözlü de olsa her türlü saldırıyı vatana ihanet sayacağını ve idamla cezalandıracağını duyurmuştur.

İstanbul Hükümetinin yapmış olduğu işlemler geçersiz sayılmış ve ayrıca İstanbul ile haberleşme ve resmi evrak alış verişi yasaklanmıştır. Bu yolla Anadolu'daki sivil ve askeri bürokrasi TBMM'ye bağlı hale getirilmeye çalışılmıştır.

Yine ayaklanmaları bastırmak ve aynı zamanda asker kaçaklarını toplamak amacıyla Eylül ayında İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve Firariler Hakkında Kanun çıkarılmıştır.[13]

TBMM, asker kaçakları için oluşturulacak bu özel mahkemelerde Meclis üyelerinin görev yapmasını kararlaştırmıştır. Söz konusu mahkemeler asker kaçaklarının yanında vatana ihanet kapsamına giren fiilleri işleyen kişileri de yargılamıştır.

---

[11] 1919–1921 arası dönemde yaşanan ayaklanmalar hakkında bkz. **Türk İstiklal Harbi İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919–1921)**, C. VI, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974. Anzavur Ayaklanması hakkında bkz. Zühtü Güven, **Anzavur İsyanı İstiklal Savaşı Hatıralarından Acı Bir Safha**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1965, s. 41-69; Rüknü Özkök, **Düzce-Bolu İsyanları**, Milliyet Yay., İstanbul, 1971.

[12] Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. I, 8. B., Kastaş A.Ş. Yay., İstanbul, 1987, s. 349-350.

[13] İstiklal Mahkemeleri'nde gerçekleştirilen yargılamalar, verilen hükümler ve Mahkeme üyeleri hakkında bilgi için bkz. Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri 1920–1927**, C. I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1988.

İstiklal Mahkemelerinin vermiş olduğu kararlar kesindi ve hemen uygulanırdı. Bu nedenle yargılama süreci kısaltılmış ve ayaklanmaların kökü kısa zamanda kazınmıştır. Bu mahkemeler Cumhuriyetin ilk yıllarında da faaliyet gösterecek ve bu kez yeni rejimin yerleşmesi için çalışmalar yapacaktı.

5.4. SEVR BARIŞ ANTLAŞMASI

5.4.1.Sevr Antlaşması'nın İmzalanma Süreci

Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup devletleriyle Paris Barış Konferansı'nda belirlenen esaslar çerçevesinde bazı antlaşmalar imzalanmasına karşın, 1920 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti ile yapılacak olan antlaşma henüz imzalanmamıştı. Hem Anadolu'daki direniş hem de İtilaf Devletleri arasındaki görüş ayrılıkları, bu gecikmenin temel neden idi. Ancak Misak-ı Milli'nin ilanı ve daha sonra TBMM'nin açılmasıyla ilgili girişimler, Batılı devletleri bir araya getirmiş ve 18–26 Nisan 1920'de San Remo'da bir konferans düzenlenmiştir.

İngiltere, Fransa ve İtalya Başbakanlarının katıldığı konferansta, Osmanlı topraklarının paylaşım planına son şekli verilmiş ve bu metin Paris'te bulunan Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı heyetine bildirilmiştir. Cevap için bir ay süre tanınan Heyet, antlaşma metnini çok ağır bulduğunu açıklamış ve bazı iyileştirmeler istemişse de, İtilaf Devletleri buna olumsuz yanıt vermiştir.[14] Bu arada Osmanlı Devleti'nin antlaşmayı imzalamasını hızlandırmak için İngilizlerin desteğindeki Yunan ordusu, 22 Hazirandan itibaren işgal sahalarını genişleterek Nazilli, Balıkesir, Bursa, İzmit, Uşak, Alaşehir ve Edirne'ye girmiştir.[15] İngilizler ise Mudanya ve Bandırma'ya asker çıkarmışlardır.

Bu askeri gelişmeler, zaten zayıf olan Osmanlı Hükümetinin direncini tümüyle kırmış ve antlaşmayı imzalamaya taraftar olmakla birlikte, sorumluluğu tek başlarına almak istemeyen Vahdettin ve Damat Ferit Paşa, konunun Padişahın oluşturduğu Saltanat Şurası'nda görüşülmesini sağlamışlardır.[16] Aslında, Osmanlı Anayasası'na göre bir antlaşmanın yürürlüğe girmesi için parlamento onayından geçmesi gerekli idi. Ancak Osmanlı Parlamentosu dağıtıldığı için bu mümkün olamamış ve kendilerine göre bir hukuki çözüm bulmak için Saltanat Şurası toplantıya çağrılmıştır. 22 Temmuz 1920'de toplanan Saltanat Şurası'na Veliaht Abdülmecit ve Damat Ferit Paşa'dan başka, görev başındaki veya emekli, üst düzey askeri, sivil bürokratlar katılmıştır. Görüşmeler sonunda Emekli topçu General Rıza Paşa dışında, Şura'ya katılan tüm üyeler barış metninin onaylanması yönünde kabul oyu vermiştir. Böylece antlaşmanın imzalanmasının önündeki engeller kalkmış ve Hadi

---

[14] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar**, C. II, 2. B., TTK Yay., Ankara, 1991, s. 79, 84.

[15] Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi** I, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1984, s. 230.

[16] Sirel Münir, *"Sevr Anlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şurası Tutanağı"* **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** S. 4, Ankara, 1968, s. 15–21.

Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis'ten oluşan Osmanlı Heyeti, 10 Ağustos 1920'de Sevr Barış Antlaşması'nı imzalamıştır.[17]

5.4.2. Sevr Antlaşması'nın Başlıca Hükümleri ve Önemi

- Boğazlardan geçiş serbest olacak ve uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecektir. Yasama ve yargı yetkisine sahip olan komisyonun kendi polis örgütü, bütçesi ve bayrağı da olacaktır.
- Türkiye, imparatorluktan ayrılan topraklardaki Müslümanlar üstündeki dinsel egemenliğinden ve kaza haklarından vazgeçecektir.
- İzmir, Ege Bölgesi ve Trakya bölgesi Yunanistan'a verilecektir.
- Antalya ve Konya civarı İtalyanların nüfuz bölgesi olacaktır.
- Çukurova bölgesi, Malatya-Sivas-Mardin bölgesi Fransızların nüfuz alanı olacaktır.
- Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulacak ve bir özerk bölge oluşturulacaktır.
- Padişahın korunması için 700 kişilik bir güç oluşturulacaktır. Türkiye'nin sadece 35000 kişilik ve top kullanmayan bir jandarma gücü olacaktır. Subay ve diğer yöneticilerin sayısı bu sayının 1/12'sini geçemeyecektir.
- Azınlıkların hakları genişletilecektir.
- Kapitülasyonlar ile elde edilen haklar genişletilecektir.
- Türkiye'yi askerlik konularında denetlemek için *müttefikler arası düzenleme ve denetleme komisyonları* kurulacaktır.
- Türkiye'nin hava kuvvetleri ve uçakları olmayacaktır.
- Türkiye bu antlaşmadan önceki olaylar için İtilaf Devletlerinden mali taleplerde, tazminat isteklerinde de bulunamayacaktır.
- Suriye Fransa'ya, Arabistan ve Irak ise İngiltere'ye verilecektir.
- Türkiye'nin yapacağı bütün iki taraflı anlaşmalar müttefiklerce denetlenecektir.
- Türkiye hiçbir ülke ile askeri konularda ilişki kuramayacaktır. Türk uyruklu kimseler yabancı ülkelerde askeri hizmetler üstlenmeyecekler, ama örneğin Afrika'da savaşan Fransız ordusunda görev alabileceklerdir.
- Türkiye savaşta müttefiklere büyük ziyanlar vermiştir. Kaynakları kıt bir ülke olan Türkiye bu zararları tazmin etmek, aynı zamanda gelişmesini sürdürmek zorundadır. Bunun için gerekli önlemleri almak amacıyla bir Maliye Komisyonu kurulacaktır.
- Müttefikler kendi telgraf-telefon hattı ve posta işletmelerini tekrar kuracaklardır.
- Türkiye'nin Kabotaj hakkı olmayacaktır. Müttefikler Türk limanlarında istedikleri gibi insan ve eşya nakledebileceklerdir. Türkiye 1600 tondan yukarı gemilerini müttefiklere teslim edecektir.

---

[17] Seha L. Meray – Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1977, s. 41.

- Türkiye kendi bölgesindeki su sistemini oluştururken (baraj, suyolu, sulama şebekesi vs.) komşuları ile anlaşacaktır. Anlaşamadığı takdirde, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından seçilecek bir hakemle çözüme bağlanacaktır.
- Türkiye limanlar, suyolları ve demiryollarından transit geçen mallardan vergi almayacaktır. Türkiye, limanlarında müttefiklerin faaliyetlerine istediği vergileri de uygulayamayacaktır.
- Türkiye, uluslararası transit suyolları, limanlar, demiryolları konusundaki bütün anlaşmalara girmeye zorunlu olacaktır.
- İstanbul Constantinople'dur. Türkiye'nin başkenti Constantinople'dur ve Sultan burada oturacaktır. Ancak Türkiye, anlaşma ile kendisine verilen görevleri yerine getirmezse bu statüde değişiklik yapılmasını, yani kendisine bırakılan hakların da elinden alınmasını peşinen kabul etmektedir.
- İngiltere sömürgelerinde uygulayacağı politikalarda Halifenin adını kullanacaktır.[18]

Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devleti tarih sahnesinden silindiği gibi, Türk topraklarının paylaşılmasıyla ilgili projelerde de son aşamaya gelinmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmaların en ağırı olarak nitelenen Sevr Barışı ile İtilaf Devletleri, Misak-i Milli'de yer alan ilkeleri tanımadıklarını ortaya koymuşlardır.

Bütün bunlardan başka Sevr Antlaşması hem hukuken hem de fiilen ölü doğmuş bir antlaşmadır. Fiilen ölü doğmuştur, çünkü Türk ulusunun direnişi karşısında uygulama safhasına geçememiştir. Herhangi bir parlamento onayından geçmediği için de hukuken ölü doğmuş bir antlaşmadır.

5.4.3.TBMM'nin Sevr Antlaşması'na Karşı Tepkisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 17 Haziran 1920'de kabul ettiği bir yasa ile 16 Mart 1920'den sonra, TBMM onayı olmaksızın İstanbul Hükümetince yapılmış ve yapılacak her türlü antlaşmayı geçersiz saydığını duyurmuştu. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi 19 Ağustos 1920 tarihinde toplanarak Sevr Antlaşması'nı tanımadığını duyurmuş, antlaşmayı onaylayan Saltanat Şurası üyelerini ve imzalayan heyet üyelerini vatan haini sayarak vatandaşlıktan çıkarmıştır.[19]

Antlaşmanın imzalanması Türk kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmış, bazı gazeteler siyah çerçeveler ile basılırken, İstanbul'daki bazı eğlence yerleri de kapatılmıştır.[20]

---

[18] Cahit Kayra, **Sevr Dosyası Nasıl Yapıldı, Nasıl Yırtıldı?**, 2. B., Büke Yay., İstanbul, 2004, s. 91-106. Meray – Olcay, **a.g.e.**, s. 57-185.

[19] Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)**, TTK Yay., 2. B., Ankara, 1989, s. 117.

[20] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine**, C. II, Bilgi Yay., Ankara, 1992, s. 192.

Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Atina'da Yunanistan lehine düzenlemeler içeren antlaşmayı coşkulu bir şekilde açıklaması, ülkeyi bekleyen tehlikelerin Türk halkınca daha iyi kavranmasına hizmet etmiştir. Bu gelişme ulusal mücadeleye olan katılımı arttırmıştır.

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU, Samet; **Kuvayı Milliye Ruhu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Son Meşrutiyet (1919–1920)**, Cilt II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

ARAR, İsmail; **Hükümet Programları 1920–1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Cilt I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1971.

AYBARS, Ergün; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, Ege Üniversitsi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1984.

_____; **İstiklal Mahkemeleri 1920–1927**, Cilt I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988.

DEMİREL, Ahmet; **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

ERDİLEK, Neşe; "*Hükümetler ve Programları*" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

GOLOĞLU, Mahmut; **Milli Mücadele Tarihi – III (1920) Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

GÜNEŞ, İhsan; **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920–1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997.

GÜVEN, Zühtü; **Anzavur İsyanı İstiklal Savaşı Hatıralarından Acı Bir Safha**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965.

JAESCHKE, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1989.

KAYRA, Cahit; **Sevr Dosyası Nasıl Yapıldı, Nasıl Yırtıldı?**, 2. Basım, Büke Yayıncılık, İstanbul, 2004.

KOTİL, Ahmet; "*Dünyada ve Türkiye'de Siyasal Partiler*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt VIII, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

MERAY, Seha L. - OLCAY Osman; **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

ÖZKÖK, Rüknü; **Düzce-Bolu İsyanları**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.

SELEK, Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, Cilt I, 8. Basım, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1987

SİREL, Münir; *"Sevr Anlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şurası Tutanağı"* **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 4, Ankara, 1968.

SONYEL, Salahi R.; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar**, Cilt II, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

ŞAYLAN, Gencay; "*TBMM'nin Kuruluşu ve Gelişimi*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 10, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

TANÖR, Bülent; **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980)**, 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1995.

TANSEL, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt III, 3. Basım, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, 2. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981.

TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine**, Cilt II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

Türk İstiklal Harbi İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919–1921), Cilt VI, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.

ALTINCI BÖLÜM

Savaş Dönemi ve Cepheler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)

Dr. Necdet AYSAL

6.1. DÜZENLİ ORDUNUN KURULMASI

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin düzenli orduyu kurması birdenbire gerçekleşmemiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından itibaren[1] vatansever Türk subayları mevcut ordu birliklerini imkânların elverdiği ölçüde elde tutmak istemişler ve çarpışma gücüne sahip her topluluğu savunma işlerinde kullanmışlardır.[2] Bu nedenle düzenli ordunun kurulmasını Mondros Mütarekesi ile ortaya çıkan durumdan başlayarak incelemek gerekmektedir.

Bu mütarekenin imzalanmasından sonra Osmanlı Genelkurmayı iki önemli görevle karşı karşıya bulunuyordu: "*Elde kalan ordu birliklerini yeni duruma göre düzenlemek ve bu birliklerin mütareke şartlarına uygun çeşitli kadrolarını (insan, silah, cephane vs.) saptamak.*"

Mondros Mütarekesi'nin 5. maddesine göre Osmanlı Hükümeti, sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli görülecek en aşağı miktardaki kuvvetlerin dışında kalanını terhis etmeyi ve mevcut birliklerin sayı ve durumlarını, yenen devletlerle görüşerek saptamayı kabul etmişti.[3] Buna göre Osmanlı Genelkurmayı mütareke dönemi için 2 Ocak 1919'da General Wilson'a verdiği bir yazı ile orduyu dokuz kolordu ve yirmi tümen halinde yeniden örgütlemek kararında olduğunu bildirmişti. Nitekim mütareke metninde elde kalacak kolordu, tümen, alay, tabur ve batarya sayısından söz edilmeyerek, yalnız insan mevcudu kayıt altına alınmıştı. Mütarekenin bu boşluğundan yararlanma yoluna giden Osmanlı

---

1 Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I – Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar**, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s. 7–8.

2 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikâtı**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1999, s. 6.

3 **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, C. IV, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2009, s. 6.

Genelkurmayı, zayıf da olsa ileri de mevcutların artırılma imkânını elde saklı tutmayı uygun bulmuştu.[4]

Osmanlı Genelkurmayı ile galip devlet komutanlıkları arasında bu konu ile ilgili yazışma ve temaslar yaklaşık bir yıl kadar sürmüş, ancak 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali[5] ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da yeni Türk Devleti'nin kurulmasıyla bu çalışmalar fiilen hükümsüz kalmıştır.[6] Bununla beraber Osmanlı Genelkurmayının zayıf mevcutlu da olsa, çok sayıdaki kolordu, özellikle tümen, alay ve tabur kadrolarını koruması, o zamanki şartlara göre bağımsızlık savaşını başlatan düzenli Türk Ordusunun kurulmasında çok yararlı bir etken olacaktır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanıp yürürlüğe girmesiyle birlikte haksız işgaller başlamış, buna karşı koymak isteyen yurtsever subaylar düşman kuvvetlerince yakalanarak hapse atılma ya da sürgüne gönderilme yoluyla susturulmak istenmişti. Osmanlı ordusu bu haksızlıklar karşısında, İstanbul Hükümetini direnmeye zorladıysa da, bunda bir başarı sağlayamamıştır. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi unvanı ile Samsun'a çıkması ve Havza'dan itibaren birliklere gönderdiği direktiflerde her işgal eylemine mutlak surette karşı koymak gerektiğini bildirmesi, bu konuda sağlam temeller atmıştı.[7] Özellikle İzmir'in işgalinin yurt çapında yaratmış olduğu şiddetli tepkiler, Mustafa Kemal Paşa tarafından iyi değerlendirilmişti[8]. Her yerde düzenlenen çeşitli miting ve toplantılardan başka dernekler kurulmaya başlanmış ve bu dernekler ellerindeki imkânları seferber ederek kendi bölgelerinde ufak çapta birlikler hazırlayıp direnişe geçmişlerdi. Böylece Anadolu'daki Türk kuvvetlerinin emir ve komuta yetkisi Mustafa Kemal Paşa'da toplanıyor ve ulusal düzenli ordunun kurulması yolundaki adımlar böylece atılmış oluyordu.[9]

Kuvayı Milliye, diğer adı ile Milli Kuvvetler, Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri ve Anadolu'da ilerlemeleri üzerine kurulan, düşmana karşı savaşan ilk çete ve savunma kuruluşlarıdır.[10] Kuvayı Milliye'nin oluşturulması fikri, Yunanlıların İzmir'e çıkışı sırasında bölgede bulunan 17. Kolordu'nun 56. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonraları Albay Bekir Sami, Albay Kâzım (Özalp), General Yusuf İzzet gibi bazı komutanların kendi bölgelerinde yapıcı etkinlikleri sonunda Kuva-yi Milliye örgütü fikri bütün Batı Anadolu'da benimsenmiş ve gittikçe genel bir nitelik almıştır. Ayvalık, Bergama, Alaşehir, Çine, Salihli, Aydın, Denizli, Muğla, Ödemiş'te kuruluşu gerçekleşen

---

4 **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikâtı,** 3. B., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1999, s. 52-53.

5 Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yay., İstanbul, 2000, s. 345–346.

6 İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923),** Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1997.

7 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, ATAM Yay., Ankara, 1990, s. 171-172.

8 Adnan Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919–1921**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 60.

9 Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 171-172.

10 Kâzım Özalp, **Milli Mücadele 1919–1922**, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s. 12-14.

Kuvayı Milliye'nin daha sonra işgale uğrayan diğer bölgelerde de kurulduğu görülecektir.[11]

Kuvayı Milliye yerel güçlerinin, kendi bölgelerinde, kendi imkânlarıyla kurup yaşatmaya çalıştıkları birlikler, başlangıçta Temsil Heyeti'ne, daha sonra TBMM'nin açılması ve Hükümetin kurulmasıyla da Milli Müdafaa Vekâleti'ne bağlanmışlardır. Fakat Kuvayı Milliye birlikleri, tüm çabalara rağmen askeri bir disiplin ve hiyerarşi içine sokulamamıştır. Bu birlikler düşmana zarar vermiş, ama ilerlemesini durduramamıştır. Her Kuvayı Milliye, kendi şefinin emrini dinlemiş, yakaladıkları asileri kendi yöntemleriyle cezalandırmış ve son zamanlarda bazen halktan zorla malzeme alma yoluna gitmiştir. Dolayısıyla devlet düzeni içinde, bu tür davranışlar asla hoş görülememiştir.[12]

İşte bu durumu yakından gören Mustafa Kemal Paşa, gerçek bir ordunun kurulması zamanının geldiğini anlamıştır. Yunanlıların 22 Haziran 1920'de başlatmış olduğu taarruz karşısında Kuvayı Milliye birliklerinin tutunamamış olması, Mustafa Kemal Paşa'ya düzenli bir ordunun kurulması için fırsat vermiş ve TBMM'nin kararı ile Anadolu halkından son bir fedakârlık istenmiştir.[13] Kuvayı Milliye'nin durumunun tartıldığı günlerde, Çerkez Ethem'in Yunanlıların eline geçmiş olan Gediz'e, TBMM'nin bilgisi dışında, başına buyruk olarak bir taarruz düzenlemesi ve bu saldırının başarısızlıkla sonuçlanması bardağı taşıran son damla olmuştur.[14] Bu olay, Kuvayı Milliye birliklerinin, bir an evvel Meclis kontrolüne alınması gerektiğini ortaya koymuş ve Düzenli Ordunun kurulma sürecini hızlandırmıştır.[15]

Yeniden askere çağrılan Türk halkı, komutanların yönetimi altında silahlanmış, Kuvayı Milliye bünyesindeki işe yarayan ordu birliklerinin de ordu bünyesine alınmasıyla düzenli ordu oluşturulmaya başlanmıştır. Doğuda, Kazım Karabekir komutasında zaten düzenli bir Türk birliği olduğu için, yeni kurulan ordunun Batı Cephesinde görev alacağı anlaşılmıştır. Artık zafer kazanılıncaya kadar orduyu güçlendirmek, geliştirmek, TBMM'nin en büyük çalışması olacaktır.

Yeni düzenlemeye göre Batı Cephesi'nin kuzey kısmı *Albay İsmet Bey*, Güneyi de *Albay Refet Bey*'in emirlerine verilmiştir. Bu arada Kütahya bölgesinde Çerkez Ethem ve birliği Kuvayı Seyyare ile Denizli civarında Demirci Mehmet Efe, Düzenli Ordu'ya katılmak istememişler ve ayaklanmışlardır. Özellikle Çerkez Ethem ayaklanması TBMM'yi uzun süre uğraştırmıştır.[16]

---

[11] Tevfik Bıyıkoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele,** TTK Yay., Ankara, 1955, s. 7; **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi,** C. II, Kısım I, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1965, s. 107-108.

[12] Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri,** C. I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1988, s. 19.

[13] Sofuoğlu, **a.g.e.,** s. 442.

[14] Cebesoy, **a.g.e.,** s. 537–538.

[15] Aybars, **a.g.e**, s. 18–20.

[16] Aybars, **a.g.e.**, s. 21.

6.2. DOĞU CEPHESİ (ERMENİ SORUNU VE GÜMRÜ ANTLAŞMASI)

6.2.1. Ermeni Saldırılarının Durdurulması

Fransız Devrimi sonrasında yayılan ulusçuluk akımından en fazla olumsuz etkilenen coğrafya, Osmanlı ülkesidir. Yunan, Sırp, Bulgar, Romen gibi Balkan uluslarının ayaklanmalarıyla yüz yüze gelen Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bu kez Ermeni olayları ile uğraşmak zorunda kalmıştır.

Başta Rusya ve İngiltere olmak üzere, büyük devletler tarafından desteklenen Ermeniler, Osmanlı Devleti'nden koparak bağımsız bir devlet kurmak istemişlerdir.[17] Doğu Anadolu ve Güney Anadolu'da çıkan Ermeni ayaklanmaları, İstanbul'daki baskınlar ve suikastlar,[18] Ermenilere duyulan güvenin sarsılmasına zemin hazırlamıştır.[19] Ermenilerin, Osmanlı yönetimine karşı olumsuz tutumları, Birinci Dünya Savaşı yıllarında da daha artmış ve çok sayıda Ermeni Rus ordusuna yazılarak, Türk topraklarına saldıran birliklerin içinde yer almıştır. Doğuda güvenliğin sağlanması için, İttihat ve Terakki Hükümetinin 1915 yılında uygulamış olduğu *Sevk ve İskân Kanunu* ile çok sayıda Ermeni Doğu Anadolu'dan, güney bölgelerine göç ettirilmişlerdir.[20]

Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermeniler, bir yandan Çukurova'ya dönerek Fransızların desteğinde Türklere saldırı düzenlerken, diğer yandan İstanbul'da siyasal faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ama hepsinden önemlisi, Sovyet sınırları içinde kalan Erivan Hükümetine bağlı Ermeni birliklerinin, Türk topraklarına yapmış olduğu saldırılardır.[21]

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, çeşitli çevreler, ABD Başkanı Wilson'un görüşlerinin gerçekleşme zamanının geldiğine inanmışlardır. Bu dönemde, Taşnak Partisi tarafından yönetilen ve İtilaf Devletleri'nin yardımını gören Ermeniler, Çarlık Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı sonunda mağlup olması sonucu, Güney Kafkas hudutlarında Erivan, Gümrü ve Kars dolaylarında bir devlet kurmuşlardır. Özellikle İngilizlerin kışkırtmalarıyla harekete geçen Ermeniler, Sevr Antlaşması hükümlerine dayanarak Doğu Anadolu'da önemli bir askeri etkinliğe girişmişlerdir. Özellikle Ermenilerin Oltu'yu işgal etmesi, Gürcülerin de Artvin'i ele geçirerek bölgede katliamlara başlaması düzenli ordunun harekete geçmesine neden olmuştur.[22]

Ermenilerin Kars ve Sarıkamış'ı ele geçirmesinden sonra, Kâzım Karabekir Paşa'nın komutasındaki Türk birlikleri karşı saldırıya geçmiş ve Ermeni kuvvetle-

---

17 Bilal N. Şimşir, **Ermeni Meselesi 1774-2005, Tarihsel Kökenleri**, 3. B., Bilgi Yay., Ankara, 2006, s. 24.

18 **Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919–1921)**, C. III, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 4–6.

19 Sonyel, **a.g.e.**, C. I, s. 24–25.

20 **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914–1918**, C. I, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yay., Ankara, 2005, s. vii.

21 Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II-Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar**, TTK Basımevi, Ankara, 1986, s. 22–23.

22 İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920–1945)**, C. I, TTK Yay., 1983, s. 17–18.

rini durdurmuştur. Büyük bir yenilgiye uğrayan Ermeni ordusu, Misak-ı Milli sınırları dışına sürülmüş ve Ermeniler barış istemek zorunda kalmıştır. İki taraf arasında 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Barışı imzalanmıştır.

6.2.2. Gümrü Barışı ve Sonuçları

TBMM Hükümeti adına Kazım Karabekir Paşa, Erzurum Valisi Hamit ve Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey antlaşmaya imza koyarken, Ermenistan adına ise Aleksander Hatisiyan, Avram Gülhandaniyan ve İstepan Gorganiyan imzalamıştır.[23] Bu antlaşmanın önemli hükümleri şunlardır:[24]

- Türkiye ile Ermenistan arasında savaş durumuna son verilecektir.
- Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır Aras ırmağı ve Kekaç kuzeyine dek Arpaçayı, daha sonra Karahan deresi-Tiğnis batısı-Büyük Kımlı doğusu-Kızıltaş-Büyük Akbaba Dağı çizgisinden oluşacaktır.
- Ermenistan ordusu sınırlandırılacaktır.
- Erivan Hükümeti TBMM tarafından kesinlikle reddedilmiş olan Sevr Antlaşmasını hükümsüz sayacaktır.
- Ermenistan'da yaşayan Müslüman halkın hakları korunacak, onların dinsel ve kültürel özellikleri içinde gelişmeleri sağlanacaktır.
- TBMM Hükümeti gerektiği hallerde Ermenistan topraklarında askeri faaliyette bulunabilecektir.

Gümrü Barışı, TBMM Hükümetinin ilk siyasal antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile doğu sınırı büyük ölçüde güvence altına alınmış ve Ermeniler Türk topraklarındaki taleplerinden vazgeçmiş sayılmıştır.[25] Bu antlaşma Sevr'e vurulan ilk darbedir. Ermeniler Sevr Antlaşması ile kazandıkları haklarından vazgeçmişlerdir. İlk kez bir siyasi belgede Türkiye adı kullanılmış ve her iki taraf birbirlerinin varlığını tanımıştır.

Ancak kısa süre sonra Ermenistan Ruslar tarafından işgal edilmiş, kurulan yeni yönetim antlaşma metnini gözden geçirilmesini istemiştir. Böylece Ermeniler ile ilgili sorunlarda artık söz Sovyet Rusya'ya geçmiştir. Doğu Cephesinin kesin şeklini alması daha sonra imzalanacak olan, Moskova ve Kars Antlaşmaları ile mümkün olabilecektir.[26]

---

[23] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine,** 2. Kitap, Bilgi Yay., Ankara, 1992, s. 203.

[24] Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, s. 19-23.

[25] **Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921),** C. III, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 279.

[26] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923)**, C. IV, Kısım I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1984, s. 407.

6.3. GÜNEY CEPHESİ

Mondros Mütarekesi'nden sonra, savaş esnasında yapılan gizli antlaşmalar doğrultusunda İngilizler Antep, Urfa ve Maraş'ı; Fransızlar ise Adana, Mersin ve Osmaniye'yi işgal etmişlerdir.[27] Fakat iki ülke arasında 15 Eylül 1920'de yapılan bir antlaşma, Ortadoğu bölgesinin paylaşılması hususunda bir takım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu antlaşma ile İngiliz işgali altında bulunan Antep, Maraş ve Urfa'nın Fransızlara verilmesi öngörülmüş ve Fransızlar 30 Ekimde Maraş ve Urfa'yı; 5 Kasımda da Antep'i İngilizlerden devralmışlardır.[28]

Başlangıçta Adana, Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal eden İngilizlerin, bölgedeki Türk yönetimine karışmamaları, halkın kutsal değerlerine ve onuruna dokunacak hareketlerde bulunmamaları nedeniyle silahlı bir direnişle karşılaşmadıkları görülmektedir. Fakat işgali altında tuttuğu Suriye'ye ek olarak Çukurova'yı egemenliği altına alarak Doğu Akdeniz'de bir sömürge İmparatorluğu kurmayı hedefleyen Fransızların, İngilizlerden bölgeyi devralmasıyla birlikte çatışmalar başlamıştır. Özellikle Fransızların beraberlerinde getirdikleri Fransız üniforması giydirilmiş Ermeni askerlerle birlikte katliamlara girişmeleri, ilk çağdan beri *Kilikya* adı ile anılan bu bölgede yaşayan halkın, savunma önlemleri almasına ve olayı protesto ederek *Kilikyalılar Cemiyeti* adı verilen bir dernek etrafında örgütlenmesine yol açmıştır.[29]

Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgallere karşı ilk direniş Güney Cephesinde gerçekleşmiştir. Bu cephede bulunan Türk kuvvetlerinin merkezi Diyarbakır olup, 13. Kolordu'ya bağlı olan bu kuvvetler, 36 ağır makineli tüfek, 27 top, 548 subay ve 4255 erden oluşmaktadır. Bu cephede askeri etkinlik alanı, Fırat Irmağı ile iki bölgeye ayrılmış, Fırat'ın doğusunda *Elcezire*, batısında ise *Adana* cepheleri kurulmuştur.[30] Fransızların işgal ettiği bu alandaki çatışma özellikle dört ilde yoğunlaşmıştır: Antep, Urfa, Maraş ve Adana.

6.3.1. Adana Cephesi

Adana Cephesi, Fransızların en uzun süre kaldıkları ve kanlı mücadelelerin gerçekleştiği cephelerden birisidir. 17 Aralık 1918'de Adana'nın ve 21 Ocak 1919'da da Mersin, Tarsus ve Osmaniye'nin işgal edilmesi ve bu işgal esnasında Fransız ve Ermenilerin birlikte haince hareketleri ve bölgede gerçekleştirdikleri kanlı eylemler, bu cephenin kurulmasına neden olmuştur.[31]

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı ülkesinin paylaşılmasına yönelik olarak imzalanan antlaşmalardan birisi olan *Sykes-Picot Antlaşması*'na göre, Kilikya, Suriye ve Musul Fransa'ya bırakılmıştı. Mondros Mütarekesi sonrası yukarıdaki

---

[27] Kemal Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 48-49.

[28] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923)**, C. IV, Kısım I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1984, 407.

[29] Çelik, **a.gc.**, s. 124-132.

[30] Cebesoy, **a.g.e.**, s. 456.

[31] **Türk İstiklal Harbi – Güney Cephesi**, C. IV, s. 18–19.

gizli antlaşma doğrultusunda işgal hazırlıklarına başlayan Fransa, özellikle Kilikya adı ile anılan Çukurova'yı sömürge haline getirmek için ilk olarak Adana, Mersin ve Osmaniye'yi işgal etmiştir. Bu işgal esnasında, bölgede yaşayan Ermenilerle işbirliği yapan Fransızlar, Ermenilerden oluşan bir jandarma taburu oluşturmuşlar ve bu unsurun bölgedeki saldırılarına göz yummuşlardır. Bu yüzden, Adana ve civarındaki halk, sadece Fransızlara karşı değil, aynı zamanda Ermenilere karşı da tepki göstermiş ve örgütlenmişlerdir.[32]

Karaisalı'da milli kuvvetlerin kurulmasıyla başlayan bu süreçte, Kilikya Kuvâ-yi Milliye Komutanı Kemal Bey (General Kemal Doğan), yaklaşık 3300 kişiden kurulu bir birlikle direnişe önderlik etmiş ve Fransızlara ağır kayıplar verdirmiştir. Adana Cephesi, Kasım 1919'da Zamantı Irmağı sınır olmak üzere doğu ve batı olarak ikiye bölünmüş ve Tufan sanıyla Yüzbaşı Osman Nuri Doğu Kilikya; Sinan Tekelioğlu sanıyla Yüzbaşı Ali Ratip ise Batı Kilikya birliklerinin yönetimini üstlenmişlerdir.[33] Adana Cephesi'nde Kuvâ-yi Milliye güçleriyle Fransız işgal kuvvetleri arasında uzun süren çatışmalar 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşmasına kadar devam etmiştir.

6.3.2. Antep Cephesi

Kasım 1919'da Antep'e giren Fransızların, Ermenilerle birlikte saldırılara başlaması Anteplileri örgütlenmeye ve direnmeye zorlamıştır.[34] Özellikle Fransızların Ermenileri kullanarak Akyol Cami'ndeki Türk bayrağını indirmeleri ve kadınların çarşaflarına saldırmaları, Antep halkını mücadeleye sevk etmiştir. Antep'in bağımsızlığını korumak için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Antep Şubesinin açılması ve Üsteğmen Salih'in *Şahin* takma adıyla buraya gönderilerek Kuvayı Milliye Komutanlığı'na atanması bu tepkiyi örgütlü hale getirmiştir.

3 Şubat 1920 tarihinde başlayan mücadelenin ve direnişin lideri olan Şahin Bey, Mart 1920'de büyük bir saldırı başlatan Fransızlara karşı kahramanca savaşmış ve şehit düşmüştür. Şahin Bey'den sonra Antep Kuvayı Milliye Kuvvetleri Komutanlığı'na Kılıç Ali Bey ve Aslan Bey görevlendirilmiştir. Yaklaşık on ay kadar süren bu mücadelede esnasında Fransızlardan gelen teklifler üzerine kısa süreli ateşkes antlaşması yapılmış ise de, bu ateşkes yine Fransızlar tarafından bozulmuştur. Tekrar başlayan mücadele sonunda Antep halkı daha fazla direnememiş ve 9 Şubat 1921'de açlık ve cephanesizlik sonucu teslim olmak zorunda kalmıştır.[35]

Yerel direnişin sürdüğü sırada TBMM, 6 Şubat 1921'de çıkardığı bir yasa ile Antep'e *Gazi* unvanını vermiştir. Daha sonra 1921'de tüm yöre halkının katıldığı Antep savunması ile Fransızlar, Antep'ten çekilmek zorunda kalacaklardır.

---

[32] Çelik, **a.g.e**, s. 148–152.
[33] Cebesoy, **a.g.e.**, s. 456.
[34] Cebesoy, **a.g.e.**, s. 462.
[35] İsmail Özçelik, **Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921**, ATAM Yay., Ankara, 2005, s. 213-214.

6.3.3. Maraş Cephesi

Fransızlar, Adana'yı işgal ettikten sonra, doğuya doğru ilerleyerek 22 Şubat 1919'da Maraş'a girmişlerdir. Fransız işgalinin İngiliz işgalinden daha katı olması, Ermenilerle işbirliği yapılması ve bunların yaptığı zulümlere göz yumulması, bölgede Fransızlara karşı sert bir tepkinin doğmasına yol açmıştır.[36] Özellikle 31 Ekim 1919 günü, bir kadının peçesini yırtan ve iki kişiyi silahla yaralayan Ermenilere karşı, Uzunoluk Camisi İmamı Sütçü İmam'ın silahıyla ateş ederek Ermenilerden birini öldürmesi Maraşlı yurtseverleri harekete geçirmiştir. Bu olay, işgal kuvvetlerinin baskıyı daha da artırmasına neden olmakla birlikte Maraş'ta direnişin de sembolü olmuştur. Bunun yanı sıra 26 Kasım 1919'da Maraş Kalesi'ndeki Türk bayrağının indirilerek yerine Fransız bayrağının çekilmesi ve yine Sütçü İmam'ın *"kalesinde bayrağı dalgalanmayan ülkede cuma namazı kılınamaz"* gibi sözleri halkı Fransızlara karşı toplu isyana sevk etmiştir.

29 Kasım 1919'da Maraş'ta başlayan bu direniş Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasıyla örgütlü bir hale girmiştir. Böylece Aslan Bey, Kurtoğlu Salim Bey ve Kılıç Ali Bey yönetimindeki Maraş Kuvâyı Milliyesi, silahlı direniş hazırlıklarına başlamıştır. Bu arada Ocak 1920'de Maraş'taki asker sayılarını arttıran ve kentte kalabilmek için kuvvetlerini devamlı olarak takviye eden Fransızlar, halkın tahammül edemeyeceği çirkinliklere de başvurmaktan geri kalmamışlardır.

21 Ocak 1920'de başlayan 11 Şubat 1920 gecesine kadar aralıksız devam eden mücadele sonunda, Türk halkı elinde yeterince cephane olmamasına rağmen, modern silahlarla donatılmış Fransız birliklerine karşı kahramanca çarpışmış ve Fransızlar kenti boşaltmak zorunda kalmışlardır.[37] Bu başarılar karşısında TBMM, 1973 yılında Maraş'a *Kahraman* unvanını verecektir.

6.3.4. Urfa Cephesi

Güneyde Fransızlara karşı başarılı savaşların yapıldığı bir diğer kent de Urfa'dır. Ekim 1919'da İngilizlerden sonra Urfa'ya giren Fransızlar burada da Maraş'takine benzer uygulamalarda bulunmuşlardır.

Bu dönemde Urfa Jandarma Komutanlığı'na atanan Yüzbaşı Ali Saip (Ursavaş) Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı emirle 15 Ocak 1920'de Urfa'da Kuva-yi Milliye Teşkilatı'nı kurmuş ve bu teşkilata bağlı üç bin kişilik bir kuvvet oluşturmuştur.[38] Direniş konusunda bölge aşiretlerinin de desteğini alan Yüzbaşı Ali Saip (Ursavaş) Bey, 7 Şubat 1920'de şehirdeki Fransız komutana bir nota vererek 24 saat içinde Urfa'yı boşaltmasını istemiştir.

Fransız komutanın zaman kazanmaya yönelik cevabı ve devreye İngilizleri sokarak Osmanlı Hükümetine baskı yapmaya kalkışmaları üzerine 8–9 Şubat gecesi Fransızlara karşı taarruza geçen Milli kuvvetler, Fransızlara ağır kayıplar verdirmiştir. Yaklaşık iki ay süren çatışmalar sonrası Fransızlar, 11 Nisan 1920'de

---

[36] **Türk İstiklal Harbi – Güney Cephesi**, C. IV, s. 55–57.
[37] Özçelik, **a.g.e.**, s. 261-262.
[38] **Türk İstiklal Harbi – Güney Cephesi**, C. IV, s. 88–89.

Urfa'dan çekilmiştir. Gösterdiği bu büyük kahramanlığın sonucu olarak TBMM, 1984 yılında Urfa'ya *Şanlı* unvanını verecektir.

6.4. BATI CEPHESİ

Yeni Türk Devleti'nin dış politikasında, Batıyla olan ilişkiler önemli bir yer tutmuştur. Bu dönemde TBMM Hükümetinin Batı ile ilişkilerinde anahtar ülke Yunanistan'dır. Türklere Sevr'i kabul ettirmek için Yunan ordusuna güvenen İtilaf Devletleri'nin, bu politikasını boşa çıkarmak isteyen TBMM, Yunan ordusu ile mücadeleye ayrı bir önem vermiştir. Daha açık bir deyişle Türk-Yunan çatışması, özünde, Türklerin emperyalist ülkelere karşı vermiş olduğu mücadelenin en önemli sahnesini oluşturmuştur. Bu bağlamda, Türklerin, Yunan ordusunu Anadolu'dan çıkarması, sadece bölgesel bir gelişme değil, aynı zamanda emperyalizme karşı kazanılan bir zafer olarak görülmüştür.[39]

6.4.1. Birinci İnönü Muharebesi

Yunanlılar, Eskişehir ve Afyon'u ele geçirerek, Ankara'ya ulaşmak için 6 Ocak 1921'de ileri harekâta geçmişlerdir.[40] Bu dönemde Gümrü Antlaşması ile Doğu sınırlarının güvenliğini henüz sağlamış olan TBMM, birliklerini Batıya kaydırmıştır. Batı Cephesi Komutanlığı'na atanmış olan Albay İsmet (İnönü) Bey komutasındaki, 6000 kişilik Türk birliği, 20 bin kişilik Yunan Ordusunu Eskişehir'in batısında bugünkü *İnönü* bölgesinde durdurmuştur.[41] Türk ordusu böylece çok büyük bir zafere imza atmıştır. Bu arada aynı günlerde ayaklanmış olan Çerkez Ethem ve birliği Kuvayı Seyyare de etkisiz hale getirilmiştir.[42]

Kazanılan Birinci İnönü Savaşı ile (6-11 Ocak 1921), TBMM'nin içeride ve dışarıda saygınlığını arttırmıştır. Bu zafer, silâhaltına alınacak gençlerin sayısının çoğalmasına yol açmış ve Düzenli Orduya katılım artmıştır. Bu da, sonraki savaş için daha uygun bir ortam hazırlamıştır.

Düzenli Ordunun Batı Cephesi'ndeki ilk zaferi sonucunda, Batılı devletler arasında fikir ayrılıkları da iyice belirginleşmiştir. Yunan ordusunun, Türkleri mağlup ederek, Sevr'i kabul ettirebileceği konusunda, Fransa ve İtalya'da tereddütler oluşmuş ve özellikle İtalya'nın girişimleri ile TBMM Londra'da toplanacak olan konferansa davet edilmiştir. İnönü Zaferi, Türk-Sovyet ilişkilerine de yansımıştır. Taraflar arasında Moskova'da sürdürülen görüşmeler, 16 Mart 1921'de antlaşmanın imzalanması ile sonuçlanacaktır.[43]

---

[39] Özalp, **a.g.e.**, s. 171.

[40] Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 310.

[41] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923),** C. IV, Kısım I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1984, s. 426–428.

[42] Özalp, **a.g.e.**, s. 172.

[43] **Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919–1921),** C. III, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 255–256.

6.4.2. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

TBMM, cephelerde savaşlar sürerken, bir yandan yasallığına katkı sağlayacak olan hukuki düzenlemelerle de meşgul olmuştur. 18 Eylül 1920'de yayınlanan Halkçılık Programı bu bağlamda atılan en önemli adımlardan biri olmuştur. Üç bölüm ve 31 maddeden oluşan Halkçılık programında, TBMM'nin ulusal sınırlar içinde bağımsız yaşamayı ve Saltanat ve Hilafet makamını kurtarmayı amaçladığı vurgulanmıştır. Daha da önemlisi halkın emperyalizmin ve kapitalizmin baskı ve zulmünden kurtarılarak, yönetimin ve egemenliğin tek sahibi yapılacağından söz edilmiştir. 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bu belge üzerine inşa edilmiştir.[44]

23 madde ve bir de ek maddeden (madde-i münferide) oluşan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun önemli hükümleri şunlardır:[45]

- Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur. Yönetim usulü halkın kendi mukadderatını bizzat ve bil-fiil idare etmesi esasına dayanır.
- Yürütme gücü ve yasama yetkisi, ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve toplanır.
- Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi'nce yönetilir ve hükümeti *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti* adını alır.
- Büyük Millet Meclisi, iller halkınca seçilen üyelerden kurulur.
- Büyük Millet Meclisinin seçimi iki yılda bir yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıldır, bunlar yeniden seçilebilirler. Eski meclisin görevi, yeni meclis toplanıncaya kadar sürer. Yeni bir seçim yapılmayacağı anlaşılırsa, toplantı dönemi yalnız bir yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyelerinin her biri, kendini seçen ilin ayrıca vekili olmayıp bütün ulusun vekilidir.
- Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu, Kasım başında çağrısız toplanır.
- Din buyruklarının (Ahkâm-ı Şer'iyyenin) yerine getirilmesi; bütün yasaların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barış yapılması ve savaş kararı verilmesi gibi temel haklar, Büyük Millet Meclisi'nindir. Yasalar ve tüzükler düzenlenirken, halkın işine en uygun ve zamanın gereklerine en elverişli din ve hukuk hükümleriyle töreler ve önceki işlemler temel olarak alınır. Bakanlar Kurulu'nun görev ve sorumluluğu özel yasayla belirtilir.
- Büyük Millet Meclisi, çeşitli bakanlıklarını özel yasasına göre seçtiği bakanlar aracılığıyla yönetir. Meclis, yürütme işleri için bakanlara yönerge verir ve gerektiğin de bunları değiştirir.
- Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nca seçilen başkan, bir seçim dönemi süresince Büyük Millet Meclisi Başkanı'dır. Bu kimlikle, Meclis adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Bakanlar

---

[44] Ergün Özbudun, **1921 Anayasası**, AÜSBF Yay., Ankara, 1992, s. 5.

[45] Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, 2. B., AÜSBF Yay., Ankara, 1968, s. 161. 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun maddeleri için bkz., **Sicil-i Kavanin**, C. I, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 39.

Kurulu Üyeleri, içlerinden birini kendilerine Başkan seçerler. Ancak Büyük Millet Meclisi Başkanı, Bakanlar Kurulunun da doğal başkanıdır.

6.4.3. Londra Konferansı

Birinci İnönü Savaşı'nın kazanılması TBMM gerçeğini İngilizlere de kabul ettirmiştir. Musul-Kerkük yöresinde yerli halkın direnişiyle karşılaşan İngilizler, işgal ettikleri Revandiz'de çıkan ayaklanma üzerine burayı terk etmişlerdir. Bu arada özellikle Yunanlıların Türkler karşısında yenilmesi ve bu yeni durumu değerlendirmek amacıyla İtilaf Devletleri, İstanbul, Ankara ve Atina'dan gönderilecek delegelerin katılmasıyla, 21 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans düzenlemeye karar vermişlerdir.[46]

Konferansa, Türk ulusu adına sadece Osmanlı Hükümeti çağrılmıştır. TBMM bu duruma itiraz edince İtalya, TBMM'nin de katılmasını istemiş ve böylece bir ulusu temsilen iki hükümet, konferansa davet edilmiştir.[47]

21 Şubat – 12 Mart 1921 tarihleri arasında toplanan Londra Konferansı'nda Osmanlı Hükümetini Tevfik Paşa, TBMM'yi ise, Bekir Sami Bey temsil etmiştir. İtilaf Devletleri, bu tutumlarıyla iki hükümet arasındaki görüş ayrılığından yararlanmayı amaçlamışlardır.[48] Bekir Sami Bey, Türk devletinin amaçlarını ve barışın koşullarını açıklayarak Misak-ı Milliyi tanıtma imkânı bulmuştur. Fakat İtilaf Devletlerinin Sevr Antlaşması'nda küçük değişiklikler yaparak kabul ettirmeyi amaçlamaları ve Misak-ı Milli'yi dikkate almamaları yüzünden, konferans olumsuz görüşme ve tartışmalardan sonra kapanmıştır.[49]

Konferansta, TBMM Hükümetini temsil eden Bekir Sami Bey, İtilaf Devletleri cephesini bölmek ve Ankara'ya bir şeyler yaparak dönebilmek düşüncesiyle ikili gizli antlaşmalar yapmayı uygun görmüştür. Bekir Sami Bey, Londra Konferansı devam ederken İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri ile ayrı ayrı görüşerek 11–12 Mart 1921 tarihleri arasında çeşitli antlaşmalar imzalamıştır.[50]

İngilizlerle, esirlerin değiştirilmesi konusunda yapılan gizli antlaşmaya göre, Türkler, ellerinde bulunan İngilizleri serbest bırakacak, buna karşılık İngilizler Ermenilere ve İngiliz esirlerine zulüm ve suiistimal etmemiş olan Türk esirlerini iade edeceklerdi. Fransa ile yapılan antlaşma gereğince Güney Cephesinde çatışmaya son verilecek, bu bölgedeki Türk kuvvetleri silahtan arındırılacak, buna karşılık bu bölgede Fransızlara bazı idari yetkiler tanınacak, Diyarbakır ve Sivas şehirlerinin iktisadi kalkınması için Fransız sermayesinden yararlanıp Fransızlara bu yöredeki iktisadi ayrıcalıklar verilecekti. Buna karşılık Sevr'de belirtilen sınırlar üzerinde Türkiye lehine bazı değişiklikler yapılacaktı. İtalya ile yapılan antlaşma

---

[46] Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 117–118.

[47] Özalp, **a.g.e.**, s. 173.

[48] Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, 2. B., TTK Yay., Ankara, 1988, s. 199-200.

[49] **Türk İstiklal Harbi-Batı Cephesi: Birinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920–15 Nisan 1921)**, C. II, Kısım III, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 254–265.

[50] Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 132-135.

ile de İtalya, İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini konferansta savunacaktı. Buna karşılık İtalya'ya İzmir dışında, Batı ve Güney Anadolu şehirlerinde iktisadi ayrıcalıklar verilecekti.[51]

Bu antlaşmaların TBMM Hükümetinin onayını almadan imzalanması, Türkiye'nin çıkarlarına ters düşmesi ve Misak-ı Milli'ye aykırı olması nedeniyle Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal Paşa ve Meclis tarafından sert şekilde eleştirilmiştir. Antlaşmalar Meclis tarafından onaylanmamış, Mustafa Kemal Paşa da Bekir Sami Bey'den Dışişleri Bakanlığı'ndan çekilmesini istemiştir. Yerine, o sırada Moskova'da bulunan ve Moskova Antlaşması'nı imzalayan Yusuf Kemal Bey geçmiştir.[52]

Londra Konferansı her şeye rağmen çok önemli siyasal sonuçlar doğurmuştur. TBMM Hükümeti için siyasal bir başarı olan bu konferansla, yeni Türk Devleti'nin varlığı hukuksal anlamda Batılı devletler tarafından kabul edilmiştir. TBMM, Misak-ı Milliyi dünya kamuoyuna tanıtma imkânı bulmuş ve barış görüşmelerine katılarak Türk tarafının saldırgan olduğu iddiasını çürütmüştür. Türk tarafına Sevr'i kabul ettiremeyen İtilaf Devletleri, Yunanistan'ı tekrar destekleyerek saldırmasını sağlamışlardır. Bu da İkinci İnönü Savaşı'na neden olmuştur.[53]

6.4.4. İstiklâl Marşı'nın Kabulü

Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı), İstiklâl Savaşı'nın anlamını belirtecek ve yeni devletin bağımsızlığının sembolü olacak milli bir marş için, 1921 yılı başında bir yarışma açmış ve 500 Türk lirası mükâfat koymuştur. Yarışmaya 724 şiir katılmış, fakat Mehmet Akif Ersoy, ödüllü olduğu için bu yarışmaya katılmamıştır.

Ancak daha sonra, Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in isteğiyle Mehmet Akif (Ersoy) Bey'e yazdırılan *İstiklâl Marşı*, 12 Mart 1921'de Meclis'te coşkun gösterilerle milli marş olarak kabul edilmiştir. İstiklâl Marşı'nın günümüzdeki bestesi, 1930 yılında Cumhurbaşkanlığı Orkestrası Şefi Zeki Üngör tarafından yapılacaktır.

6.4.5. Sovyet Rusya ile İlişkiler ve Moskova Antlaşması

Hatırlanacağı gibi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, 1917 yılında Rusya'da çarlık rejimi yıkılmış, yerine Sovyet yönetimi kurulmuştu. Hemen savaştan çekilen ve Çarlık Rusyası'nın politikalarından farklı uygulamalara yönelen Bolşevikler de, Türkler gibi, İtilaf Devletleri tarafından tehdit edilmişlerdi. Sosyalizmin yayılmasını istemeyen Batılı kapitalist ülkeler, Sovyet Rusya sınırları içindeki Çarlık yanlılarını desteklemişler, ayaklanmaları kışkırtmışlardır.[54]

---

[51] Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 135-140.

[52] Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1986, s. 469.

[53] **Türk İstiklal Harbi-Batı Cephesi: Birinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920–15 Nisan 1921)**, C. II, Kısım III, s. 256.

[54] Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 37.

Bu nedenle Anadolu'nun parçalanması, Boğazların her devlete açılması ve kısacası Sevr Antlaşması'nın uygulanması, Türkler kadar, Sovyet Rusya'yı da rahatsız etmiştir. Bu nedenle de Anadolu hareketi ile iyi geçinmek yoluna gitmişler ve anlaşma zemini aramışlardır. Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde başlayan iyi ilişkiler, TBMM'nin açılmasından sonra daha da gelişmiş ve sonuçta 16 Mart 1921'de Moskova'da bir Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır.[55] Bu antlaşmanın imzalanmasında, 8 Kasım 1920'de Moskova Büyükelçiliğine atanmış olan Ali Fuat Paşa'nın çalışmaları ile Türk ordusunun 11 Ocak 1921'de İnönü önlerinde Yunan ordusunu durdurmasının (Birinci İnönü Zaferi) büyük rolü olmuştur.[56]

TBMM adına Ali Fuat Paşa, Yusuf Kemal Bey ve Dr. Rıza Nur Bey tarafından imzalanan bu antlaşmanın önemli hükümleri şunlardır:[57]

- İki taraftan birinin tanımadığı devletlerarası bir senedi, diğeri de kabul etmeyecektir. Sovyetler Rusya, Misak-ı Milli'yi tanıyacaktır.
- Sovyetler, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ermenistan ve Gürcistan arasında imzalanmış antlaşmalara göre tespit edilmiş olan hududu, Batum'un Gürcistan'a geri verilmesi şartıyla kabul edecektir. Ancak Türkiye Batum limanını serbestçe kullanabilecek ve bölge halkına geniş bir özerklik geri verilecektir.
- Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasında imzalanmış olan antlaşmalar geçersiz olacaktır.
- Sovyetler, kapitülasyonların kaldırılmış olmasını kabul edecekler, iki devlet, aralarındaki ilişkileri sıklaştıracak iktisadi, mali vesâir anlaşma yapılacaktır.
- Rusya elinde bulunan bütün esirleri üç ay içinde iade edecektir.

Sovyet Rusya ile yapılan bu antlaşma, TBMM Hükümeti açısından diplomatik bir zaferdir. Bu antlaşma ile ilk defa bir büyük devlet, TBMM ve onun kurduğu düzeni tanımıştır. Doğu cephesi güvenlik altına alınmıştır. Türkiye, Sovyetlerin İtilaf Devletlerine karşı politik desteğini, ayrıca silah, cephane ve araç vs. çeşitli yardımlarını sağlamıştır.[58]

Bu arada, Moskova Antlaşması'ndan hemen önce, Afganistan'ın Moskova Büyükelçisi Mehmet Veli Han ile görüşmeler olumlu sonuçlanmış ve TBMM ile Afganistan arasında 1 Mart 1921'de ise bir dostluk antlaşması imzalanmıştır.[59]

---

[55] Bilal N. Şimşir, **Ermeni Meselesi 1774-2005, Tarihsel Kökenleri**, 3. B., Bilgi Yay., Ankara, 2006, s. 184.

[56] Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, s. 28.

[57] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetiyle İlgili Başlıca Siyasi Anlaşmaları**, Ankara, 1965, s. 5–6.

[58] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine**, 2. Kitap, Bilgi Yay., Ankara, 1992, s. 221–222.

[59] Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 58.

6.4.6. İkinci İnönü Muharebesi

Londra Konferansı'ndaki barış önerilerinin TBMM Hükümeti tarafından kabul edilmemesi üzerine, İngiltere Yunan ordusundan yeni bir saldırı için hazırlık yapmasını istemiştir. Yunan ordusu, Eskişehir ve Kütahya'yı alarak, demiryolu ulaşımını ele geçirmek ve Ankara'ya ulaşarak TBMM'ye Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmek için 23 Marttan itibaren Kuzey'den Eskişehir, Güney'den ise Afyon üzerinden saldırıya geçmiştir.[60] Yunan ordusu bir kez daha İnönü önlerinde Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa komutasındaki Türk ordusu tarafından 31 Mart 1921'de durdurulmuştur.[61]

15 bin kişilik Türk birliğinin, yaklaşık 40 bin kişilik Yunan kuvvetine karşı kazanmış olduğu bu zafer, TBMM'nin inancı ve moralini yükseltmiştir. Bu zafer sonucunda İtalyanlar çekilme hazırlıklarına başlarken, Fransızlardan da görüşme talebi gelmiştir.[62]

Bu zaferden sonra Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya şu tarihi telgrafı çekmiştir: *"Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz."*[63]

İkinci İnönü Savaşı'nın kazanılmasından sonra Yunanlılar iki kol üzerinden çekilmeye başlamışlardı. Kuzeyden çekilen Yunanlılar İnegöl'e girmiş ve Aslıhanlar ve Dumlupınar'da yapılan muharebeler, başlangıçta Türk kuvvetleri ile Yunan kuvvetleri arasında oyalama taktiğinden ileriye gidememiş, askeri alandaki üstünlük Yunanlılarda kalmıştır.[64] Fakat 8 Nisan 1921'de Aslıhanlarda Yunan ordusu tekrar ağır bir bozguna uğratılmıştır. Bu savaşla İkinci İnönü Zaferi tamamlanmıştır.[65]

6.4.7. Kütahya ve Eskişehir Savaşları

Aslıhanlar Savaşı'nda Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas'ın göndermiş olduğu istihbarat raporunu değerlendiren Yunan Genelkurmayı, Türk ordusunun henüz taarruz yeteneğine erişemediği kanısına varmıştır. Bu raporlar doğrultusunda İngilizlerin destek ve teşvikleriyle 10 Temmuz 1921'de genel bir taarruza kalkışan Yunanlılar, Kütahya ve Eskişehir Muharebeleriyle Eskişehir, Kütahya ve Afyon gibi büyük stratejik önemi bulunan şehirleri de ellerine geçirmişlerdir.[66]

---

60 Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 314.

61 **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923),** C. IV, Kısım I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1984, s. 442.

62 Özalp, **a.g.e.**, s. 174-175.

63 **Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler,** Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1968, s. 559.

64 **Türk İstiklal Harbi-Batı Cephesi: Birinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920–15 Nisan 1921),** C. II, Kısım III, s. 254–265.

65 Özalp, **a.g.e.**, s. 175.

66 **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923),** C. IV, Kısım I, s. 454.

Hatta bir ara Yunan kuvvetleri, Sakarya Nehri'ni geçerek Polatlı-Ankara yakınlarına kadar gelmiştir.[67]

Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Türk Ordusu, daha fazla kayıp vermemek için 24 Temmuzda Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiştir.[68] Yunan Genelkurmayı planının sonunu getirememiş ve bu siyasi durum, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın en kritik günlerinin yaşanmasına yol açmıştır.[69]

Bu yenilgi kamuoyunu üzüntüye boğmuş ve beliren tehlike karşısında başkentin Kayseri'ye taşınması önerilmiştir. TBMM'de yaşanan sert tartışmalar sırasında, yenilgiden Mustafa Kemal Paşa sorumlu tutulmuş ve TBMM'de ilk defa birlikte hareket eden bir muhalefet grubu ortaya çıkmıştır. Muhalifler, "*Ordu nereye gidiyor, bu hareketin elbette bir sorumlusu vardır, O neredediri?*" diyerek Mustafa Kemal'i şiddetle eleştirmişlerdir. Bütün bu olumsuzluklar karşısında Meclis, 5 Ağustos 1921 tarihinde *Başkomutanlık Yasası*'nı çıkartarak, sahip olduğu askeri yetkileri Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süreyle devretmiştir. Bu kanunda, "*Başkomutan, ordunun maddi ve manevi gücünü büyük ölçüde artırmak, yönetimi bir kat daha sağlamlaştırmak için TBMM'nin bununla ilgili yetkisini Meclis adına fiili olarak kullanabilir*" şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir.[70]

Üç ay süre ile Başkomutan olan ve Meclis'in askeri yetkilerini bünyesinde toplayan Mustafa Kemal Paşa, tek başına hareket etme, çabuk karar verme ve uygulama imkânı bulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bu yetkiye dayanarak 7–8 Ağustos 1921'de Tekâlif-i Milliye Emirleri'ni (Ulusal Yükümlülükler) yayınlamıştır.[71] Bununla halk maddi ve manevi bütün kaynaklarıyla Kurtuluş Savaşı'na katılmaya çağırılmıştır. Amaç, Türk Ordusu'nun ihtiyaçlarını karşılamaktı. Bu arada Sovyet yardımı ile ordu kısmen modernize edilmiş ve savaş için hazırlıklar başlatılmıştır.

Tekâlif-i Milliye Emirleri ile halktan, elindeki yiyecek, giyecek, motorlu taşıt, ateşli silah ve hayvanlarının belli bir kısmını, bedeli sonradan ödenmek şartıyla orduya vermesi istenmiştir. Yine teknik elemanların da ordu hizmetine alınması kararlaştırılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutan olması ve Tekâlif-i Milliye Emirlerinin uygulanması ile Türk ordusu yeni bir Yunan saldırısına hazırlıklı hale getirilmiştir. Yine aynı dönemde seferberlik ilan edilmiş ve asker kaçaklarının üzerine de gidilmiştir.

---

67 **Türk İstiklal Harbi-Batı Cephesi: Birinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920–15 Nisan 1921)**, C. II, Kısım III, s. 580.

68 Özalp, **a.g.e.**, s. 184, 192-193.

69 **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921–25 Temmuz 1921)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s. 489–490.

70 Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 342, 363-368; Özalp, **a.g.e.**, s. 189.

71 Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 368-402.

6.4.8. Sakarya Meydan Muharebesi

Türk Ordusunun direnişinin kırıldığını ve kaynaklarının tükendiğini zanneden Yunanlılar, ileri harekâta başlamış ve 23 Ağustos'an 13 Eylüle kadar, devam eden bir çarpışma dönemi yaşanmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi olarak bilinen bu kritik günlerde, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, "*Hatt-ı müdafaa yoktur. Sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça bırakılamaz*" diyerek, düşmanın bulunduğu bütün cepheyi, savaş alanı olarak ilan etmiştir.

40 bin kişilik Türk askerine karşın, 88 bin Yunan askeri ile yapılan Sakarya Meydan Muharebesi, Türk tarihine eşine pek az rastlanan büyük bir zafer olarak geçmiştir.[72]

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın askeri ve siyasi iradesiyle kazanılan bu zafer sonunda, TBMM kendisini 19 Eylül 1921'de *Gazi* unvanı ve *Mareşal* rütbesi ile ödüllendirmiştir. Bu zaferle ulusun orduya ve Mustafa Kemal Paşa'ya güveni artmış ve bu tarihe kadar padişah ve İstanbul Hükümetinin etkisiyle oluşan ayaklanmalar ve asker kaçağı olayları durdurulmuştur. Askeri alanda kazanılan Sakarya Zaferi, siyasal başarılara da yenilerini eklemiştir.[73]

Sakarya zaferi sonunda Yunan ordusunun saldırı gücü kırılmış ve Türk ordusunun taarruzu için uygun bir ortam doğmuştur. Bu zafer, 1683 II. Viyana yenilgisinden beri devam eden geri çekilmenin sona ermesi olarak da algılanmış ve içte olduğu kadar dışta da önemli sonuçlar doğurmuştur.[74] İtalyanlar Anadolu'da işgal ettikleri yerleri boşaltmışlardır. ABD, Türkiye'deki Ermeni iddialarını desteklemekten vazgeçmiş ve Misak-ı Milli'yi tanımıştır. 13 Ekim 1921 tarihinde SSCB ile (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan adına) *Kars Antlaşması* imzalanmıştır.[75] Bu antlaşma ile Türk-Sovyet sınırı son ve kesin şeklini almıştır. İngilizler ise ellerindeki Türk esirleri serbest bırakmışlardır. Bu arada 2 Ocak 1922'de de Ukrayna ile *Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması* imzalanacaktır.

Sakarya Zaferinin en önemli siyasal sonucu belki de Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması olmuştur. 20 Ekim 1921'deki bu antlaşmayı TBMM adına Yusuf Kemal Bey, Fransa adına ise Franklin Bouillon imzalamıştır.

Ankara Antlaşması'nın (İtilafnâmesi'nin) hükümleri şunlardır:[76]

- Her iki taraf bu antlaşmanın imzalanmasından sonra savaşa son vereceklerdir.
- Türk ve Fransız tutuklu ve savaş esirleri serbest bırakılacaktır.
- Antlaşmanın imzalanmasını izleyen iki ay içinde sözü geçen hattın güneyine Fransız kuvvetleri ve kuzeyine Türk kuvvetleri çekilecektir. Boşaltma ve işgal, her iki tarafça atanacak bir komisyonca saptanacak yöntemlerle gerçekleşecektir.

---

72 Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 413.

73 Turan, **a.g.e.**, s. 251.

74 Özalp, **a.g.e.**, s. 215–216; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923)**, C. IV, Kısım I, s. 480.

75 Sonyel, **a.g.e.**, C. II, s. 182.

76 Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, s. 48–49.

- Her iki taraf da boşaltılan bölgelerde tam bir genel af uygulayacaklardır.
- İskenderun ve Antakya Bölgesi için Fransa özel bir yönetim rejimi kuracak, buradaki Türk halkına kültürlerini geliştirmek için her tür kolaylık gösterilecek, Türkçe resmi dil olarak kalacaktır.
- Sınır, İskenderun körfezi üzerinden Payas'ın güneyinden, Meydan-ı Ekber'e doğru gidecek, oradan Suriye'ye, Karnaba ve Kilis Türkiye'ye bırakılarak, Çobanbey İstasyonunda demiryoluna katılacaktır. Bundan sonra Bağdat demiryolunu izleyecek, demiryolu Nusaybin'e kadar Türk topraklarında kalacaktır. Nusaybin ile Cezine-i İbn Ömer arasındaki eski yol Türklerde kalarak, Dicle'ye varacaktır. Bu antlaşmanın imzalanmasını izleyen bir ay içinde her iki taraf temsilcilerinin oluşturduğu bir komisyon bu hattı saptayacaktır.
- Osmanlı Hanedanı kurucusu Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah'ın Türk mezarı adı ile anılan mezarın bulunduğu Caber kalesi Türk bayrağı altında, Türk koruyucuları gözetiminde, Türk mülkü olarak kalacaktır.

Bu antlaşma ile Birinci Dünya Savaşı öncesi kurulmuş bulunan İtilaf bloğu parçalanmıştır. Fransa'nın, Türkiye'yi ve Misak-ı Milliyi resmen tanıması, İngiltere'nin Doğu Akdeniz politikasını desteklemekten vazgeçtiğini göstermesi açısından önemlidir. Yine Fransız desteğini yitiren Ermenilerin de Kilikya üzerindeki hayalleri sona ermiştir.[77]

Bu antlaşmanın siyasi yararlarının yanı sıra askeri bakımından da yararları son derece önemlidir. Türkiye Güney Cephesini güvenceye almış ve buradaki askerlerini de Batı cephesine kaydırmıştır. Ayrıca bu antlaşmanın, dünyadaki sömürge halklarının üzerinde de tesiri olmuş, Türk Zaferiyle Avrupa Devletlerinin Türkiye karşısında yenilgileri, sömürge halklarına umut vermiştir.

6.4.9. Büyük Taarruz – Başkomutanlık Meydan Muharebesi ve Sonuçlar

Sakarya Zaferi'nden sonra TBMM içinde ve dışında herkes Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın çevresinde birleşmiştir. Meclis'te Yunanlılara karşı düzenlenecek saldırının zamanı konusunda iki görüş belirmiştir. Bazı kişiler hemen saldırılması görüşünü savunurken, Mustafa Kemal Paşa uzun bir hazırlık evresi sonrasında taarruza geçilmesini uygun görmekteydi. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa'nın dediği olmuş ve hazırlıklara girişilmiştir.[78]

Mustafa Kemal Paşa bu hazırlıkları, 6 Mart 1922'de TBMM'de, zamana ihtiyaç olduğunu belirterek şu sözlerle açıklamıştır:[79] *"Ordumuzun kararı taarruzdur. Fakat bu taarruzu tehir ediyoruz. Sebebi, hazırlığımızı tamamen bitirebilmemiz için biraz zaman lazımdır. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirlerle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten daha çok fenadır."*

---

[77] Akyüz, **a.g.e.**, s. 207-208.

[78] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923),** C. IV, Kısım I, s. 481--482.

[79] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. III, (6 Mart 1922–27 Şubat 1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, s. 3.

Taarruz için gizli gizli hazırlıklar yapıldığı ve ordunun güneye doğru aktarıldığı günlerde, Ankara'daki siyasi mücadele de devam etmekteydi. 5 Mayıs 1922 günü Gazi'nin hastalık nedeniyle Meclis'te bulunmamasından yararlanan karşıt grup, Başkomutanlık Kanunu'nun süresini uzatmamışlarsa da, 6 Mayıs günü Meclis'te bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, yeniden oylama istemiş ve Başkomutanlık süresini 3 ay daha uzatılmasını sağlamıştır. 22 Temmuz 1922 yılında ise Başkomutanlık görevi yetkilerinin süresiz uzatılacaktır.[80]

Mustafa Kemal Paşa, taarruz hazırlıklarını hızlı ve gizlilik içinde sürdürmüştür.[81] 6 Ağustos 1922'de orduya taarruz için hazırlanma buyruğu gizli olarak verilmiş ve 20 Ağustosta Akşehir'de komutanlarla gizli olarak yapılan toplantıda, 26 Ağustos taarruz günü olarak kararlaştırılmıştır.[82]

26 Ağustos 1922 sabahında hazırlanan saldırı planı uygulamaya konulmuştur. Büyük Taarruz'da Türk Ordusu'nun gücü, 8658 subay, 199283 er (Toplam 207000), 100352 tüfek, 2025 hafif ve 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 5282 kılıç ve 10 uçak; Yunan Ordusu, 6564 subay, 218452 er, (Toplam 225.000), 90000 tüfek, 3139 hafif ve 1280 ağır makineli tüfek, 418 top, 1300 kılıç ve 50 uçaktan ibaretti.[83]

26-30 Ağustos arasında gerçekleşen bu taarruzla Yunanlılar ağır bir şekilde yenilerek teslim olmuşlardır. Kurtulan Yunan kuvvetleri ise panik halinde İzmir'e doğru kaçmaya başlamışlardır.[84]

30 Ağustosta Dumlupınar'da düşman kuvvetlerinin imhası ile sonuçlanan bu meydan muharebesine İsmet Paşa, 31 Ağustosta *Başkumandan Meydan Muharebesi* adını vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın *"Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir İleri"* emriyle, düşmanın takip edilmesini ve tamamen yok edilmesini istemiştir. Ağustos'ta başlayan bu takip harekâtı sonucunda 9 Eylülde İzmir, 11 Eylülde ise Bursa kurtarılmıştır.[85]

---

80 Özalp, **a.g.e.**, s. 229–231.

81 Özalp, **a.g.e.**, s. 234.

82 **Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz, Batı Cephesi**, C. II, Kısım VI, II. Kitap, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 24-25.

83 **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923)**, s. 482–484.

84 Turan, **a.g.e.**, s. 267-269.

85 Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 518.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914–1918, Cilt I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

AYBARS, Ergün; **İstiklal Mahkemeleri,** Cilt I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988.

_____; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1986.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; **Trakya'da Milli Mücadele,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1955.

_____; **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikâtı,** Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

CEBESOY, Ali Fuat; **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

ÇELİK, Kemal; **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918–1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

GÜNEŞ, İhsan; **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923),** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

ÖZALP, Kâzım; **Milli Mücadele 1919-1922**, Cilt 1, 4. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

ÖZBUDUN, Ergun; **1921 Anayasası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992.

ÖZÇELİK, İsmail; **Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919–1921**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

Sicil-i Kavanin, Cilt 1, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926.

SOFUOĞLU, Adnan; **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

SONYEL, Salahi R.; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I – Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

_____; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II-Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

SOYSAL, İsmail; **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920–1945)**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.

_____; **Türkiye'nin Dış Münasebetiyle İlgili Başlıca Siyasi Anlaşmaları,** Ankara, 1965.

SOYSAL, Mümtaz; **Anayasaya Giriş,** 2. Basım, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.

ŞİMŞİR, Bilal N.; **Ermeni Meselesi 1774-2005, Tarihsel Kökenleri**, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine,** 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikâtı, 3. Basım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1968.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Cilt II, Kısım I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1965.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi-Birinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920–15 Nisan 1921), Cilt II, Kısım III, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi-Büyük Taarruz, (1-31 Ağustos 1922), Cilt II, Kısım VI, 2. Kitap, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi-Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1974.

Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919–1921), Cilt III, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, Cilt IV, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923), Cilt IV, Kısım I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

YEDİNCİ BÖLÜM

Mudanya Mütakeresi'nden Lozan Barış Antlaşması'na

Prof. Dr.Temuçin F. ERTAN

7.1. MUDANYA MÜTAREKESİ

7.1.1. Çanakkale Olayı

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ve 30 Ağustostaki Başkumandanlık Meydan Muharebesi sonunda Yunan Ordusu bozguna uğramış ve işgal ettiği yerleri terk etmeye başlamıştı. 1 Eylülde Uşak, 9 Eylülde İzmir ve 11 Eylülde Bursa kurtarılmış ve bu arada Yunan Ordularına komutan olarak atanan General Trikopis de esir edilmişti.

Eylül 1922'nin ortalarına gelindiğinde türn Batı Anadolu Yunan işgalinden kurtarılmış ve sıra hala Yunan ordusunun kontrolünde bulunan Doğu Trakya'nın ve İtilaf Devletlerinin denetimindeki İstanbul ve Boğazların kurtarılmasına gelmişti. TBMM'ye bağlı birlikler bu amaçla Çanakkale'ye doğru ilerlemeye başlamışlardır. Türk ordusunun ilerlemesi karşısında İngilizler bir yandan Çanakkale Boğazı'ndaki kuvvetlerini artırırken, diğer yandan da müttefiklerinden ve dominyonlarından herhangi bir çatışma durumunda yardım talep etmişlerdir. Ancak dominyonlardan sadece Yeni Zelanda bu yardım çağrısına olumlu cevap verirken, Avrupa'daki müttefikleri olan Fransa ve İtalya, kesin olarak yardım göndermeyeceklerini açıklamışlardır.[1]

Mütareke görüşmelerinin nerede ve ne zaman yapılacağının yoğun olarak tartışıldığı günlerde Türk birlikleri tarafsız bölgeye girmişler ve Çanakkale yakınlarındaki Erenköy'ü işgal etmişledir. Türk-İngiliz kuvvetlerinin karşı karşıya geldikleri bu dönemde, İngiliz General Harrington, Londra'dan aldığı talimata rağmen askerlerine ateş emri vermemiş ve Türk birlikleri Çanakkale'ye saldırmadıkça herhangi bir çatışmaya girilmemesini istemiştir. Aynı günlerde İzmir'de Fransız Franklin Boullin ile bir görüşme yapan Mustafa Kemal Paşa da askeri harekâtın durdurulmasını kabul etmiştir.

---

[1] Çanakkale Olayı hakkında geniş bilgi için bkz. David Walder, **Çanakkale Olayı**, (Çev. M. Ali Kayabal), Milliyet Yay., İstanbul, 1970.

7.1.2. Görüşmeler ve Mütareke'nin İmzalanması

Çanakkale önlerindeki gergin bekleyiş ateşkes görüşmelerinin başlamasıyla kısmen de olsa yerini bir yumuşamaya bırakmıştır. Ateşkes görüşmeleri 3 Ekim 1922'de Mudanya'da başlamıştır.

Mudanya'daki mütareke görüşmelerinde TBMM Hükümeti, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından temsil edilirken, Fevzi Paşa ve Refet Paşa da görüşmeler boyunca Mudanya'da kalmışlardır. İngiltere General Harrington, Fransa General Charpy ve İtalya da General Monbelli tarafından temsil edilmişlerdir. Görüşmelerle doğrudan ilgili durumda bulunan Yunanistan ise General Mazakaris ile Albay Sariyanis'i görevlendirmesine karşın, Yunan delegeler görüşmelere doğrudan doğruya katılmamışlar ve gelişmeleri bir gemiden izlemekle yetinmişlerdir.[2]

Zaman zaman gergin anların yaşandığı, hatta görüşmelerin kesilmesi tehlikesinin belirdiği ve Türk Ordusunun yeniden harekât hazırlıklarına giriştiği ateşkes görüşmeleri, 11 Ekimde uzlaşmayla sonuçlanmış ve taraflar ortaya çıkan metne imzalarını atmışlardır.

14 maddeden oluşan Mudanya Mütarekesi'nin önemli koşulları şunlardır:[3]

- Mütareke imzalandıktan üç gün sonra, 14/15 Ekim gecesi yürürlüğe girecektir.
- Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki silahlı çatışma sona erecektir.
- Yunanlılar Doğu Trakya'yı 15 gün içerisinde boşaltacaklar, bölge, İtilaf Devletleri aracılığıyla 30 gün içerisinde Türk yönetimine devredilecektir.
- Barış antlaşması imzalanıncaya kadar Türk ordusu Trakya'ya geçemeyecektir. Buna karşılık iç güvenlikle ilgili olarak sayısı 8000'i aşmayacak bir jandarma kuvveti gönderilebilecekti.
- Barış antlaşmasının imzalanmasına kadar Meriç'in sağ sahili ve Karaağaç İtilaf Devletlerinin işgali altında kalacak ve Türk kuvvetleri Çanakkale Boğazı ve İzmit'te belirlenen çizgiyi geçemeyeceklerdir.

Mütarekeyle Doğu Trakya savaş yapılmadan kurtarılmış Mondros Mütarekesi yok sayılmıştır. İngiltere'nin Doğu Akdeniz politikası iflas etmiş ve İngilizler Türk görüşünü kabul etmişlerdir. İngiltere'nin Yunan destekçisi Başbakanı Llyod George görevinden isitfa etmiş ve bu ülkede seçimlere gidilmiştir.

Fransa'dan sonra, İngiltere ve İtalya da yeni Türk devletinin varlığını resmen kabul etmişler, Osmanlı Devleti de bir anlamda tümüyle devre dışı kalmış ve hukuki varlığını yitirmiştir. Mütarekeyi kabul etmek istemeyen ve imzalamayan Yunan Hükümeti ise destek bulamamış ve sonuçta 14 Ekimde imzalamak zorunda kalmıştır. Bu arada TBMM, Doğu Trakya'nın teslim alınması ve orada Türk yönetiminin kurulmasıyla ilgili olarak Refet Paşa'yı görevlendirmiştir. Refet Paşa 19 Ekim 1922'de TBMM temsilcisi olarak İstanbul'a girmiş ve halkın büyük bir coşkusuyla karşılanmıştır.[4]

---

2 İsmet İnönü, **Hatıralar,** 2. Kitap, Bilgi Yay., İstanbul, 1987, s. 27.

3 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem I, C. XXIII, s. 350–352.

4 **Türk İstiklal Harbi,** C. II, Kısım VI, 4. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1969, s. 109.

Mudanya Mütarekesi Türkiye ve Yunanistan kadar İngiltere için de önemli sonuçlar doğurmuştur. Doğu Akdeniz politikası iflas eden İngiltere'de Başbakan David Lloyd George istifa etmek zorunda kalmış ve Yunan destekçisi bu devlet adamının politik yaşamı sona ermiştir.[5]

Mudanya Mütarekesiyle Türk-Yunan çatışmasının sona erdirilmesi ve Doğu Trakya'nın kurtarılması gibi gelişmeler Türk tarafının lehindeki sonuçlar olarak göze çarparken, İstanbul ve Boğazlarda Türk egemenliği tam anlamıyla kurulamamıştır. Gerek Boğazlar üzerinde denetimin sağlanamamış olması gerekse Trakya'ya ordu geçirilememesi, kısa bir süre sonra başlayacak olan barış konferansında Türk Hükümetinin pazarlık gücünü sınırlandırmıştır. Bu hükümler, Türkiye için birçok noktada önemli kazanımların elde edilmesine neden olan Mudanya Mütarekesinin zayıf halkaları olarak değerlendirilebilir.

7.2. LOZAN BARIŞ KONFERANSI

7.2.1. Konferans İçin Yapılan Hazırlıklar

Barış görüşmelerinin başlaması öncesinde Ankara, aynı tarihlerde üç önemli sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların ilki, barış görüşmelerinin nerede ve ne zaman yapılacağı konusu idi. TBMM Hükümeti daha Mudanya Mütarekesi görüşmeleri devam ederken İtilaf Devletlerine verdiği bir nota ile barış konferansının 20 Ekim 1922'de İzmir'de toplanmasını teklif etmiştir.[6] Ancak Müttefikler bu teklife sıcak bakmamışlar ve konferansla ilgili olarak kendi aralarındaki görüşmelere ağırlık vermişlerdir. Sonuçta barış konferansının 13 Kasımda Lozan'da toplanması konusunda fikir birliğine varmışlar ve 27 Ekim 1922 tarihli bir nota ile de kararlarını hem TBMM Hükümetine hem de İstanbul Hükümetine bildirmişlerdir.[7]

İtilaf Devletlerinin verdikleri nota ile konferansın nerede ve ne zaman başlayacağı konusu açıklık kazanırken, konferansa hem TBMM Hükümetinin hem de Osmanlı Hükümetinin davet edilmesi, Türk ulusunun görüşmelerde hangi hükümet tarafından temsil edileceği konusunda ciddi bir sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başkomutan ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın kısa bir süre önce TBMM Hükümetinin ulusun tek temsilcisi olduğunu açıklamasına rağmen, İstanbul Hükümeti Sadrazamı Tevfik Paşa, bu yaklaşımı görmezlikten gelmiş ve konferansta izlenecek ortak ilkeleri tespit etmek amacıyla bir telgraf çekmiştir.[8] Tevfik Paşa'nın Ankara'ya temsilci göndermek istemesi ve barış görüşmelerine katılmak için çaba sarf etmesi, İstanbul'daki bazı çevrelerin, TBMM'yi geçici bir kurul olarak gördüklerini, yurdun kurtarılmasından sonra Meclis'in görevinin sona

---

5 Roderic H. Davison, *"Turkish Diplomacy From Mudros to Lausanne"*, **The Diplomats (1919–1939)**, Princeton, 1953, s. 199.

6 Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C. I, İstanbul, 1957, s. 88.

7 **Türk İstiklal Harbi**, s. 109.

8 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. III, Vesika No: 260, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul, 1969, s. 1236. Tevfik Paşa benzer bir başka telgrafı da 29 Ekimde çekmiştir. Bu telgraf için bkz. **Nutuk**, C. III, Vesika No: 263.

erdiğine inandıklarını ve TBMM'nin açılmasıyla Anadolu'da yeni bir Türk devletinin kurulduğunu hala anlamamış olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

İstanbul Hükümetinin konferansa katılmak istemesi, daha da önemlisi elde edilen askeri ve siyasi zafere ortak olmak girişimlerinde bulunması, İstanbul Hükümetinin yanı sıra Saltanat kurumunun da varlığını tartışılır hale sokmuştur. Kurtuluş Savaşı yıllarında iç ve dış koşulların uygun olmaması nedeniyle saltanata karşı doğrudan doğruya olumsuz bir tavır sergilemeyen, bununla birlikte Saltanatın kaldırılması için uygun bir siyasal ortam bekleyen Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te Osmanlı Hükümetine karşı doğan tepki karşısında, sorunun kökten çözümlenmesi için Saltanatın kaldırılmasını gündeme getirmiştir. İstanbul Hükümetinin girişimlerine, Saltanata ve Hilafete yakın mebusların bile tepki gösterdikleri bu ortamda, Mustafa Kemal Paşa'nın telkinleriyle Dr. Rıza Nur Bey ve arkadaşları Saltanatın kaldırılmasına dair hazırladıkları teklifi Meclis'e sunmuşlardır. 1 Kasım 1922'de Meclis'te yapılan oylamayla Saltanat kaldırılmış ve böylelikle 600 yılı aşkın bir süre yönetimde bulunan Osmanlı hanedanının egemenliğine son verilmiştir.[9]

Saltanatın kaldırılmasından kısa bir süre sonra Tevfik Paşa sadrazamlık görevinden istifa ettiğini açıklamış[10] ve İstanbul Hükümetinin konferansa katılması gibi bir ihtimal de tümüyle ortadan kalkmıştır. Bu gelişmeler karşısında İtilaf Devletlerinin "bizim için sorun yok, fark etmez" şeklinde tavır sergilemeleri,[11] artık dış dünyanın da Osmanlı Devleti'nin tükendiğini ve TBMM'nin sürekliliğini kabul etmeleri açısından önemlidir.

Barış konferansı öncesinde TBMM, bir yandan İstanbul Hükümetinin barış konferansına katılmaması için yoğun bir uğraş verirken, aynı günlerde bir başka sorunun çözümü için çalışmalar yapmıştır. TBMM'nin karşı karşıya kaldığı bu sorun, Türk tarafını temsil edecek heyetin kimlerden oluşacağı ve bu heyetin başkanının kim olacağı konusu idi. Heyet başkanlığı için Vekiller Heyeti Reisi (Bakanlar Kurulu Başkanı) Rauf Bey başta olmak üzere, Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) Yusuf Kemal Bey, Fethi Bey ve hatta Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa gibi Kurtuluş Savaşı'nın önde gelenlerinin isimleri de gündeme gelmiştir.[12]

Özellikle daha önce Mondros Mütarekesi'ni imzalamış olan Rauf (Orbay) Bey'in ismi sıkça geçmeye başlamıştır. Daha önce imzalamış olduğu Mondros Mütarekesi'nin olumsuz sonuçlarını telafi etmek isteyen Rauf Bey için, Lozan'a heyet başkanı olarak gitmek son derece önemli bir olay haline gelmiştir. Rauf Bey barış konferansına katılarak hem geriye dönük eleştirilerden kurtulabilecek hem de

---

9 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem I, C. XXIV, s. 314. Yine aynı kararla 1 Kasım 1922'de kabul edilen kanun ile hilafet kurumuna şimdilik dokunulmamış ve halifeliğe TBMM'nin belirleyeceği Osmanlı hanedanlığına mensup bir kişinin getirilmesi kararlaştırılmıştır. Son padişah konumundaki Vahdettin'in 17 Kasım 1922'de bir İngiliz gemisiyle yurttan ayrılmasından sonra 18 Kasım 1922'de TBMM, Abdülmecit Efendi'yi halifeliğe getirmiştir.

10 İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, 12. Cüz, İstanbul, 1951, s. 1742.

11 **Türk İstiklal Harbi**, s. 111.

12 Cebesoy, **a.g.e.**, s. 109; Feridun Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, C. II, İstanbul, 1955, s. 41.

daha önce mağlup taraf olarak muamele gördüğü Batılılarla hesaplaşma imkânını bulabilecekti.

Bütün bunlara karşın Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında çok farklı bir isim vardı. Bu kişi Mudanya Mütarekesi görüşmelerinden başarıyla çıkan ve hemen her konuda Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kazanmış olan İsmet Paşa idi. Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet Başkanlığı için Rauf Bey yerine İsmet Paşa'yı tercih etmesinde çeşitli etkenler rol oynamıştır.[13] Her şeyden evvel Rauf Bey'in Vekiller Heyeti Reisi olması, onun Lozan'a gitmesi için bir engel teşkil etmekteydi. Çünkü Lozan Konferansı, Hariciye Vekilleri (Dışişleri Bakanları) düzeyinde toplanacaktı ve bu nedenle de TBMM Hükümetinin Hariciye Vekili düzeyinde temsil edilmesi diplomatik açıdan daha uygundu.[14] Öte yandan Mustafa Kemal Paşa yurt dışında gerçekleşen ve kendisinin sınırlı etki yapabileceği bir konferans için en fazla güvendiği bir kişinin orada bulunmasını uygun görmekteydi. Meclis'teki muhalif İkinci Grupla dirsek teması içinde bulunan Rauf Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya bu yönde güven verdiğini söylemek mümkün değildi.

Buna karşılık İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatlarına harfiyen uyacak kadar güvenilir bir kişi idi ve bunu da Mudanya'da yapılan ateşkes görüşmeleri sırasında kanıtlamıştı.[15] Ayrıca İsmet Paşa, Osmanlı diplomasi geleneğinden gelmeyen yeni tip bir devlet adamıydı ve Batılılar karşısında herhangi bir eziklik duymuyordu. Bu niteliği İngilizlere yakınlığı ile bilinen Rauf Bey'e karşı avantaj oluşturmaktaydı.[16] Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat ve Fevzi Paşalarla, Yusuf Kemal Bey ve Rauf Bey'in de görüşlerini aldıktan sonra, İsmet Paşa'nın heyet başkanı olmasıyla ilgili kararını açıklamıştır.[17]

Alınan karar gereğince, 24 Ekimde Yusuf Kemal Bey Hariciye Vekilliğinden istifa etmiş ve yerine İsmet Paşa getirilmiştir. Vekiller Heyeti tarafından saptanan Türk delegasyonu şu kişilerden oluşmuştur: Baş delege İsmet Paşa (İnönü), ikinci delege Dr. Rıza Nur Bey ve diğer delege eski iktisat vekili Hasan (Saka) Bey idi.[18] Türk heyeti sadece bu isimlerden ibaret değildi. Bu isimlere ek olarak geniş bir danışmanlar grubu oluşturulmuştur. Bu isimlerin bazıları şunlardır: Celal (Bayar), Zekai (Apaydın), Muhtar (Çilli), Veli (Saltık), Zülfü (Tigrel), Münir (Ertegün), Tevfik (Bıyıklıoğlu), Şükrü (Kaya), Hikmet (Bayur), Fuat (Ağralı), Tahir (Taner), Ruşen Eşref (Ünaydın), Yahya Kemal (Beyatlı) Beyler.[19]

Lozan'da toplanacak konferansa katılacak heyetin kesin şeklini alması ve bu isimlerin TBMM tarafından onaylanmasından sonra söz alan İsmet Paşa, barış konferansında savunacakları temel ilkeleri şu konuşmasıyla açıklamıştır: "*Arkadaşlar yüksek heyetinizin güvenini kazanarak barış konferansına heyetimiz gidiyor.*

---

[13] **Nutuk**, C. II, s. 682.

[14] Rauf Orbay, *"Rauf Orbay'ın Hatıraları"*, **Yakın Tarihimiz**, C. IV, İstanbul, 1962, s. 52–53.

[15] **Nutuk**, C. II, s. 681.

[16] S. I. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, (Çev. H. A. Ediz), İstanbul, 1967, s. 184.

[17] Cebesoy, **a.g.e.**, s. 109.

[18] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Karar No: 1947, C. No: 8, S. No: 7.

[19] Heyette yer alan isimlerin tam listesi için bkz. Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, TİTE Yay., İstanbul, 1943, s. 79.

Heyetimizin Avrupa'da takip edeceği davaların esas yolları, şimdiye kadar dünya tarafından bilinmektedir. Bu, milletimizin öteden beri milli istekleri yolunda takip ve tespit ettiği yoldur ki, Misak-ı Milli ile açıklanmıştır. Binaenaleyh Misak-ı Milli ve yüksek heyetinizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği anlaşmalar bizim hareket hattımızın esasını teşkil eder. Misak-ı Milli ile yapılmış anlaşmalar çerçevesinde haklarımızı savunacağız. Ümit ediyoruz ki, hak ve hakikat dünyada o kadar ileri gitmiştir ki isteklerimizi kolaylıkla açıklamaya muvaffak olacağız. İnşallah barış konferansı insaniyetin, hakkı kabul hususunda çok insaflı ve çok ileri olduğuna şahit olur. Heyetimiz için yüksek Meclisin daimi yardımları ilahi kararın belirmesine vesile olacaktır".[20]

İsmet Paşa'nın bu sözlerinden konferans için umut taşıdığı ve Batılı devletlere bakışının iyimser olduğu anlaşılmaktadır. Ancak görüşmelerin başlamasından kısa bir süre sonra, bu iyimser hava yerini gerginliğe bırakacaktır.

Heyetin kesinleşmesinden sonra Lozan'da ele alınması gereken konular üzerinde çalışmalara hız verilmiş ve Türk tezinin özeti şeklindeki 14 maddelik bir talimatname Hükümet tarafından heyete verilmiştir.

Bu talimatname şöyledir:

- Doğu Sınırı: Ermeni yurdu bahis konusu olamaz. Olur ise görüşmeler kesilecektir.
- Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları istenecektir. Konferansta bundan farklı olarak ortaya çıkacak güçlükler için Vekiller Heyeti'nden talimat alınacaktır. Petrol vesaire imtiyazları sorununda İngilizlere bazı ekonomik çıkarlar sağlanması görüşülebilir.
- Suriye Sınırı: Bu sınırın düzeltilmesine olanaklar elverdiğince çalışılacak ve bu sınır şöyle olacaktır: Resi İbn-i Hayn'dan başlayarak Harm, Müslimiye, Meskene ve sonra Fırat yolu Dirizor, çöl ve nihayet Musul Vilayeti güney sınırına ulaşır.
- Adalar: Duruma göre hareket edilecek ve kıyılarımıza pek yakın meskûn olan ve olmayan adalar derhal ilhak edilecek, başarı elde edilemediği takdirde Ankara'dan sorulacaktır.
- Trakya Batı Sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacaktır.
- Batı Trakya: Misak-ı Milli maddesi uygulanacaktır.
- Boğazlarda ve Gelibolu yarımadasında yabancı askeri kuvvet kabul edilemez. Eğer bu konudaki görüşmeler kesilmeyi gerektirirse kesilmeden önce Ankara'ya bilgi verilecektir.
- Kapitülasyonlar kabul edilemez. Görüşmelerin kesilmesi gerekir ise yapılır.
- Azınlıklar: Esas, mübadeledir.
- Düyun-u Umumiye: Türkiye'den ayrılan memleketlere dağıtımı, Yunanlılara devri, yani tamirata karşılık tutulması, olmadığı takdirde 20 yıl ertelenmesi gerekir. Düyun-u Umumiye İdaresi ortadan kalkacaktır. Güçlükler çıktığı takdirde Ankara'ya sorulacaktır.

[20] Karacan, **a.g.e.**, s. 36.

- Ordu ve donanmayı sınırlandıran konu olmayacaktır.
- Yabancı kurumlar Türk kanunlarına tabi olacaklardır.
- Türkiye'den ayrılan memleketler için Misak-ı Milli'nin özel maddesi yürürlüktedir.
- Cemaatler ve İslam Vakıflar Hukuku eski antlaşmalara göre düzenlenecektir.[21]

Talimatname dikkatle incelendiğinde, 1. maddede yer alan Ermenilere toprak verilmeyeceği yönündeki kararlılık ve 8. maddedeki kapitülasyonların kaldırılmasıyla ilgili kesin hüküm, Misak-ı Milli'ye olan bağlılığı göstermektedir. Burada toprak bütünlüğüne ve tam bağımsızlığa yapılan vurgu, talimatnamenin Misak-ı Milli ile uyumlu olduğunu kanıtlamaktadır.

Sunulan bu talimatname, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barışı'nın Türkiye için başarı mı, yoksa hezimet mi olduğu yönündeki tartışmalara açıklık getirecek bir belge olması açısından da önemlidir. Yine bu talimatnameye bakarak, Lozan Konferansı sırasında Türk heyetinin başkanı olan İsmet Paşa'nın görüşmelerdeki tutumunun, Ankara'dan gelen talimatlara uygun olup olmadığı konusunda bir değerlendirme yapmak da mümkündür.

7.2.2. Görüşmelerin Başlaması ve Birinci Dönem

Lozan Barış Konferansı, 13 Kasım 1922'de başlaması gerekirken, İngiltere'deki sorunlar ve müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarının giderilememesi nedeniyle, gecikmeli olarak 20 Kasım 1922'de başlamıştır.[22] Görüşmelerde İngiltere, Lord Curzon; Fransa, Bareré; İtalya ise Garroni başkanlığındaki heyetler tarafından temsil edilmişlerdir. Ayrıca, Venizelos Yunanistan'ın temsilcisi olarak konferansa katılırken, Çiçerin başkanlığında bir Sovyet heyeti de Boğazlarla ilgili görüşmelere katılmak için Lozan'a gelmiştir.

İtilaf Devletlerinin temsilcileri, görüşmelerin oldukça kolay geçeceği düşüncesiyle Lozan'a gelmişlerse de,[23] daha ilk günkü konuşmalar sonunda bu düşüncelerinde yanıldıklarını anlamışlardır.[24] Görüşmelerin ilk gününde, tarafların taban tabana zıt hedeflere ulaşmak için konferansa katıldıklarının anlaşılması ve bunu her fırsatta dile getirmeleri, çok çetin bir diplomatik sürecin başladığının habercisi olmuştur.

---

[21] **Türk İstiklal Harbi**, s. 117–118.

[22] Karacan, **a.g.e.**, s. 58.

[23] Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası (1919–1946)**, Ankara, 1971, s. 51. Ayrıca konferansta ciddi bir direnme ile karşılaşmayacağını düşünen İngiltere heyetinin Başkanı Lord Curzon bile pek fazla hazırlık yapmadan Lozan'a gelmiştir. Earl of Ronaldshay, **The Life of Lord Curzon**, C. III, London, 1928, s. 322.

[24] İsmet Paşa İsviçre Cumhurbaşkanı Mösyö Habb ve İngiliz temsilci Lord Curzon'un konuşmalarından sonra söz almış ve diplomatik kuralları hiçe sayarak sert bir konuşma yapmıştır. İsmet Paşa, Türkiye'nin taleplerini dile getirdiği konuşmasında sadece konferansa katılanlara değil, tüm dünyaya hitap etmiştir. Cemil Bilsel, **Lozan**, C. II, İstanbul, 1933, s. 15-16; Karacan, **a.g.e.**, s. 64-65; **Lausanne Conference on Near East Affairs 1922-1923**, Record of Proceedings and Draft Terms of Peace, London, 1923, s. 4.

Türk heyeti elde edilen askeri zafere bir de diplomatik başarı eklemek için, hiçbir ödüne yanaşmamakta ve Mudanya Mütarekesi'ni esas almaktaydı. Bundan hareketle, Misak-ı Milli gibi zaferlerle güçlendirilmiş bir belgeyi de kullanarak masaya galip taraf olarak oturduğunu hemen her fırsatta dile getirmiştir.[25] Buna karşılık İtilaf Devletleri, konferansı Milli Mücadele'nin bir sonucu olarak değil, Birinci Dünya Savaşı'nın devamı olarak görmüşler ve bu nedenle de galip taraf olduklarını iddia etmişlerdir. Ayrıca Mudanya'nın değil, Mondros'un esas alınması gerektiğini sık sık vurgulamışlardır.[26]

Törenlerin tamamlanması, yöntem ve şekil ile ilgili sorunların belirlenmesinden sonra, Lozan Konferansı Uşi Şatosu'nda 22 Kasım 1922'de çalışmaya başlamıştır. Üç komisyon kurulmuştur. Arazi ile ilgili sorunlara, askerlikle ilgili işlere ve Boğazların statüsüne bakacak olan birinci komisyonun başkanlığına Lord Curzon getirilmiştir. Mali ve ekonomik sorunlarla ilgili ikinci komisyonun başkanlığını ise Fransız Bareré'in yapması kararlaştırılmıştır. Azınlıklar ve diğer hukuki sorunlarla ilgili komisyonun başkanlığını ise İtalyan temsilci Garroni üstlenmiştir.[27]

Görüşmelerin başlamasıyla birlikte Türk heyeti, İngiltere ile Musul ve Boğazlar, Fransa ile kapitülasyonlar, ayrıcalıklar ve azınlıklar; İtalya ile ise kapitülasyonlar ve kabotaj gibi konularda karşı karşıya kalmış ve büyük bir çatışma içine girmiştir. Ayrıca Yunanistan ile de tamirat bedeli, Trakya sınırı (Karaağaç sorunu) ve Ahali Mübadelesi (Etabli) konularında önemli görüş ayrılıkları çıkmıştır.[28] Bu arada Bulgaristan ve Sovyet Rusya temsilcileri de, sadece Boğazlarla ilgili oturumlara katılmak için Lozan'a gelmişlerdir. Konferansa yukarıda sözü edilen devletlerden başka, Japonya, Romanya ve Yugoslavya gibi devletler de katılmış ve ayrıca ABD de konferansta gözlemci olarak yer almıştır.

Konferansın ilk döneminde Türk tarafı, en fazla İngiltere ile karşı karşıya gelmiştir. Hemen her konuda İsmet Paşa'nın yoğun itirazı ile karşılaşan ve böyle bir davranışı da hiç beklemediği anlaşılan İngiliz temsilci Lord Curzon, İsmet Paşa'yı "*Konferanstan bir neticeye varacağız. Ama memnun ayrılmayacağız, Hiçbir dediğimizi makul olduğuna, haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz. En nihayet şu kanaate vardık ki, ne reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende var, bir de yanımdakilerde. Unutmayın ne reddedersiniz hepsi cebimdedir. Nereden para bulacaksınız. Fransızlardan mı?*" şeklindeki sözlerle tehdit etmiştir.[29]

Lord Curzon'un tutumu ve diğer gelişmeler karşısında konferansın anahtar ülkesi olarak İngiltere'yi gören Türkiye, bu ülkenin kısmen de olsa tatmin edilmesinin gerektiğine inanmaya başlamıştır. Bu nedenle Sovyet Rusya'nın tüm tepki ve kışkırtmalarına karşın, Boğazlar konusunda İngiliz tezine yaklaşılmış ve sorunun

---

25 Josef Grew, **Atatürk ve İnönü**, (Çev. M. Akşun), İstanbul, 1966, s. 13.
26 Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti**, Ankara, 1971, s. 25.
27 Karacan, **a.g.e.**, s. 71; **Türk İstiklal Harbi**, s. 128.
28 Bilsel, **a.g.e.**, s. 578.
29 İnönü, **a.g.e.**, s. 89-90.

çözümü için İngiltere'ye belli oranda ödün verilmiştir.[30] Sovyetler kendi çıkarlarına uygun olarak Boğazların tümüyle Türkiye'nin egemenliğine bırakılması gerektiğini savunurken, İngilizler bu bölgenin yönetiminin uluslararası bir komisyona bırakılması ve Türkiye ile ilgili bazı sınırlamalar getirilmesi görüşünde ısrar etmişlerdir. Türk tarafı ise Misak-ı Milli'yi de göz önünde tutarak konferansın genel başarısı ve diğer konularda İngiltere'nin desteğini alabilmek için Sovyet tezinden uzaklaşmış ve İngiliz görüşüne yaklaşmıştır.

Boğazlar konusunda Sovyet Rusya'nın muhalefetine rağmen ilerleme kaydedilmişse de, bu olumlu adım diğer konulara yansımamıştır. Öyle ki Şubat ayı başlarına gelindiğinde Musul (Irak Sınırı), Karaağaç (Doğu Trakya Sınırı), mali ve ekonomik konularla, kapitülasyonlar ve Yunanistan'dan istenen tamirat bedeli konularındaki görüş ayrılıkları giderilememiştir.[31] Hiçbir konuda ilerleme kaydedilememesi üzerine, Konferans çıkmaza girmiş ve görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesilmiştir.[32] Görüşmelerin başarısız olması sonucu Türk heyeti ve diğer heyetler, Lozan'ı terk ederek ülkelerine dönmüşler ve yeni bir dönem başlamıştır.

7.2.3. Konferans'ın Kesintiye Uğraması ve Türkiye'deki Önemli Olaylar

4 Şubat 1923 – 23 Nisan 1923 tarihleri arası Lozan Barış Konferansı'nın kesilme dönemi olarak bilinir. Bu dönemde bir yandan görüşmelerin yeniden başlaması için taraflar birbirlerine yeni projeler sunarken, diğer yandan da Türkiye'nin iç politikası Lozan Konferansıyla doğrudan ve dolaylı çeşitli gelişmelere sahne olmuştur.

Konferansla dolaylı da olsa ilgisi bulunan gelişmelerin ilki, 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresidir.[33] TBMM Hükümeti, Cumhuriyet ilan edilmeden ve rejim sorunu çözümlenmeden önce, yeni Türk devletinin ekonomi politikasını belirlemek ve izlenecek ekonomik modeli tartışmak amacıyla bu kongreyi toplamıştır. İşçi, çiftçi, tüccar ve sanayici temsilcilerinden oluşan 1135 kişinin katıldığı kongrede, yabancı sermayeye karşı olunmadığı ve yabancı sermayenin Türkiye'nin konularına uymak şartıyla yatırımlar yapabileceği vurgulanmıştır. Böylece kapitülasyonlardan ve diğer ayrıcalıklarından vazgeçmek istemeyen Batılı devletlere, Türkiye'nin sosyalist bir rejime yönelmeyeceği konusunda güvence verilmiştir. Yine kongrede kabul edilen Misak-ı İktisadi ile ekonomik bağımsızlığın önemi vurgulanmış ve Türkiye'nin tam bağımsızlık konusundaki kararlılığı, Batılı devletlere bir kez daha açıklanmıştır. Tam bağımsızlıkla ilgili ısrarlı vurgu da, Lozan'da çözüme kavuşturulamayan kapitülasyonlar için Batı'ya verilmiş olan mesaj olarak görülebilir. Türkiye bu yolla, kapitülasyonların kaldırılması konusundaki kararından vazgeçmeyeceğini bir kez daha göstermiştir.

Türkiye İktisat Kongresi'nin devam ettiği günlerde Ankara'da TBMM'de de sıcak saatler yaşanmaya başlanmıştır. Lozan'dan dönen Türk Heyeti'nin Ankara'ya

---

30 Aralov, **a.g.e.**, s. 182.

31 **Tan**, 29 Ocak 1923.

32 Karacan, **a.g.e.**, s. 216; İnönü, **a.g.e.**, s. 95.

33 İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi hakkında geniş bilgi için bkz. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, Ankara, 1968.

ulaşmasından sonra,[34] 27 Şubattan itibaren TBMM'de Lozan Konferansı ile ilgili görüşmelere başlanmıştır. Görüşmelerde muhalif İkinci Gruba mensup milletvekilleri (özellikle de Sırrı Bey, Ali Şükrü Bey, Yusuf Ziya Bey ve Durak Bey) Heyet ve Hükümete sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Lozan'da birtakım ödünlerin verildiğini iddia eden muhalif mebuslar, başta Musul, Karaağaç ve mali konular olmak üzere, gündeme gelen hemen her konuda İsmet Paşa ve Rauf Bey'i sıkıştırmışlardır.[35] Meclis'teki tartışmalar sırasında Mustafa Kemal Paşa tam anlamıyla Heyet'ten yana bir tavır takınmış ve Heyet'in Meclis'e değil Hükümete karşı sorumlu olduğunu vurgulayarak, İsmet Paşa'ya olan güvenini bir kez daha dile getirmiş ve tartışmalara son noktayı koymuştur.[36]

Meclis'te Lozan'la ilgili tartışmaların tamamlanmasından hemen sonra, barış görüşmelerinin yeniden başlaması için yoğun bir çalışma dönemine girilmiştir. Türkiye, İtilaf Devletlerine 8 Martta verdiği bir nota ile barış koşullarını içeren projeyi açıklamıştır. Bu projeye göre Musul, Türkiye ile İngiltere arasında barıştan sonra 12 ay içerisinde görüşülecek, anlaşma olmadığı takdirde Milletler Cemiyeti'ne başvurulacaktı. Karaağaç Yunanistan'a terk edilecekti. Yine aynı projede Boğazların statüsü ve azınlıklar hakkındaki anlaşmazlığın olmadığı açıklanmış; borçlar ve kapitülasyonlar başta olmak üzere ekonomik ve mali konularda Türkiye'nin tutumunun değişmediği ifade edilmiştir. Buna göre kapitülasyonlar tümüyle kaldırılacak, borçlar ise taksim edilerek ödemeler altın para hesabına göre yapılacaktı.[37] İtilaf Devletleri bu notaya 28 Martta cevap vermişler ve görüşmelerin 23 Nisanda yeniden başlayacağını duyurmuşlardır.[38]

Bu arada Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in Giresunlu Topal Osman tarafından öldürülmesi, Ankara'daki havayı iyice gerginleştirmiş ve Meclis'teki gruplar arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Sorun Topal Osman ve adamlarının etkisiz hale getirilmesiyle kısmen çözümlenmişse de, siyasal gerilim bir süre daha devam etmiştir.

Aynı günlerde Türk notasının müttefikler tarafından kabul edilmesinden sonra, Ankara'da konferansla ilgili çalışmalara hız verilmiştir. İlk iş olarak 1 Nisan 1923'te Birinci TBMM'de seçimlerin yenilenmesi karar alınmıştır.[39] Bu kararın alınmasında, Lozan Konferansı'nın etkisi olmuştur. Çünkü konferansın devam ettiği günlerde ve kesilme döneminde Meclis'teki tartışmalarda muhalif İkinci Grubun olumsuz tutumu ve engellemeleri seçimlerin yenilenmesi kararı alınmasında doğrudan rol oynamıştır. Mustafa Kemal Paşa taraftarlarının oluşturduğu Müdafaai Hukuk Grubu toplantısında mevcut meclisin imzalanacak olan bir antlaşmayı onaylamayacağı dile getirilmiş ve sonuçta muhalif olan İkinci Grubun etkisini kırmak için yeni bir Meclis'in toplanması gereğinden hareketle, seçimlere gidilmesi

---

[34] Lozan'dan İstanbul'a gelen İsmet Paşa, Eskişehir'de İzmir'den dönen Mustafa Kemal Paşa ile buluşmuş ve birlikte Ankara'ya dönmüşlerdi. İsmet Paşa'nın hükümet ve meclisten önce Mustafa Kemal Paşa'ya açıklamalarda bulunması bazı çevrelerce hoş karşılanmamıştır. İnönü, **a.g.e.**, s. 98.

[35] Bu görüşmelerle ilgili geniş bilgi için bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. III, s. 1305–1322.

[36] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. IV, s. 173.

[37] İnönü, **a.g.e.**, s. 105.

[38] Bilsel, **a.g.e.**, s. 109; Karacan, **a.g.e.**, s. 229.

[39] **Nutuk**, C. II, s. 727-728.

kararlaştırılmıştır.[40] Alınan bu kararın Meclis'te de kabul edilmesinden sonra, Birinci TBMM 16 Nisanda son toplantısını yapmış ve dağılmıştır. Böylelikle 23 Nisan 1920 tarihinden beri varlığını sürdüren ve bağımsızlık savaşının kazanılmasını sağlayan Birinci Meclis, faaliyetlerini sona erdirmiştir.

Barış görüşmelerinin başlamasından hemen önce Ankara'da konferansla ilgili bir başka gelişme Amerikalı Chester grubuna verilen ayrıcalıktır.[41] Ankara Hükümeti madenler, petrol kaynakları, demir yolları ve limanlarla ilgili olarak verdiği bu ayrıcalıkla, emperyalistler arasındaki çelişkilerden yararlanmak istemiş ve barış görüşmeleri sırasında ABD'nin desteğini kazanmayı amaçlamıştır.[42] Türkiye bu yolla, özellikle Musul konusunda İngiltere'ye karşı ABD'yi kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Ancak Musul konusunda Türkiye'nin istekleri gerçekleşmeyince, Chester İmtiyazı da hayata geçememiştir.[43]

Sonuçta, 4 Şubattan 23 Nisana kadar geçen sürede Lozan'a gidecek olan Türk Heyeti'ni, gerek Ankara'daki muhalif çevrelere, gerekse Lozan'daki İtilaf Devletlerine karşı güçlendirecek tedbirler alınmıştır. Bu sayede Lozan'da İsmet Paşa'nın manevra alanı genişletilmiştir.

7.2.4. Konferans'ın Yeniden Başlaması ve Antlaşmanın İmzalanması

Konferansın ikinci dönemi tüm heyetlerin Lozan'a ulaşmasından sonra, 23 Nisan 1923'de başlamıştır. Bu dönemde Türk heyetinin başkanı yine İsmet Paşa olmakla birlikte, müttefiklerin heyetlerinde değişiklikler olmuştur. Sir Horace Rumbold İngiltere, General Pelle Fransa, Montagna ise İtalya heyetinin başkanı olarak Lozan'a gelmişlerdir.[44]

İkinci dönem, çeşitli açılardan birinci döneme göre daha farklı bir nitelik taşımaktaydı. Her şeyden önce Türk heyeti yeni dönemde, ilk döneme göre daha rahat ve daha güçlü durumdaydı. Heyet, Meclis'in seçim kararı alması nedeniyle İkinci Grubun baskısından kurtulmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın tam desteğini alarak Lozan'a gelmiştir. Diğer taraftan birinci dönem görüşmelerinde istediklerini büyük ölçüde elde eden İngiltere'nin, ikinci dönemde fazla zorluk çıkarmayacağı ve konferansa eskisi kadar önem vermeyeceği anlaşılmıştır.[45] Bu yüzden Lord Curzon Lozan'a gelmemiş ve ikinci dönem görüşmelerine katılmamıştır. Bu gelişme, ikinci dönemde daha çok mali ve ekonomik konuların gündeme geleceğini ve görüşmelerin Türkiye, Fransa ve İtalya arasında geçeceğini göstermekteydi. Ayrıca Yunanistan ile tamirat bedeli ve Karaağaç konularındaki görüş ayrılıklarının giderilememesi, Konferans'ın başarıya ulaşmasına engel olabilecek kadar önemli bir sorundu.

Görüşmelerin ikinci dönemini, önceki dönemden ayıran bir başka nokta ise Türk heyeti ile TBMM Hükümeti arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıkması ve

---

[40] Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yay., İstanbul, 1980, s. 338.

[41] Chester İmtiyazı ile ilgili olarak bkz. Yahya Sezai Tezel, *"Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı"*, **AÜSBF Dergisi**, C. XXV, S. 4, 1970, s. 294.

[42] Timur, **a.g.e.**, s. 161.

[43] Tezel, **a.g.e.**, s. 314.

[44] Karacan, **a.g.e.**, s. 234.

[45] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk- İngiliz İlişkileri (1919–1926)**, Ankara, AÜSBF Yay. 1978, s. 262.

ilişkilerin gerginleşmesi idi. Lozan'daki Türk heyetinin başkanı olan İsmet Paşa ile bu heyetin sorumlu olduğu hükümetin başkanı olan (Vekiller Heyeti Reisi) Rauf Bey arasındaki ilişkilerin gerilmesi ve hatta kopma noktasına gelmesi, Türkiye açısından ciddi bir engel oluşturmuştur.

İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında tartışmaya yol açan konuların ilki, borçların ödenmesiyle ilgilidir. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, İsmet Paşa'ya gönderdikleri talimatta, İstanbul'un boşaltılması ve borçların Frank olarak ödenmesi konusunda taviz verilmemesini istemişlerse de, İsmet Paşa bu talimatı hemen uygulamamış ve ancak Ankara'nın ısrarı sonucunda kararını değiştirmiştir.[46] Borçların ödenmesi sorununda bozulan ilişkiler, Yunanistan'dan istenen savaş tazminatı konusundaki anlaşmazlık nedeniyle daha da gerginleşmiştir. Venizelos'un tamirat bedeli karşılığında Karaağaç'ın verilmesi teklifine, Ankara'dan olumsuz yanıt gelmesine karşın, İsmet Paşa'nın kendi iradesiyle Yunan teklifini kabul etmesi, Hükümet-Heyet ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. İsmet Paşa'nın, diğer konularda başarı sağlamak amacıyla talimatların dışında hareket ederek Karaağaç karşılığında tamirat bedelinden vazgeçtiğini bildirmesine rağmen, Rauf Bey bu açıklamadan tatmin olmamıştır.[47]

İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında kuponlar ve imtiyazlar konusunda çıkan görüş ayrılığı, artık bu iki devlet adamının tümüyle farklı çizgilere çekilmesine yol açmıştır.[48] Ancak her ne pahasına olursa olsun barıştan yana olan Mustafa Kemal Paşa'nın, bunalımlı günlerde örtülü de olsa İsmet Paşa'yı desteklemesi, var olan siyasal gerilimi şimdilik ortadan kaldırmıştır.[49]

Hükümet ile Heyet arasındaki anlaşmazlığın Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle aşılmasından sonra 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır.

7.3. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

7.3.1. Lozan Barış Antlaşması'nın Önemli Koşulları

Lozan Barış Antlaşması 143 madde ve 4 bölüm halinde düzenlenmiştir.[50]

7.3.1.1. Sınırlar

- **Trakya Sınırı:** Karaağaç Türkiye'de kalacak ve Meriç Nehri sınır olacaktı. İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları dışındaki Ege Adaları Yunanistan'a bırakılacaktı. Buna karşılık Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları asker ve

---

[46] Cebesoy, **a.g.e.**, s. 328; Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları**, C. II, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 381-384.

[47] **Türk İstiklal Harbi,** s. 236--237.

[48] **Nutuk**, C. II, s. 785; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 339-340; Orbay, **a.g.e.**, s. 54.

[49] **Nutuk**, C. II, s. 768.

[50] Lozan Barışının tam metni için bkz. **Düstur**, III. Tertip, C. V, İstanbul, 1931, s. 15 ve devamı; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C. I, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 67-245.

silahtan arındırılacaktı. Bu arada Türkiye, Kıbrıs ve Mısır'ın İngiliz yönetimine geçtiğini kabul edecekti.

- **Suriye Sınırı:** 20 Ekim 1921'de Fransa ile TBMM Hükümeti arasında imzalanan Ankara İtilafnamesi'nde kabul edilen sınır aynen benimsenecekti.
- **Irak Sınırı (Musul Sorunu):** Konferansın bitiminden 9 ay sonra yapılacak olan Türk-İngiliz ikili görüşmelerinde çözümlenecekti. Anlaşma sağlanamazsa çözüm Milletler Cemiyeti'nin kararına bırakılacaktı.

7.3.1.2. Boğazların Statüsü

İtilaf Devletlerinin işgali tümüyle kalkacak ve Boğazlar Türkiye'nin başkanlığındaki uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecekti. Bu komisyonda Türk temsilcinin yanı sıra Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Rusya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'ın temsilcileri bulunacaktı. Ayrıca Çanakkale mıntıkasında sahilden 20 kilometrelik bir bölge ile İstanbul Boğazının her iki tarafının 15 kilometrelik mıntıkası asker ve silahtan arındırılacaktı.

7.3.1.3. Ekonomik ve Mali Hükümler

- Kapitülasyonlar bütün sonuçlarıyla kaldırılacaktır. Ancak bazı Batılı uzmanlar Türk adliyesini düzenlemek için 5 yıl süreyle Türkiye'de danışmanlık görevi yapacaklardı.
- Osmanlı Borçları, Osmanlı Devletinden ayrılan ülkeler arasında paylaşılacak ve Türkiye'nin payına düşen borçların ödenmesi belirli taksitlere bağlanacaktır.
- Yunanistan'dan istenen tamirat bedeli karşılığında Karaağaç Türkiye'ye verilecektir.

7.3.1.4. Azınlıkların Statüsü

- Türkiye içinde yaşayan Müslüman olmayan azınlıklar hukuken ve fiilen Türk uyruklu sayılacaklar ve kendileri için her türlü hayır kurumu ve okul açabileceklerdir.
- Türkiye'de yaşayan Rumlarla Yunanistan'da yaşayan Türkler karşılıklı olarak değiştirileceklerdi. İstanbul'da yaşayan Rumlarla, Batı Trakya'da yaşayan Türkler bu değiş-tokuşun dışında tutulacaklardı.

7.3.2. Lozan'ın Getirdikleri

Lozan Barışıyla yeni Türk devletinin varlığı ve bağımsızlığı tüm dünya tarafından kabul edilmiştir. 24 Temmuz 1923'te imzalanan antlaşmayla, 28 Temmuz 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı resmen ve fiilen sona ermiştir. Bu arada Sevr Antlaşması da tarihe gömülmüştür. Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan diğer anlaşmaların, çok kısa sürelerde geçersiz hale gelmeleri ve hatta ciddi

siyasal gerilimlere yol açmaları, buna karşılık Lozan'ın halen geçerli olması ve barışın güvencesi olması, bu antlaşmanın ne denli gerçekçi olduğunu da göstermektedir.

Lozan Barış Antlaşması daha önceki yıllarda imzalanan barış antlaşmaları dikkate alındığında Türk diplomasi tarihi açısında büyük bir başarıdır. Antlaşmayla Misak-ı Milli büyük ölçüde gerçekleştirilmiş ve tam bağımsızlık elde edilmiştir. Türkiye, eşit olarak sürdürdüğü diplomasi sayesinde isteklerini büyük ölçüde gerçekleştirmekle kalmamış, aynı zamanda sonraki yıllar için ciddi bir diplomatik saygınlık elde etmiş, ağırlık oluşturmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılına damgasını vuran "ezik diplomasi" geleneğinin sona ermesi ve Batı ile her konuda eşit ilişkiler döneminin başlaması anlamı taşımaktaydı.

Bununla birlikte bazı konularda başarı sağlanamamıştır. Musul'un Türkiye'nin sınırları dışında kalması, Boğazların tümüyle egemenlik altına alınamaması, Hatay sorununun çözümlenememesi, Lozan'da istenilen sonucun elde edilemediği temel konulardır. Sonraki yıllarda Musul Sorunu Türkiye'nin aleyhine, Boğazlar ve Hatay sorunları lehine çözüme kavuşturulmuştur.

Dış politika açısından *Şark Meselesi* yeni bir boyut kazanırken, Türk iç politikası da Lozan'ın etkisindeki yıllara girmiştir. Görüşmeler sırasında İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında başlayan tartışmalar, Cumhuriyetin ilk yıllarına damgasını vuran siyasal görüş ayrılıklarına kadar uzanmıştır. Lozan Barışı konusundaki farklı yaklaşımlar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve Takrir-i Sükûn Kanunu'na uzanan bir sürecin başlangıcını teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

ARALOV, S. I.; **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları,** (Çev. H. A. Ediz), İstanbul, 1967.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Cilt II-III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1969.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BİLSEL, Cemil; **Lozan**, Cilt II, İstanbul, 1933.

CEBESOY, Ali Fuat; **Siyasi Hatıralar**, Cilt I, İstanbul, 1957.

DAVISON, Roderic H.; *"Turkish Diplomacy From Mudros to Lausanne"*, **The Diplomats (1919-1939),** Princeton, 1953.

Düstur

Earl of Ronaldshay; **The Life of Lord Curzon**, Cilt III, London, 1928.

GOLOĞLU, Mahmut; **Türkiye Cumhuriyeti**, Ankara, 1971.

GREW, Josef; **Atatürk ve İnönü**, (Çev. M. Akşun), İstanbul, 1966.

İNAL, İbnül Emin Mahmut Kemal; **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, 12. Cüz, İstanbul, 1951.

İNÖNÜ, İsmet; **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987.

KANDEMİR, Feridun; **Siyasi Dargınlıklar**, Cilt II, İstanbul, 1955.

KARACAN, Ali Naci; **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1943.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Türk- İngiliz İlişkileri (1919–1926),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.

Lausanne Conference on Near East Affairs 1922-1923, Record of Proceedings and Draft Terms of Peace, London, 1923.

OKYAR, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

ORBAY, Rauf; *"Rauf Orbay'ın Hatıraları"*, **Yakın Tarihimiz**, Cilt IV, İstanbul, 1962.

ÖKÇÜN, Gündüz; **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir,** Ankara, 1968.

SOYSAL, İsmail; **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

ŞİMŞİR, Bilal; **Lozan Telgrafları**, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Tan, 29 Ocak 1923.

TEZEL, Yahya Sezai; *"Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı"*, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 25. Cilt, 4. Sayı, 1970.

TİMUR, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946),** Ankara, 1971.

Türk İstiklal Harbi, Cilt II, Kısım VI, 4. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1969.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

WALDER, David; **Çanakkale Olayı,** (Çev. Mehmet Ali Kayabal), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Atatürk Döneminde İç Politika

Dr. Necdet AYSAL

8.1. SALTANATIN KALDIRILMASI

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla Anadolu'da yeni bir Türk devleti kurulmuştur. TBMM'nin üstünde hiçbir gücün kabul edilmeyeceğinin açıklanması ile de Osmanlı Devleti'nin varlığı fiilen ortadan kalkmıştır. Ayrıca yasama ve yürütme yetkisinin de TBMM'ye ait olması padişahın Türk ulusu üzerinde resmi ve fiili hiçbir yetkisinin kalmadığını göstermekteydi. Ancak savaş yılları olduğu için rejim konusu gündeme gelmemiştir. Yunan ordusunun Türk topraklarından atılmasından sonra sıra rejim konusunun çözümlenmesine gelmiştir.

8.1.1. Saltanatın Kaldırılması'nın Nedenleri ve Gerekçesi

Kurtuluş Savaşı sırasında ve TBMM'nin açıldığı dönemde, yurdun düşman işgalinden kurtarılması öncelikli olduğu için, Saltanat makamına karşı açıkça tavır alınmamış ve güçlerin bölünmemesine gayret edilmiştir. Yunan ordusunun Anadolu'yu terk etmesinden hemen sonra, barış konferansına davet nedeniyle saltanat konusu gündeme gelmiş ve bu kez Mustafa Kemal Paşa, bu kurumla ilgili gerçek düşüncesini hayata geçirmiştir.

Mudanya Mütarekesi imzalandıktan sonra barış görüşmeleri hazırlıklarına başlanmış ve İtilaf Devletleri, 28 Ekim 1922 tarihli notalarında Osmanlı Devleti ile TBMM Hükümetini birlikte barış görüşmelerine katılmaya davet etmişlerdir. İtilaf Devletleri, iki taraf arasındaki görüş ayrılıklarından yararlanmak ve görüşmelerde Türk tarafını bölerek güçsüzleştirmek amacıyla hem TBMM Hükümetini hem de İstanbul Hükümetini barış konferansına davet etmişlerdir. Bu davet üzerine gerekli hazırlıklara hemen başlayan İstanbul Hükümeti, TBMM'ye gönderdiği yazılarda işbirliği içine girilmesini bildirmiştir.[1]

Tevfik Paşa Hükümetinin bu tavrını ve Meclis'ten gelen tepkileri iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması konusunun komisyonda görüşülmesi sırasında tarihi bir konuşma yapmış ve millet egemenliği yanında kişisel egemenliğin de sürmesinin akla aykırı olduğunu belirttikten sonra,

---

[1] Necdet Öklem, **Saltanatın Kaldırılması**, İstiklal Matbaası, İzmir, 1972, s. 17.

konuşmasını;[2] *"...Bu bir emrivakidir. Mevzubahis olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacağız meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu behemehâl olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir"* şeklindeki sözlerle sürdürmüştür.

Komisyon, bu gelişmelerin ışığı altında Saltanatla Halifeliğin birbirinden ayrıldığını ve Saltanatın kaldırıldığını belirten iki maddelik bir yasa taslağı hazırlamıştır.[3] Bu taslak Meclis Başkanlığı'na sunulurken kaleme alınan metin ise söz konusu yasanın bir gerekçesi olduğu kadar Lozan'da savunulacak temel görüşü de içermektedir. Bu taslakta, Saltanat ve Hilafet kurumlarının birbirlerinden ayrılması, Osmanlı Saltanatının, İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 gününden başlayarak, sona erdiği hükme bağlanmıştır. Yine, halifeliğe de Meclis tarafından seçilen, Osmanlı ailesinden birisinin geçmesi öngörülmüştür.

1 Kasım 1922'de Meclis'teki görüşmelerden sonra açık oylamaya sunulan bu taslak, bir milletvekilinin olumsuz oyuna karşın kabul edilerek yasalaşmıştır. Mustafa Kemal'in deyimiyle, *Osmanlı egemenliğinin çökme ve ortadan kaldırılma töreninin son evresi* de böyle kapanmıştır.[4] Milli egemenliği ebedileştiren ve milletin kendi hakkının ifadesi olan bu kanunla, hilafet ve saltanat birbirinden ayrılarak saltanat kaldırılmış, Türk Devrimi de yönetsel alanda önemli bir aşama kaydetmiştir.[5]

Barış konferansına davet sorunu gerekçe gösterilmesine karşın, Saltanatın kaldırılmasının gerçek nedenleri ise tarihsel gelişmelere dayanmaktaydı.[6] Bu gerçek nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 620 yıllık bir hanedan olan Osmanlı hanedanının çağın gerisinde kalması ve ömrünü tamamlamış olması;
- Birinci Dünya Savaşı sonrasında birçok ülkede monarşilerin yıkılması ve yerlerine cumhuriyet yönetimlerinin kurulması;
- Bir ailenin iradesine dayalı yönetimlerin ulusal egemenlik anlayışına ters düşmesi;
- Mustafa Kemal Paşa'nın temel amacının ulusal egemenliğe dayanan, laik ve demokratik bir devlet kurmak olması;
- Yönetimin bir kişi ve aileden alınıp, tüm ulusa mal edilmeye çalışılması.

---

2 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, TTK Yay., Ankara, 1997, s. 287-298.

3 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi III, Yeni Türkiye'nin Oluşumu I. Bölüm, 1923-1938**, 1. B., Bilgi Yay., Ankara, 1995, s. 279; Özer Ozankaya, **Atatürk ve Laiklik, Atatürkçü Düşüncenin Temel Niteliği**, 1. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1981, s. 171-173.

4 Turhan Olcaytu, **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı, Devrimimiz-İlkelerimiz**, 8. B., Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., Ankara, 1998, s. 20-21; Paul Gentizon, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, (Çev. Fethi Ülkü), 3. B., Bilgi Yay., Ankara, 1995, s. 33.

5 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Devre, C. 24/1, s. 314.

6 Turan, **a.g.e.**, s. 280; Olcaytu, **a.g.e.**, s. 20-21; Gentizon, **a.g.e.**, s. 33.

8.1.2. Saltanatın Kaldırılması Sonrasındaki Gelişmeler

Saltanatın kaldırılması kararı Vahdettin'e, Yıldız Sarayı'nda Refet (Bele) Paşa tarafından tebliğ edilmiştir.[7] Osmanlı Saltanatı tarihe karışınca, o yönetimin son Sadrazamı olarak tanınan Ahmet Tevfik (Okday) Bey de, 4 Kasım 1922'de istifasını kendisini bu göreve atamış olan Padişah Vahdettin'e sunmuştur.

Yine aynı gün TBMM Hükümeti, İstanbul'un idaresine el koymuştur. Devletin içinde bulunduğu durumdan korkan Sultan Vahdettin, İstanbul'da kalmasının uygun olmayacağını düşünerek İngiltere'ye sığınma talebinde bulunmuş ve 16 Kasım 1922 günü İngiliz Komutanı Harrington'a şu mektubu yazmıştır.[8] *"İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fahimesine iltica (yüce İngiliz devletine sığınıyor) ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i ahara (başka yere) naklimi talep ederim (isterim) efendim! Halife-i Müslimin Mehmet Vahidettin".*

Hayatını kurtarmak için yurtdışına götürülmesini dileyen Vahdettin'in isteği İngilizlerce olumlu karşılanmıştır. 17 Kasım 1922 tarihinde Yıldız Sarayı'nın kullanılmayan Malta kapısından çıkan Vahdettin, kendisini orada bekleyen Harrington'un hazırlattığı otomobile binerek, Dolmabahçe rıhtımına inmiş ve oradan da açıkta demirlemiş olan Malaya Zırhlısı'na götürülmüştür. Yanında oğlu Ertuğrul, Başmabeynci Ömer Yaver, Esvapçıbaşı İbrahim, Berberbaşı Mahmut, Tütüncübaşı Şükrü Beylerle, İkinci ve Üçüncü Musahip Cevher ve Hayrettin Ağalarla üç hizmetçi bulunuyordu. Vahdettin önce İngilizlerin sürgün yeri olarak kullandıkları Malta'ya götürülmüş, fakat bir süre sonra Şerif Hüseyin'den bir çağrı alarak Mekke'ye geçmiştir. Mekke'de saltanat ve halifeliğin birbirinden ayrılmasının doğru olmadığını savunan bir bildiri de hazırlayan Vahdettin, bu girişimden beklediği sonucu alamamış, bunun üzerine İtalya'ya dönüp San-Remo'ya yerleşmiş ve 14 Mayıs 1926 yılında da orada ölmüştür.[9]

Saltanatın kaldırılmasına ilişkin 1 Kasım 1922 tarihli yasa, Vahdettin'in halifelik unvanını üzerinden almamıştı. O da İngilizlere sığınırken bu unvandan yararlanmak istemişti. Ancak yabancılara sığınan bir halifeliğe neler yapılacağı önemli bir sorun olarak belirmişti. Vahdettin'in kaçtığı Ankara'ya bildirildiğinde, sorun TBMM'nin 18 Kasım 1922 tarihli oturumunda gündeme getirilmiştir. Öncelikle Şer'iye Bakanı Konya Milletvekili Vehbi Efendi'nin halifeliğin boş olduğu, o yere layık birisi seçildiğinde onu halife olarak tanımanın gerekli olduğuna ilişkin fetvası okunmuştur.[10] Vehbi Efendi'nin bu fetvası üzerine boş kabul edilen halifelik için

---

[7] Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938**, 2. B., TTK Yay., Ankara, 1988, s. 361-367.

[8] Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Kent Basımevi, İstanbul, 1981, s. 49; Turan, **a.g.e.**, s. 281; Lord Kinross, **Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), 10. B., Altın Kitaplar, İstanbul, 1984, s. 419-421.

[9] Vasiyeti üzerine cenazesi Şam'da bulunan Selahattin-i Eyyübi Camii'nin bahçesine defnedilmiştir. Bkz., Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, 4. B., İmaj Yay., Ankara, 2001, s. 163; Gentizon, **a.g.e.**, s. 37-38.

[10] Adı geçen fetva sureti şöyledir: "Müslümanların imamı olan Zeyd (simgesel bir ad), düşmanın, bütün Müslümanlar aleyhinde yok olmaya neden olacak ağır önerilerini, bir zorunluluk olmadan kabul ederek, İslam hukukunu savunmaktan aczini gösterir ve Müslümanların dinin gerekli kıldığı savunmalarında düşmana uyarak Müslümanların zarar görmelerine ve baş eğmelerine yol açacak

seçime gidilmiş ve ad okunarak yapılan oylama sonucunda, Sultan Abdülaziz'in oğlu ve Vahdettin'in tahta çıkışından sonra hanedanın en yaşlı erkek evladı olarak veliaht sayılan Abdülmecit, 148 oyla halife seçilmiştir.

Abdülmecit, Müslümanların Halifesi sıfatından başka bir sıfat kullanmaması, halifeliğe seçilmesinden dolayı memnuniyetini halka bildirmesi, Vahdettin'in davranışını kınaması ve TBMM Anayasası'nın İslamlığa en uygun idareyi getirdiğini bildirmesi şartıyla halife tayin edilmiştir. Mustafa Kemal de, 19 Kasım 1922 tarihinde Abdülmecit Efendi'ye halife seçilmiş olduğunu bildirmiş ve bu durumu İslam dünyası ve Türkiye halkına ilan etmiştir.[11]

8.2. CUMHURİYETİN İLAN EDİLMESİ

Cumhuriyet kavramı, dilimize Arapçadan girmiş olan *cumhur* kelimesinden doğmuş bir rejimin adıdır.[12] Ansiklopedik anlama göre, bir ülkenin rejiminin cumhuriyet olabilmesi için, o ülkenin devlet başkanının seçimle işbaşına gelmesi yeterlidir. Modern anlamı ile demokrasinin en gelişmiş şekli olan Cumhuriyet, bir tarihi gelişmenin sonucudur.

8.2.1. Birinci TBMM'de Seçim Kararının Alınması

23 Nisan 1920'de olağanüstü yetkilere sahip bir Meclisin kurulmasıyla Türk siyasi yaşamında yeni bir dönem açılmıştır. Çok farklı görüş ve kesimlerin temsil edildiği Birinci Meclis bu yönüyle tam bir halk meclisi niteliği taşımaktaydı.[13] Mustafa Kemal Paşa taraftarlarının oluşturduğu Birinci Grup ile muhalif İkinci Grup arasında birçok konuda anlaşmazlık çıkmış ve kıyasıya mücadele edilmiştir.

Sakarya Savaşı öncesinde Başkomutanlık Yasası'nın çıkarılması sırasında doruk noktasına ulaşan fikir ayrılığı, özellikle 1921 sonlarında Malta'daki tutuklu milletvekillerinin de Meclise katılmalarıyla daha da artmış ve çatışmalar had safhaya ulaşmıştır. Bu arada zaten var olan ve resmen kuruluşunun 1922 Temmuz ayında gerçekleştiği belirtilen İkinci Gruba mensup mebuslar, Saltanatın kaldırılmasından rahatsız

---

hareketlere doğru'dan doğruya girişir ve karışıklık doğuracak hareketlere devam edip ısrar ederse ve bundan da yabancıların koruması altına sığınarak halifelik makamını terk edip kaçmakla halifelikten eylemli olarak vazgeçtiği şer'an münhal olur mu?- Yanıt: Olur! Bu suretle İslam hukukunu ve yararlarını korumak için halifelik makamına layık bir zata, ilgililer ve iş sahipleri tarafından biat olunmak gerekli (vacip) olur mu? Olur." Bkz., Turan, **a.g.e.**, s. 282.

[11] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul, 1982, Belge No. 265, s. 1251–1252.

[12] Batıda Cumhuriyet kelimesi karşılığı olarak Latince "Res Publica" kelimesinden türetilen Fransızca'da "La République", İngilizce'de de "The Republic" kelimeleri kullanılmaktadır. Bkz. Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi,** Savaş Yay., Ankara, 1990, s. 371.

[13] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Bilgi Yay., Ankara, 1992, s. 132–133; Mizyah Karaçam Şengil, **Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları,** Cem Yay., İstanbul, 1995, s. 76; Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,** 2. B., Turhan Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 212-213; İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı,** Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1997, s. 79-91.

[13] **Nutuk**, C. II, s. 438-439.

olmuşlardır.[14] Bu muhalif grubun üyeleri, 2 Aralık 1922'de vermiş oldukları bir yasa teklifi ile seçim kanununda değişiklik yapılmasını istemişledir. Bu değişiklikle seçim kanununa göre, milletvekili seçilebilmek için Misak-ı Milli sınırları içerisinde doğmuş olmak ya da milletvekili seçileceği ilde beş yıl ikamet etmek şartı getirilmek istenmiştir.[15] Bu koşullara uymayan Mustafa Kemal Paşa'nın parlamentoya girmesini engellemeye yönelik bu girişim, teklifin Meclis'te reddedilmesi sonucu önlenmiştir.

Lozan Konferansı'nın kesilmesi döneminde Meclis'te konferans ile ilgili yapılan gizli görüşmelerde, muhalif milletvekillerinin sert eleştiriler getirmeleri, gruplar arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirmiştir. Sonuçta gerek Meclis içinde ve gerekse Meclis dışında yaşanan iktidar mücadelesi, Meclis'i çalışamaz hale getirmiştir. Birinci Grubun harekete geçmesi sonucu, 1 Nisan 1923'te verilen önerge ile TBMM seçimlerinin yenilenmesi istenmiş ve gerekçede, ilk Meclisin ülkenin bağımsızlığın sağlamakla görevini yapmış olduğu ve ülkenin önünde barış ve ekonomik sorunlar nedeniyle yeniden kamuoyunun kazanılması gerektiğinden söz edilmiştir. Mecliste aynı gün kabul edilen bu önerge ile seçim yasası çalışmalarına başlanmış ve bu konuda yapılan görüşmeler sonucunda Meclis dağılmıştır.

Seçimlerin yapılmasıyla birlikte, İkinci TBMM yeni toplanma yılına, 11 Ağustos 1923'te başlamış ve 13 Ağustosta Mustafa Kemal TBMM Başkanlığına yeniden seçilmiştir.

14 Ağustos 1923'te ise V. İcra Vekilleri Heyeti seçimleri yapılmış ve Fethi (Okyar) Bey başkanlığında yeni kabine oluşturulmuştur. İkinci TBMM'nin ilk günlerindeki en önemli çalışma ise kuşkusuz Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasıdır.[16] Bu antlaşmanın Meclis içinde görüşülmesi sırasında Halk Fırkası içindeki görüş farklılıkları ilk kez ortaya çıkmış ve oylamalara 270 milletvekilinin 227'si katılmış ve antlaşma 14 ret oyuna karşılık 213 milletvekilinin lehte oyuyla kabul edilmiştir.[17]

Bütün bu gelişmelerle artık Türkiye tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Savaş cepheden sonra, masada da kazanılmış, Ulusal Mücadelenin ikinci aşaması olan çağdaş bir devlet ve toplum yaratma sürecini başlatmak için yepyeni devrim ilkelerinin hayata geçirilmesi süreci başlamıştır.

---

[14] Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup,** 5. B., İletişim Yay., İstanbul, s. 379; Tunaya, **a.g.e.**, s. 537; Muhalefet Grubu'nun kuruluşunda farklı görüşler vardır. Güneş'e göre Grup, 1921 sonları ile 1922 başlarında ortaya çıkmıştır. *Güneş*, **a.g.e.**, s. 182; Selek de muhalefetin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun görüşmeleri sırasında ortaya çıktığını ve 1921 sonlarında örgütlü hale geldiğini ve örgütlemede Kara Vasıf'ın büyük rol oynadığını ileri sürmektedir. Bkz. Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilâli,** C. II, 8. B., Kastaş A.Ş. Yay., İstanbul, 1987, s. 625; Mustafa Kemal, Nutuk'ta muhaliflerin daha saltanat kaldırılmadan önce bu konuda endişeye kapıldıklarını ve yoğun bir propaganda faaliyetine giriştiklerini anlatmaktadır. Bkz., **Nutuk,** C. II, s. 683-684.

[15] Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** C. I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1986, s. 360.

[16] Mümtaz Soysal, **Dış Politika ve Parlamento**, AÜSBF Yay., Ankara, 1964, s. 91; Atatürk, **Nutuk,** s. 750.

[17] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. I, IX. İçtima, s. 264-291; Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar-Lozan'dan Cumhuriyete**, C. II, Temel Yay., İstanbul, 2002, s. 11–12.

8.2.2. Halk Fırkası'nın Kurulması

Meclis'te Birinci ve İkinci gruplar arasındaki mücadelenin şiddetlendiği günlerde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 6 Aralık 1922'de Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye, Yenigün ve Öğüt gazetelerinin muhabirlerine verdiği demeçte,[18] yeni bir parti kurulacağını kamuoyuna ilk kez açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa bu demecinde, savaşın kazanılmasının ülkeyi uygar dünyaya taşımak için yeterli olmadığını, ülkenin tamamen kalkınmasını sağlayacak ve gerçekçi bir programa sahip *Halk Fırkası* isimli bir partinin kurulacağını ve bu partinin yeniliklere öncülük edeceğini söyleyerek, herkesten yardım beklediğini dile getirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararı almasında hiç şüphesiz savaş yılları ve hemen sonrasında Meclis'te yaşanan şiddetli tartışmaların etkisi büyük olmuştur. Ulusal egemenlik temeline dayalı yeni bir devlet için yapılması gerekli devrimlerin, ancak Meclis'te bir siyasi partinin desteğiyle daha hızlı gerçekleştirmesi düşüncesinden hareket etmiştir. Üstelik Meclis'teki muhalefetin tutumu da, Mustafa Kemal Paşa'nın bir parti kurma zamanının geldiğini düşünmesinde etkili olmuştur.

TBMM'de seçim kararının alınmasından hemen sonra, 8 Nisan 1923'te, Mustafa Kemal Paşa tarafından, siyasi tarihimizde *Dokuz Umde* olarak bilinen ve Halk Fırkası'nın ilk programı olarak kabul edilen seçim bildirgesi yayınlanmıştır. Bu beyannamenin giriş bölümünde Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na dönüştürüleceği ilk olarak resmen ifade edilmiştir.[19]

Mustafa Kemal Paşa'nın, dokuz umde ile aynı gün bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini seçim çalışmalarına katılmaya çağırmıştır. Bu amaçla seçimlere son derece önem veren ve belirli tarihlerde yayınlamış olduğu tamim ve beyannamelerle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini sık sık uyaran Mustafa Kemal Paşa, aday seçiminde de hassas davrandığı görülmektedir. Bu hassasiyetinin nedeni ise kuşkusuz İkinci TBMM'den çok şey beklemesi, Cumhuriyeti ve devrimlerini bu Meclis'te gerçekleştirme kararında olmasıdır.

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çabaları sonuç vermiş ve seçimleri büyük çoğunlukla Cemiyetin adayları kazanmış ve İkinci Gruptan seçimleri kazanan olmamıştır.[20]

1923 seçimleriyle başlayan bu yeni dönemde, ilk bakışta Mustafa Kemal Paşa'nın Meclise mutlak egemen olacağı izlenimi doğmuştu. Seçimlerin kazanılmış olması Halk Fırkası'nın kurulmasını onaylama anlamı taşıdığından, seçim sonrasında kuruluş hazırlıkları resmen başlatılmıştır.[21] Nitekim Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında 7 Ağustos 1923'te toplanan milletvekilleri partinin

---

[18] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, ATAM Yay., Ankara, 1997, s. 50–52.

[19] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, 2. B., Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s. 580.

[20] Olaysız geçen seçimlerde 72 seçim bölgesinden 270 milletvekili seçilmiştir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 89.

[21] Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yay., İstanbul, 1998, s. 75; Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s. 37.

tüzüğünü hazırlamaya girişmiş ve yaklaşık bir ay süren tüzük çalışmaları 9 Eylül 1923'te sonuçlanmış, aynı toplantıda yapılan oylama ile de Halk Fırkası'nın ilk Tüzüğü kabul edilmiştir.[22] 11 Eylülde yapılan toplantıda ise partinin genel başkanlık ve yönetim kurulu üyelerinin seçimi yapılarak, Mustafa Kemal Paşa Halk Fırkası Başkanlığı'na getirilmiştir. Tüzüğün onaylandığı tarih olan 9 Eylül 1923, partinin de kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir.[23]

8.2.3. Ankara'nın Başkent Olması

Ankara, 27 Aralık 1919'da Heyet-i Temsiliye'nin merkezi olmuş ve TBMM'nin açılmasıyla da Kurtuluş Savaşı'nın kalbinin attığı yer durumuna gelmişti. Mücadelenin her safhasındaki bütün eylem ve planlar, burada tartışılarak karara bağlanmış ve özellikle de TBMM'nin kurulmasından sonra daha da önemli bir konuma ulaşmıştı.

İkinci Meclisin ilk günlerinde bir başka tartışma konusu da, yeni devletin başkentinin neresi olacağı olmuştur. İtilaf kuvvetleri 2 Ekim 1923'te İstanbul'u terk etmişler, 6 Ekim de ise Türk ordusu kente girmiştir. Bu durum yeni başkentin neresi olacağı tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

Ankara'nın, TBMM'nin kurulduğu yer ve Milli Mücadele'nin merkezi olması nedeniyle, 13 Ekim 1923'te İsmet Paşa'nın Meclise sunduğu önerge,[24] oy birliğince kabul edilmiş ve Ankara yeni Türk Devleti'nin başkenti ve hükümet merkezi olmuştur.[25]

Ankara'nın askeri ve coğrafi açıdan güvenli bir yerde bulunması başkent olmasında etkili olmuş ve yeni Türk Devleti'nin Anadolu merkezli olduğu kanıtlanmıştır. Artık Osmanlı Devleti'ne dönüşün mümkün olmadığı tüm dünyaya gösterilmiştir. Batılı devletler bu kararı bir süre tanımamışlarsa da, Türk Devleti'nin kararlılığı karşısında elçiliklerini Ankara'ya taşımak zorunda kalmışlardır.[26]

8.2.4. Cumhuriyetin İlanı ve Tepkiler

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla Anadolu'da ulusal egemenliğe dayanan yeni bir Türk devleti kurulmuş ve 1921 Anayasası'nda yer alan egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğuna dair hükümlerle Cumhuriyet yönetimi için önemli bir adım atılmıştı. Ancak savaş yılları olduğu için ulusun gücünü bölmemek için rejim konusu açıkça tartışılmamıştı. Lozan Barışı'nın imzalanmasından sonra iç

---

[22] Kocatürk, **a.g.e.**, s. 391-392.

[23] Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 559; Orhan Acun, "*CHP'nin Kuruluş Tarihi Üzerine*", **Tarih ve Toplum**, C. XXIV, No. 141 (Eylül 1995), s. 132.

[24] Malatya Mebusu İsmet Paşa ve 14 arkadaşının Meclise sunduğu kanun teklifi için bkz. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 23-24.

[25] İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., Ankara, 1999, s. 166-168.

[26] Bilal N. Şimşir, "*Ankara'nın Başkent Oluşu*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, No. 20, (Mart 1991), Ankara, s. 207.

politikaya ağırlık verilmeye başlanmış, Ankara'nın başkent olmasıyla da çok önemli siyasal gelişmelerin olacağı mesajı verilmişti.

27 Ekim 1923'te Fethi Bey'in istifasıyla ortaya çıkan hükümet bunalımı, Meclis'in çalışmalarını oldukça zorlaştırmıştır. Güçler birliği ilkesinin en katı şekli olan Meclis Hükümeti Sistemine göre yapılan seçimlerde bakanlar kurulunun oluşturulamaması, bu sistemin artık iyi işlemediğini göstermiş ve kabine sistemine geçilmesini zorunlu kılmıştır. Kabine sistemine geçiş için ise Cumhuriyet'in ilanı ve bu ilanla birlikte bir Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi gerekli görülmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, bütün bu gelişmeler üzerine Cumhuriyetin ilan edilmesine karar vererek, 28 Ekim 1923 günü akşamı, İsmet Paşa, Fethi (Okyar) Bey, Kazım (Özalp) Paşa, Kemâlettin Sami Paşa, Halit Paşa, Rize Milletvekili Fuat Bey ile Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey'i Çankaya'ya davet etmiştir.[27] Toplantıda misafirlerine, *"yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz"* diyerek görüşlerini açıklayan Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşüncesi, orada hazır bulunanlarca da olumlu karşılanmış ve hemen izlenecek yolun saptanmasına girişilmiştir. Konuklar ayrıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa bu amaçla Anayasa'da yapılması gereken değişikliklere ilişkin bir yasa tasarısı da hazırlamışlardır.

Cumhuriyetin ilan edilmesi ile ilgili yasa tasarısı, Halk Fırkası Grubu'nda ele alınarak enine boyuna tartışılmıştır.[28] Hatta bu tartışmalar sırasında İstanbul Milletvekili Abdurrahman Şeref Bey, *"Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir... kime sorarsanız sorunuz, bu cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad kimilerine hoş gelmemiş, varsın gelmesin!"* diyerek tasarıdan yana olduğunu dile getirmiştir. Meclisin ve devletin tek partisi durumunda bulunan Halk Fırkası'nın onayından geçen tasarının kanunlaşması, artık sadece bir formaliteden ibaret olacaktı. Tasarı saat 20.30'da Meclise sunularak, devletin rejiminin Cumhuriyet olduğu *"Yaşasın Cumhuriyet"* sesleri ve alkışları arasında kabul edilmiştir. Cumhuriyetin ilanı kararına birkaç üye çekimser kalarak katılmamış, katılan 158 üyenin tümü olumlu oy vermiştir.[29]

Söz konusu Anayasa değişikliği ile 1. madde şu şekilde yeniden düzenlenmiştir:[30] *"Hâkimiyet bilâ kaydû şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir"*. Bundan sonra Cumhurbaşkanı seçimine geçilmiş, yoklama suretiyle ve açık oyla yapılan seçimde, 159 üyenin bulunduğu Meclis'te Mustafa Kemal, bir çekimser oya karşılık 158 üyenin olumlu oylarıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Cumhurbaşkanı olmuştur.[31]

---

[27] Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1923**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2007, s. 303.

[28] **Nutuk**, C. II, s. 804-805.

[29] Akşin, **a.g.e.**, s. 171-172; Kazım Özalp - Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, 4. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998, s. 26-27.

[30] **Nutuk**, C. II, s. 803-804.

[31] Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 156; Fethi Gözler, **Atatürk İnkılapları-Türk İnkılabı**, 2. B., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 68-69.

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte, artık Cumhurbaşkanını TBMM seçecek, Başbakanı ise Cumhurbaşkanı tayin edecek, Bakanları Başbakan seçecek ve kabine Meclis'ten güvenoyu alınca hükümet kurulmuş olacaktı.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte; Türkiye devletinin ve hükümet şeklinin Cumhuriyet olduğu kanunlaşmış; devlet başkanlığı ve hükümet bunalımı gibi sorunlar çözümlenmiştir. İlk kez kabine sistemine geçilerek, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından başbakanlığa atanan İsmet Paşa, Cumhuriyetin ilk kabinesini (Hükümeti) kurmuştur. Fethi (Okyar) Bey ise Meclis Başkanı seçilmiştir. Ayrıca ulusal egemenlik ilkesi biraz daha güçlendirilerek halkın yönetime katılmasının yolu açılmıştır.[32]

Cumhuriyetin ilan edilmesi genelde törenlerle kutlanırken, kimi çevrelerde de olumsuz tepkiler doğurmuş ve oldukça sert eleştirilere yol açmıştır. Hüseyin Cahit (Yalçın), Velid Ebüzziya ve Ahmet Emin (Yalman) gibi gazeteciler, Tanin, Tevhid-i Efkâr ve Vatan, gibi gazetelerde, Cumhuriyetin ilanını beğenmeyip sert eleştiriler getirmişlerdir.[33]

Cumhuriyetin ilanından ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesinden rahatsız olan sadece İstanbul basını değildir. Mustafa Kemal Paşa'nın bazı silah arkadaşları da gelişmelerden hoşnut olmamış ve çeşitli düzeylerde tepki göstermişlerdir. En sert eleştiriyi Rauf Bey getirmiştir. Rauf Bey ile Ali Fuat, Kazım Karabekir ve Refet Paşaların tepkileri, Cumhuriyet'in ilanından sonra Kurtuluş Savaşı kadrosu arasındaki ayrışmayı somut olarak ortaya koymuştur.

8.3. HALİFELİĞİN KALDIRILMASI

Ulusal Bağımsızlık Savaşı yıllarında önemli olan yurdun düşmandan kurtarılması olduğu için hilafet makamına karşı açıkça bir tavır alınmamıştı. Bu arada saltanatın kaldırılması sırasında halifelik kurumuna dokunulmamış, fakat Cumhuriyetin ilanından sonra laik ve demokratik bir toplum ve devlet düzeni için halifelik kurumu ciddi bir engel oluşturmaya başlamıştı.

8.3.1. Halifelik Sorununun Ortaya Çıkışı

Halife sözcüğü, Arapça, *babasından sonraya kalan çocuk, birisinin yerine geçen, vekil* anlamlarına gelmektedir.[34] İslam peygamberinin vefatından sonra ortaya çıkan ilk sorun, peygamberin yerine kimin geçeceği olmuş ve *Halifelik* gündeme gelmiştir.

Bu unvan ilk defa seçim yoluyla halife tayin edilen Hz. Ebu Bekir tarafından kullanılmıştır. İslam dininin esasların göre halife hem baş imam ve ruhani başkan, hem de devlet başkanıdır. Halifelik konusunda İslam dünyasında ortak bir görüşe

---

[32] Enver Ziya Karal, "Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması", **Türk Dili,** No. 278, (Kasım 1974), s. 837.

[33] Ozankaya, **a.g.e.,** s. 186-187.

[34] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938),** 3. Kitap, I. B., Bilgi Yay., Ankara, 1995, s. 46; Faik Bulut, **Resmi Belgeler Işığında Ordu ve Din-1826-1997 Devlet Gözüyle İslamcı Faaliyetler,** 2. B., Doruk Yay., Ankara, 1997, s. 563.

varmak mümkün olmamış ve özellikle Dört Halife döneminden sonra Emevi Devleti'nden Muaviye, seçime son verip bir sülale yönetimi kurunca, halifelik babadan oğula geçmiş ve tamamen bir saltanata dönüşmüştür[35]. Emevilerden sonra Abbasi sülalesinin eline geçen halifeliğin merkezi de Bağdat olmuştur. Bu dönemde Endülüs'te de Emevi soyundan gelen bir başka halife de varlığını sürdürmüştür.[36] 1258 yılında Moğolların Bağdat'a girmesi sonucu Abbasi Halifesi Mısır'a sığınmış ve Memluk Devleti bünyesinde varlığını korumuştur.

Halifelik, 1517 yılında son Abbasi Halifesi El-Mütevekkil tarafından Yavuz Sultan Selim'e devredilmiş ve bu tarihten sonra resmen Osmanlı padişahları bu unvan ile anılmaya başlamışlardır. Ama asıl olarak II. Abdülhamit bu unvandan büyük ölçüde yararlanmış ve ilk bu dönemde İslamcılık devletin temel siyaseti olmuştur.[37]

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı padişahı V. Mehmet, halife sıfatıyla Cihad-ı Ekber ilan etmişse de, bu çağrıya İslam âleminden olumlu yanıt gelmemiştir. Bu da halifeliğin İslam âlemi üzerinde tüm işlerliğini yitirdiği anlamına gelmektedir.

8.3.2. Halifeliğin Kaldırılmasını Hazırlayan Olaylar

Bilindiği üzere hilafet, ümmet düşüncesi üzerine kurulmuş bir kurum olup, milli egemenlik düşüncesi üzerine kurulan yeni Türkiye'nin bu ortaçağ kurumu ile bağdaşması mümkün değildi. Köklü devrimlerle yeni düzenin kuruluş çalışmalarının bütün hızıyla devam ettiği bir dönemde, özellikle de Cumhuriyetin ilanından sonra Halifelik gibi dinsel bir kurumun laik bir devletle bağdaşmadığı görülmüştür.[38]

Saltanatın kaldırılmasından sonraki günlerde bazı çevrelerin Halife Abdülmecid'e bir padişah gibi davranmaları ve onu zaman zaman Meclisin üzerinde görmeleri, bütün dikkatlerin Halifelik kurumu üzerine toplanmasına yol açmıştır. Kaldı ki Halife'ye yakın kişiler arasında Rauf Bey ve Refet Paşa gibi, Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen isimlerinin de olması, Halifeliğin rejim için bir sorun olarak algılanması sürecine katkı yapmıştır. Bu arada saltanat taraftarlarının da halifelik-

---

[35] Mısır'da 909–1171 tarihleri arasında hüküm süren Şii Fatimi Halifeliği ile İspanya'da 929 yılında kurulan Emevi Devleti Halifeliği örnek gösterilebilir. Bkz., Turan, **a.g.e.**, s. 47; Gözler, **a.g.e.**, s. 72-73.

[36] Olcaytu, **a.g.e.**, s. 106.

[37] Şerafettin Turan, Mısır'ı ele geçiren Yavuz Sultan Selim'in, Halife III. Mütevekkil'den halifeliği devraldığı yolundaki görüşlere katılmamaktadır. Turan, bu görüşünü o döneme ilişkin Osmanlı ve Arap belgelerinin hiçbirisinde ve o yıllarda yazılmış kitaplarda böyle bir devir işlemini gösteren bir kanıt bulunamadığına dayandırmaktadır. Yusuf Hikmet Bayur da Türk İnkılâp Tarihi isimli eserinde aynı hususa değinerek, bu görüşün son yüzyıllarda ortaya çıktığını savunmaktadır. Yapmış olduğumuz incelemelerde halifelik unvanının Osmanlı padişahları tarafından Yavuz Sultan Selim'den çok önceleri güçlülük simgesi olarak kullanılmaya başlandığı ve bu unvanla birlikte devletin giderek Teokratik bir karaktere bürünmüş olduğu açıkça görülmektedir. Bkz. Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi, Türk kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe,** 3. B., Bilgi Yay., Ankara, 2000, s. 161; Orhan Koloğlu, **Gazinin Çağında İslam Dünyası 1919-1922,** 1. Kitap, Boyut Yay., İstanbul, , 1994, s. 17.

[38] Doğu Ergil, "*Atatürkçü Düşüncenin Temeli: Lâiklik*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VI, No. 17, (Mart 1990), s. 260.

ten güç ve moral alarak eskiye dönmek için çalışmalar yaptıkları bilinmekteydi. Halife Abdülmecit'in de kendisini bir padişah gibi görmesi ve bu sıfatla heyetler kabul etmesi de, halifeliğin kaldırılmasının gündeme gelmesinde etkili olmuştur.[39]

Halifeliğin kaldırılması konusunda Mustafa Kemal Paşa'yı süratle harekete geçiren bir başka olay ise, 24 Kasım 1923'te Hindistan'da İsmailiye Mezhebi'nin İmamı Ağa Han ile Emir Ali Han'ın halifenin siyasi durumunun korunması için Başbakan İsmet Paşa'ya yazdıkları mektup ve bu mektubun daha İsmet Paşa'nın eline geçmeden muhalefeti temsil eden Tanin gazetesinde yayınlanması olmuştur.[40]

Bu mektubu İngiltere'nin, Hintli aydınlara Türkiye'nin iç işlerine karışmak için yazdırmış olduğu yorumları yapılmış ve basın da buna alet olmakla suçlanmıştır. Başbakan İsmet Paşa, olayı TBMM'ye taşıyarak ilgili gazetelerin İstiklal Mahkemelerine verilmesini istemiştir. Fakat bu gelişmeler hükümetle halife taraftarları arasında çeşitli sert tartışmalara yol açmıştır. Bazı gazeteciler İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmışlar ancak ağır bir ceza almadan salıverilmişlerdir.

Mektup krizinden sonra iyice göze batan Halifelik, bu kez bütçe konusunda gündeme gelmiştir. Halife Abdülmecit Efendi, 22 Ocak 1924'te Başbakan'a gönderdiği bir yazı ile kendisine ait bağımsız bir bütçe talebinde bulunmuştur.[41] Bu isteği, dış ülkelere temsilci göndermek, hükümete danışmadan yabancı elçileri kabul etmek ve gösterişli saltanat törenleri düzenlemek gibi uygulamalarla birleşince, İsmet Paşa *"Hükümet içinde birden fazla devlet başkanı olamaz."* diyerek buna tepki göstermiştir.

İşte böyle bir ortamda Harp Oyunları nedeniyle İzmir'e gelen Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kâzım Özalp ve Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa ile bir durum değerlendirmesi yapma zorunluluğu duymuş ve yapılan bu dörtlü toplantıda, artık halifeliğin kaldırılması zamanının geldiğine karar verilmiştir.[42]

2 Mart 1924'te Halk Fırkası grubunda karara bağlanan hilafetin kaldırılması sorununun, bir kanun teklifi ile Meclise sunulması uygun görülmüştür.[43] Bunun üzerine daha önceleri Meşayih Meclisi (Şeyhler Kurulu) Başkanlığı yapmış olan Urfa Milletvekili Şeyh Saffet Efendi ile arkadaşlarının çalışmalarıyla, *Halifeliğin Kaldırılması ile Osmanoğulları Soyundan Olanların Türkiye Dışına Çıkarılması*

---

[39] Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri,** C. I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1988, s. 253–254.

[40] Mektup, 5–6 Aralık 1923'te dönemin Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanmıştır. Mektupta halifeliğe dokunulmaması, Müslümanları birbirine bağlayan bir bağ olduğu için endişe duyulduğu ve bunların yanı sıra Hint Müslümanlarının Türkiye'ye yapmış olduğu yardımlar dile getiriliyordu. Bkz., Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,** 14. B., İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 51; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar,** C. II, Yapı ve Kredi Bankası Yay., İstanbul, 1973, s. 207-215; Lord Kinross, **a.g.e.,** s. 587.

[41] N. Hakkı Uluğ, **Halifeliğin Sonu,** Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1975, s. 47–50; Ergil, *a.g.m.*, s. 262.

[42] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, ATAM Yay., Ankara, 1997, s. 618–619.

[43] Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim–1922–1971**, (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), C. II, 2. B., Özener Matbaacılık Ltd. Şti., İstanbul, 1997, s. 925-926.

hakkında bir kanun teklifi hazırlanmış ve bu teklifinin komisyonlara gönderilmeden hemen görüşülmesi istenmiştir.[44]

TBMM'nin 3 Mart 1924 günkü oturumunda söz konusu kanun teklifinin komisyonlara gönderilmeden görüşülmesi kabul edilmiştir. İlk olarak Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi ve 57 arkadaşının imzasını taşıyan *Şer'iye ve Evkâf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin Kaldırılması*na ilişkin öneriler ele alınmış ve bazı küçük değişikliklerle kabul edilmiştir.[45] Bundan sonra, *Öğretimin birleştirilmesi-Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'na ilişkin öneriler görüşülmüş ve yasalaştırılmıştır.[46]

Sıra halifeliğe geldiğinde öneriye ilk karşı çıkan Gümüşhane Milletvekili Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey olmuştur. Zeki Bey, tasarı aleyhine en sert konuşmayı yapmış ve konuşması çeşitli milletvekilleri tarafından sık sık müdahalelere maruz kalmıştır. Meclis'te Halk Partisi'nden olmayan ve bağımsız üye durumunda bulunan Zeki Bey, sorunun çözümü için kamuoyuna başvurulmasını ya da milletvekili seçimlerinin yenilenmesini önermiştir.[47] Zeki Bey'in konuşmasından sonra diğer milletvekilleri öneri lehine görüşlerini bildirerek halifeliğin kaldırılmasında hiçbir sakınca görmediklerini ifade etmişlerdir.[48]

Başbakan İsmet (İnönü) Paşa'nın kanun teklifini destekleyen konuşmasından sonra da maddelere geçilmiştir. Halifeliği kaldırılması ve halife ailesinin (Osmanlı soyunun) erkek ve kadınlarının ve bu kadınlardan doğanların, bu aileye damat olanların ülke dışına çıkarılmasına karar verilmiştir.[49] 3 Mart 1924 tarihinde 431 sayılı Kanunla Halifeliğin kaldırılmasından sonra, Abdülmecit'in ailesiyle birlikte İsviçre'ye gönderilmesi uygun bulunmuş ve 4 Mart 1924 sabahı Halife ve ailesi yurdu terk etmiştir.[50]

---

[44] Kanun teklifini 53 kişi imzalamış ve bunlar arasında Kılıç Ali, Refik Koraltan, Celal Nuri İleri, Mazhar Müfit Kansu, Vasıf Çınar, Recep Peker, Yunus Nadi, İlyas Sami, Şükrü Kaya, Ağaoğlu Ahmet, Ruşen Eşref Ünaydın ve Tunalı Hilmi Beyler vardır. Bkz. Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, 2. B., İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1999, s. 261; Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930),** Başnur Matbaası, Ankara, 1972, s. 13-14.

[45] 429 sayılı Kanunla vakıfların yönetimi bir genel müdürlük olarak Başbakanlığa bağlanıyor, Müslüman vatandaşların inanç ve ibadet işlemleriyle uğraşmak ve din kuruluşlarını yönetmek için de Başbakanlığa bağlı bir "Diyanet İşleri Başkanlığı" kuruluyordu. Aynı kanun maddesiyle Genelkurmay da hükümet içinden çıkartılarak askerlikle ilgili konularda bağımsız bir başkanlığa dönüştürülüyordu. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 13; Turan, **a.g.e.**, s. 57; Fehmi Yavuz, **Din Eğitimi ve Toplumumuz**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1982, s. 43. Kanun maddesi için bkz., **Sicil-i Kavanin**, C. I, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 446.

[46] 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğretim birliğinin sağlanması hedeflenmiş ve artık dinsel örgütün ve eğitimin önemli düzenlemelerden geçirileceği açıkça görülmektedir. **Düstur**, C. V, 3 Mart 1924, II. Tertip, s. 323; Ethem Ruhi Fığlalı, **Din ve Devlet İlişkileri**, Muğla Üniversitesi Yay., Muğla, 1997, s. 47.

[47] **Zabıt Ceridesi**, 3. 3. 1924 (1340), C. VII, s. 40-64.

[48] Goloğlu, **a.g.e.**, s. 18-21; Seyit Bey, **Hilâfetin Mahiyet-i Şer'iyyesi**, Ankara, 1340, s. 117.

[49] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 3 Mart 1924 (1340), C. VII. s. 28-29; **Sicil-i Kavanin**, C. I, İstanbul, Cihan Matbaası, 1926, s. 448, Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memâliki Haricine Çıkartılması Hakkında Kanun No. 431, 3 Mart 1924.

[50] Halife Abdülmecit, oğlu Ömer Faruk, kızı Dürrüşehvar, iki eşi, çocuklarının özel öğretmeni ve sekreter Salih, Keramet, Nigar, Mabeyinci Hüseyin Nakip ve özel doktoru Selahattin ile birlikte saraydan alınıp özel otomobillerle Çatalca'ya götürülmüş ve orada yataklı trene bindirilerek İsviç-

Halifeliğin kaldırılmasının şu sonuçlara yol açtığı söylenebilir; Osmanlı monarşisinin dayandığı dini bir kurum ortadan kaldırılmış, yeni Türkiye Devleti, demokratik ve laik gelişme yolunda son derece önemli bir adımı atmıştır. Eski saltanat rejimini geri getirmek için çaba gösterenlerin güç ve moral aldıkları bir merkez ortadan kaldırılmıştır. Aynı zamanda Osmanlı ailesinin tüm fertleri yurt dışına çıkarılarak, saltanatın canlandırılması imkânı yok edilmiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti Devleti için kargaşa ve huzursuzluk kaynağı olabilecek bir kurum ortadan kaldırılmıştır. Bu da toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanması yolunda önemli bir adım olarak görülmüştür. Bu şekilde Batılı devletlerin Türkiye'nin iç işlerine müdahale etmelerinin yolu kapatılmıştır.

8.4. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI VE ŞEYH SAİT İSYANI

8.4.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

Cumhuriyetin ilanı ve ardından Halifeliğin kaldırılması ile birlikte, Kurtuluş Savaşı'nı yürüten kadro arasındaki görüş ayrılıkları su yüzüne çıkmıştır. Bir tarafta köklü değişiklikleri savunan Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Fethi Bey gibi şahıslar varken, diğer tarafta değişimin zaman içinde yapılmasını öneren ve gelenekçi diyebileceğimiz bir başka grup ortaya çıkmıştır.[51] Bu grubun içinde Kâzım (Karabekir) Paşa, Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Paşa ve Adnan (Adıvar) Bey gibi Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın öncü kadrosunda ve Mustafa Kemal'in çevresinde yer almış olan bazı kişiler bulunmaktaydı.[52]

Bilindiği gibi gerek Birinci TBMM ve gerekse İkinci TBMM'de milletvekilleri, komutanlık ve memurluk görevlerini de aynı anda yürütebiliyorlardı. Savaşın gerekli kıldığı askerlik ve milletvekilliğinin birlikte yürütülmesi yöntemi, 1924 Anayasası ve Seçim Kanunu ile korunmuştu. Özellikle TBMM'de Ali Fuat, Kâzım Karabekir, Refet, Kâzım, Fevzi, Fahrettin, Cafer Tayyar, Cevat ve Yusuf İzzet Paşalar hem Mecliste yer almışlar hem de komutanlık yapmışlardır. Yaz aylarında milletvekilliği veya komutanlıktan birisinin yürütülebileceği tartışmalarının başlaması üzerine -ki bu daha sonra yasalaşacaktır- Mustafa Kemal Paşa'ya yakın isimler milletvekilliklerinden istifa ederek ordularının başına dönerken, Kâzım Karabekir, Ali Fuat ve Cafer Tayyar Paşalar gibi Mustafa Kemal Paşa'nın yanından uzaklaşmış olan komutanlar askerlikten istifa edip Meclis'e katılmışlardır.[53] Mustafa Kemal Paşa tarafından *Paşalar Komplosu* olarak adlandırılan bu istifalar, Meclis'te örgütlü bir muhalefetin geliştiğini ortaya koyması açısından önemlidir.

---

re'de Terribel kasabasındaki Büyük Alp Oteline yerleştirilmiştir (9 Mart 1924). Bkz. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetimimin Kurulması (1924–1930),** Yurt Yay., Ankara, 1981, s. 84–87.

51 Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 63.

52 Turan, **Türk Devrim Tarihi III**, s. 97.

53 Turan, **Türk Devrim Tarihi,** 3. Kitap, s. 90; Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş, 1912–1922 ve Sonrası**, İstanbul, İnsel Basımevi, 1970, s. 378; Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, (Çcv. Gül Çağalı Güven), Bağlam Yay., İstanbul, 1992, s. 68.

Bu arada Mübadelc Bakanı hakkında muhalif milletvekilleri tarafından verilmiş olan gensoru önergesi, İsmet Paşa Hükümeti ile ilgili bir güven oylamasına dönüşmüştür. Yapılan oylamada Hükümet, muhalefetin 18 olumsuz oyuna karşılık, 146 olumlu oyla Meclis'ten güvenoyu almayı başarmışsa da, Halk Fırkası, kendi içerisindeki muhalif kanadın partiden ayrılmasının önüne geçememiştir.

Oylamadan hemen sonra Rauf Bey ve on arkadaşı, Halk Fırkası'ndan istifa etmiş ve artan istifalar sonucunda 17 Kasım 1924'te *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* adı altında yeni bir siyasal parti kurulmuştur. Bu arada Halk Fırkası da, 10 Kasım'da yapmış olduğu toplantıda ismini Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirmiştir.[54]

İçişleri Bakanlığı tarafından kuruluşu onaylanan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, Genel Başkanlığına General Kâzım (Karabekir) Paşa getirilmiş, İkinci Başkanlığı Rauf Bey ve Genel Sekreterliği ise Ali Fuat Paşa üstlenmiştir. Mersin Milletvekili Besim, Trabzon Milletvekili Muhtar, Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, Bursa Milletvekili Necati, Ordu Milletvekilleri Faik ve Dr. Adnan (Adıvar) Beyler ise yönetim kurulunda yer almışlardır.[55]

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında şu esaslar göze çarpmaktadır:[56] *"Partinin sistemi liberalizm ve halkın hakimiyetidir. Genel olarak hürriyetlere taraftardır. Din düşüncesi ve inançlarına saygılıdır. İdari yönden, yerinden yönetimin gerçekleşmesine çalışacaktır. Cumhurbaşkanının seçiminden sonra milletvekilliği ile ilgisi kesilir..."*

Terakkiperver Fırka, programından da anlaşıldığı gibi, Halk Fırkası'na göre daha gelenekçi ve toplumsal dönüşümlere mesafeliydi. Halk Fırkası'ndan bazı milletvekillerinin istifa ederek muhalefet partisine katılmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın İstanbul'da sıkıyönetim kurulmasını isteyen önerisini reddetmiş ve son günlerde sert eleştirilere uğrayan İsmet Paşa Başbakanlıktan istifa etmiştir.[57]

Yeni kabineyi kurmakla TBMM Başkanı Fethi (Okyar) Bey görevlendirilmiştir. 22 Aralık 1924'te kurulan Kabinenin hükümet programını 27 Aralıkta Meclis'te okuyarak güvenoyu isteyen Başbakan Fethi Bey'in, muhaliflerin de büyük desteğini aldığı görülmüştür.[58]

Muhalefete ilimli bakan Fethi Bey'in Başbakanlığı döneminde Bursa'da yapılan Belediye Seçimlerini Terakkiperver Fırka adayının açık farkla kazanması, Halk Fırkası'nın sertlik yanlısı grubunu tedirgin etmiştir. Bu arada Meclis'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetleri ve hükümetten çeşitli konular hakkında bilgiler istenmesi, tartışmaları da beraberinde getirmiştir. İki parti arasında devam eden sürtüşmeler, TBMM'nin 9 Şubat 1925 tarihli bütçe görüşmelerinde sert tar-

---

[54] Tunçay, **a.g.e.**, s. 88; Feridun Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, C. III, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955, s. 8.

[55] Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 81; Kandemir, **a.g.e**, s. 19.

[56] Ccbesoy, **a.g.e.**, s. 216.

[57] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, s. 100.

[58] Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz. Cemal Kutay), Tercüman Yay., İstanbul, 1980, s. 359.

tışmalara ve kavgaya dönüşmüş, milletvekillerinin karşılıklı tabanca çekmeleri sonucunda Ardahan Milletvekili Halit Paşa vurularak ölmüştür.[59]

8.4.2. Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükûn Kanunu

Halit Paşa'nın ölümünün Meclis'teki ilişkileri gerginleştirdiği bir dönemde, 13 Şubat 1925'te Doğu Anadolu'da, Bingöl'de Şeyh Sait İsyanı çıkmıştır.

İlk bakışta, devrimlere karşı dinsel bir hareket niteliği taşıyan Şeyh Sait İsyanı, gerisinde, İngiliz desteğindeki Kürt milliyetçiliğinin de izlerini taşımaktaydı. Başta İngilizler olmak üzere Hilafet komitesi ve isyan çıkarmak isteyenler, bir irtica hareketi ile isyanı başarabileceklerini ve memleketin her tarafını kapsayan bir şekle sokacaklarını hesaplayarak, Şeyh Sait gibi nüfuzlu kimseleri örgütleri arasına sokmayı gerekli görmüşlerdi. Özellikle yapmış oldukları propagandalarla Hükümetin aciz ve zayıf olduğu ve bu iddiaya bir kısım basını da tanık göstererek, Doğu'da çıkacak ayaklanmanın bir hafta içinde bütün Türkiye'yi saracağını ilan etmişlerdi.[60]

Şeyh Sait ve adamları, isyanın başladığı Piran'dan sonra Darahini'yi ele geçirerek ve diğer illerdeki teşkilatlarını da ayaklandırarak isyanı süratle genişletmek istemişlerdir.

Bu sırada Ankara'daki siyasi çevrelere göre, isyan yereldi ve kısa sürede bastırılabilecekti. 16 Şubat 1925 günü Bakanlar Kurulu toplantısında İçişleri Bakanı Cemil Bey, bu olay hakkında geniş bir bilgi vererek, asilerin temizlenmesi için gerekli önlemlerin alındığını ve kısa zaman içerisinde meselenin kapanacağından bahsetmiştir. Hükümet bu ayaklanmanın acele olarak bastırılmasını ve tutukluların kurtarılmasını isterken, isyanın daha fazla yayılmasını engellemek için tenkil harekâtını uygun görmekteydi. Durumu oldukça ciddi gören Genelkurmay Başkanlığı ise 3. Ordu Müfettişliği'ne verdiği emirde, takip harekâtının Ordu Müfettişi Kâzım Paşa tarafından tek elden yürütülmesini uygun bulmuştur.[61]

19 Şubat 1925 akşamı Şeyh Sait ve yandaşları, Diyarbakır yönünde harekete geçmiş ve Hani bucağını ele geçirmişlerdir.[62] Ülkenin içinde bulunduğu durumu çok iyi sezen ve hemen harekete geçen Mustafa Kemal Paşa, yakın silah arkadaşı İsmet Paşa'yı Ankara'ya çağırmıştır.

Ayaklanmanın hızla yayılmakta olduğunu gören Hükümet, hemen doğu bölgesinde sıkıyönetim ilan etmiş ve gerekli tedbirleri hemen uygulamaya başlamıştır.

---

[59] Yüzbaşılığında Makedonya Cephesi'nde başından yara aldığı için sinir sistemi bozulan ve asabi mizacından ötürü "Deli Halit" diye tanınan Halit Paşa, Kel Ali lakaplı Ali (Çetinkaya) Bey tarafından vurulmuş Meclis'te tedavi altına alınmasına rağmen 13/14 Şubat 1925 gecesi aniden zatürreeden ölmüştür. Bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 103-104; Yaşar Kalafat, **Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Sait**, 2. B., ASAM Yay., Ankara, 2003, s. 80-82.

[60] Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri,** s. 100; Akşin, **a.g.e.**, s. 181-182; Feridun Kandemir, "*Şeyh Sait İsyanı*", **Tarih Konuşuyor Aylık Tarih Mecmuası**, C. VII, No. 37 (Şubat 1967), s. 3035; Necet Çağatay, **Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'den Bu Yana)**, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1973, s. 27; **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1972, s. 77.

[61] **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, s. 94.

[62] Kandemir, *a.g.m.*, s. 3035-3036.

İsyanın sadece Doğu illerini kapsadığını ve sıkıyönetimin yeterli olacağını savunan Başbakan Fethi Bey, CHF'nin keskin kanadından tepki görmüştür[63].

Fethi Bey'in muhalefete karşı ılımlı tutumu da Halk Fırkası'nda tepki görmüş ve Cumhuriyetin en uzak tehlikelerden dahi korunmasını ve halkın sükûn ve tam bir rahata kavuşmasını, hükümetin kendisine düşen görevleri yapmada çok azimli ve ileri görüşlü olmasını isteyen bir önerge verilmiştir. Bu önergenin oylamasında 60 beyaz oya karşı, 94 kırmızı oy alan Fethi Bey kendi partisinin güvenini yitirmiş ve Başbakanlıktan istifa etmiştir.[64] İsmet Paşa yeniden Başbakanlığa atanmıştır.

4 Martta toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Grubu'nda yeni kabinesini açıklayan İsmet Paşa, ayaklanmayı süratle bastırabilmek amacıyla özel bir yasa çıkartmak ve suçluların yargılanmalarının çabuk olarak bitirilebilmesi için de, İstiklâl Mahkemeleri oluşturmak kararında olduğunu açıklamıştır[65]. Bu konularda grubundan destek alan yeni Başbakan, aynı gün toplanan TBMM'ye hükümetin programını sunmuştur. Fethi Bey'in Hükümet programını aynen kabul ederek benimseyen Başbakanın kurmuş olduğu 3. Hükümet,[66] 4 Mart 1925'te 29 olumsuz, 2 çekimser ve 154 olumlu oy ile Meclis'ten güvenoyu almıştır.[67]

Hükümet programında, ayaklanmayı bastırmak için özel önlemler alınacağını açıklayan Başbakan İsmet Paşa, güvenoyu aldıktan sonra yaptığı teşekkür konuşmasında, hazırladıkları yasa tasarısının hemen görüşülmesini istemiş ve ivedilikle aynı gün komisyona gönderilen tasarı, Meclisin o günkü ikinci bileşiminde ele alınmıştır. Aynı gün, iki yıl süreyle geçerli olacak (dört yıl yürürlükte kalacaktır) Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiştir.[68]

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabulünden sonra, Hükümetin, biri ayaklanma bölgesinde, diğeri Ankara'da olmak üzere iki ayrı *İstiklâl Mahkemesi* kurulması yönündeki yeni bir önerisi de ele alınmıştır. Bu öneri 23 ret oyuna karşılık büyük bir çoğunlukla kabul edilmiş ve İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur.[69] Doğu İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı'na Denizli Milletvekili Mazhar Müfit (Kansu), Savcılığına Balıkesir Milletvekili Süreyya (Örgeevren), üyeliklerine Kozan Milletvekili Ali Saip (Ursavaş), Bozok Milletvekili Avni, Kırşehir Milletvekili Müfit Beyler getirilmiştir.[70] Ankara İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı'na ise Afyon Milletvekili Ali (Çetinkaya), Savcılığına Denizli Milletvekili Necip Ali (Küçüka), üyeliklerine

---

63 21 Şubat 1925 tarihli hükümet tezkeresinin hemen arkasından ayaklanma hareketinin daha da yayılmasıyla ikinci bir tezkere daha hazırlanmış ve 24 Şubat 1925 tarihli bu tezkere ile de Malatya ilinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edildiği bildirilmiştir. Bkz. Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924–1930)**, s. 101.

64 Goloğlu, **a.g.e.**, s. 110.

65 Cebesoy, **a.g.e.**, s. 152-153.

66 **Zabıt Ceridesi**, Devre II, C. XV, s. 127.

67 Goloğlu, **a.g.e.**, s. 110-111; Çavdar, **a.g.e.**, s. 278.

68 Kandemir, *a.g.m.*, s. 3036.

69 **Zabıt Ceridesi**, II. Devre, C. XV., s. 154; Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 280.

70 Doğu İstiklal Mahkemesi Başkanlığı'na önce Hacim Muhiddin Bey seçilmişse de rahatsızlığı gerekçesiyle görevi kabul etmemiştir. Nitekim sekiz ay sonra Mazhar Müfit Bey başkanlıktan istifa edince yerine Hacim Muhiddin Bey başkan olacaktır. Bkz. **Zabıt Ceridesi**, Devre II, C. XV, s. 198-225-226.

Gaziantep milletvekili Kılıç Ali, Rize Milletvekili Ali (Zırh) ve Aydın Milletvekili Dr. Reşit Galip Beyler seçilmiştir.[71]

Ankara'da bu gelişmeler devam ederken, ayaklanma bölgesindeki durum da bütünüyle hassasiyetini korumakta idi. Şeyh Sait aynı günlerde kuvvetlerini toplayarak Diyarbakır önlerine gelmiş ve Samahir'deki karargâhında kurmayları ile görüşerek, 7 Mart 1925 günü gece yarısından sonra taarruza geçme emri vermiştir. Fakat olaylar planlandığı gibi gelişmemiş ve saldırı kararlaştırılan zamandan altı saat önce başlamış ve asiler düzenli ordu birlikleri karşısında bozguna uğramışlardır. Diyarbakır'dan umduğu yardımı alamayan Şeyh Sait, Ordu Komutanı Kâzım (Orbay) Paşa ile Kolordu Komutanı Mürsel (Bakû) Paşa ve Vali Cemal (Bardakçı) Bey'in gerekli önlemleri almasıyla Hani'ye çekilmek zorunda kalmıştır.[72] Burada hazırlıklarını tamamlayan isyancıların Varto üzerine saldırmalarıyla, 14 Mart'ta Varto çevresindeki kanlı çarpışmalarda Şeyh Sait'in oğullarından birisi öldürülmüş ve 16 Mart 1925'te Batı Dersim Aşiretleri Diyarbakır'a gelerek Hükümete bağlılıklarını bildirmişlerdir.[73]

Ordunun aldığı tedbirler sonucu bozguna uğrayan Şeyh Sait ve dört yüz kişi oldukları tahmin edilen isyancılar, son kozlarını oynayarak İran'a sığınmak istemişlerdir. Bu amaçla Muş Ovası'na yönelmiş, ancak isyancılar arasında huzursuzluk ve bölünmeler baş göstermiştir. Şeyh Sait ve asiler, Murat Nehri üzerindeki Abdurrahman Paşa Köprüsü'nde yakalanmışlardır.[74]

Doğu İstiklâl Mahkemesi, Diyarbakır'da 14 Nisan 1925'te göreve başlamış ve ilk görülen dava ise seferberlik aleyhinde propaganda yaptığı öne sürülen Urfa Mutasarrıfı ve Terakkiperver Cumhuriyet Partisi üyesi Yarbay Fethi'nin yargılanması olmuştur.[75]

Bu arada Şeyh Sait, 38 isyancı ile birlikte 6 Mayısta Diyarbakır'a getirilmiş ve yargılanmaya başlanmıştır. İlk soruşturma sırasında Savcı Süreyya Bey'e kendisinin şeriat yanlısı olduğunu, ancak Kürtçülükle ilgisinin bulunmadığını, ayaklanmanın daha önce düşünülmediğini ve Piran'daki çatışmanın kendi bilgisi dışında meydana geldiğini öne sürmüştür. Doğu İstiklâl Mahkemesi'nin Şeyh Sait ve onunla yargılanan 81 kişi hakkında verdiği karar, 28 Haziran 1925'te açıklanmıştır.[76] Şeyh Sait ve ayaklanmanın asıl suçluları kabul edilen 47 kişi idam cezasına çarptırılmış, ancak bunlardan 2 kişinin cezaları hapse çevrilmiştir. İdam kararları 29 Haziran 1925 sabahında yerine getirilmiştir.

8.4.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması

Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasına karşın Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükte kalmıştır. İstanbul'da isyanla ilgili olarak yakalanan bazı kimselerin Terakkiperver Fırka'ya üye kazanmak için çaba sarf ettikleri anlaşılmış ve parti şubelerinde de

---

71 . Bkz., **Zabıt Ceridesi**, Devre II, (7, 12, 17, 21, 22 Mart 1915), C. XV, s. 225-226.
72 Goloğlu, **a.g.e.**,, s. 122-123.
73 **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 115–132.
74 **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 138.
75 **TBMM Zabıt Ceridesi,** 3 Mart 1924 (1340), C. VII, (Kanun No. 595), s. 28–29.
76 Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, s. 310-327.

bunu doğrulayan bazı belgeler ele geçirilmiştir.[77] Bu arada Şeyh Sait Ayaklanması'yla ilgili olarak kurulan İstiklâl Mahkemelerinde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na üye Yarbay Fethi, beş yıl hapse mahkûm olmuş ve aynı mahkeme 25 Mayıs 1925'te ayaklanma bölgesindeki tüm Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerinin kapatılmasına karar vermiştir.[78]

Parti Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa başta olmak üzere, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyeleri, kendilerine yöneltilen bu suçlamaları yalanlamışlar ve Meclis içinde ve dışında Anayasa'ya dayanarak yasal bir muhalefet yaptıklarını açıklamışlardır. Savcılığın, yapılan suç duyurusunu hükümete ulaştırması sonrasında toplanan Bakanlar Kurulu, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak 3 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın tüm merkez ve şubelerinin kapatılmasını kararlaştırmıştır.[79]

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından da onaylanan bu kararnamenin, 4 Haziranda yürürlüğe girmesiyle birlikte, muhalefet konumunda bulunan siyasal partinin yaklaşık altı buçuk ay süren hayatı sona ermiştir. Böylece Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçiş denemesi başarısızlıkla sona ermiştir. Bu olay Türk toplumunun henüz demokrasi için hazır olmadığını açıkça göstermiş ve demokrasiye bir süreliğine ara verilmiştir.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olduğu 1925–1929 yılları arasında Şeyh Sait İsyanı bastırılmakla kalmamış, bu isyanla ilgili görülen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış ve muhalif İstanbul basını da etkisiz hale getirilmiştir.[80] Tek parti iktidarının hüküm sürdüğü bu muhalefetsiz ortamda, çok sayıda devrim hareketi hayata geçirilmiştir.

8.5. İZMİR SUİKASTI GİRİŞİMİ

Şeyh Sait Ayaklanmasının bastırılması ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına rağmen, çok partili hayata geçiş denemesinin yarattığı olumsuz sonuçlar bitmemiştir. Mustafa Kemal'e ve Cumhuriyet rejimine karşı olanlar, faaliyetlerini gizli olarak devam ettirmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'yı yok ettikleri takdirde, Cumhuriyet rejimini yıkabileceklerini düşünen bu kesimler çok farklı gruplardan oluşmaktaydı. Eski İttihatçılar, Birinci Meclis'teki bazı muhalif milletvekilleri ve kapatılan Terakkiperver Fırka'nın bazı üyeleri, Mustafa Kemal Paşa ve çevresine karşı eylem için fırsat kollamaya başlamışlardır.

İzmir'de gerçekleştirilmek istenen suikast planının elebaşları arasında eski Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit, Saruhan (Manisa) Milletvekili Şükrü, Eskişehir Milletvekili Arif ve bazı eski İttihatçılar bulunmaktaydı. Buna göre Ziya Hurşit ve

---

[77] Bige Sükan Yavuz, "*1924 Türkiyesi'nde Devletin Siyasal Yapısını Laikleştirme Çalışmaları ve Karşı Tepkiler İle İlgili Bir İngiliz Belgesi*", **Atatürk Yolu**, Yıl 6, No. 11, (Mayıs 1993), s. 223, Ergün Aybars, **Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi**, 1. B., İleri Kitabevi Yay., İzmir, 1994, s. 57.

[78] Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s. 142; K. Özalp – T. Özalp, **a.g.e.**, s. 31-32.

[79] Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 281; Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 613–614.

[80] Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 283.

arkadaşları, bir yurt gezisinde bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'e geldiğinde suikast düzenleyeceklerdi. Kemeraltı semtindeki üç yol ağzında, Mustafa Kemal Paşa'nın otomobiline bomba atarak ve ateş açarak O'nu öldürecekler ve olay mahallini terk edeceklerdi. Bu arada kendilerini bekleyen otomobille Karşıyaka'ya gidecekler ve orada kendilerini bekleyen bir motorla Yunanistan'ın Sakız Adası'na kaçacaklardı.[81]

Gazi'nin İzmir'e gelmekte bir gün gecikmesi, suikastçıları yurtdışına kaçıracak olan Giritli Şevki'yi kuşkulandırmıştı. Giritli Şevki, tertipçiler arasında olmasına rağmen, bu gecikmenin kendini ele vereceği korkusuna kapılarak, 17 Haziranda, İzmir Valisi Kazım Paşa'ya gidip her şeyi anlatmıştır. Bu ihbar üzerine hareket geçen güvenlik güçleri, Ziya Hurşit ve arkadaşlarını gizlendikleri yerlerde yakalamıştır.[82]

Bu arada İstanbul'da ise İttihatçılarla ilgili soruşturma başlatılmış ve eski Maliye Nazırı Cavit Bey ve bazı arkadaşları tutuklanmıştır. Eski İttihatçılardan Kara Kemal İstanbul'daki evinde sıkıştırıldığı sırada intihar etmiştir. Yine Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet ve Cafer Tayyar Paşalar gibi, eski Terakkiperverciler de suikast girişimiyle ilgili görülerek tutuklanmışlardır.[83] Yargılamalar için İzmir ve Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi kurulmuş ve öncelikle Ziya Hurşit ve arkadaşları ile ilgili karara ulaşılmıştır. Ziya Hurşit ve arkadaşları idam cezasına çarptırılmış, suikastçılarla işbirliği yapmak ve darbe düzenlemekle suçlanan Cavit Bey ve arkadaşları da aynı ceza ile karşı karşıya kalmışlardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları olan Paşalar ise beraat etmişler, ancak siyasal yaşamları sona ermiştir. Sadece yurtdışında bulunan Rauf Bey gıyabında on yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.[84]

İstiklal Mahkemelerinde yargılanan suikastçılar ve onlara yardım etmek isteyenler sert bir biçimde cezalandırılmış ve Gazi'ye karşı olan *İttihatçılık* tasfiye edilerek tarihe karışmıştır.

8.6. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI VE MENEMEN OLAYI

8.6.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra çok partili demokratik hayata geçiş için atılan ikinci adım *Serbest Cumhuriyet Fırkası*'nın kuruluşu ile gerçekleşmiştir.[85]

1930 yılı Türkiye'de bir takım zorlukların ve sıkıntıların yaşandığı bir dönem olmuştur. 1922-1930 yılları arasında gerçekleşen devrimler ve bu konularda alınan önlemler, muhalif grubun tepkisini çekmiş ve hükümete karşı direnişi artırmıştır. Ayrıca, 1929 yılının Ekim ayında patlak veren ve kısa süre içinde tüm dünyayı

---

81 Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 14. B., İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 133.
82 Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, s. 424.
83 Cebesoy, **a.g.e.,** C. II, s. 215-217.
84 Feridun Kandemir, **İzmir Sulkâstl'nln İç Yüzü**, 2. B., İstanbul, 1955, s. 3-4.
85 Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 613-614.

etkisi altına alan ekonomik bunalım, Türkiye'yi de fazlasıyla etkilemiştir.[86] Memleket her alanda büyük bir huzursuzluk içinde kalmış; eleştiriyi kaldırmanın, basını susturmanın, Meclis muhalefetine imkân vermemenin, tek başına iktidarda olmanın bunalımı yok etmeye, huzuru getirmeye yararı olmamıştır. Tersine denetimsiz parlamentonun yarattığı hoşnutsuzluk günden güne artmış ve ekonomik sıkıntılar da şiddetlenmiştir.

Yaşanan ekonomik ve siyasal bunalımların, toplumsal bir patlamaya dönüşmesini istemeyen Mustafa Kemal Paşa, tüm bu sorunların çözümü için bir muhalefet partisinin kurulmasını uygun görmüştür.[87] Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir düşünceye yönelmesinde, 1925–1929 arasındaki devrimlerle rejimin artık oturduğuna inanması ve hükümetin denetlenmesinin artık zorunlu hale gelmesini görmesi etkili olmuştur.

Ancak, Terakkiperver Fırka deneyiminden ders çıkaran Mustafa Kemal Paşa, kurulması düşünülen muhalefet partisinin başkanlığını da güvendiği bir başka arkadaşına önermiştir. CHF karşısında yer alacak olan partinin başkanı olarak, çok eski arkadaşı olan ve ılımlılığı ile tanınan eski Başbakan Fethi (Okyar) Bey'i seçmiştir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş aşaması, Paris Büyükelçisi Fethi (Okyar) Bey'in 1930'da yaz tatilini geçirmek üzere Türkiye'ye gelmesiyle başlamıştır. İstanbul Büyükdere'deki Necmettin Molla Köşkü'nde misafir edilen Fethi Bey, o sırada Yalova Termal Tesisleri'nde dinlenen Mustafa Kemal Paşa'ya, ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik durumla ilgili olarak ayrıntılı bir rapor sunmuştur.[88] Bu görüşmeler sırasında Hükümet ile ilgili görüş ve eleştirilerini de iletme fırsatı bulan Fethi Bey'e, Mustafa Kemal Paşa tarafından yeni bir partinin kurulması teklif edilmiştir. Bu arada İsmet Paşa da Yalova'ya gelmiş ve Mustafa Kemal tarafından kendisine bilgi verilerek, görüşlerinin ne olduğu sorulmuştur. İsmet Paşa ise yeni bir partinin kurulmasının kendilerini de memnun edeceğini, muhalif bir partiden gelecek olan eleştirilerin hükümete yararlı olacağını bildirmiştir. Nitekim bu görüşme ve tartışmalar olumlu sonuçlanmış ve 7 Ağustos 1930'da Fethi Bey'in *Serbest Cumhuriyet Fırkası* adında bir parti kurması kararlaştırılmıştır.[89]

Fethi Bey'in liberal anlayışını da yansıtan fırkanın adı, Mustafa Kemal tarafından bulunmuştur. Ancak Fethi Bey, bu partinin kuruluşunda bazı koşullar öne sürmüştür. Bu koşulların en önemlisi, Cumhurbaşkanının partiler arasında tarafsız kalması ve bu partinin Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ve müsaadesi ile kurulduğuna dair yazılı bir belgenin istenmesi konusudur. Mustafa Kemal Paşa'dan yazılı

---

[86] Uluslararası piyasada düşen fiyatlar, Türk ihraç ürünlerinin durumunu da etkilemiş, yeni gümrük tarifelerinin yürürlüğe girmesi iç piyasa ve halkın yaşamını oldukça zorlaştırmıştır. Bu arada Hükümetin sanayileşme siyaseti, alkollü içkilerin, sigara, şeker ve tuzun, deniz nakliyatının devlet tekeline alınması halkın hoşnutsuzluğunu daha da arttıracaktır. Bkz., Erdoğan Teziç, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği Yay., İstanbul, 1977, s. 70-72.

[87] Turan, **a.g.e.**, 3. Kitap, s. 292.

[88] Çavdar, **a.g.e.**, s. 297; Okyar, **a.g.e.**, s. 386-390.

[89] Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)**, 3. B., İstanbul, Cem Yay., 1992, s. 253.

güvence alan Fethi Bey, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*'nın kuruluşunu içeren dilekçeyi 12 Ağustos 1930 tarihinde Yalova'dan telgrafla İstanbul Valiliği'ne göndermiş ve bu başvuru ile fırkanın resmen kuruluşu onaylanmıştır.[90] Programında 11 madde bulunan Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası karşısına cumhuriyetçi, laik ama liberal bir anlayışla çıkmıştır.[91]

Mustafa Kemal Paşa, yeni partiye güven vermek için çocukluk arkadaşı Milletvekili Nuri (Conker) Bey ile Tahsin (Uzer) ve hatta kız kardeşi Makbule (Atadan) Hanım'ın bu yeni kuruluşta görev almalarını istemiştir. Gazi'nin emriyle, yeni fırkaya üye yaptığı bir başka kişi de Ağaoğlu Ahmet Bey olmuştur. İlk merkezini İstanbul-Taksim'de açan Fırkanın Genel Başkanı Ali Fethi (Okyar) Bey ve Genel Sekreteri Kütahya Milletvekili Nuri (Conker) Bey'dir. Genel yönetici kadrosunda ise, Ahmet (Ağaoğlu), Tahsin (Uzer), Mehmet Emin (Yurdakul), Nakiyettin (Yücekök), Semih (Hızıroğlu), Ali Haydar (Yuluğ), Ali Galip, Refik İsmail (Kakmacı), İbrahim (Dalkılıç), Rasim (Öztekin) ve Doktor Reşit Galip'ten oluşan 14 milletvekili görev almıştır.[92]

Serbest Cumhuriyet Fırkası umulmadık bir hızla yurt düzeyinde örgütlenmeye ve yayılmaya başlamıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında Çerkez Ethem ile birlikte *Seyyare-i Yeni Dünya* isimli komünist eğilimli bir gazete çıkartmış olan Arif Oruç'un sahibi olduğu *Yarın* gazetesi ile Zekeriya Sertel'in yazı işleri müdürlüğünü yaptığı *Son Posta* gazetesi, yeni partiyi destekleyip onun yayın organları durumuna gelmiştir.[93] Yeni parti, Büyük Millet Meclisi'nde III. Dönemin tatil devresinde kurulduğu için, Meclis'te pek verimli olamamış, fakat kuruluşundan kapanışına kadar, Meclis'in ancak 13 oturumuna katılabilen fırka, bu oturumlarda kısmen de olsa etkili olmuştur.[94]

Halkın, Serbest Fırka'ya karşı gösterdiği büyük ilgi, Fethi Bey ve arkadaşlarının İzmir gezisinde tüm açıklığı ile ortaya çıkmıştır.[95] 4 Eylül 1930'da parti teşkilatını kurmak üzere İzmir'e giden Genel Başkan Fethi Bey, eşi görülmemiş büyük bir halk kalabalığı tarafından karşılanmıştır.[96] Serbest Cumhuriyet Fırkası'na gösterilen bu büyük ilgi, Cumhuriyet Halk Partilileri endişelendirmiştir. Nitekim Fethi (Okyar) Bey'in yapacağı konuşmayı engellemek isteyen İzmir Valisi Kazım (Dirik) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın devreye girmesiyle yumuşamış ve sorun çözülmüştür. Bununla birlikte, tüm tedbirlere karşın, CHF'lilerle SCF'liler arasında olaylar çıkmış ve iki kişi ölmüş, on beş kişi de yaralanmıştır. 7 Eylül 1930'da Alsancak Stadyumunda yapılan mitinge büyük bir kalabalık karşısında konuşma yapan Fethi Bey, kendi parti programlarına dayanarak liberal anlayış doğrultusunda Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ağır bir dille eleştirmiştir. Bu sırada göstericilerden

---

90 Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 622-623.

91 Okyar, **a.g.e.**, s. 470-472.

92 Okyar, **a.g.e.**, s. 536-537.

93 Goloğlu, **a.g.e.**, s. 282.

94 Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler**, Vakit Matbaası, İstanbul, 1964, s. 142.

95 Yalman, **a.g.e.**, s. 1050-1052.

96 Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, 2. B., Baha Matbaası, İstanbul, 1969, s. 46-48.

bazılarının başlarındaki şapkaları çıkarıp yerlere attıkları da görülmüş ve bu gelişmeler İsmet Paşa ve Hükümet çevrelerini kızdırmıştır.[97]

Serbest Fırka'nın olaylı İzmir gezisinden sonra Belediye seçimlerine katılması, tartışmaları daha da alevlendirmiştir. Tek dereceli olan ve kadınların ilk kez katıldığı bu seçimlerde, Serbest Cumhuriyet Fırkası beklenenden daha çok oy almıştır. Tüm yurtta yapılan seçimler genellikle olaylı geçmiş ve açıklanan sonuçlara göre 502 belediyenin 22'sini yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası kazanmıştır.[98] Fakat bu sonuçlar, seçimlerde yolsuzluk yapıldığı söylentilerini gündeme getiren SCF'liler, 2 Ekim 1930 tarihli Meclis oturumunda konu hakkında bilgi vererek, 15 Ekim'de bir genel görüşmenin açılmasını kabul ettirmişlerdir.[99]

Seçimlerle ilgili yolsuzlukları görüşmek üzere önerge veren Fethi Bey, haklılığını kabul ettiremeyeceğini anlayınca, partiyi kapatma kararı almış ve 17 Kasım 1930 günü partinin feshine ilişkin dilekçeyi İçişleri Bakanlığı'na göndermiştir.[100]

Böylece Atatürk dönemindeki, ikinci, çok partili siyasal yaşam denemesi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Serbest Fırka'nın kapanmasından kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan Menemen Olayı'nın da etkisi ile 1946 yılına kadar bir daha çok partili siyasal yaşam için herhangi deneme yapılmayacaktır.

8.6.2. Menemen Olayı

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte laik düzen ve dünya görüşü doğrultusunda gerçekleştirilen devrim hareketleri, dinsel kurallara bağlı çevrenin tepkilerine yol açmıştı. Halifeliğin kaldırılması, medreselerin, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, öğretimin birleştirilmesi ve Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi gibi değişiklikler, eski düzeni savunan ve ilk fırsatta ona dönülmesini arzulayan çevreleri yeniden harekete geçirmiştir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması aşamasında Mustafa Kemal Paşa'nın arzu ettiği tek şey, *laik Cumhuriyet esaslarına sadık* kalınması idi. Ne var ki, 1929–1930 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Ege Bölgesi'nde yarattığı ekonomik sıkıntıdan yararlanan gerici çevreler, Serbest Fırka'nın dağılma kararı almasından otuz beş gün sonra, Derviş Mehmet ve müritleri tekbir sesleri ve "*şeriat isteriz*" sloganlarıyla 23 Aralık 1930'da Menemen kazasında ayaklanmışlardır.[101]

Derviş Mehmet, toplanan halka, *"Ey Müslümanlar, ne duruyorsunuz? Halife Abdülmecit sınıra geldi, sancak-ı şerif çıktı, gelin altında toplanalım, şeriat isteyelim"* şeklinde çağrılar da yapmıştır.[102]

---

97 Us, **a.g.e.**, s. 20-25; Goloğlu, **a.g.e.**, s. 284-285.

98 Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yay., İstanbul, 1982, s. 180.

99 Çavdar, **a.g.e.**, s. 301-302.

100 Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 104.

101 Hikmet Çetinkaya, **Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları**, 4. B., Çağdaş Yay., İstanbul, 1997, s. 16.

102 Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, s. 304; Tunçay, **a.g.e.**, s. 293-294. O sırada oradan omzunda çapasıyla işe gitmekte olan bir işçiyi yoldan çevirip çukur kazdırmışlar ve oraya yeşil bayrağı dikmişlerdir. Asiler ellerinde silahları olduğu halde bayrağın etrafında dönerek tekbir getirip zikretmeye başlamışlardır. Bkz. **Hâkimiyet-i Milliye**, , 27 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, s. 1, 3.

Şapka giyenlerin kâfir olduğunu, yakında yine fes giyileceğini ileri süren isyancılara karşı, ilk olarak jandarma yazıcısı Ali Efendi gelmiştir. Yapılan görüşmeden sonuç çıkmayınca, bu kez Bölük Komutanı Fahri Bey devreye girmiştir. Derviş Mehmet, Fahri Bey'e, kendisinin mehdi olduğunu, dini yaydığını ve kendisine karşı koyamayacağı tehditlerini savurarak hakaretler etmiştir.[103]

Bu gelişmeler üzerine Bölük Komutanı tedbir almak üzere olay yerinden geri çekilmek zorunda kalmış ve bu gelişme de isyancıları daha da cesaretlendirmiştir. Jandarma Bölük Komutanı, telefonla alaydan askeri yardım istemiş ve Alay Komutanlığı da asıl mesleği öğretmenlik olan yedek subay Asteğmen Kubilay'ı bir müfreze ile olay yerine göndermiştir. Alay Komutanlığından kendisine verilen görev üzerine, kışladan çıkarken silahını bile almayan ve emrindeki takımın erlerinde ise sadece manevra mermileri bulunan Kubilay, Derviş Mehmet ve müritlerinin yanına gitmiş ve yakasından tutarak sert bir sesle hemen silahlarını bırakıp teslim olmalarını istemiştir.[104] Derviş Mehmet'in ateş açmasıyla Kubilay'ın yaralandığını gören askerler manevra mermileri ile ateş açmışlar, fakat mermilerin kendilerine bir şey yapmadığını gören Mehmet ve müritleri bundan cesaret almışlardır.[105] Kubilay'ın üzerine saldıran isyancılar onu öldürmüşler, kesik başını bir iple sancağın direğine bağlayarak Menemen'de dolaştırmışlardır.[106] Bu çatışma sırasında mahalle bekçileri Hasan ve Şevki de şehit edilmişlerdir. Güvenlik güçlerinin olaya müdahalesi sonucu, olay bastırılmış ve bu arada Derviş Mehmet de öldürülmüştür.[107]

Cumhuriyete karşı gerici bir ayaklanma niteliği taşıyan Menemen'deki olaylar, Ankara'da ve yurdun diğer bölgelerinde tepkiyle karşılanmıştır. Menemen ilçesi ile Manisa ve Balıkesir merkez ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmiş, Olayla ilgili olarak sıkıyönetim kararını onaylayan Meclis, Korgeneral Mustafa Muğlalı başkanlığında bir askeri mahkemenin de kurulmasını uygun görmüştür.[108]

3 Ocak 1931'de kurulan Divan-ı Harp Mahkemesi'ndeki duruşmalar ve yargılamalar sonucunda, isyanın İstanbul'daki Nakşibendî şeyhleri ile ilişkisi ortaya çıkmıştır.[109] Şeyh Hoca Esat, Şeyh Halit, Hoca Saffet ve Hoca Esat'ın oğlu Mehmet Ali'nin ayaklanmanın hazırlanmasında etkin rol oynadıkları anlaşılmıştır. Bunların yanı sıra çoğu Giritli ve Rumeli göçmeni olan 36 sanık hakkında ölüm ve 41 sanık hakkında da çeşitli hapis cezaları verilmiştir. Nitekim yaşlı olan Şeyh Esat ile

---

[103] Goloğlu, **a.g.e.,** s. 304; Tunçay, **a.g.e.,** s. 293-294.

[104] Asteğmen Kubilay, emrindeki 26 kişilik müfreze ile olay yerine süratle intikal edebilmek amacıyla kışla arkasındaki yamaçlardan, kestirme yollardan hızla geçmiş ve meydana yakın sokakların birinde askerlerine süngü taktırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., **Hâkimiyet-i Milliye,** , 28 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, s. 1-3.

[105] Bu kurşun Kubilay'ın sağ omzundan girip arkasından çıkmıştır. Asteğmen Kubilay'ın silahla yaralanması ile ilgili geniş bilgi için bkz.; **Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi,** "*Menemen Olayı Keşif Zabıt Varakası*", 23 Aralık 1930, D. 1, F. 1-1.

[106] Ayrıntılı bilgi için bkz. "*Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler*", **Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi,** Özel Sayı, No. 129, (Eylül 1998), s. 67.

[107] Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924–1930),** s. 305.

[108] **Hâkimiyet-i Milliye,** 2 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, s. 1, 4.

[109] Cemalettin Saraçoğlu, "*Menemen İrticai Adı Altındaki Cinayetin Esrar Dolu İç Yüzü*", **Tarih Konuşuyor,** C. V, No. 29 (Haziran 1966), s. 2513.

yaşları küçük olan bazı sanıkların cezaları hapse çevrilmiş ve idam cezalarının TBMM'de onaylanması ile birlikte, 28 kişi Menemen'de idam edilmiştir.[110]

8.7. ATATÜRK-İNÖNÜ AYRILIĞI

İsmet Paşa, 1924 yılı sonu ile 1925 yılı başı hariç, 1923'ten 1937 yılına değin Başbakan olarak görev yapmış ve Atatürk'ün en yakın çalışma arkadaşı olmuştur. Ancak özellikle 1932 yılından sonra Atatürk'ün, Hükümete müdahale etmesi ve bakanları belirlemesi Başbakan İsmet Paşa'yı rahatsız etmiştir.[111]

Devletçilik konusundaki görüş ayrılığı iki devlet adamı arasındaki bir başka anlaşmazlık konusudur. Atatürk ılımlı ve esnek bir devletçiliği savunurken, İnönü daha katı ve doktrine bir devletçilik anlayışından yana olmuştur. Zaten İsmet İnönü'nün ayrılmasından sonra, liberal çevrelere yakın olan Celal Bayar'ın Başbakan olması rastlantı değildir.

Bir diğer neden ise Hatay sorununda yaşanan anlaşmazlıktı. İsmet Paşa, bu sorunun görüşmeler yoluyla çözümlenmesini savunurken, Atatürk, daha kararlı bir politika ile bir an evvel çözüme kavuşturulmasından yana olmuştur.[112]

Bu görüş ayrılıklarının gündemde olduğu günlerde,[113] Çankaya'da herkesin önünde yaşanan bir tartışma bardağı taşıran son damla olmuş ve İsmet İnönü Başbakanlık görevinden istifa etmiştir. Yerine İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar atanmış ve yeni bir dönem başlamıştır.[114]

Ancak bu dönem uzun sürmemiştir. Yakalandığı hastalığı, ülke sorunlarıyla ilgilendiği için uzun süre ihmal eden Atatürk'ün durumu, gün geçtikçe ağırlaşmış ve 10 Kasım 1938'de hayata gözlerini yummuştur.

---

[110] **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Şubat 1931, s. 1.

[111] **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları**, (Der. Hulusi Turgut), 5. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005, s. 313-314; Metin Heper, **İsmet İnönü-Yeni Bir Yorum Denemesi**, (Çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 155.

[112] **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları**, s. 337–338.

[113] Heper, **a.g.e.**, s. 152-153.

[114] Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 6. B., Kaynak Yay., İstanbul, 2007, s. 87-88.

KAYNAKÇA

ACUN, Orhan; "*CHP'nin Kuruluş Tarihi Üzerine*", **Tarih ve Toplum**, Cilt XXIV, No. 141 (Eylül 1995).

AĞAOĞLU, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, 2. Basım, Baha Matbaası, İstanbul, 1969.

AHMAD, Feroz; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 6. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, 4. Basım, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.

ALTAY, Fahrettin; **10 Yıl Savaş, 1912–1922 ve Sonrası**, İnsel Basımevi, İstanbul, 1970.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk, 1919-1920**, Cilt I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982.

_____; **Nutuk, 1920-1927,** Cilt II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982.

_____; **Nutuk, Vesikalar,** Cilt III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

AYBARS, Ergün; **Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi**, İleri Kitabevi Yayınları, İzmir, 1994.

_____; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1986.

_____; **İstiklal Mahkemeleri,** Cilt I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam**, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

BIYIKLIOĞLU; Tevfik; **Atatürk Anadolu'da (1919–1921)**, Kent Basımevi, İstanbul, 1981.

BULUT, Faik; **Resmi Belgeler Işığında Ordu ve Din-1826-1997 Devlet Gözüyle İslamcı Faaliyetler,** 2. Basım, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1997.

CEBESOY, Ali Fuat; **Siyasi Hatıralar-Lozan'dan Cumhuriyete**, Cilt II, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

CEMAL, Behçet; **Şeyh Sait İsyanı,** Hisar Matbaası, İstanbul, 1955.

"*Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler*", **Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi**, Özel Sayı, No. 129, (Eylül 1998).

ÇAĞATAY, Neşet; **Türkiye'de Gerici Eylemler 1923'den Bu Yana),** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, 2. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

ÇETİNKAYA, Hikmet; **Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları**, 4. Basım, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997.

DEMİREL, Ahmet; **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup,** 5. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Düstur

ERGİL, Doğu; "*Atatürkçü Düşüncenin Temeli: Lâiklik*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt VI, No. 17, (Mart 1990).

EROĞLU, Hamza; **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.

FIĞLALI, Ethem Ruhi; **Din ve Devlet İlişkileri**, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla, 1997.

GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI Arşivi; *"Menemen Olayı Keşif Zabıt Varakası"*, 23 Aralık 1930, D. 1, F. 1-1.

GENTİZON, Paul; **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, (Çev. Fethi Ülkü), 3. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara, 1995.

GİRİTLİOĞLU, Fahir; **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.

GOLOĞLU, Mahmut; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1923**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.

_____; **Devrimler ve Tepkileri (1924–1930),** Başnur Matbaası, Ankara, 1972.

GÖZLER, Fethi; **Atatürk İnkılapları-Türk İnkılabı**, 2. Basım, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1983.

GÜNEŞ, İhsan Birinci; **TBMM'nin Düşünce Yapısı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

Hâkimiyet-i Milliye; *"Divanı Harp Teşekkül Etti ve Örfi İdare Amirliği'ne Fahrettin Paşa Tayin Edildi"*, 2 Kanun-u Sani (Ocak) 1931, Cuma, No. 3403.

Hâkimiyet-i Milliye; *"Menemen'de Tahkik Heyeti Yeni Tevkifat Yaptı. Yakalanan Hacı ve Hocalar"*, 28 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Pazar, No. 3398.

Hâkimiyet-i Milliye; *"Menemen'de Tahkikat Ehmiyetle Devam Ediyor"*, 27 Kanun-u Evvel (Aralık) 1930, Cumartesi, No. 3397.

Hâkimiyet-i Milliye; *"Millet Meclisi'nde İdam Kararları Tasdik Edildi"*, 4 Şubat 1931, Çarşamba, No. 3436.

HEPER, Metin; **İsmet İnönü-Yeni Bir Yorum Denemesi**, (Çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

İNÖNÜ, İsmet; **Hatıralar,** 2. Kitap, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., Ankara, 1999.

KALAFAT, Yaşar; **Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Sait,** 2. Basım, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.

KANDEMİR, Feridun, **Siyasi Dargınlıklar**, Cilt III, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955.

_____; *"Şeyh Sait İsyanı"*, **Tarih Konuşuyor Aylık Tarih Mecmuası**, Cilt 7, No. 37 (Şubat 1967).

_____; **İzmir Suikâsti'nin İç Yüzü**, 2. Basım, İstanbul, 1955.

KARAL, Enver Ziya; *"Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması"*, **Türk Dili,** No. 278, (Kasım 1974).

KİNROSS, Lord; **Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), 10. Basım, Altın Kitaplar, İstanbul, 1984.

KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938**, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

MUMCU, Ahmet **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 14. Basım, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.

OKYAR, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, (Yay. Haz., Cemal Kutay), Adam-Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

OLCAYTU, Turhan; **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı, Devrimimiz-İlkelerimiz,** 8. Basım, Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., Ankara, 1998.

KOLOĞLU, Orhan; **Gazinin Çağında İslam Dünyası 1919-1922**, 1. Kitap, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1994.

OZANKAYA, Özer, **Atatürk ve Laiklik, Atatürkçü Düşüncenin Temel Niteliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

ÖZALP, Kazım-Teoman Özalp; **Atatürk'ten Anılar**, 4. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

SARAÇOĞLU, Cemalettin; "*Menemen İrticai Adı Altındaki Cinayetin Esrar Dolu İç Yüzü*", **Tarih Konuşuyor,** Cilt 5, No. 29 (Haziran 1966).

SELEK, Sebahattin; **Anadolu İhtilâli**, Cilt II, 8. Basım, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1987.

SEYİT BEY; **Hilâfetin Mahiyet-i Şer'iyyesi**, Ankara, 1340.

Sicil-i Kavanin, Cilt I, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926.

SOYAK, Hasan Rıza; **Atatürk'ten Hatıralar**, Cilt II, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973.

SOYSAL, Mümtaz; **Dış Politika ve Parlamento**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1964.

ŞENGİL, Mizyah Karaçam; **Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

ŞİMŞİR, Bilal N.; "*Ankara'nın Başkent Oluşu*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt VII, No. 20, (Mart 1991).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TEZİŞ, Erdoğan; **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1977.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler**, 2. Basım, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1924-1930),** Yurt Yayınları, Ankara, 1981.

TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

_____; **Türk Devrim Tarihi III, Yeni Türkiye'nin Oluşumu I. Bölüm, 1923-1938**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1995.

_____; **Türk Kültür Tarihi, Türk kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe**, 3. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara, 2000.

TURGUT, Hulusi (Der.); **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları**, 5. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972.

ULUĞ, N. Hakkı; **Halifeliğin Sonu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975.

US, Asım; **Gördüklerim İstanbul, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler,** Vakit Matbaası, İstanbul, 1964.

UYAR, Hakkı; **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.

YALMAN, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim–1922–1971**, (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), Cilt II, 2. Basım, Özener Matbaacılık Ltd. Sti, İstanbul, 1997.

YAVUZ, Bige Sükan; "*1924 Türkiyesi'nde Devletin Siyasal Yapısını Laikleştirme Çalışmaları ve Karşı Tepkiler İle İlgili Bir İngiliz Belgesi*", **Atatürk Yolu,** Yıl 6, No. 11, (Mayıs 1993).

YAVUZ, Feluni; **Din Eğitimi ve Toplumumuz**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1982.

YETKİN, Çetin; **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982.

ZÜRCHER, Erik Jan; **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, (Çev. Gül Çağalı Güven), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Atatürk Dönemi Türk Devrimi

Dr. Necdet AYSAL

9.1. DEVRİMLER VE HEDEFLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Silahlı mücadeleye hukuki ve siyasi yön veren ve yeni kurulan Türk Devleti'ni uluslararası toplulukta tanıtan Lozan Barış Antlaşması ile Türk Devrimi'nin aksiyon aşaması tamamlanmıştır. Bundan sonra yıkılan, bozulan eski düzenin yerine yenisi kurulmaya başlanmış, sosyal hayatın icaplarına uygun olarak topluma ve yeni kurulan devlete şekil ve düzen verilmeye çalışılmıştır.

Modern devleti kurmak için sosyal bünye değişikliği bir zorunluluk halini almıştır. *"Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmak..."*, şeklindeki ifade, Atatürk'e göre devrimi (inkılâbı) ifade etmektedir.[1]

Türk Devrim sürecinde gerçekleştirilen yenilikler aslında birer araçtı. Siyaset, hukuk, eğitim-kültür, ekonomik ve gündelik hayatta yapılan düzenlemelerle, Türk toplumunun çağdaş uygarlıklar düzeyine yükseltilmesine çalışılmıştır. Eski köhnemiş kurumların yerini yenilerinin alması ve çağın gereklerine uygun bir hayat tarzının kurulması bu anlamda elzemdi. Ama asıl amaç Türk Devletinin varlığını ve bağımsızlığını korumaktı.

Atatürk, çağın gerisinde kalmış olan ve kendini yenileyemeyen ülkelerin ve toplumların nasıl sömürüldüklerine ve yok edildiklerine tanık olduğu için, var olmak ve yaşamak için modernleşmeyi ve kalkınmayı temel çözüm olarak görmüştür. Bununla birlikte toplumun kendini keşfetmesi ve kimliğini kaybetmemesi için de özen göstermiş ve ulusun tarihi ve dili temel dinamikler olarak kullanmıştır. Tek bir cümleyle özetlemek gerekirse; Atatürk dönemi devrimleri ile Türk ulusunun kendi kimliğini koruyarak çağdaş uygarlığın bir parçası olmasını hedeflemiştir.

---

[1] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 5. B., C. I, ATAM Yay., Ankara, 1997, s. 398.

9.2. HUKUK ALANINDA YAPILAN DEVRİMLER

9.2.1. Osmanlı Hukuk Sistemi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme

En gelişmiş toplum düzeni olan devlette, gerek toplumun ve gerekse kişilerin ihtiyaçları, toplumda huzuru ve güveni sağlayacak şekilde düzenlenir. İnsanların birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerini düzenleyen bu kurallara ise *hukuk* adı verilmektedir. Toplumsal hayatı düzenleyen hukuk kurallarını, diğer toplumsal ilişkileri düzenleyen kurallardan (örf, gelenek, görenek, görgü kuralı, din vs.) ayıran temel özellik ise devlet tarafından düzenlenmesi ve zorlayıcı nitelik taşımasıdır. Bir başka deyişle maddi yaptırımlı olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi dini esaslara dayanmakta ve devlet-toplum hayatında din kuralları egemen olmaktaydı. Buna bağlı olarak da Osmanlı hukuku, Şer'i Hukuk ve Örfi Hukuk olmak üzere iki ana bölüme dayanmaktaydı.[2] Şer'i hukuk kurallarının, Kur'an, Hadis, İcma ve Kıyas adı verilen dört ana kaynağı vardı.[3] Burada temel sorun Hicretin 3. yüzyılında İslam'da içtihat kapılarının kapanması ve söz konusu hukuk kurallarının kalıplaşmış halleri ile dolmuş olması idi.[4]

Osmanlı klasik düzeninde özel hukuk alanı tümüyle Şer'i Hukuk kaynaklarına göre düzenlenirken, genel hukuk kapsamındaki devlet yönetimi ile ilgili olarak Şer'i hukukun yetersiz olduğu durumlarda Örf-i Hukuk devreye girmiştir. Örf-i Hukuk, Osmanlı padişahlarının, Orta Asya geleneğinden gelen hakanların tüze koymak anlayışının bir devamı olarak ortaya çıkmıştır. Fatih ve Kanuni döneminde yayınlanmış olan kanunnameler, Örf-i Hukukun en çarpıcı örnekleridir. Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde, yönetimin yozlaşmasına paralel olarak Örf-i Hukukun alanı daralmış, Şer'i Hukukun alanı devamlı genişlemiştir.

Müslümanlar için böyle bir hukuk sistemi geçerli iken, gayrimüslimler için başka hukuk kuralları geçerli olmuştur. Onlar özel hukuk alanında kendi kilise kanunlarına tabi olmuşlar ve Şer'i Hukukun dışında tutulmuşlardır. Daha açık bir ifadeyle, Şer'i Hukukun gereği olarak İslami Hukukun dışında kalmışlardır.

Tanzimatçılar, hem hukuk sisteminin aksayan yanlarını düzeltmek hem de Osmanlıcılık düşüncesi çerçevesinde, herkesi aynı hukuk kuralları etrafında birleştirmek için, Batı'dan yeni kanunlar getirmişlerdir. Tanzimat dönemi Batı hukuk kurallarının ilk kez alınması yönüyle Türk Hukuk Tarihinde çok önemli bir dönemi teşkil etmiştir. Ancak, eski hukuk kuralları kaldırılmadığı için, Müslümanlar ve Gayrımüslimler, kendi hukuk kurallarından vazgeçmemişler ve Tanzimatçıların beklediği bütünleşme gerçekleşmemiştir. Daha da önemlisi hukuk sistemi daha da parçalanmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki Fırkası'nın hukuku bütünleştirmek yolundaki çabalarının da Birinci Dünya Savaşı yüzünden tamamlanamamasın-

---

2 Özkan Tikveş, **Atatürk Devrimi ve Türk Hukuku,** İzmir, 1975, s. 143–146.

3 Halil Cin, *"Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri"*, **150. Yılında Tanzimat**, (Haz. H. D. Yıldız), Ankara, 1992, s. ii.

4 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), 3. B., TTK Yay., Ankara, 1988, s. 13–14.

dan sonra, Türkiye'de hukuk birliğinin kurulması için Cumhuriyet dönemi ve Atatürk devrimleri beklenecekti.[5]

Özetle, tam bir hukuk birliğinin sağlanamaması, kadın hakları, ekonomi ve ticareti belirleyen kuralların yetersiz olması, suç ve cezanın belirlenememiş olması ve adli kapitülasyonların etkisi, devleti olumsuz yönde etkilemiş ve parçalanmayı hızlandırmıştır.

9.2.2. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

Bir devletin temel yapısını, organlarını, organları arasındaki ilişkileri düzenleyen kişi hak ve özgürlükleri ile bu hak ve özgürlüklerin korunması içinde iktidarları sınırlayan temel hukuk kurallarının tümüne *Anayasa* adı verilmiştir. Türk Devrimi'nin temel ilkelerinden biri olan milli egemenlik ilkesinin, Türk siyasi hayatında yer alışı ve kamu hukukuna girişi, Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ile başlamaktadır.

Olağanüstü koşulların bir ürünü olan ve Kurtuluş Savaşı yıllarının gereklerine göre hazırlanan 1921Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, çok detaylı bir anayasa niteliğinde değildi.[6] Ayrıca bu Anayasa 1924 yılına kadar geçen sürede zaman zaman değişikliğe uğramıştı. Hem olağanüstü dönemin koşullarına göre biçimlenmesi hem de gelişmiş bir Anayasa'dan beklenen ayrıntıya sahip olmaması nedeniyle, 1921 Anayasası modern bir devletin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı.[7]

1924 yılına gelindiğinde ise yeni bir Anayasa'nın düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla, demokratik ve çağdaş ölçülerde bir Anayasa yapımı gündeme alınmış ve 12 kişilik bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun hazırlamış olduğu tasarı, 20 Nisan 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilerek yürürlüğe konulmuştur. Yeni Türk Devletinin bu ikinci Anayasası da yine *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu* adıyla çıkmıştır.[8]

6 bölüm ve 105 maddeden oluşan 1924 Anayasası, genel nitelikleriyle ulusal bilinç ve ihtiyaçların ifadesi, tarihi ve toplumsal gelişmelerin bir sonucu olmuştur. Bu Anayasa yumuşak bir kuvvetler birliğine yer vermiş ve kamu hak ve özgürlükleriyle ilgili olarak geniş düzenlemeleri bünyesinde barındırmıştır. Fransız Devrimi ilkeleri çerçevesinde yurttaşa tanınmış olan eşitlik özgürlük ve adalet ilkeleri bu Anayasa'da gözetilmiştir. Ancak laikliğe aykırı birtakım hükümlere de yer verilmiştir. Halifeliğin kaldırılmasından hemen sonra yürürlüğe giren bu Anayasa'da laiklikle bağdaşmayan hükümlerin bulunması rastlantı değildir. Amaç toplumun tepkisini en aza indirmektir.

Olağan bir Meclis'in hazırlamış olduğu sivil bir Anayasa niteliği taşıyan 1924 Teşkilatı-ı Esasiye Kanunu'nda zaman zaman değişiklikler yapılmıştır. En kapsamlı

---

5 Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, ATAM Yay., Ankara, 1987, s. 17; İbrahim Kaplan, "*Atatürk'ün Hukuk ve Laiklik Anlayışı*", **A.Ü. SBF Dergisi**, C. 52, No. 1-4, (Ocak-Aralık 1997), s. 359-360.

6 Ergün Özbudun, **1921 Anayasası**, AÜSBF Yay., Ankara, 1992, s. 5.

7 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun maddeleri için bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, I / VII, s. 249-339; **Sicil-i Kavanin,** C. I, İstanbul, Cihan Matbaası, 1926, s. 39; Gülnihâl Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi -Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci**, TTK Yay., Ankara, 1996, s. 175-176.

8 Server Feridun, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler,** Aydın Güler Kitabevi, İstanbul, 1962, s. 53-60.

değişiklik 1928 yılında gerçekleştirilmiş ve laikliğe aykırı olduğu öne sürülen hükümler kaldırılmıştır. 10 Nisan 1928'de yapılan değişiklikle, *"Devletin dini İslâmdır"* hükmü Anayasa'dan çıkarılmış, Cumhurbaşkanı ve milletvekillerinin göreve başlarken içtikleri andın metni, dinsel ifadelerden arındırılmış ve ayrıca TBMM'nin yapacağı işler arasında sayılan din işlerini düzenlemek hükmü çıkarılmıştır.[9] Yine 5 Aralık 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi ve 5 Şubat 1937'de altı ilkenin Anayasa'ya alınması da diğer değişiklikler olarak göze çarpmaktadır.

1924 Anayasası 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 27 Mayıs 1960'daki Askeri Müdahale sonunda bu Anayasa'nın yerine, yeni Anayasa hazırlıklarına girişilmiştir. Sonraki yıllarda 1961 ve 1982 Anayasaları yürürlüğe girecektir.

9.2.3. Türk Medeni Kanunu'nun Kabul Edilmesi

3 Mart 1924'te Şer'îye Mahkemelerinin kaldırılması ve ardından 1924 Anayasası'nın kabul edilmesi ile birlikte, hukuk alanında yapılması gerekli düzenlemelere hız verilmiştir. Çeşitli komisyonlar oluşturularak Batılı ülkelerin yasaları incelenmeye başlanmış ve bu çalışmalarla toplumun geçmişle olan bağlılığının sökülüp atılması, yeni bir dünya görüşünün ve hukuk anlayışının yaratılması, yeni hukuki biçim ve kalıpların getirilmesi amaçlanmıştır.

Ama öncelik yeni hukuk sistemini uygulayacak modern hukukçuların yetiştirilmesine verilmiştir. Bunun için 5 Kasım 1925 tarihinde Ankara Hukuk Mektebi açılmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk yüksek öğretim kurumu olan bu okulun açılışında, Mustafa Kemal Paşa, yapmış olduğu konuşmada, hukuk alanında yapılacak olan yeniliklerin amacını ve takip edilecek yolu şöyle açıklamıştır:[10] *"...Eski hayat kuralları ve eski hukuk yerine, yeni hayat kuralları ve yeni hukuku alarak, esaslı ve temelli değişiklikler yapmak teşebbüsündeyiz..."*

1926 yılı Türk hukuk tarihi için çok önemli bir yıldır. Devlet ve toplum düzeninin yapısını değiştiren kanunlar bu yıl yürürlüğe konulmuştur. Bu kanunlar arasında tartışmasız en önemlisi Medeni Kanun'dur.

İnsan ve toplum ile doğrudan ilgili olan *Medeni Kanun*, toplum ve birey için diğer kanunlardan daha önemli bir yere sahiptir Bir toplumda kişi hakları, ailenin niteliği, evlenme ve boşanma uygulaması, borç ilişkileri, miras işlemleri medeni kanunun kapsamı içindedir.

Türk tarihinin ilk Medeni Kanunu 1876 yılında yürürlüğe giren *Mecelle*'dir. İslami esaslar taşıyan bu Kanun, 1926 yılında kaldırılmış, Atatürk'ün yönlendirmesiyle İsviçre'den aktarma yoluyla alınan ve Türkiye koşullarına uyarlanan Türk Medeni Kanunu, 17 Şubat 1926'da TBMM'de oy birliği ile kabul edilmiştir.[11] 4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu, 4 bölüm ve 937 maddeden oluşmaktadır.

Bu kanunun İsviçre'den alınmasının birinci nedeni, İsviçre Medeni Kanunu'nun Avrupa'da hazırlanan ve yürürlüğe giren en son medeni kanun olmasıdır.

---

9 Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yay., Ankara, 1990, s. 259.

10 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 5. B., C. II, ATAM Yay., Ankara, 1997, s. 249–250.

11 **Sicil-i Kavanin**, C. II, , Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 73.

Ayrıca, laik-çağdaş bir nitelik taşıması, açık, pratik, esnek ve anlaşılır bir dille yazılmış olmasının, bu kanunun tercih edilmesinde son derece etkili olduğu söylenebilir[12]. Ayrıca kanunun asıl metninin Fransızca olması ve dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in İsviçre'de hukuk öğrenimi görmüş olması da etkili olmuştur.

Türk Medeni Kanunu, Türk toplum hayatına birçok çağdaş düzenleme getirmiştir. Eğitimde, çalışma hayatında ve hukuk alanında kadın-erkek eşitliğinin sağlanması yolunda önemli bir adım atılmıştır. Resmi nikâhla evlenme ve boşanma devlet denetimine alınmış, erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi yasaklanarak kadına da boşanma hakkı tanınmıştır. Miras konusunda kız ve erkek çocuklar arasında eşitlik sağlanmış ve Türk aile yapısı modern bir görüntüye ulaştırılmıştır.

Bu arada söz konusu Medeni Kanun Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının tümünü kapsadığı için, Patrikhanenin dünyevi yetkileri de ortadan kaldırılmıştır. Tüm bu yönleriyle Kanun, Türk modernleşmesi için ciddi bir dayanak teşkil etmiştir.

Medeni Kanunun kabulünde kısa bir sonra, İsviçre'nin Neuchatel kantonundan alınan Borçlar Hukuku, 8 Mayıs 1926'da Meclis'te kabul edilmiş ve bir süre sonra da yürürlüğe girmiştir.

9.2.4. Diğer Temel Kanunların Kabul Edilmesi

Hukuk alanında başlatılan devrimler, yalnızca Medeni Kanun ile sınırlı kalmamış, belirli aralıklarla yapılan düzenlemelerle bu alanda görülen boşlukların doldurulmasına çalışılmıştır.

Nitekim Türk Medeni Kanunu'ndan sonra, *Ceza Kanunu*'nun 1 Mart 1926'da İtalya'dan;[13] *Ticaret Kanunu*'nun 10 Mayıs 1926'da Almanya'dan alınmasıyla[14] Türk Hukuk Sistemi tam anlamıyla laik ve çağdaş esaslara oturtulmuştur.[15] Daha sonraki dönemlerde Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, İcra ve İflas Kanunu, Deniz Ticareti Kanunu kabul edilerek yürürlüğe sokulmuştur.[16] Böylece 1930 yılına gelindiğinde Türk Hukuk Sistemi topyekûn değiştirilmiş ve modern esaslar üzerinde yeniden inşa edilmiştir. Hukuktaki dağınıklığa son verilmiş laik ve ihtiyaçları karşılayabilecek bir sistem oluşturulmuştur.

Batıdan alınan bu kanunlar sayesinde hukuk alanındaki kargaşa ve dağınıklık bütünüyle ortadan kaldırılıyor ve toplumun bu yöndeki ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni bir sistem kuruluyordu.

---

[12] Bozkurt, **a.g.e.**, s. 190–191.
[13] Bozkurt, **a.g.e.**, s. 199-200.
[14] Bozkurt, **a.g.e.**, s. 203-205.
[15] Bige Sükan Yavuz, "*Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaşlaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri*", **Atatürk Yolu**, C. IV, No. 15 (Mayıs 1995), s. 30.
[16] Bozkurt, **a.g.e.**, 206-207.

9.2.5. Kadın Hakları

Tarihsel gelişim içinde kadın-erkek eşitliği, toplumsal bir sorun olarak günümüze kadar sürüp gelmiştir. Toplumlarda kadının statüsü ve hakları sürekli gündemde kalmış ve dünya genelinde kadın haklarının kazanılması çok zahmetli ve uzun bir süreçte gerçekleşmiştir.

Eski Türk toplumlarında daha serbest olan kadın, İslam dünyası içinde birçok hakkını kaybetmiştir.[17] Osmanlı Devleti'nde aile ile ilgili kurallar, İslâm hukuku esaslarına göre düzenlendiğinden toplumsal hayatta kadınların haklarına çeşitli sınırlandırmalar getirilmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde kadın haklarına yönelik birtakım girişimler olmuş, bu konuda bir kamuoyu oluşturulmuş, ancak siyasal haklar söz konusu edilmemiştir.[18] Ulusal Bağımsızlık Savaşı yıllarında ise kadınlar bu savaşı her yönüyle destekleyerek cephe gerisi hizmetlerde, milis kuvvetlerinde ve kamuoyu oluşturmada büyük yarar göstermiştir.

Atatürk, 1923'te Konya'da Türk kadını hakkındaki düşüncesini şöyle ifade etmektedir:[19] *"... Bu son senelerin inkılâp hayatında, hummalı fedakârlıklarla dolu mücadele hayatında, milleti ölümden kurtararak, kurtuluş ve istiklâle götüren azim ve faaliyet hayatında, her millet ferdinin çalışması, gayreti, himmeti, fedakârlığı geçmiştir. Bu meyanda, en ziyade yücelterek anılmak ve daima şükranla tekrar edilmek lâzım gelen bir himmet vardır ki, o da Anadolu kadınının göstermiş olduğu çok ulu, çok yüksek, çok kıymetli fedakârlıktır..."*

Mustafa Kemal Paşa, konuşmalarında Türk kadınına daima güvenini belirtmiş, onu daima yüceltmiş ve Türk kadınından beklenen fazileti tekrarlamıştır. Türk kadınının siyasal haklara kavuşmasında Mustafa Kemal Paşa'nın rolü çok büyük olmuştur.

Türk Medeni Kanunu, Türk kadınına çalışma hayatında, eğitimde, mirasta, aile hayatında ve toplumsal ilişkilerde çeşitli haklar kazandırmıştır.[20] Ancak o günlerde siyasal haklar konusunda herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Bu, Atatürk'ün temel ilkelerinden biri olan halkçılık ilkesine aykırı olan eşitsizliği gidermek için, ilk olarak 3 Nisan 1930 yılında çıkarılan Belediyeler Yasası gereğince Türk kadınlarına belediye seçimlerine katılma hakkı ve 26 Ekim 1933'te Köy Kanunu'nun değiştirilmesi ile de muhtar ve ihtiyar heyetlerine seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Ancak, Türk kadının asıl siyasal hakkını aldığı en önemli gelişme 5 Aralık 1934'te milletvekili seçme ve seçilme hakkının yasalaşarak kabul edilmesi olacaktır.[21] Bu kanunun çıkarılmasını izleyen ilk seçimde, 1935 yılı seçimlerinde

---

[17] Emel Doğramacı, **Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1989, s. 3–8.

[18] Okullar, meslekler toplantılar, kıyafet, miras, şahitlik gibi konularda getirilen sınırlamalarla kadınlar toplumda daima küçümsenmiş ve ikinci plana atılmıştır. Afet İnan, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması.** MEB Yay., Ankara, 1968, s. 53; Burhan Göksel, *"Atatürk ve Kadın Hakları"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, No. 1, s. 213–215.

[19] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 147.

[20] Fethi Gözler, **Atatürk İnkılapları-Türk İnkılabı**, 2. B., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 122-126.

[21] Afet İnan, **Medeni Bilgiler**, TTK Yay., Ankara, 1969, s. 89–93.

18 kadın, TBMM'ye milletvekili olarak girmiş ve Türk kadını, toplumda hak ettiği yerini almıştır. Böylece Türk kadını, Avrupa kadınlarına göre oldukça erken bir şekilde siyasal haklar elde etmiştir.[22]

9.3. EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDA YAPILAN DEVRİMLER

9.3.1. Cumhuriyet Öncesi Eğitim Sistemine Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nin gerileme nedenlerinden birisi de eğitim ve öğretim işlerinin yetersizliği ve yüzyıllar boyu ihmal edilmiş olmasıdır. Batılı devletler, 16. ve 17. yüzyıllarda basım tekniğini geliştirerek bilimsel yaklaşımla eğitim ve öğretime önem verirken, Osmanlı Devleti içine kapanmış ve batıdaki gelişmelerin dışında kalmıştır. Geçmiş yıllardaki üstünlüğünün de etkisiyle Batı'dan gelen yeniliklere mesafeli durmuş, her yeniliği, çağdaşlaşmayı, gelişmeyi kabul etmeyen hatta küçümseyen bir düşünceyle kendisini her türlü yenilik hareketlerinin dışında tutmuştur.[23]

Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi, Selçuklulardan devralınan geleneksel İslami eğitim anlayışına dayanmaktadır. Bir din devleti olan Osmanlılarda dini kurumlar eğitim sistemini düzenlemekle yükümlü olmuş ve eğitim hiçbir zaman toplumun tamamına ulaşamamış, hatta kalabalık büyük şehirlerde bile halkın çoğu eğitimden yoksun kalmıştır.[24] Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl ortalarına yani reform hareketlerine kadar iki çeşit okul *saray ve halk mektepleri* bulunmaktadır. Bu okullar arasında önceliği Sıbyan Mektepleri (Mahalle Okulları), Medreseler ve Enderun Mektebi almıştır.[25]

Tanzimat'ın ilanıyla medreseler dışında ilköğretimden yükseköğretime kadar her aşamada Batı'da doğan ya da gelişen bilimlerin de okutulduğu yeni okullar açma ilkesi kabul edilmiş ve eğitim-öğretim kurumları *İptidai, Rüştiye* ve *İdadi* isimleriyle ilk, orta ve yüksek öğretim adı altında üç basamağa ayrılmıştır. Fakat bu tür uygulamalar öğretimde bir ikiliğe neden olmuş ve bu okullardan yetişenler arasında *medreseli-mektepli* mücadelesi baş göstermiştir. Üstelik öğretim kurumlarındaki bu ikiliğe çok geçmeden bir de yabancı okullar eklenecektir.[26]

Çeşitli dinsel, siyasal ve ekonomik gayelere dönük olarak açılan bu okullar, Osmanlı eğitim sistemini, Ziya Gökalp'in deyimiyle *tamamen kozmopolit* bir hale sokmuştur. Gökalp, Türk eğitim sisteminin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtula-

---

[22] Emel Doğramacı, **Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını**, ATAM Yay., Ankara, 1993, s. 22.

[23] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1985'e)**, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., Ankara, 1985, s. 71.

[24] Şerafettin Yamaner, **Atatürkçü Düşüncede Ulusal Eğitim**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1999, s. 61–62.

[25] Saray mektepleri, "*Şehzadegan Mektebi, Meşkhane, Acemioğlanları Mektebi ve Enderun Mektebi*", Halk mektepleri ise, "*Tekke ve Zaviyeler, Sıbyan Mektepleri ve Medreseler*" olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bkz. İlhan Başgöz, **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 17.

[26] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap, s. 64.

bilmesi için ulusal bir karakter kazanmasını zorunlu görmüştür.[27] Bu bağlamda eğitim-öğretim işlerinde önemli gelişmeler, II. Meşrutiyet döneminde yoğunluk kazanmış, fakat dönem içerisinde yaşanan ağır bunalım ve savaşlar, geleceğe dönük daha büyük dönüşümlere fırsat vermemiştir.[28]

Yeni Türk devleti, eğitim konusunda Osmanlı'dan son derece olumsuz bir miras devralmıştır. Eğitim ve kültürde birlik olmadığı gibi, okullaşma oranı düşük ve okuma yazma bilenlerin sayısı son derece azdı. Devlet eğitimin dışında tutulmuş ve bu denetimsiz ortamda çok sayıda yabancı okullar başına buyruk bir şekilde faaliyet göstermişlerdir.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın en bunalımlı günlerinde, düşman kuvvetlerinin kesin sonuca ulaşmak hayaliyle baskılarını arttırdıkları ve ordunun Sakarya'ya kadar çekilmesine yol açan Kütahya-Eskişehir yöresindeki Yunan saldırısının tehlikeli şekilde geliştiği günlerde, 16 Temmuz 1921'de Ankara'da *Maarif Kongresi* toplanmıştır.[29] Mustafa Kemal Paşa, son derece güç şartlarda toplanan bu kongrenin ertelenmesine razı olmamış ve kongrenin açış konuşmasında, milli ve çağdaş bir eğitimin temellerinin atılmasını isteyerek şu tespitte bulunmuştur:[30] *"Şimdiye kadar izlenen öğretim ve eğitim yöntemlerinin, milletimizin gerileme tarihinde, en önemli etken olduğu kanısındayım..."* Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında bazı genel ilkelere değinerek, eski devrin hurafelerinden, boş inançlarından, Doğu ve Batı'dan gelebilecek zararlı etkilerden uzak, Türk milli karakterine ve tarihine uygun bir kültüre ihtiyaç duyulduğunu vurgulamış ve gelecekteki kurtuluşun büyük önderleri olarak öğretmenlere duyduğu derin saygıyı ifade etmiştir.[31]

9.3.2. Eğitim ve Öğretim Sisteminin Kökten Değiştirilmesi: Tevhid-i Tedrisat Kanunu

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın zaferle sonuçlandırılmasından sonra, yeni Türkiye'nin eğitime dayandığı ve en önemli, onurlu görevin eğitim işleri olduğunu inancını taşıyan Mustafa Kemal, her gittiği yerde, katıldığı her toplantıda eğitimin temel ilke ve hedeflerini ortaya koyarak, cehaletin ancak eğitim yoluyla ortadan kaldırılabileceğini vurgulamıştır.[32] Atatürk yapmış olduğu devrimlerin en önemli temel taşını eğitim olarak görmüş ve bunu da yaptığı birçok konuşmasında dile getirmiştir. 22 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlere yaptığı konuşmada en önemli

---

27 Ziya Gökalp, Osmanlı eğitim sisteminin durumunu İttihat ve Terakki Partisi'nin 1917'deki kongresi için hazırlamış olduğu raporda dile getirmiştir. Bkz., Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, (Haz. M. Kaplan), TTK Yay., Ankara, 1970, s. 54.

28 Osmanlı eğitim sistemi hakkında bkz. Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C. IV-V, MEB Yay., İstanbul, 1942, 1943; Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, Sevinç Matbaası, İstanbul, 1974, s. 10-80.

29 Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1985'e)**, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., Ankara, 1985, s. 302.

30 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 19.

31 Ergün Özbudun, Ahmet Mumcu vd, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II**, Yükseköğretim Kurulu Yay., Ankara, 1986, s. 152.

32 Atatürk'ün eğitime verdiği önem ve eğitim görüşü için bkz., Özkan İzgi, *"Atatürk'ün Eğitim ve Üniversitelere Bakış Açısı"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, No.1, s. 266-267.

işin eğitim olduğunu söyleyerek,[33] *"Eğitim işlerinde muhakkak muzaffer olmak lâzımdır. Bir milletin kurtuluşu ancak bu suretle olur.."* ve *"...Cumhurbaşkanı olmasaydım Milli Eğitim Bakanı olmak isterdim"* şeklindeki sözleriyle eğitimin bir ulusun geleceğini nasıl belirleyeceğini ortaya koymuştur.[34]

Bu tür konuşmalarla ortamı ve kamuoyunu hazırlayan Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle ulusal eğitimin amacı ve gözetilecek ana ilkeler, Maarif Bakanlığı'nca hazırlanarak 8 Mart 1923 tarihinde *"Eğitim Andı (Maarif Misakı)"* adıyla yürürlüğe konmuştur.[35] Eğitim Andı'nın yürürlüğe konulmasıyla sıra ilköğretimde öğretimin birleştirilmesine gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, başkanı olduğu *"Halk Fırkası"*nın 9 umde (ilke) denilen programında eğitim ve öğretim konusuna da geniş yer vermiştir.[36]

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924'te Meclisin İkinci Dönem İkinci Toplantı Yılını açış konuşmasında, *"Ulus kamuoyunda saptanan eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ilkesinin vakit kaybetmeksizin uygulanması gereğini gözlemliyoruz..."* diyerek eğitim ile ilgili çalışmaların geldiği noktayı vurgulamıştır.[37]

Atatürk'ün Meclis'i açış konuşmasından bir gün sonra, 2 Mart 1924'te toplanan Halk Fırkası Grubunda, bütün öğrenim kurumlarının Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması konusunda Saruhan (Manisa) Milletvekili Vasıf (Çınar) Bey ile 57 arkadaşı tarafından hazırlanan Kanun teklifi, kısa bir görüşmeden sonra kabul edilmiştir. 3 Mart 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda görüşülen kanun teklifi, oy birliği ile kabul edilerek 430 sayı ile yasalaşmıştır.[38]

Kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye içerisindeki bütün bilim ve öğretim kurumları Maarif (Eğitim) Bakanlığı'na bağlanmış ve 4. madde uyarınca Eğitim Bakanlığı, yüksek din uzmanları yetiştirmek için üniversite bünyesinde bir ilahiyat fakültesi kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca, imamlık, hatiplik gibi dinsel hizmetleri görecek memurların yetişmesi için de okullar açılacaktı.[39]

Bu kanunun kabul edilmesiyle öğretim kurumlarındaki *medrese-okul, yabancı okul* diye içerikte ve amaçta birbirine zıt üçlü bölünmüşlüğe son verilmiş, eğitim

---

[33] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C. II., s. 48.

[34] Yahya Akyüz, *"Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VIII, No. 23, (Mart 1992), s. 233; H. Raşit Öymen, *"Mustafa Kemal'in Eğitimle İlişkileri"*, **Atatürk Konferansları 1973–1974,** TTK Yay., Ankara, 1974, s. 145.

[35] İzmir İktisat Kongresi'nin sona erişinden dört gün sonra Milli Eğitim Bakanı İsmail Safa (Uzler) Bey'in yayınladığı genelge, eğitimci M. Rahmi (Balaban) Bey tarafından *"Eğitim Andı"* olarak isimlendirilmiştir. Bkz. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, III. Kitap, s. 66-67.

[36] 8 Nisan 1923'te yayımlanan Dokuz Umde'nin eğitimle ilgili olan bölümünde şu ifadelere yer verilmektedir: *"Tahsili iptidaide tedrisatın tevhidi ve bilumum mekteplerimizin ihtiyacatımıza ve asri esâsata tevfiki ve muallim ve müderrislerimizin terfîh ve ikdârı temin edilecektir. Vesâiti münasebe ile halkın tenvir ve talimine de tevessül olunacaktır."* **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** C. IV, ATAM Yay., Ankara, 1991, s. 517.

[37] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C. I, s. 347.

[38] *"Tevhidi Tedrisat Hakkında Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve Rüfekasının Teklife Kanunisi, 2 Mart 1340 (1924)"*, Kanun teklifi için bkz. Bekir Sıtkı Yalçın ve İsmet Gönülal, **Atatürk İnkılâbı, Kanunlar-Kararlar-Tamimler-Bildiriler-Belgeler-Gerekçe ve Tutanaklarıyla,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1984, s. 97–98.

[39] Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Meclis görüşmeleri için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem II, C. VII, s. 26, 29, 114; Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun sureti için bkz. **BCA**, Fon. 51.. 0. 0, Yer. 2. 12..11, (20. 4. 1924).

kurumları üzerinde devlet kontrolü ve denetimi sağlanmıştır. Eski eğitim kurumları kaldırılmış ve medreseler kapatılmıştır.[40] Böylece eğitimde dinin etkisi kırılarak ulusal, çağdaş, laik ve demokratik bir eğitim sistemi kurulmuştur.

2 Mart 1926 tarihinde çıkarılan Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun ile Tevhid-i Tedrisat Kanunu tamamlanmış, devletin izni olmadan hiçbir okul açılamayacağını öngören bir düzenleme yapılmıştır. Bununla birlikte okullardaki ders müfredatları çağın koşullarına göre yeniden düzenlenmiş, eğitim öğretim kademeleri oluşturulmuştur.

9.3.3. Yeni Türk Alfabesinin Kabul Edilmesi

Türkler bulundukları kültür çevrelerine göre tarih boyunca çeşitli alfabeler kullanmışlardır. Bunların en belirginleri, Orta Asya'da kulanmış oldukları Göktürk ve Uygur alfabeleri ile İslamiyeti kabul ettikten sonra kullanmaya başladıkları Arap alfabesi olmuştur.[41]

Arap kökenli alfabenin okuma ve yazmada doğurduğu güçlükler ve Türkçenin ses yapısına uygun olmaması, yüzyıllar boyunca sıkıntılar yaratmış, okuma-yazma bilenlerin sayısının hep düşük kalmasına yol açmıştır. Okuma-yazma bilmek Osmanlı ülkesinde önemli bir ayrıcalık haline gelmiştir.[42]

Okuma-yazma bilenlerin sayısının azlığı İttihatçılar için bir sorun teşkil etmiş ve II. Meşrutiyet döneminde mevcut alfabenin ıslahı için çalışmalar yapılmıştır. Ancak yeni bir alfabeden çok, Arap alfabesinin Türkçeye uygun hale getirilmesine yönelik bu çabalar, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kesintiye uğramıştır. II. Meşrutiyet döneminin ideolojik ortamından etkilendiği kesin olan Mustafa Kemal Paşa için de alfabe modernleşen Türk toplumu için ele alınması gereken bir sorun olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, daha Kurtuluş Savaşı başlarında 8 Ağustos 1919'da geleceğe yönelik girişimlerini açıklarken Mazhar Müfit (Kansu) Bey'e, Latin alfabesinin uygulanabileceğini not ettirmişti.[43]

Yurdun düşman işgalinden sonra İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde kabul edilen Misak-ı İktisadi'de bir okuma bayramından bahsedilmesi, okuma-yazma konusunda bazı düzenlemelerin yapılacağının habercisi olmuştur.[44]

Türk modernleşmesi açısından belki de en büyük kırılmayı teşkil eden, Harf devriminin ilk adımı 20 Mayıs 1928'de milletlerarası rakamların kabul edilmesiyle

---

[40] Gözler, **a.g.e.,** s. 161-164.

[41] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. III, Kısım IV, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 379–380; Bahriye Üçok, "*Yazı Devrimi, Kuran Harfleri ve Atatürk Devrimlerine Karşı Çıkışlar*", **Belleten,** C. XLIII, No. 172, (Ekim 1979), s. 826–827.

[42] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap, s. 202–203.

[43] Erzurum Kongresi'nin ertesi günü Mustafa Kemal'in Mazhar Müfit Bey'e not ettirdiği değişikliklerden 5. sırayı *"Latin harflerinin kabulü"* almıştır.

[44] Ulusal Bağımsızlık Savaşı'ndan hemen sonra İzmir İktisat Kongresi'ne işçi delegelerinden İzmirli Nazmi ve iki arkadaşı tarafından *"Latin harflerinin kabulü"* önergesi verilince, Kongre Başkanı Kazım (Karabekir) Paşa, *"Latin harfleri İslam birliğini bozar"* gerekçesiyle önergeyi okutturmadan reddetmiştir. Bkz. M Şakir Ülkütaşır, **Atatürk ve Harf Devrimi**, TDK Yay., Ankara, 1973, s. 44-45.

atılmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Türk Alfabesi'nin hazırlanması için bir komisyon kurulmuştur.

Üç ay gibi kısa bir sürede hazırlanan yeni Türk Alfabesi, 9–10 Ağustos akşamı Sarayburnu'nda Mustafa Kemal Paşa tarafından halka duyurulmuş ve şu önemli noktalar vurgulanmıştır[45]: *"Arkadaşlar, bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindesiniz..."*

Bu konuşması ile alfabe konusundaki tavrını açıkça ortaya koyan Mustafa Kemal Paşa'nın, Harf Devrimi ile aynı güne rastlayan meclis açış konuşmasında; *"Türk milletine kolay bir okuma-yazma anahtarı vermek lâzımdır. Bu anahtar Latin esasından alınan Türk alfabesi olacaktır. Yeni Türk harflerinin kanunlaşması, ülkemizin yükselme çabalarında başlı başına bir geçit olacaktır"* şeklindeki ifadeleri bu sürecin gelişimi açısından önemlidir.[46] Gerçekten de, bu konuşmadan hemen sonra 1 Kasım 1928'de Latin esasına dayanan yeni Türk Alfabesi, TBMM'de 1353 sayılı yasa olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir.[47]

Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen Harf Devrimi ile bin yıllık Arap harfleriyle yazı yazma geleneği yıkılmış ve Batı kültürü ile yakınlaşma sağlanmıştır. Ancak, öngörülen bu devrim, yeni yazıyı ivedilikle yaygınlaştırarak toplumu cehaletten bir an önce kurtarmakla anlam kazanabilirdi. Bu amaçla *Millet Mektepleri* adı verilen ulus okulları açılmıştır. Millet Mektepleri, alfabenin topluma öğretilmesi ve eğitim alanında bazı bilgelerin verilmesi konusunda önemli bir işlev görmüştür. Türk toplumunda okuma-yazma bilenlerin sayısı hızla artmaya başlamış ve yeni Türk harflerini öğretmek için en büyük çabayı gösteren Mustafa Kemal Paşa'ya *Başöğretmen* unvanı verilmiştir.[48]

9.3.4. Yeni Tarih ve Dil Anlayışı

Osmanlı Devleti, çok uluslu bir imparatorluk olduğu için ulusal bir tarih anlayışı doğmamıştı. Dinin de etkisiyle İslam tarihine ve hanedana dayanan bir tarih anlayışı vardı. Bu tarih anlayışında, Türklerin İslamiyet öncesindeki varlıkları ve uygarlığa katkıları yok sayılmıştı. Oysa İslamiyet öncesinde Orta Asya'da gelişmiş bir Türk kültür ve uygarlığı vardı. İlk olarak II. Meşrutiyetle birlikte ulusal bir tarih anlayışı gündeme gelmişse de, bu çabalar yeterince etkili olamamış, ulusal tarih anlayışı ancak Cumhuriyet döneminde hayata geçmiştir. Böyle bir tarih anlayışının gelişmesinde yeni kurulan ulusal devletin varlığı çok etkili olmuştur.

Türk ulusunun oluşumunda tarihin önemli olduğuna inanan Atatürk, pek çok yerli ve yabancı kitapları okuduktan sonra, notlar almış, tarihle ilgili yorum ve

---

[45] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 272–274.

[46] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 377–378.

[47] **Sicil-i Kavanin**, C. V, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 3.

[48] Konuyla ilgili olarak camilerin, imam ve hatiplerin yeni Türk harflerini öğrenmek üzere açılan resmi ve özel kurslara devam etmeleri istenmiştir. Bkz., **BCA**, Fon. 51. 0. 0. 0, Yer. 12. 105. 42, (10. 11. 1928); Sami N Özerdim, **Yazı Devriminin Ölçüsü**, TDK Yay., Ankara, 1978, s. 40–45.

değerlendirmelerde bulunmuştur:[49] *"...Büyük devletler kuran atalarımız büyük ve kapsamlı medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, incelemek, Türklüğe ve dünyaya bildirmek bizler için bir borçtur."* diyerek, tarih konusundaki yanlışlıkları ve eksiklikleri ortadan kaldırmak istemiştir. O'na göre, tarih belgelere ve kaynaklara dayanılarak araştırılmalıydı.

Bilimsel tarih araştırmaları için bilim adamlarını özendiren Mustafa Kemal Paşa, ulusal bir tarih anlayışının geliştirilmesi ve Türk tarihinin bilimsel olarak yeniden araştırılması amacıyla 12 Nisan 1931'de *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*'nin kurulmasına önayak olmuştur.[50] Türk tarihi üzerindeki araştırmalara resmi bir nitelik veren bu Cemiyet, 1935'te *Türk Tarih Kurumu* adını alacaktır.

Atatürk'ün tarih tezine göre Orta Asya uygarlığın merkezidir. Uygarlık Türklerin göçleri sayesinde diğer coğrafyalara yayılmıştır. Bu bağlamda Türklerin uygarlığa çok önemli katkıları olmuştur. Anadolu'nun ilk yerleşik uygarlığı olan Hititlerin ve Mezopotamya'da ilk uygarlığı kuran Sümerlerin kökenleri Türk'tür. Türkler dolikosefal ve sarı ırka mensup değil, brakisefal ve beyaz ırka mensup bir topluluktur.

Bu tarih anlayışının bilimsel ve siyasal hedeflerini şöyle sıralamak mümkündür:

- Ulusal bir tarih anlayışı geliştirmek,
- Türk ulusunda milli bilincin gelişmesini sağlamak,
- Uygar ve birleştirici bir tarih anlayışını topluma kabul ettirmek,
- Uygarlığın tüm insanlığın ortak malı olduğunu savunmak,
- Akla ve bilime dayanan bir tarih anlayışını topluma benimsetmek,
- Türk tarihinin İslamiyet öncesindeki yıllara dayandığını kanıtlamak,
- Türklerin İslamiyet öncesindeki uygarlık alanındaki hizmetlerini bilimsel yollarla açıklamak,
- Anadolu'nun Türklerin öz vatanı olduğunu tüm dünyaya göstermek.

Ulusal kültürün gelişmesinde tarih kadar, dil de önemlidir. Dil bir ulusun geçmişten geleceğe kuşaklar arasındaki iletişimi ve devamlılığını sağlayan en önemli etkendir. Cumhuriyet öncesinde aydınlar ve bilim adamları Arapça ve Farsça kelimelerin ağırlıklı olduğu bir dil konuşurken, halk daha saf bir Türkçe konuşmaktaydı. Tanzimat'tan sonra Türk dilinde kullanılan yabancı kökenli kelimelere Fransızca da eklenmişti. Böylece dil birliği tamamen bozulmuş, Türkçe yabancı dillerden gelen kelimeler nedeniyle gerçek kimliğinden uzaklaşarak, bir sanat ve edebiyat dili olmaktan çıkmıştı.

Yeni alfabenin kabul edilmesi, dildeki yeniliğe de ortam hazırlamıştır. Her türlü toplumsal yenilikler yapılırken, ulusal kültürümüzün temeli olan dilde de yenileşmenin zorunlu olduğundan hareketle, dilin de halkın psikolojisine uygun ve yatkın, yeni ihtiyaçları kolay ifade edecek bir yapıya kavuşturulması gerekli idi. Türk dilini yabancı dillerin etkisinden kurtarmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa

---

[49] Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, TTK Yay., Ankara, 1966, s. 89; **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, 1. Kitap, (Haz. Genelkurmay Başkanlığı), MEB Basımevi, İstanbul, 1988, s. 359.

[50] Hasan Cemil Çambel, *"Atatürk ve Tarih"*, **Belleten,** C. III, No. 10, (1939), s. 270–271.

tarafından başlatılan çalışmalar, 12 Temmuz 1932 tarihinde *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Dildeki bağımsızlığı, tam bağımsızlığın bir parçası sayan Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1932 yılında TBMM'yi açış konuşmasında, *"...Milli kültürün her çığırda açılarak yükselmesini Türkiye Cumhuriyeti'nin temel dileği olarak temin edeceğiz. Türk dilinin, kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için, bütün devlet teşkilâtımızın, dikkatli, alâkalı olmasını isteriz..."* sözleriyle dildeki gelişme ve sadeleşmeyi sadece toplumda bir akım olarak değil, yasama ve yürütme organına da düşen bir görev olarak göstermiştir.[51]

Türk dilinin kaynakları, geçirdiği değişimler ve gelecekteki gelişmelerin esaslarını belirlemek amacıyla 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe'de Birinci Dil Kurultayı toplanmış ve bu tarihten sonra çalışmalar hızlandırılmıştır.[52] Bu çalışmalar sonucunda *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*, 31 Ağustos 1936'da *Türk Dil Kurumu* adını alacaktır. Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarıyla Türkçe bir kültür ve sanat dili haline getirilmiş, Türkçe roman ve şiir yazılabileceği, edebi metinler yaratılabileceği kanıtlanmış ve ayrıca bilim dili, aydın dili ve halk dili gibi ayrımlar da ortadan kaldırılmıştır.

Atatürk'ün tarih ve dil çalışmalarına önem vermesi, binlerce yıllık yurdumuz olan Anadolu'nun tarihini ortaya çıkarmış ve kültürel gelişmeler hızlanmıştır.

9.3.5. Darülfünun'dan İstanbul Üniversitesi'ne

Tanzimat döneminde kurulan, ancak hem öğrenci bulamaması hem de Medrese baskısı nedeniyle kısa bir süre sonra kapatılan Darülfünun, II. Abdülhamit döneminde, 1900 yılında yeniden açıldıktan sonra süreklilik kazanmıştır.[53]

Meşrutiyet döneminde geliştirilmesine çalışılan Darülfünun, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine devreden tek üniversite olarak 1933 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak Cumhuriyet dönemindeki devrim hareketleri ve bilimsel gelişmeler karşısında yetersiz kalan Darülfünun, İsviçre'den gelen ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından görevlendirilen Prof. Malche'ın vermiş olduğu rapor doğrultusunda 1933 yılında kapatılmış, yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur.[54]

Üniversite reformu olarak adlandırılan, Darülfünun'un kapatılıp İstanbul Üniversitesi'nin açılmasından sonra birçok üniversite hocası görevinden alınmış ve yüksek öğretim yeni kadrolarla sürdürülmüştür. İşte bu dönemde Almanya'da Hitler tarafından kurulan Nazi yönetiminin baskısından kaçan bilim adamlarının bir kısmı Türkiye'ye gelmiştir. Çeşitli dallarda çalışmalar yapan bu bilim adamlarının sayesinde, üniversite reformundan beklenen fayda sağlanmıştır.

Atatürk döneminde İstanbul Üniversitesi'nden başka, 1933 yılında Yüksek Zi-

---

[51] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 390.

[52] Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, TTK Yay., Ankara, 1988, s. 538.

[53] Aydoğan Ataünal, **Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler**, MEB Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 1993, s. 28–34.

[54] Mehmet Saray, **İstanbul Üniversitesi Tarihi (1453–1993)**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1996, s. 47.

raat Enstitüsü ve 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur.[55] Böylece 1946 yılında kurulacak olan Ankara Üniversitesi'nin temelleri de atılmıştır.

9.3.6. Güzel Sanatlar

Sanat, ulusları birleştiren en önemli olgudur. Bir ulusun modernleşmede ve kalkınmada hangi düzeyde olduğunu gösteren temel etkendir. Bu gerçeğin farkında olan Atatürk; *"...Güzel sanatlarda başarı; bütün inkılâpların başarılı olduğunun en kesin delilidir. Bunda başarılı olamayan milletlere ne yazıktır. Onlar, bütün başarılarına rağmen medeniyet alanında yüksek insanlık sıfatıyla tanınmaktan daima yoksun kalacaklardır"* diyerek sanatın vazgeçilmezliğini vurgulamıştır.[56]

Çağdaş sanat kurumları ve yöntemleriyle gelişen ama milli ve geleneksel değerlerden çıkan yeni sanat anlayışını köklü bir duruma getirmek için Cumhuriyet döneminde yoğun bir çaba sarf edilmiştir. Atatürk, her alanda sanatçının yetiştirilmesi ve toplumda saygın bir yer alabilmesi için yöneticilere talimat vermiştir. Güzel sanatlarla ilgili okullar, konservatuar, müzeler ve tiyatrolar açılmıştır. Yine müzik[57], resim, heykel ve mimaride önemli sanatçılar yetiştirilmiştir.[58]

Toplumun kültürel değişim ve dönüşümünde belki de en önemli görevi 1932 yılında açılan Halkevleri üstlenmiştir. Halkevleri sayesinde yeni alfabe, yeni sanat anlayışları, dil ve edebiyattaki gelişmeler, kısaca Türk Devrimi'yle benimsetilmek istenen cumhuriyet ideolojisi Türk toplumuna götürülmüştür.

9.4. EKONOMİK ALANDAKİ GELİŞMELER

9.4.1. Son Dönem Osmanlı Ekonomisi

18. yüzyılda İngiltere'de başlayan ve yeni enerji kaynaklarının sanayiye uygulanmasıyla kendini gösteren Sanayi Devrimi ile Batılı devletler, sömürge imparatorlukları kurmuşlar ve yayılma politikalarını hızlandırmışlardır.[59] Osmanlı Devleti de, sahip olduğu toprakaltı ve üstü zenginlikleri nedeniyle, Batılı devletlere hedef olmaktan kendini kurtaramamıştır.[60]

19. yüzyılın ortalarından itibaren, kapitülasyonlar, ticaret sözleşmeleri[61] ve dış borçların da etkisiyle, Osmanlı ekonomisinde tarım, sanayi, ulaştırma gibi alanlarda yabancı etkinliği giderek artmıştır. Bankacılık, posta taşımacılığı, demiryolları, havagazı işletmeciliği, madencilik sektörü gibi kamu hizmetleri yabancı şirketlerin

---

55 Şerafettin Turan, **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yay., Ankara, 2000, s. 164–165.

56 **Atatürkçülük-Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, s. 367.

57 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 5. B., C. I, ATAM Yay., Ankara, 1997, s. 396.

58 Turhan Feyzioğlu, *"Atatürk ve Güzel Sanatlar"*, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, 1992, s. 848.

59 Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi- Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu**, 5. B., Ezgi Kitabevi Yay., Bursa, 1998, s. 2-3.

60 Turan, **a.g.e.**, s. 249.

61 Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, II. B., İstanbul, Gerçek Yay., 1990, s. 164.

kontrolüne girmiştir.[62] Azınlıkların kontrolünde bulanan ticarette, ise milli tüccar bir türlü ön plana çıkamamıştır. Tarımda, modernleşmeye geçilememiş, tohum ıslah çalışmaları yapılamamıştır. Bu nedenle üretim düşmüş ve köylünün durumu kötüleşmiştir.[63]

Osmanlı Devleti, bu ortam içerisinde girmiş olduğu Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve bu savaş sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile ağır bir yenilgiyi kabul etmiştir.[64] Mondros Mütarekesi siyasi ve askeri olduğu kadar, ekonomik olarak da sınırlamalar getirmiştir. Kısacası Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de, Mondros Mütarekesi'ni imzaladığı sırada, ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan bağımsızlığını yitirmiş durumdaydı.

9.4.2. Türkiye İktisat Kongresi ve Sonuçları

Osmanlı Devleti'nden alınan olumsuz ekonomik mirasın kötü izlerini silmek için, yurdun düşman işgalinden kurtarılmasından hemen sonra, Cumhuriyetin ilanı bile beklenmeden 17 Şubat 1923'te İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır.[65]

Amaç, baştanbaşa harabeye dönmüş Anadolu'yu yeniden imar etmek, halkı yoksulluktan kurtarmak ve üretimi arttırmak için kararlar almaktı. İşte Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı ve henüz Cumhuriyetin ilan edilmediği bir dönemde, yeni Türk Devleti'nin ekonomik politikasının belirlenmesi ve dış dünyaya tam bağımsızlık konusundaki kararlılığın gösterilmesi amacıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın desteği ve dönemin İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt Bey'in girişimleriyle, 17 Şubat–4 Mart 1923 tarihleri arasında söz konusu Kongre toplanmıştır. Kongreye işçi, çiftçi, tüccar ve sanayici temsilcilerinden 1135 kişi katılmıştır.[66]

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında tam bağımsızlık için ekonomik egemenliğin de sağlanması gerekeceğini ifade ederek ekonomik gücün üzerinde durmuştur. Kongrede, bağımsız ekonomiye geçiş için alınacak tedbirler görüşülmüş ve ülkenin içinde bulunduğu kötü ekonomik koşullar çerçevesinde çok önemli kararlar alınmıştır.[67] Türk tarihinde ekonomik sorunların tartışıldığı bu ilk kongrede, günlerce yapılan tartışmalar sonucunda *Misâk-ı İktisâdi* adı verilen ekonomik ant kabul edilmiştir.[68] Buna göre, Türk ulusu kan dökerek sahip olduğu ulusal bağımsızlık ilkesinden hiçbir biçimde fedakârlık

---

62 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, ATAM Yay., Ankara, 1990, s. 54–55.

63 Turan, **a.g.e.**, s. 249; Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 12-14.

64 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, TTK Yay., Ankara, 1970, s. 1; Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1987, s. 105–107; Ali Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 62–69.

65 A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, 4. B., Sermaye Piyasası Kurulu Yay., Ankara, 1997, s. 1-2.

66 Ökçün, **a.g.e.**, s. 3-4.

67 Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)**, 9. B., İmaj Yay., Ankara, 2009, s. 44; Şahin, **a.g.e**, s. 33.

68 Ökçün, **a.g.e.**, s. 323–325.

yapmayacaktır. Bu bağımsızlık ilkesi içinde ekonomik kalkınmamız sağlanacaktır. Siyasal bağımsızlık gibi, ekonomik bağımsızlık da esastır.

Bu ant, büyük devletlerin ekonomik boyunduruğu altına girmeden, öz kaynaklarla bağımsız kalarak kalkınmayı öngörmekteydi. Ayrıca yabancı sermayeye karşı olunmadığı, Türk kanunlarına uymak koşuluyla yabancı sermayenin gelebileceği ortaya konulmuştur. Türkiye İktisat Kongresi'nin Lozan Konferansı'nın kesilme döneminde toplanmış olması rastlantı değildi. Kongre, Lozan'daki görüşmelerle doğrudan ilgilidir. Tam bağımsızlık vurgusu yapılarak kapitülasyonların kaldırılması konusundaki kararlık bir kez daha dile getirilmiş, yabancı sermayeye karşı olunmadığının ifade edilmesiyle de sosyalist ekonominin benimsenmeyeceği açıklaması yapılmıştır.[69]

Bu arada devlet destekli ve özel sektör ağırlıklı bir liberal ekonomik politikanın izleneceği de karara bağlanmıştır.

9.4.3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ekonomik Faaliyetler

Gerek İzmir Kongresi'nde, gerekse 1924 Anayasası'nda devletin ekonomiye müdahalesinin kurumlaşmasına yer verilmemiştir.

9.4.3.1. Tarım Alanındaki Gelişmeler

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin nüfusunun büyük bir çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktaydı. Bu nedenle köylülerin durumunun düzeltilmesi, ülke nüfusunun çoğunun mutlu olması demekti.[70] Yüzyıllardan beri köylüden alınan *Âşar Vergisi*'nin kaldırılması bu iş için ilk adım olabilirdi. Âşar, ürün üzerinden peşin olarak alınan bir vergi idi. Köylünün her yıl ürettiğinin yüzde onu, bazen de yüzde ondan fazlası vergi olarak toplanırdı.[71] Âşarın *mültezimler* yoluyla toplanması modern vergi anlayışına uymadığı gibi, pek çok yolsuzluklara neden oluyor ve köylü eziliyordu. Cumhuriyet Hükümeti, cesur bir kararla 17 Şubat 1925 yılında köylü üzerinde büyük bir yük oluşturan âşar vergisini kaldırmış ve köylünün rahat nefes almasını sağlamıştır.[72]

Savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçişin önemli ekonomik sonucu tarımda üretimin artması olmuş ve 1923'te tarımın gayri safi milli hasıla payı yüzde 40 iken 1926'da artarak yüzde 50'ye yükselmiştir. 1925'te çıkarılan bir kanunla 22.233 çiftçi ailesine 20 yılda ödenmek üzere 731.000 dönüm toprak dağıtmış ve kredi faizlerini yüzde 12'den yüzde 9'a indirmiştir. Çiftçilere ucuz ve kolay kredi sağlanması için kooperatifçiliği ve traktör kullanımını özendirici tedbirler almış, modern tarım yöntemlerini yaygınlaştırmak amacıyla örnek çiftlikler, fidanlıklar ve tohum ıslah enstitüleri kurmuş, Avrupa'ya tarım öğrenimi için öğrenciler göndermiş, Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü'nü açarak tarım memurlarına ve öğretmenlerine hizmet içi eğitim yoluyla

---

[69] Şahin, **a.g.e.**, s. 33-34.

[70] Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1970, s. 17.

[71] Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim–1922–1971**, (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), C. II, 2. B., Özener Matbaacılık Ltd. Şti, İstanbul, 1997, s. 987.

[72] Şahin, **a.g.e.**, s. 10-11.

modern bilgiler vermiştir.[73] Hayvancılık ve ormancılığın geliştirilmesi için tedbirler almıştır. Bütün bu tedbirler sayesinde üretim hızla artmış, kırsal kesimde yaşayanların gelir düzeyi yükselmiştir.

9.4.3.2. Sanayi Alanındaki Gelişmeler

Sanayileşme ekonomik kalkınmanın bel kemiğidir. Sanayileşmeyen bir ülke, siyasal bağımsızlığını korumakta ne kadar titiz davranırsa davransın emperyalist güçlerin tutsağı olmaktan kurtulamaz. Cumhuriyet öncesinde ülkede sadece 75 bin işçinin bulunduğu cılız bir sanayi vardı. Kapitülasyonlar ve ticaret antlaşmaları nedeniyle Osmanlı ülkesi tümüyle yabancı malların satıldığı bir pazar durumuna gelmişti. Cumhuriyetin ilanından sonra milli sanayinin kurulabilmesi için tedbirler alınmıştır.[74]

1923–24 yıllarında sanayi, el sanatları (loncaların devamı sayılabilecek) bazı küçük gruplar halinde çalışmakta olup, İstanbul, İzmir, Adana'da kötü durumda birkaç dokuma fabrikası ve İstanbul'da harap halde bulunan birkaç askeri fabrika ülkenin sanayi gücünü temsil ediyordu. Hükümet, 19 Nisan 1925 tarihli yasa ile kurulan *Sanayi ve Maadin Bankası*'na, elindeki tüm tesislerin yönetimini bırakmış, fakat banka sermaye ihtiyaçlarını karşılayacak kaynaklara sahip olamamıştır. İlk yıllarda, devlet bütçesinden yapılan harcamalarda yerli mallarının satın alınmasını zorunlu kılmış, tekstil fabrikalarının genişletilmesi ve yeni fabrikaların yapılmasını teşvik etmiştir.[75]

Bu alanda atılan en önemli adım, 1912'de yürürlüğe konan *Teşvik-i Sanayi Kanunu* 'nun 28 Mayıs 1927 yılında yeniden 15 yıl süreyle yürürlüğe konmasıdır.[76] Özel sermayeyi sanayileşme alanına çekebilmek için tekrar yürürlüğe konulan bu kanun, sanayicinin yatırım yapabilmesi için özendirici tedbirleri içermekteydi.

9.4.3.3. Ticaret Alanındaki Gelişmeler

Cumhuriyet öncesinde ticaret genellikle azınlıklar tarafından kontrol ediliyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında azınlıkların çoğunun yurt dışına çıkmaları nedeniyle ticari alanda büyük bir boşluk doğmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra, Türklerin ticari hayata atılabilmesi çeşitli tedbirler alınmış ve ilk olarak tüccara kredi sağlanması amacıyla 26 Ağustos 1924 yılında *İş Bankası* kurulmuştur.[77] Yine 19 Nisan 1926 tarihli *Kabotaj Kanunu* ile Türk denizlerinde

---

[73] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2009, s. 38–39.

[74] İlkin, **a.g.e.**, s 40.

[75] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2006, s. 52-53.

[76] Kocatürk, **a.g.e.**, s. 466.

[77] Kocatürk, **a.g.e.**, s. 416.

taşımacılık yapma hakkı Türklere tanınmış, böylece deniz ticaretinin gelişmesi için gerekli olan altyapı hazırlanmıştır.[78]

Devlet, üç beyaz (un, şeker, pamuk) ve üç siyah (kömür, demir, akaryakıt) projelerine öncelik vermiş ve bu temel maddelerin yurtiçinde üretilmesiyle önemli ölçülerde döviz tasarrufu sağlamıştır. 1923–1929 yılları arasında uygulanan dış ticaret politikası, Lozan Antlaşması'na bağlı olarak beş yıllık süre ile Türkiye'nin dış ticarette liberal bir politika izlemesini öngörüyordu.[79] Ülkenin dış ticareti yabancı bankalar aracılığı ile yürütülüyor ve gümrük vergilerinin düşük olması nedeniyle dış ticaret sürekli açık veriyordu. Bu bankalar, ihracat mevsiminde Türk lirasının değerini yükseltmekte, ithalatın yoğunlaştığı dönemlerde ise liranın değerini düşürerek ticaretin gelir artırıcı etkisini yok etmekteydiler[80]. Hükümet, 13 Mayıs 1929'da *Ticaret Kanunu*'nu çıkarmış, aynı yıl gümrük vergileri ve kambiyo kontrolü yoluyla ticaret açığını kapatmış ve çeşitli müdahalelerle 1930 yılında Türk lirasının değerini korumayı başarmıştır.

Osmanlı Devleti'nin para işlerini düzenlemek Osmanlı Bankası'nın kontrolündeydi. Bu banka doğrudan doğruya yabancılar tarafından oluşturulmuş ve merkezi Avrupa'da olan bir kuruluştu. Bu durum 11 Haziran 1930'da *Merkez Bankası Kanunu*'nun çıkarılmasıyla düzeltilmiş ve devletin para işlerini ve kısa süreli para siyasetini ayarlayacak Merkez Bankası kurulmuştur.[81]

9.4.3.4. Ulaşım ve Bayındırlık Alanındaki Gelişmeler

Ulaşım, bir ülkenin kalkınmasında doğrudan rol oynayan önemli bir etkendir. Üretilen malların dağıtılmasıyla sanayinin gelişmesi ve ticaretin canlanması gerçekleşebilirdi. 19. yüzyılın sonlarından itibaren en yaygın ve en ekonomik ulaşım sektörü demiryolları idi. Cumhuriyet ilan edildiğinde ülkede demiryollarının hemen hepsi yabancı şirketlerin kontrolü altındaydı.[82]

Cumhuriyet Hükümetleri, Atatürk'ün ekonomik gelişme modeline uygun olarak altyapı oluşturmak amacıyla demiryolu, karayolu, köprü, liman yapımına, bataklıkların kurutulmasına önem vermişlerdir. Özellikle demiryolu yapım ve işletmeciliği devlet tekeline alınmış, 22 Nisan 1924 tarihli yasa ile yabancıların kendi ekonomik çıkarlarına uygun olarak Batı Anadolu'da yaptıkları demiryollarının satın alınmasına girişilmiş ve alınan hatlar hızlı bir şekilde devletleştirilmiştir. 1933 yılına kadar 2213 km. yeni demiryolu hattının yapımı tamamlanmıştır. Tamamlanan bu hatlar, dışarıdan hiçbir yardım alınmadan, milli bütçe ve emekle gerçekleştirilmiştir. 1923–1938 yılları arasında yılda ortalama 200 km. ile toplam 3360 km. yeni demiryolunun yapımı tamamlanmıştır. Ankara-Kayseri-Sivas-Erzurum; Sam-

---

78 Adı geçen Kanun 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, C. XXIV, s. 143.

79 Boratav, **a.g.e.**, s. 71.

80 Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 88–89.

81 Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 130–131.

82 Boratav, **a.g.e.**, s. 46-47.

sun-Sivas; Zonguldak-Ankara; Sivas-Malatya; Malatya-Diyarbakır çizgileri ile yurdun hemen bütün merkezleri birbirine bağlanmıştır.[83]

Bu arada karayollarının yapımına da önem verilmiş, uzun ve yıpratıcı bir savaş döneminden çıkan ülkenin modernleşmesi için yoğun bir çaba sarf edilmiştir. Başta Ankara olmak üzere tüm yerleşim merkezlerinin modern bir görüntüye kavuşması için çalışmalar yapılmış, Cumhuriyeti simgeleyen yeni bir mimari anlayış doğmuştur. Bu anlayışa uygun olarak yeni yollar, köprüler ve limanlar inşa edilmiştir.

9.4.4. Devletçilik Uygulamasına Geçiş

1930 yılı ekonomik politikada önemli değişikliklerin meydana geldiği bir yıl olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan liberal ekonomik politika, özellikle *1929 Dünya Ekonomik Bunalımı* nedeniyle beklenilen sonuçları sağlayamamıştı. Gümrük tarifeleri yükselecek diyerek aşırı ithalata gidilmesi, buhran nedeniyle ihracat gelirlerinin beklenmedik düzeye ulaşması ve Türk lirasının hızla değer kaybetmesi, Osmanlı dış borçlarının ilk taksitinin vadesinin gelmesi, özel sektörün elinde yeterince sermaye birikiminin olmaması, bilgi birikimi ve deneyiminin yetersiz olması, yeterli sayıda teknik eleman, vasıflı işçi ve mühendisin bulunmaması, gibi nedenler, toplumda liberal ekonomiye karşı bir tepki doğurmuş ve aydınlar, yöneticiler arasında ekonomik model tartışmaları yoğunlaşmıştır.[84] Artık ülkede "*özel teşebbüsün yapamadığını devlet yapsın*" görüşü değil, "*ülke için yararlı ve gerekli olanı devlet yapsın*" görüşü hâkim olmaya başlamıştır.

İşte Türkiye'nin devletçi ve milli ekonomik modeli benimsemesinde temel aldığı amaç, *devlet eliyle sanayiyi geliştirmek ve milli sanayiyi geliştirecek önlemleri almak* olmuştur. Gazi Mustafa Kemal, 1930 yılından itibaren ülkenin iktisadi ve sosyal yapısına uygun önlemleri sırasıyla yürürlüğe koyarak devletçiliği kurumlaştırmaya başlamıştır. Başbakan İsmet (İnönü) Paşa, 30 Ağustos 1930'da Sivas'ta bundan sonra izlenecek ekonomik politikayı şu şekilde açıklamaktadır:[85] "*Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz.*"

Özel sektörün başarılı olamaması üzerine 1931'de devletin ekonomiye daha fazla müdahale etmesini öngören *Mutedil Devletçi Politika* ile Türkiye'nin hızla kalkındığı ve sanayileşmenin ön plana çıktığı yeni bir dönem başlıyordu. Atatürk, sanayileşmeyi devlet öncülüğünde beş yıllık planlara bağlamış ve "*milli ekonominin temeli tarımdır*" ilkesini yürürlükte tutmuştur. Atatürk bu ilke ile topraksız çiftçi bırakmamak, iş araçlarını artırmak, iyileştirmek ve korumak, özel tedbirler alarak ucuz ve iyi ürün elde etmek amacını gütmüştür.[86]

1930-1933 yılları arasında sanayiyi hızlandıracak kurumsal yapılanmaya gidilmiş, Sanayi Bankası ve Ofisi yerine 20 milyon sermaye ile 3 Haziran 1933'te *Sümerbank* kurulmuştur. Böylece, planlı kalkınma modelinin uygulanması aşama-

---

[83] Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923–1950)**, Yurt Yay., Ankara, 1982, s. 68.

[84] Tokgöz, **a.g.e.**, s. 68.

[85] Kocatürk, **a.g.e.**, s. 506.

[86] Tokgöz, **a.g.e.**, s. 74.

sına geçilmiş, yerli ve yabancı uzmanlardan oluşan bir kurulun hazırlanış olduğu ve devlet öncülüğünde sanayi kesiminde yapılacak yatırımların ana ilkelerini belirleyen rapor, 1934 yılında beş yıl süreyle yürürlüğe konmuştur.[87]

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, temel hammaddeleri yurtiçinde üretilen ve üretilebilecek sınai tesislere, büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere, kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayabilecek düzeyde tutulmasına öncelik vermiştir. Adı geçen dönemde 20 fabrikanın kurulması öngörülmüş ve dokuma, cam, kimya ve kâğıt sanayinde çok sayıda fabrika açılmıştır. Bu fabrikaların işletme ve yönetimleri Sümerbank'a verilmiş, madencilik ve enerji işlerini yönetmekle Etibank ve Maden Tetkik Arama Enstitüsü görevlendirilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarılı olması üzerine 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlık çalışmalarına başlanmıştır. Birincisinden daha geniş olarak hazırlanan planla, kurulacak tesis ve fabrikaların yüzü geçeceği öngörülmüş ve bu amaçla İktisat Bakanı Celal Bayar başkanlığında Sanayi Kongresi toplanmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması, bu ikinci planın yürürlüğe girmesini engellemiştir.

Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuz koşullar ve Osmanlı'dan devralınan enkaza rağmen, Atatürk'ün titizlikle uygulamış olduğu dört temel ekonomi politikası başarıyı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Türk Lirasının değerini oruyan enflasyonsuz para-kredi politikası izlenirken, gerçek kamu kaynaklarına dayanan denk bütçeler oluşturulmaya çalışılmış, ulusal kaynakların elden geldiğince etkin kullanılması için planlı kalkınmaya yöneliş başlamış ve dış ekonomik ilişkilerde de devalüasyonsuz bir anlayış benimsenmiştir.

Bu temel politikaların başarılı bir şekilde uygulanmasıyla 16 milyonluk nüfusta yoksulluk kademeli olarak azalmış, ulus kendine yeter hale gelmiş, ticaret fazla vermeye başlamış, liranın değeri korunarak Merkez Bankası'nda 36 milyon döviz ve 26 ton altın birikmiş, devlet öncülüğünde başlayan sanayi yatırımları başarıya ulaşmış, dönem sonunda öz kaynaklara dayalı 17 Sınaî işletmesi açılmış, çıkarılan mali, iktisadi, sosyal yasalarla ekonominin işleyişini düzenleyen kurallar ve kurumlar oluşturulmuştur.

9.5. GÜNDELİK YAŞAMA DAİR DÜZENLEMELER

9.5.1. Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma: Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kanun

İnsanların giyim kuşamları, toplumsal ya da ulusal kültürü yansıtan en belirgin ölçütlerden biridir.[88] Türk kültür tarihine bakıldığında Türklerin kılık-kıyafet konusunda bağnaz olmadıkları görülmektedir. Çağın, değişen kültür ve çevrenin özelliklerine göre kıyafetler giyen Türklerin, İslamiyetin kabulünden sonra Anadolu'ya yerleşmeleri, giyim ve kuşamda büyük değişimlere yol açmıştır.

Osmanlı toplumunda bir kıyafet birliğinden söz etmek imkânsızdır. Müslüman din adamları sarıklı olarak dinsel kıyafetleriyle dolaşır, devlet görevlileri, rütbeleri-

---

[87] Boratav, **a.g.e.**, s. 65-66.

[88] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap, s. 180.

ni belirten çok çeşitli cüppeler, kürkler ve başlarına da rütbelerin simgesi olan kavuklar giyerlerdi. Öteki dinlerin görevlileri papazlar, hahamlar ve patrikler ise kendi özel elbiseleriyle her yerde göze çarparken, çeşitli tarikat mensupları da tipik kıyafetleriyle rahatça dolaşırlardı. Devlet ve din görevlisi olmayan halkın da dilediği biçimde giyindiği, Müslüman kadınlar çarşaf ve peçe altında iken, başka dinlere mensup kadınların rahat elbiseler giydikleri görülmektedir.

Anadolu'da yeni bir içerik ve biçim kazanan özellikle erkek giyim ve kuşamı, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde II. Mahmut'un yeni kurduğu askeri birliğe, yeni bir başlık giydirmesi ile büyük bir değişikliğe uğramıştır.[89] Kılık ve kıyafetteki bu karışıklığa son vermek amacıyla II. Mahmut büyük çabalar harcamış ve hiç değilse devlet memurlarına düzgün bir görünüş vermek istemiştir. Onun buyruğu ile memurlar ceket, pantolon, fes ve potin giymeye başlamışlardır. Fakat, giyimde yapılan bu değişiklikler, başta Şeyhülislam ve ulema tarafından hoş karşılanmamış ve şeriata aykırı olduğu ileri sürülmüştür.[90]

Ancak ne fesin, ne diğer kıyafet unsurlarının din ve milliyetle hiçbir ilgisi yoktu. Din adamları yeniliklerden korktuğu için halkın dini inancını istismar ederek, bu değişimi dini menfaatlerine alet etmek istemişlerdir. Şöyle ki 1903 yılında II. Abdülhamit, topçu ve süvari askerlerine *fes yerine kalpak giydirmek istediğinde*, daha önce fesi şeriata aykırı bulup karşı çıkanlar, bu kez de fesi savunup, kalpağa karşı çıkmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde şapka giyilmesine bir türlü müsaade edilmemiş, ancak 20. yüzyıl başlarında Osmanlı aydınları, yurt dışında giymeye başlamışlardır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın saltanat döneminde şapka giyenler arasına katıldığını vurgulamak, gelecekteki devrimleri yönünden önem taşımaktadır. *"Şapka giymenin câiz olmayacağını söyleyenler vardır. Onlara diyeyim ki, çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz ve onlara sormak isterim: Yunan serpuşu olan fesi giymek câiz olur da şapkayı giymek neden olmaz?"* diyen Mustafa Kemal Paşa, Batı giyinişine karşı daima sempati duymuştur.[91] 1910 yılında Fransa'daki "*Picardie Manevraları*"na katılmak üzere Paris'e giderken, Belgrat İstasyonu'nda arkadaşı Binbaşı Selahattin Bey'in başındaki fesle alay edilmesi, Mustafa Kemal'de fese karşı olumsuz bir tutum yaratmış ve ayrıca bu olay Cumhuriyet döneminde şapka giyilmesinin psikolojik temelini oluşturmuştur.[92]

---

[89] Giyim malzemesi olarak kullanılan derinin yerini değişik dokumalar almaya başlamış, kadın ve erkek giyimleri farklılaşmış ve örtünme (tesettür) denilen yeni bir etken ortaya çıkmıştır. Erkeklerin giysilerinde özellikle başa giyilen başlıklarda börk varlığını sürdürürken, Orta Asya döneminin simgesi olan kalpak unutulmuş ve onun yerine Araplardan alınan sarık giderek Müslüman erkeğin simgesi olmuştur. Bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 182-183.

[90] Padişah II. Mahmut vermiş olduğu kararı uygulatmak için Şeyhülislam Mehmet Tahir Efendi'yi azletmekten bile çekinmemiş ve ilk aşamada kullanılmak üzere Tunus'tan 50.000 fes getirtmiştir. Bkz. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), 3. B., Ankara, TTK Yay., s. 102.

[91] **Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri**, (Der. Mustafa Selim İmece), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1975, s. 64.

[92] Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, 3. B., TTK Yay., Ankara, 1999, s. 4; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam-Mustafa Kemal (1922-1938)**, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 234-235.

Mustafa Kemal Paşa, 24 Ağustos 1925'te Kastamonu'ya yaptığı gezide, şapka devriminin ilk parolasını başında taşıdığı *Panama Şapka*'yı halka göstererek vermiş ve şu konuşmayı gerçekleştirmiştir:[93] *"Biz her nokta-i nazardan medenî insan olmalıyız... Fikrimiz, zihniyetimiz, medenî olacaktır. Şunun, bunun sözüne ehemmiyet vermeyeceğiz... Bütün Türk ve İslâm âlemine bakınız, zihinleri medeniyetin emrettiği şümul ve tealiye uyamadıklarından ne büyük felaketler ne ıstıraplar içindedirler. Bizim de şimdiye kadar geri kalmamız ve nihayet son felaket çamuruna batışımız bundandır..."*

Mustafa Kemal Paşa, 28 Ağustos 1925'te İnebolu Türk Ocağı'nda giyim ve şapka üzerine ikinci konuşmasını gerçekleştirmiş ve uygar olma kavramına açıklık getirmiştir.[94] Atatürk'ün bu gezilerdeki konuşmaları hemen etkisini göstermiş ve devlet görevlilerinden olduğu kadar, halktan da belirli bir kesim fesi çıkarıp şapka giymeye başlamıştır. Öyle ki bir süre önce şapka giyen bir gazeteciyi tutuklamaya kalkışan İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey'in dahi şapka giydiği görülmüştür.[95]

Toplumda şapka devrimi ile ilgili tartışmalar devam ederken, Cumhurbaşkanının Ankara'ya dönüşünün hemen ertesi günü, konu hükümetçe ele alınmış ve 2 Eylül 1925'te yayımlanan bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile devlet memurlarına, *halkın kendiliğinden giymeye başladığı şapkayı giymeleri zorunluluğu* getirilmiştir.[96] Mustafa Kemal bütün bu gelişmelerden sonra, halkın tepkisini saptayabilmek amacıyla Eylül sonunda İzmit, Bursa, Balıkesir, Manisa, İzmir, Konya ve Afyon'u kapsayan bir yurt gezisine çıkmıştır. Mustafa Kemal, bu gezisinde ülke sorunlarını ve yapılacak olan devrim hareketlerini halka anlatma fırsatını bulmuştur. *Şapka iktisâsı* hakkındaki kanun teklifi, 16 Ekimde Konya Milletvekili Refik Bey ve arkadaşlarınca Meclis Başkanlığına verilmiştir.[97] Meclis'te yapılan görüşmelerden sonra oylamaya geçilmiş ve öneri Nurettin Paşa ile Ali İhsan (Ergani) Bey'in olumsuz oylarına karşılık büyük çoğunlukla, 25 Kasım 1925'te kabul edilmiştir.[98]

Şapka giyilmesine tepki niteliğinde başlayan ama aslında Cumhuriyete karşı olan bazı ayaklanma girişimleri, İstiklâl Mahkemesi'nin devreye sokulmasıyla kısa süre içinde bastırılmıştır.[99]

---

93 Atatürk'ün 24 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu'da Belediye Dairesi önünde toplanan halka hitaben yapmış olduğu konuşma için bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 5. B., ATAM Yay., Ankara, 1997, s. 216; Yavuz, *a.g.m.*, s. 306.

94 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s. 220–221.

95 Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap, s. 186.

96 Kocatürk, **a.g.e.**, s. 441; **BCA**, Sayı. 2546, Dos. 14–32, Fon. 30. 18. 1. 1, Yer. 15. 61..2. 1, (20. 9.1925).

97 Konya Mebusu Refik Bey ve rüfekasının 2/479 numaralı teklif-i kanunisi ve Adliye ve Dahiliye mazbataları için bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, 25 Kasım 1341 (1925), C. XIX, Devre: II, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 247-248.

98 "Şapka İktisası Hakkında Kanun"la ilgili olarak bkz. **Sicil-i Kavanin**, C. II, İstanbul, Cihan Matbaası, 1926, s. 15.

99 Olaya karışanlardan 32 kişi mahkûm olmuş ve 2 kişi de sürgünle cezalandırılmışlardır. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, II. Devre, C. XX, 12 Aralık 1341 (1925), s. 109–110; Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, 1. Kitap, Başnur Matbaası, Ankara, 1972, s. 156-157; **BCA**, Dos. 89 B 65, Fon. 30. 10. 0. 0, Yer. 101. 654 15, (16. 11. 1925).

1934 yılında ise bu kez din adamlarının kıyafetlerini düzenleyen yasanın çıkarılmasıyla, kılık-kıyafet alanındaki yenileşme daha ileri bir noktaya ulaşmıştır. Bu son çıkarılan yasayla din adamlarının, dini kıyafetlerle mabet, ibadethane ve mezarlıklar dışında dolaşmaları yasaklanmıştır. Bu hem laiklik ve modernleşme açısından hem de ulus devletin güç kazanması açısından önemli bir devrim hareketi idi.

9.5.2. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması

Aynı dine mensup kişiler tarafından benimsenen, tasavvufa dayanan ve bazı ilkelerle birbirinden ayrılan, Tanrıya ulaşma arzusuyla tutulan yollardan her birine *tarikat* denir. İslami kuralların yer ve zamana göre başka başka yorumlanması sonucu çeşitli tarikatlar ortaya çıkmıştır. Tarikat üyelerinin toplanacakları birlikte ibadet edecekleri özel kapalı yerlere *tekke* denilmiş ve tekkelerin küçükleri de hücre, küçük oda anlamında *zaviye* olarak adlandırılmıştır.[100] Ölen din bilgini, devlet yöneticisi ya da halktan bazı kişilere, daha sonra bir takım üstün vasıfların yüklenmesi yüzünden, bunların mezarları da önem kazanmış ve *türbe* adı verilen kutsal mekânlar ortaya çıkmıştır. Türbeler, zamanla batıl inanışların hayata geçirildiği ve bazı istismarcıların beslendikleri yerler haline gelmiştir.

Bunun yanı sıra ilk çıkış anında halkın yararına çalışan ve onları eğiten tekke ve zaviyeler, zamanla dini istismar ederek, toplumu sömürmeye, çağın getirdiği yeniliklere karşı çıkmaya ve insanların yararına olan gelişmelere de taassup içinde karşı durmaya başlamışlardır. Halk üzerinde son derece etkili olan bu kuruluşlar, devlet işleri ve siyasete de atılmaktan çekinmemiş ve çıkarlarının tehlikeye düştüğü durumlarda çeşitli ayaklanma ve kargaşalıklar çıkartarak toplum düzenini bozmaktan geri kalmamışlardır.

3 Mart 1924'te Şeriye ve Evkâf Vekâleti kaldırılırken, tekkeler ve zaviyeler, yeni kurulan *Diyanet İşleri Başkanlığı*'na bağlanmıştır. Ancak, bu sırada çıkan Şeyh Sait Ayaklanması, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ve yapılmakta olan devrimleri sıkıntıya sokmuştur. Bu dini isyanın bastırılmasıyla birlikte yapılan yargılama sürecinde, tekkelerin ayaklanma hazırlıkları için birer merkez olarak kullanıldığı anlaşılmış ve bu bulguları değerlendiren İstiklâl Mahkemesi, ayaklanma bölgesindeki tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar vermiştir.

28 Haziran 1925 tarihinde alınan bu karar, tekke ve zaviyelerin asıl amaçlarından saparak, birer siyasal dernek gibi çalıştıkları için, Dernekler Yasası'nın izinsiz açılan kuruluşlara ilişkin hükmüne dayandırılmıştır. Şeyh Sait Ayaklanması davalarının sonuçlanmasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa, giyim ve kuşamda yapılacak devrim hareketini topluma mal etmek amacıyla çıktığı yurt gezisinde, tekke ve zaviye konusu üzerinde durmuş ve bir süre sonra da, Konya Milletvekili Refik (Koraltan) Bey ve arkadaşları tarafından, 15 Kasım 1925'te hazırlanarak Meclise verilen *Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması* hakkındaki kanun teklifi, 30 Kasım 1925 tarihinde Meclis'te görüşülmüş ve kabul edilmiştir.[101] Aynı kanunla bü-

---

[100] Turan, **a.g.e.**, s. 177.

[101] **Sicil-i Kavanin**. C. II, İstanbul, Cihan Matbaası, 1926, s. 18; **Zabıt Ceridesi**, Devre II, C. XIX, s. 312-329.

tün tarikatlarla birlikte şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük, bilinmezlikten haber vermek, dileğe kavuşturmak amacıyla yapılan muskacılık gibi unvan ve sıfatların kullanılması, bunlara ait hizmetlerin yapılması ve bu unvanlarla ilgili elbiseler giyilmesi de yasaklanmıştır.

9.5.3. Uluslararası Saat, Takvim, Rakam, Ölçü ve Hafta Tatili'nin Kabul Edilmesi

1923-1938 yıllarını kapsayan dönemde toplumsal yapıyı kökten değiştiren ve yüzlerce yıllık gelenek ve göreneklerin sorgulanmasına yol açan bir dizi karar alınmıştır. Çoğu yasal düzenleme biçiminde yapılan bu kararlardan birisi de uluslararası saat, takvim, rakam, ölçü ve hafta sonu tatilinin kabul edilmesi olmuştur.[102]

Türkler arasında uzun yıllardan beri zaman ölçüsü olarak güneş, kum, ezanî saat gibi değişik metotlar kullanılmıştır. Bu metotlardaki temel esas ise, güneş ışınlarının yeryüzüne iniş konumu olmuştur. İslam ülkeleri ve Osmanlılar da uzun yıllar kullanılmış olan *ezani saat*, namaz vakitlerini ve ona çağrı olan ezanı gözettiği için bu adla anılmış, ayrıca Batılı devletler Türk usulü anlamında *alaturka saat* olarak nitelemişlerdir. Batı'daki zaman ölçüsü ise *alafranga saat* olarak tanınmıştır.[103]

Bu saatlerin kullanılması, Batı ile Osmanlı Devleti arasında zaman farklılıklarını ve çeşitli sorunlarını gündeme getirmiştir. Bu farklılığın ortadan kaldırılması için çeşitli dönemlerde yapılan, girişimlerden de olumlu sonuç alınamamıştır. Nihayet bu alandaki kargaşaya da Cumhuriyet'in ilanından sonra, 26 Aralık 1925 tarihinde çıkarılan kanun ile son verilmiştir.

Osmanlı Devleti döneminde takvim konusunda daha da büyük bir karmaşa yaşanıyordu. Türkler arasında bilinen modern anlamda en eski takvim *12 Hayvan* takvimidir. Bu takvimde her ayı bir hayvan sembolize ettiği için bu isim verilmiştir.[104] On iki hayvan takvimi İslamiyetin kabulünden sonra da Türkler arasında kullanılmaya devam etmiş ise de Hicri takvim ağır basmıştır.

Hicri takvim de Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret (göç) ettiği 622 yılı başlangıç olarak ele alınmış ve yıl olarak da ay yılı kullanılmıştır. Ayların isimleri Arapça olup bir yıl 354 gün olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde I. Mahmut döneminde düşünülüp H. 1205 (M. 1790) yılından itibaren *sene-i maliye* adıyla mali işlerde, hicret tarihinden başlayan fakat güneş yılı esasına dayanan *Rumi Takvim* adıyla yeni bir takvimin kabul edildiği de görülecektir. Bu takvimin birinci ayı Mart olarak alınmış ve hicri takvimle birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Fakat zamanla birçok konuda kargaşaya neden olan bu iki takvimin yeniden düzen-

---

[102] Çavdar, **a.g.e.**, s. 289.

[103] Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap, s. 194.

[104] Bu hayvanlar sırasıyla sıçan (sıçgan), öküz (sığır), pars (bars), tavşan (tavışgan), ejder (lu), yılan, at (yond), koyun (koy), maymun (biçin), tavuk (tağuk), it (köpek), domuz (tonguz) olarak adlandırılmıştır. Bu takvimde güneşin hareketi esas alınmış ve aylar birbirine eşittir. Bkz. Fahri Taş, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, C. II, Sahaflar Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 17.

lenmesi için meşrutiyet döneminde girişimler olmuş, savaş koşulları bu girişimleri engellemiştir.

Cumhuriyet döneminde yapılan yeni düzenlemeler arasında takvim konusu da gündeme getirilmiş, Batı ile uyum sağlamak ve ilişkilerdeki zorlukları aşmak için Miladi takvime geçmek uygun görülmüştür. Çünkü batılı ülkelerin kullandığı Miladi takvim, artık uluslararası bir takvim haline gelmişti.[105]

Sonuçta, saat ve takvim değişikliği konusunda yasal düzenlemeleri içeren çalışmalar başlatılmış ve 26 Aralık 1925'te kabul edilen kanunlarla Hicri ve Rumi takvim kaldırılarak yerine *Miladi Takvim*,[106] ezani (alaturka) saat yerine de *Milletlerarası Saat* sistemi kabul edilmiştir.[107] Okumada karşılaşılan güçlükler ve yeni harflere geçişin söz konusu olduğu günlerde, 20 Mayıs 1928'de kabul edilen 1288 sayılı Yasayla uluslararası rakamlara geçiş kabul edilmiştir.

Gündelik hayatla ilgili düzenlemeler sonraki yıllarda da devam etmiştir. 26 Mart 1931 tarihinde çıkarılan kanunla arşın, endaze, okka, çeki gibi eski ağırlık ve uzunluk ölçüleri kaldırılmış, yerine metre, kilogram gibi kıta Avrupasının kullanmış olduğu ölçüler kabul edilmiştir.[108]

Böyle bir uygulamaya geçmekle, hem iç piyasalardaki uygulamalara birlik getirilmiş ve hem de uluslararası ticari-ekonomik ilişkilerde uyum içine girilmiştir. Birbiri ardınca gerçekleşen devrimlerle birçok konuda Batı ile uyum içine giren Türkiye Cumhuriyeti, hafta tatili konusunda da çağdaş dünya ile ayrı düşüyordu. İslam dünyasında tatil günü Cuma idi. Bu durum Batı ile olan her türlü siyasal, ekonomik vs. ilişkileri aksatıyordu. 17 Şubat 1923'te toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde Türkiye'de hafta tatilinin Cuma olduğuna ilişkin bir karar alınması, uygulamada yeni aksaklıkların doğmasına sebep olmuştu. Bu son hüküm, Müslüman olmayanlara Pazar günü tatil yapma olanağı getiriyor, fakat Cumanın zorunlu tatil yapılması, bu gibilerin haftada iki gün işyerlerini kapatmaları sonucunu doğuracak nitelikteydi. Dolayısıyla bu iş ve zaman kaybının giderilmesi, çağdaş dünya ile kopukluğu düzenlemek ve siyasal, ekonomik ilişkileri daha verimli bir hale getirmek amacıyla hafta tatilinin değiştirilmesi gündeme gelmiştir.

Yapılan değerlendirme sonucunda Batı ile uyum içine girmenin yararları görülmüş ve 1 Haziran 1935'te kabul edilen bir yasa ile hafta tatili Cumadan Pazar gününe alınmıştır.[109] Böylece bütün bu değişikliklerle ilgili aksaklıklar giderilmiş ve çağdaş bir uygulama içine girilmiştir.

---

[105] Hicri takvimin ayları, Muharrem, Safer, Rebi'ül-evvel, Rebi'ül-âhir, Cemaziyel evvel, Cemaziyel-âhir, Recep, Şaban, Ramazan, Şevval, Silkade ve Zilhicce olarak düzenlenmiştir Miladi takvimin başlangıcı olarak ise Hz. İsa'nın doğum günü esas ele alınmış ve takvim yılı olarak da güneş yılı kabul edilmiştir. Bkz. Gözler, **a.g.e.**, s. 140-141.

[106] Sıtkı Yalçın ve İsmet Gönülal, **Atatürk İnkılâbı, Kanunlar, Kararlar, Tamimler, Bildiriler, Belgeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1984, s. 497.

[107] 697 sayılı Yasa ile günü 24 saate bölen vasati güneş saati (alafranga), ülkede tek resmi zaman ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Ancak ezani saat, resmi işlemler dışında isteyenlerce kullanılabilecekti. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, C. XX, Ankara, 1977, s. 267–276.

[108] **Sicil-i Kavanin**, C. VII, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 64.

[109] Gözler, **a.g.e.**, s. 147; **Sicil-i Kavanin**, C. I, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 393.

9.5.4. Soyadı Kanunu'nun Kabulü

Herkesin ailece anılmasına yarayan öz adından sonraki ada, aile adına soyadı denir. Bütün uygar toplumlarda ailenin köklülüğünü belirten soyadları vardır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında; nüfusun hızla artması, askerlik, tapu, nüfus, miras, adalet, eğitim gibi devlet işlerindeki yoğunluğu beraberinde getirmiş ve soyadının bulunmaması nedeniyle bu alanlarda sık sık karışıklıklar çıkmaya başlamıştır.

Toplum hayatındaki bu kargaşa, 21 Haziran 1934'te çıkarılan *Soyadı Kanunu* ile sona erdirilmiştir.[110] Bu kanunla her Türk vatandaşının öz adından başka soyadı taşıması zorunlu hale getirilmiş ve alınacak soyadının Türkçe olması, rütbe, memurluk, yabancı ırk ve millet adları ile ahlâka aykırı, gülünç kelimeler olmamasına özen gösterilmesi istenmiştir. Bu kanun çerçevesinde Mustafa Kemal Paşa'nın hangi soyadını alacağı arkadaş çevrelerinde görüşülmüş ve birçok isim teklif edilmiştir.[111] TBMM, 24 Kasım 1934'te çıkardığı bir kanunla Mustafa Kemal Paşa'ya *Atatürk* soyadını vermiştir. Yine çıkarılan bir başka yasayla *Atatürk* soyadının başkaları tarafından alınması ve kullanılması yasaklanmıştır. Aynı dönemde İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Celal Bayar gibi Cumhuriyetin diğer önde gelenleri de soyadlarını almışlardır.

Soyadı Kanunu'na göre; iki yıl içinde herkes bir soyadı alacak, almayanlara ise devlet verecekti. İşte bu nitelikte olacak şekilde soyadı yazımına başlanmış, ancak yine eski toplum yapısını yansıtan soyadlarının alındığı görülmüştür. Bu nedenle 1934 yılında çıkartılan bir diğer kanunla da *ağa, hacı, hafız, hoca, mola, efendi, bey, paşa, hanım, hanımefendi* gibi eski toplum zümrelerini belirten unvanların kullanılması yasaklanmıştır.[112]

Böylece bu kanunla Türk toplumsal hayatından lakaplar atılmış ve Batıda olduğu gibi çağdaş uygulamaya geçilmiştir.

9.5.5. Sağlık Alanındaki Gelişmeler

Osmanlı Devleti döneminde toplum sağlığına yeterince önem verilmemişti. Yeni Türk Devletinin daha ilk günlerinde bu konuya ayrı bir önem verilmiş ve 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasından sonra kurulan ilk hükümette Türk tarihinde ilk kez *Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı* kurulmuştur.[113]

Sağlık konusuna Cumhuriyetin ilanından sonra da öncelik verilmiş ve doktor, hemşire ve sağlık kurumlarının sayısı arttırılmıştır. Sıtma, trahom, verem ve frengi gibi bulaşıcı hastalıklara karşı planlı ve programlı bir şekilde mücadele edildiği bu dönemde, devletin sağlık konusundaki hizmetleri ülke geneline yaygınlaştırılması

---

[110] Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Temuçin F. Ertan, *"Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu"*, **Kebikeç-İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, S. 10, 2000, s. 255–272.

[111] Turhan Aytul, *"Atatürk'e Verilmek İstenen İsimler"*, **Milliyet**, 15 Aralık 1974, s. 2.

[112] Olcaytu, **a.g.e.**, s. 81-82.

[113] Bedii N. Şehsuvaroğlu, Demirhan D.E, **Türk Tıp Tarihi**, Taş Kitapçılık Yay. Ltd. Şti., Bursa, 1984, s. 63.

için çalışmalar yapılmıştır.[114] Bu arada spor özendirilmiş, sağlıklı ve zinde kuşakların yetiştirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Hatta bununu için spor ve gençlikle ilgili bir bayram dahi üretilmiştir.

[114] **Sıhhıye Mecmuası**, *"Fevkalâde Nüshası: Dr. Refik Saydam'ın Aziz Hatırasına"*, Sıhhat ve İctimaî Vekâleti Yay., Ankara, 1942, s. 10.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, 4. Basım, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.

AKYÜZ, Yahya; "*Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt VIII, No. 23, (Mart 1992).

_____; **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1985'e)**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 5. Basım, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri, (Der. Mustafa Selim İmece), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Cilt IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

Atatürkçülük-Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, Birinci Kitap, (Haz. Genelkurmay Başkanlığı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.

ATAÜNAL, Aydoğan; **Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler**, MEB Yükseköğretim Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1993.

AYBARS, Ergün; **İstiklâl Mahkemeleri**, Cilt I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988.

_____; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1987.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam-Mustafa Kemal (1922–1938),** Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

AYTUL, Turhan; "*Atatürk'e Verilmek İstenen İsimler*", **Milliyet**, 15 Aralık 1974.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BAŞGÖZ, İlhan; **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt III, Kısım IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

BORATAV, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

BOZKURT, Gülnihâl; **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi-Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

CİN, Halil; "*Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri*", **150. Yılında Tanzimat**, (Haz. H. D. Yıldız), Ankara, 1992.

ÇAMBEL, Hasan Cemil; "*Atatürk ve Tarih*", **Belleten**, Cilt III, No. 10, (1939).

ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

DOĞRAMACI, Emel; **Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989.

_____; **Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1993.

DUMAN, Ahmet; **Yetişkinler Eğitimi**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999.

ELDEM, Vedat; **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

_____; **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1970.

ERGİN, Osman; **Türkiye Maarif Tarihi**, Cilt IV–V, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1942, 1943.

EROĞLU, Hamza; **Atatürk ve Milli Egemenlik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

_____; **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1970.

ERTAN, Temuçin F.; *"Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu"*, **Kebikeç-İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, S. 10, 2000.

FERİDUN, Server; **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Aydın Güler Kitabevi, İstanbul, 1962.

FEYZİOĞLU, Turhan, *"Atatürk ve Güzel Sanatlar"*, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, 1992.

GOLOĞLU, Mahmut; **Devrimler ve Tepkileri,** I. Kitap, Başnur Matbaası, Ankara, 1972.

GÖKALP, Ziya; **Türkçülüğün Esasları**, (Haz. M. Kaplan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.

GÖKSEL, Burhan ; *"Atatürk ve Kadın Hakları"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt I, No. 1.

GÖZLER, Fethi; **Atatürk İnkılâpları-Türk İnkılâbı**, 2. Basım, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1983.

HİÇ, Süreyya; **Türkiye Ekonomisi**, 2. Basım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.

İNAN, Afet; **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1968.

_____; **Medeni Bilgiler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969.

İZGİ, Özkan; *"Atatürk'ün Eğitim ve Üniversitelere Bakış Açısı"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt I, No. 1.

JAESCHKE, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.

KAPLAN, İbrahim; *"Atatürk'ün Hukuk ve Laiklik Anlayışı"*, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, No. 1-4, (Ocak-Aralık 1997).

KARAL, Enver Ziya; **Atatürk'ten Düşünceler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1966.

KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938),** 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

KOÇER, Ali; **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, Sevinç Matbaası, İstanbul, 1974.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), 3. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

ÖKÇÜN, A. Gündüz; **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, 4. Basım, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.

ÖYMEN, H. Raşit *"Mustafa Kemal'in Eğitimle İlişkileri"*, **Atatürk Konferansları 1973–1974**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

ÖZBUDUN, Ergun, MUMCU, Ahmet vd.; **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II**, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara, 1986.

ÖZBUDUN, Ergün; **1921 Anayasası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992.

ÖZERDİM, Sami N; **Yazı Devriminin Ölçüsü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1978.

PAMUK, Şevket; **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, 2. Basım, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.

SARAY, Mehmet; **İstanbul Üniversitesi Tarihi (1453–1993)**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1996.

SERTER, Nur; **Dinde Siyasal İslam Tekeli**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.

Sıhhıye Mecmuası, *"Fevkalâde Nüshası: Dr. Refik Saydam'ın Aziz Hatırasına"*, Sıhhat ve İctimaî Vekâleti Yayını, Ankara, 1942.

Sicil-i Kavanin; Cilt 1, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926.

ŞAHİN, Hüseyin; **Türkiye Ekonomisi- Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu**, 5. Basım, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.

TBMM Hükümeti Dönemi, Cilt IV, Kısım I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TEKELİ, İlhan- Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.

TEZEL, Yahya S.; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950),** Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

TİKVEŞ, Özkan; **Atatürk Devrimi ve Türk Hukuku,** İzmir, 1975.

TOKGÖZ, Erdinç; **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)**, 9. Basım, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009.

TUNÇAY, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.

TURAN, Şerafettin; **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınları, Ankara, 2000.

_____; **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, 3. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

_____; **Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu**, 3. Kitap, (I. Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1955.

TÜRKGELDİ, Ali; **Görüp İşittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

ÜÇOK, Bahriye; *"Yazı Devrimi, Kuran Harfleri ve Atatürk Devrimlerine Karşı Çıkışlar"*, **Belleten,** Cilt XLIII, No. 172, (Ekim 1979).

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; **Atatürk ve Harf Devrimi,** TDK Yayınları, Ankara, 1973.

YALÇIN, Sıtkı, GÖNÜLAL, İsmet; **Atatürk İnkılâbı, Kanunlar, Kararlar, Tamimler, Bildiriler, Belgeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

YALMAN, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim–1922–1971**, (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), Cilt II, 2. Basım, Özener Matbaacılık Ltd. Sti, İstanbul, 1997.

YAMANER, Şerafettin; **Atatürkçü Düşüncede Ulusal Eğitim**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1999.

YAVUZ, Bige Sükan ; *"Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaşlaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri"*, **Atatürk Yolu**, Cilt IV, No. 15 (Mayıs 1995).

ONUNCU BÖLÜM
Atatürk Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası

Dr. Alper BAKACAK

10.1. LOZAN BARIŞI SONRASI TÜRKİYE (1923–1930)

Yeni Türkiye Devletinin uluslararası alanda tanınması, dört yıllık ağır ve kanlı bir Kurtuluş Savaşı'nın sonunda 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla gerçekleşmiştir. Ancak Lozan Barışı'nın çözemediği ya da Türkiye'nin kendi lehinde çözüme kavuşturamadığı bazı sorunlar, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türk dış politikasının temel konuları olmuştur. Daha açık bir deyişle, 1923 sonrasındaki ilk yıllar, Lozan'ın onarım ya da Lozan'ın etkisi altındaki yıllardır.

10.1.1. Türk-Yunan İlişkilerinde Ahali Değişimi (Etabli) Sorunu

Lozan Konferansı'nda varılan anlaşmaya göre, Türkiye'deki Rumlarla Yunanistan'da bulunan Türkler, karşılıklı olarak değiştirileceklerdi. Sadece 30 Ekim 1918'den önce İstanbul'a yerleşmiş Rumlar ile buna karşılık Batı Trakya'da yaşayan Türkler, bu değişimin dışında tutulacaklardı. Lozan'da alınan bu kararları uygulamak için uluslararası karma bir komisyon kurulması karara bağlanmıştı. Kurulan uluslararası komisyon, Ekim 1923'ten itibaren çalışmalara başlamıştır. Ancak bu çalışmalar sırasında Türk ve Yunan temsilcileri arasında *yerleşik* (étabi) sözcüğünün yorumlanması konusunda anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bu anlaşmazlığı çözmek için Milletler Cemiyeti'ne başvurulmuş ve Uluslararası Daimi Adalet Divan'ından, konu ile ilgili mütalaa istenmiştir. Ancak Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın Şubat 1925'te yaptığı yorum, anlaşmazlığı çözememiş, bunun üzerine Türk-Yunan ilişkileri gerilmiştir.[1]

Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerinin mallarına el koyması ve önde gelen Türkleri tutuklaması, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Yuna-

[1] Melek Fırat, "*1923–1939 Yunanistan'la İlişkiler*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 338–339.

nistan'ın bu tutumuna karşılık olarak Türkiye, misilleme yapmış ve İstanbul'daki Rumların mallarına el koymuştur.[2]

Yapılan ikili görüşmeler sonucu, 1 Aralık 1926'da bir antlaşma imzalanmıştır. Fakat bu antlaşmaya rağmen ahali değişiminin uygulanmasında ve yürütülmesinde birtakım yeni sorunlar çıkmıştır. Yeniden gerilen ilişkiler, Yunan Başbakanı Venizelos ve Atatürk'ün şahsi gayretleri sonucu uzlaşma ile sonuçlanmıştır. İki devlet arasında 10 Haziran 1930'da imzalanan yeni bir sözleşme ile yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin hepsi *yerleşik* deyimi kapsamına alınmıştır. Ayrıca her iki ülkenin içindeki azınlıklara ait mallarla ilgili olarak düzenlemeler yapılmıştır.[3]

1930 antlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki tüm sorunlar büyük ölçüde halledilmiştir. Venizelos'un Türkiye'yi ziyareti ile yaşanan sıcak ilişkiler esnasında *Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması* 30 Ekim 1930'da imzalanmıştır.[4] 1931'de de Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü, Yunanistan'a bir ziyarette bulunmuş ve ilişkiler daha da gelişmiştir.[5] Öyle ki her iki ülke 1934 yılında kurulacak olan Balkan Antantı'na beraber katılacak ve ayrıca Venizelos, Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü için aday gösterecektir.[6] Böylece kurulan dostluk ve işbirliği ortamı, 1950'li yıllarda başlayacak olan Kıbrıs Sorunu'nun ortaya çıkmasına kadar devam edecektir.

10.1.2. Türkiye-Irak Sınırı'nın Belirlenmesi (Musul Sorunu)

Kerkük ve Süleymaniye şehirlerini de içine alan Musul, 19. yüzyılın sonlarından itibaren petrolün bir enerji kaynağı olarak bulunmasına paralel olarak önem kazanmıştır. Kapitülasyonlar nedeniyle bölgenin, Batılı devletlerin denetimine geçmesini istemeyen II. Abdülhamit, petrol yataklarının bulunduğu yeri özel mülkiyetine almıştır. Buna karşın sömürgeciliğin şiddetlendiği ve yeni enerji kaynaklarına ihtiyaç duyulduğu bir dönemde Musul ve civarı, İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD gibi büyük devletlerin rekabet alanlarından birisi haline gelmiştir.[7]

Musul, Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizler tarafından işgal edilmiş ve buradan Basra ve Bağdat'ı da kapsayan bir coğrafyada *Irak* adında, İngiltere'nin manda yönetiminde yeni bir devlet kurulmuştur.

---

2 Mehmet Gönlübol, Cem Sar, "*1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası*" **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 64.

3 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yay., İstanbul, 1997, s. 326.

4 Fırat, *a.g.m.*, s. 339. Antlaşmanın metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 393-396.

5 M. Murat Hatipoğlu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923–1954**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s. 148.

6 Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülüne aday göstermesiyle ilgili belge için bkz. Damla Demirözü, "*Megali İdea'dan Ankara Antlaşmasına (1930) Eleftherios Venizelos*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 308-309.

7 Bülent Demirtaş, **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Meselesi**, Arba Yay., İstanbul, 1991, s. 69-70.

Musul ve Kerkük yöresi, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yapılan Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal edildiği için ve Güneydoğu Anadolu'nun devamı niteliğindeki etnik yapısından dolayı, Misak-ı Milli sınırları içinde yer almıştır. Ancak İngiltere, Türkiye'nin bu tezini kabul etmemiş ve Kurtuluş Savaşı sonrasında da Musul ve Kerkük topraklarından çıkmayı reddetmiştir.[8]

Lozan Barış Konferansı'ndaki ikili görüşmelerde Musul vilayetinin siyasal geleceği konusu çözüme kavuşamamıştır. Bunun üzerine Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesi uyarınca, bu sorunun çözümü, dokuz ay içinde bir sonuca ulaştırılması koşuluyla Türk-İngiliz ikili görüşmelerine bırakılmıştır. Eğer iki ülke arasında anlaşma sağlanamazsa konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi kabul edilmiştir.[9]

Lozan sonrasında, Musul konusundaki ikili görüşmeler, 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da *Haliç Konferansı* adı altında başlamıştır. Bu görüşmelerde Türkiye'yi *Ali Fethi Bey*, İngiltere'yi ise *Sir Percy Cox* temsil etmiştir. 5 Hazirana kadar devam eden görüşmelerde iki taraf arasında uzlaşma sağlanamamıştır. Türkiye, Musul ve Kerkük bölgesinin Türk sınırları içinde kalmasının gerekçelerini ortaya koyup taleplerinde ısrar ederken, İngiltere ise bu fikre yanaşmadığı gibi, Hakkâri ilinin dinsel çoğunluğunun Nasturi olduğunu ileri sürerek, bu bölgenin de Irak sınırları içinde olması gerektiğini savunmuştur.[10]

Haliç Konferansı'nın sonuçsuz kalması ile İngiltere, Türk-Irak sınırı bölgesindeki çeşitli olayları kışkırtarak bölgede çatışma çıkartma politikasını gütmeye başlamıştır. Bu gelişme Türk-İngiliz ilişkililerinin gerginleşmesine yol açmıştır.

Sonuçta, Lozan Barış Antlaşması'nda alınan karar gereğince, konu *Milletler Cemiyeti*'ne havale edilmiştir. Musul Sorunu, 1924 yılının Eylül ayında, Milletler Cemiyeti Konseyinin gündemine gelmiştir. Yapılan toplantıda Türkiye, bölgenin kaderinin bölge halkının oylarıyla (plebisit ile) belirlenmesi yönünde bir teklif sunmuş, ancak İngiltere bu teklife olumsuz yanıt vermiştir. Milletler Cemiyeti Konseyi, iki tarafı da dinledikten sonra tarafların halen uygulanan mevcut durumun bozulmamasını öngören bir karar almış ve bu toplantıda *Brüksel Hattı* olarak adlandırılan sınır, geçici olarak kabul görmüştür. Ayrıca Konsey, konunun bir komisyon tarafından incelenmesini kararlaştırmıştır.[11]

Milletler Cemiyeti'nin görevlendirdiği Komisyon, Irak ve Türkiye'de incelemeler yaptığı sırada 1925 yılının Şubat ayında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da *Şeyh Sait İsyanı* patlak vermiştir. Bu durum karşısında Türkiye'nin tezi de zayıflamıştır. Bu isyan Türkiye'yi askeri ve ekonomik olarak yıprattığı gibi, bölgenin istikrarını bozduğu için İngiltere'nin de işine gelmiştir.

Bu arada Komisyon incelemelerini tamamlayıp sonucu 16 Temmuz 1925'te bir rapor olarak sunmuştur. Raporda Musul ve Kerkük'ün İngiltere'nin mandaterli-

---

[8] Fahir Armaoğlu, "*Lozan Konferansı ve Musul Sorunu*", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul**, ATAM Yay., Ankara, 1998, s. 111.

[9] **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım II, C. II, (Çev. Seha L. Meray), Ankara, AÜSBF Yay., 1969. s 4.

[10] İlhan Uzgel ve Ömer Kürkçüoğlu, "*Batı Avrupa'yla İlişkiler*" **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 263.

[11] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1978, s. 294.

ğindeki Irak'ta kalmasının gerektiği belirtilmiştir. Milletler Cemiyeti Genel Kurulu da bu rapora uyarak kararını vermiştir.[12]

Türkiye'nin Komisyon raporuna karşı çıkması, Milletler Cemiyeti'nin hakemlik kararı alması öngörülmediği için, Cemiyet Konseyi'nin nihai karar almasını engellemiştir. Çünkü Lozan Antlaşması'nın ilgili maddeleri uyarınca, anlaşmazlığın sadece Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi söz konu idi. Bu nedenle Milletler Cemiyeti Konseyi iki tarafın görüşlerini dinledikten sonra, Komisyon'un raporunu kabul etmiş, ancak bununla birlikte *Lahey Adalet Divanı*'ndan cevap talep edilen üç soru sorulmasına karar vermiştir. Bu sorular şunlardır:[13]

- Lozan Antlaşması'nın Musul Sorunu ile ilgili maddesine göre Milletler Cemiyeti Konsey'ine verilen görev hakemlik mi, tavsiye vermesi mi yoksa taraflar arasında arabuluculuk yapması mı?
- Meclis'in alacağı kararlarda oybirliği aranmalı mı yoksa çoğunluk yeterli mi?
- Türkiye ve İngiltere'nin temsilcilerinin oylamaya katılmaları doğru olur mu?

Milletler Cemiyeti'nin konuyu Lahey Adalet Divanı'na taşıması, İngiltere tarafından olumlu bulunmasına rağmen Türk tarafı siyasal bir sorunun hukuki yollarla çözülmesinin mümkün olmayacağı gerekçesiyle bu girişime karşı çıkmıştır. Ayrıca Türkiye, *Brüksel Hattı* üzerinde İngiliz ve Türk askerlerinin zaman zaman yaptıkları çatışmaları incelemek adına Milletler Cemiyeti'nin soruşturma yapması için görevlendirdiği Estonyalı General Laidoner'i de soğuk karşılamıştır. Bu yüzden Türk Hükümeti bu generalin Türk tarafında inceleme yapmasına izin vermemiştir. Lahey Adalet Divanı belli bir inceleme süresi sonunda Milletler Cemiyeti'nin başvurusunu 21 Kasım 1925 tarihinde yanıtlamıştır. Buna göre;

- Milletler Cemiyeti'nin tüzüğünün 15. maddesi Milletler Cemiyeti Meclisi'nin aldığı kararların bağlayıcı olmayacağını söylemesine rağmen, Lozan Antlaşması'nın Musul ile ilgili maddesinde yer alan Musul'un kesin geleceğinin Milletler Cemiyeti'nin alacağı karara bağlı olması dolayısıyla alınacak karar bağlayıcı olacaktır.
- Milletler Cemiyeti'nin tüzüğünün 5. maddesinin 1. fırkası gereği kararlar oybirliği ile alınmalıdır.
- İngiltere ve Türkiye karar için oy kullanabilirler ancak onların kullanacakları oy, oybirliğinin saptanmasında göz önünde tutulamaz.

Lahey Adalet Divanı'nın verdiği bu hükümler Türkiye'nin sorunu kendi lehine çözmekte her aşamada daha da yalnız kaldığı gerçeğini bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 16 Aralık 1925 tarihinde Türkiye'nin katılmadığı oturumunda Lahey Adalet Divanı'nın verdiği yetki doğrultusunda, Komisyonunun vermiş olduğu kararı aynen kabul etmiştir. Buna göre, Türk-Irak sınırı *Brüksel Hattı* diye bilinen sınır olacaktır. Ayrıca Irak ile İngiltere'nin 25 yıllık mandaterlik antlaşması yapmaları da onaylanmıştır.[14]

---

[12] Ş. Yurdakul, **Musul Meselesi**, Ankara, 1975, s. 25.
[13] Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 297; Yurdakul, **a.g.e.**, s. 35.
[14] Uzgel ve Kükçüoğlu, *a.g.m.*, s. 265.

Bu kararı büyük tepki ile karşılayan Türkiye'nin en somut eylemi hemen bir gün sonra, 17 Aralık 1925'te, SSCB ile *Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması*'nı imzalamak olmuştur.[15] Bu ortamda Türkiye, iki yoldan birini seçmek durumunda kalmıştır. Bunlardan ilki Musul ve Kerkük üzerindeki hukuki egemenliğinin devam ettiğini dünyaya duyurarak yeni kararı görmezden gelmek ya da Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan İngiltere'nin Musul'u fiilen işgal ediyor olması durumunu kabullenerek, uzlaşma yoluna gitmek... Türkiye ikinci yolu seçmiştir.

Bu doğrultuda 5 Haziran 1926'da İngiltere ile Ankara Antlaşması'nı imzalayan Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin kararını kabul etmiştir. Sonuçta Musul Sorununda İngiltere'nin yürüttüğü politika başarılı olmuştur. Antlaşma ile Türk-Irak sınırı da belirlenmiştir. Ayrıca Irak Hükümeti, 25 yıl boyunca elde edeceği petrol gelirinin yüzde 10'unu Türkiye'ye vermeyi taahhüt ettiyse de Türkiye antlaşma gereği, 500 bin sterlini nakit alarak hisselerini devretmiştir.[16]

Musul Sorunu'nun çözümünde Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'nin aleyhinde karar vermesi beklenmedik bir gelişme olarak düşünülmemelidir. Çünkü Cemiyet 1919 yılında kurulduğu ilk andan itibaren, Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinin, özellikle de İngiltere'nin bir organı haline gelmiştir. Türkiye'nin henüz üye dahi olmadığı bu cemiyetin İngiltere'nin aleyhine bir karar vermesi beklenemezdi. Sorunun çözüm şekli Türk-İngiliz ilişkilerinin bir süre daha soğuk kalmasına, buna karşılık olarak da Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesine yol açmıştır.

10.1.3. Türk-Fransız İlişkileri

Lozan Barış Antlaşması'nda, Türkiye ile Fransa arasındaki bazı sorunların çözümlenmediği görülmüştür. Özellikle kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı borçlarının tasfiyesi, Fransızların hoşuna gitmemiştir. Buna karşılık Türkiye-Suriye sınırının, 1921 Ankara Antlaşması'na göre çizilmesi ve Hatay'ın dışarıda kalması ise Türkiye'nin istemediği bir sonuç olarak antlaşma metnine girmiştir.

10.1.3.1. Türkiye-Suriye Sınırı

Fransa ile yapılan 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması'nda Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesi için bir komisyon kurulması konusunda karara varılmıştı.[17] Çeşitli nedenlerle kurulması aksayan bu komisyon, ancak 1925'in Şubat ayında çalışmalarına başlayabilmiştir. Komisyon çalışmalarında, bazı toprakların hangi devlete ait olduğu konusunda anlaşmazlık çıkmış ve çalışmalara son verilerek, Türk ve Fransız hükümetlerinin doğrudan doğruya yaptıkları temaslara geçilmiştir. Bu temaslar sonucu 18 Şubat 1926'da *Dostluk ve İyi Komşuluk* adı verilen sözleşme imzalanmıştır. İmzalanan bu sözleşme, sadece Türkiye-Suriye sınırını belirlemekle kalmamış, aynı zamanda Türk-Fransız ilişkilerini de düzenleyecek nitelikte olmuştur.[18]

---

[15] Bu anlaşmayla ilgili olarak bkz. Kamuran Gürün, **Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 109-118.

[16] Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 318-319. Antlaşmanın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 309-317.

[17] Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Türk Fransız İlişkileri**, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 146.

[18] İlhan Uzgel, "*1923-1939 Fransa'yla İlişkiler*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 278.

Bu sözleşmeyi onaylamak için Fransız parlamentosu acele etmemiştir. Sözleşme ancak Türkiye ile İngiltere arasında yaşanan Musul konusunun çözülmesinden hemen önce, 30 Mayıs 1926 tarihinde onaylanmıştır.[19] Fransa'nın bu tutumu, uluslararası ilişkilerde İngiltere ile yapmış olduğu işbirliğinin düzeyini göstermesi bakımından önemlidir.

10.1.3.2. Yabancı Okullar Sorunu

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında, tanınmış olan kültürel ayrıcalıkların da etkisiyle çok sayıda yabancı okul açılmıştır. Batılı eğitim tekniğini Osmanlı ülkesine taşımaları yönünden bazı olumlu yanları bulunan bu okullar, asıl olarak Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve egemenlik alanı açısından ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Çoğunluğu Fransa tarafından kurulan bu okullar, yeni kurulan ulus devletin temel değerlerine ve bağımsızlık anlayışına aykırıydı.

Söz konusu yabancı okullar, Türk-Fransız ilişkilerinde gündeme gelen bir başka sıkıntılı konuyu oluşturmuştur. Türk Hükümeti yürüttüğü ulusal eğitim politikaları gereği, çoğunluğu Fransızlara ait olan misyoner okullarında tarih ve coğrafya derslerinin Türkçe ve Türk öğretmenler tarafından verilmesini kararlaştırmıştır. Alınan bu karara rağmen bu okullar kendilerinin özerk yapılar olduklarını öne sürerek, bu kararları uygulamaya yanaşmamışlardır. Türk Hükümeti de kararında ısrarcı olunca, durum bir uluslararası sorun haline dönüşmüştür. Fransız Hükümeti ve Papalık bu duruma müdahale etmek istemişlerse de, Türkiye sadece bu okulları muhatap kabul edeceğini kararlılıkla açıklamıştır. Türkiye'nin bu ödün vermeyen tutumu sonrasında Fransa, daha ileri gidememiş ve okulların çoğunun kapanması pahasına sorun çözümlenmiştir.[20]

10.1.3.3. Osmanlı Borçları Sorunu

Dış borçlar 1854'ten itibaren Türk dünyası açısından bir sorun olmuştur. Osmanlı maliyesinin çökmesine ve ekonominin yabancı devletlerin kontrolüne girmesine yol açmıştır. 1881 yılında kurulan Düyun-u Umumiye örgütü de bu sürecin bir sonucudur. Osmanlı Devleti genel olarak tahvillerini dünya borsalarında satmak suretiyle borçlanmıştır. Osmanlı tahvilleri en çok Fransız borsasında satılmış ve bu nedenle Fransa, Osmanlı borçları konusunda diğer devletlere göre daha hassas davranmıştır.

Lozan Konferansı'nda Osmanlı borçları da ele alınmış, ancak uzun süre anlaşma sağlanamamıştır. Konferansın ikinci dönemindeki görüşmelerde uzlaşmaya varılmış ve Antlaşma metnine borçlarla ilgili hükümler konulmuştur. Lozan Barışı'nın 46. maddesine göre Türkiye, borçların önemli bir kısmını ödemeyi kabul etmiştir. Ayrıca bu borçların ödenme şeklinin daha sonra ilgili devletler arasında yapılacak ikili görüşmeler ile belirlenmesi karalaştırılmıştı.

---

[19] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 323-324. Protokolün metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 290-295.

[20] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 324.

Lozan Konferansı sonrasında, çoğunluğunu Fransızların oluşturduğu alacaklılarla Türkiye arasında yapılan ikili görüşmeler bir hayli uzamış ve zaman zaman taraflar arasında gerginlikler olmuştur. Borçların ödenmesi konusunda, miktar ve ödeme şekli her iki tarafın da onaylayacağı şekilde bir formüle bağlanması sonucu, 13 Haziran 1928'de bir antlaşma yapılabilmiştir. [21]

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan birçok ülke gibi Türkiye de kendi çapında olumsuz etkilenmiştir. Borçları geri ödemekte güçlük çekmeye başlayan Türkiye, borç ödeme takviminde bir düzenleme yapılmasını istemiş ve görüşmeler yeniden başlamıştır. 22 Nisan 1933'te Paris'te Osmanlı borçlarının geri ödenmesini konusunda, yeni bir takvim belirlenmiştir. Yapılan bu antlaşmaya göre Türkiye, bir önceki döneme kıyasla kendi isteklerine çok daha uygun bir ödeme planına sahip olmuştur.

10.1.3.4. Adana-Mersin Demiryolu Sorunu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kapitülasyon rejiminin kalıntılarını temizlemek amacıyla aldığı tedbirlerden biri de, ülke içindeki yabancı şirketler tarafından işletilen demiryollarını satın alarak devletleştirmek olmuştur. 1929'da çıkartılan bir kanunla, bir Fransız şirketinin işlettiği Adana-Mersin demiryolu satın alınmak istenmiştir.[22]

Şirket ile yapılan görüşmelere Fransa Hükümeti de katılmıştır. Ortaya çıkan anlaşmazlıklar, Fransızların geri adım atmalarıyla çözümlenmiştir. 1929 yılının Haziran ayında yapılan bir anlaşma ile Fransızlar, demiryolunun Türkiye'ye devrini onaylamışlardır.

10.1.3.5.Bozkurt-Lotus Davası

Fransa ile yaşanan sorunlardan biri de Bozkurt-Lotus adıyla bilinen davadır. Fransız Bandıralı *Lotus* adlı gemi ile Türk Bandıralı *Bozkurt* nakliye gemisi, 2 Ağustos 1926'da Yunanistan'ın Midilli adasının 5–6 deniz mili açıklarında çarpışmış, bu kaza sonucu Bozkurt batmış ve mürettebatından 8 kişi boğularak ölmüştür. Bunun üzerine iki geminin de kaptanı, tedbirsizlik ve ihmalleri göz önünde tutularak İstanbul'da tutuklanmışlardır. Mahkemeye çıkartılan kaptanlardan Türk kaptan 4 ay, Fransız kaptan ise 80 gün hapse mahkûm olmuştur.

Fransız Dışişleri Bakanlığı, böyle bir uygulama için Türk mahkemelerinin yetkisiz olduğunu ileri sürerek, bu karara itiraz etmiş ve Fransız kaptanın tahliyesini istemiştir. Türkiye ise bu isteği reddetmiştir. Böylece iki ülke arasında yeni bir sorun ortaya çıkmış ve bu anlaşmazlığın çözümü için, Milletler Cemiyeti'nin bir yan organı olan, Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'na başvurulmuştur.

Fransa'nın tezi, yaşanan bu kaza sonucu ortaya çıkan durumun Türkiye'nin ceza hukukunu değil, uluslararası hukuku ilgilendirdiği yönünde olmuştur. Ayrıca denizlerin serbestliği ilkesi doğrultusunda bir ticaret gemisinde işlenen suçların

---

[21] Gönlübol ve Sar, *a.g.m.*, s. 87.

[22] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** s. 324-325.

davasına, geminin bayrağını taşıdığı ülkenin mahkemesinde bakılması gerektiği de savunulmuştur. Türkiye ise suç yerinin Bozkurt gemisi olduğu ve Fransız kaptanla ilgili davanın ulaşımla ilgili olmayıp, bir kamu davası olduğu gerekçesini öne sürmüştür. Bu bağlamda Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'na, Lozan'ın İkamet ve Adli Yetki Sözleşmesi'nin 15. maddesinin ihlal edilip edilmediği sorulmuştur.[23]

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini, Divan'da dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, temsil etmiştir. Mahmut Esat Bey'in, *"Türkiye, Fransız kaptanı tutuklamak ile devletlerarası hukuka uygun hareket etmiş midir?"* sorusunu, *"Türkiye, kaptanı tutuklamak ile devletlerarası hukuka aykırı hareket etmiş midir?"* olarak değiştirtmesi, davanın seyrini Türkiye'nin lehine etkilemiştir. Metnin bu yeni şekli, tezin ispat sorumluluğunu Türk tarafına değil, Fransız tarafına yüklemiştir.

Divan, yaptığı inceleme sonucu, 7 Eylül 1927'de kararını vermiştir. Buna göre, Türkiye'nin konuyla ilgili uygulamasının doğru olduğu, devletlerarası hukukla ilgili herhangi bir ihlalin olmadığı görüşüne varılmıştır. Divan, ayrıca ulaşım düzenine aykırı bir durumun olmadığına ve ölümlerin kaptanların kişisel ihmalleri sonucu gerçekleştiğine hükmetmiştir.

Davanın Türkiye tarafından kazanılması, Lozan Barış Konferansı sonucu kaldırılan kapitülasyonların fiilen de ortadan kalktığını göstermiştir.

Bu arada 1934'te Soyadı Yasası kabul edildiğinde Bozkurt-Lotus Davasında göstermiş olduğu başarıya atfen Mahmut Esat Bey'e, Atatürk tarafından, *Bozkurt* soyadı verilecektir.

10.1.4. Türk-İtalyan İlişkileri

Cumhuriyetin ilanından sonra Türk-İtalyan ilişkileri daha çok ekonomik alanda gelişmiştir. Bundan da anlaşılacağı gibi siyasal ilişkiler daha dar tutulmuştur. Ancak, 1922'de iktidara gelmiş olan İtalyan lider Mussolini'nin *Roma İmparatorluğu*'nu yeniden canlandırma üzerine kurduğu politika Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Bir yayılma politikası olan ve Doğu Akdeniz havzasına egemen olmayı amaçlayan İtalya'nın bu siyaseti, Türkiye açısından bir tehdit olarak algılanmış ve iki ülke arasındaki ilişkilere güvensizlik hâkim olmuştur. Bu güvensizliğin önemli kaynaklarından biri de Musul konusunda, Türkiye'nin olası bir askeri müdahalesi gerçekleşirse, İtalya'nın da yaşanan krizden yararlanarak Anadolu'ya asker çıkartacağına yönelik söylentiler olmuştur.[24]

1926–1927 yılları, Türk-İtalyan ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak görülebilir. Musul Sorunu'nun çözümlenmesi, sadece İngiltere ile değil, aynı zamanda Fransa ve İtalya ile de Türkiye'nin ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Ancak İtalya'nın Arnavutluk'u nüfuzu altına alması, Balkanlar'da ve özellikle Yugoslavya'da korku uyandırmış; Yugoslavlar ile Fransızlar, İtalya'ya karşı bir ittifak yapmışlardır. Bunun üzerine İtalya, Yunanistan ve Türkiye'yi yanına alarak bir ittifak yapmak istemişse de, aynı dönemde Türk-Yunan ilişkilerinin mübadele sorunu yüzünden bozuk olması dolayısıyla, bu gerçekleşmemiştir. Ancak Türkiye ile İtal-

---

[23] İlhan Uzgel, "*Bozkurt Lotus Davası*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 278.

[24] Akşin, **a.g.e.**, s. 220.

ya arasında yapılması düşünülen ittifak anlaşması için yapılan görüşmelerde, bir yumuşama dönemi başlamıştır. [25]

Yaşanan bu yumuşama üzerine, iki devlet arasında 30 Mayıs 1928'de bir *Tarafsızlık ve Uzlaşma Antlaşması* imzalanmıştır. Antlaşmaya göre, taraflar birbiri aleyhine oluşturulacak herhangi bir anlaşma veya ittifaka katılmayacaklarını taahhüt altına almışlardır. [26]

1928 Antlaşmasıyla Türkiye ve İtalya arasında önceden yaşanmış olan sıkıntılar atlatılmış ve ilişkiler normal düzene girmiştir. Ancak bu antlaşmaya rağmen, İtalya'nın yayılmacı politikası sona ermediği için, samimi bir işbirliği ortamı hiçbir zaman kurulamamıştır.

1930 Türk-Yunan Antlaşması'ndan sonra, Türkiye'nin ülke sınırlarının değişimini reddeden bir politika izleyerek, kolektif güvenlik sistemine bağlanması, İtalya ile yolların ayrılması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca 1936 Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi sonrası, Türk-İngiliz yakınlaşmasının yaşanması, Türk-İtalyan ilişkilerini de olumsuz yönde etkileyecektir.

10.1.5. Türk-Sovyet İlişkileri

Kurtuluş Savaşı'ndan beri iyi ilişkiler içinde olan iki devlet arasındaki yakınlaşma, Lozan Barışı sonrasında da devam etmiştir. Bu dönemde, Türk-Sovyet ilişkileri, ticaret, iç politika ve dış politika ekseninde gelişmiştir.

Sovyetler, ticari ve ekonomik ilişkiler ile Türkiye'yi nüfuzu altına almaya çalışmışsa da, Türkiye'nin sadece Sovyetlere dayalı bir dış ticarete yönelmemesi, aynı dönemde Batıyla da ekonomik ilişkiler kurması Sovyetlerin, Türkiye üzerindeki etkisini kırmıştır.

Bir diğer nokta, komünizm konusudur. Türkiye'de içerideki komünist hareketlere izin verilmemiş ve zaman zaman sertlikle müdahale edilmiştir. Buna karşın Sovyet Rusya, Türkiye'nin iç politikasına açıktan müdahalede bulunmamayı tercih etmiş ve Türkiye'nin komünizme bakışının ilişkileri bozmasına izin vermemiştir.

Üçüncü nokta ise Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin dış politikada birbirlerine yakın durmalardır. Kurtuluş Savaşı yıllarında başlayan iyi ilişkiler, Musul Sorunu'nun İngiltere'nin lehinde çözümlenmesinden hemen sonra, 1925'te imzalanan *Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması* ile daha da gelişmiştir. Söz konusu Antlaşma, üç yıl olarak planlanıp, her iki yılda bir uzatılması öngörülmesine karşın, uluslararası durumun da etkisiyle 1945'e kadar sürmüştür. [27]

10.1.6. Doğu Devletleriyle İlişkiler

10.1.6.1. Afganistan ile İlişkiler

Türkiye'nin, yakın ve iyi ilişkiler kurduğu ilk doğu devleti Afganistan olmuştur. 1 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan Dostluk Antlaşması ile başlayan resmi ilişkiler, Lozan sonrasında da devam etmiştir. Özellikle Atatürk'ün Türkiye'de

---

[25] Gönlübol ve Sar, *a.g.m.*, s. 82.

[26] Akşin, **a.g.e.**, s. 221. Anlaşmanın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 335-339.

[27] Gürün, **a.g.e.**, s. 268-270. Antlaşmanın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 268-270.

gerçekleştirdiği devrimler, Afganistan'a model olmuş, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Afganistan, Türkiye'den öğretmen, subay ve doktor gibi teknik uzmanlar almış ve getirtmiş ve Türkiye'ye öğrenci göndermiştir. [28]

Rusya ile İngiltere arasında uzun yıllardır süren bir nüfuz mücadelesine sahne olan Afganistan, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra işgale uğrama tehlikesini yakından hissetmiştir. Bu ortamda Afganistan, Türkiye'yi bir dayanak olarak görmüştür. 25 Mayıs 1928'de Afgan Kralı Amanullah'ın Türkiye ziyareti çerçevesinde, *ebedi* dostluğun altı çizilmiş, *Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması* imzalanmıştır.[29] 1928 Kasımında Kral Amanullah'ın devrilmesinden sonra da, Türk- Afgan ilişkileri zedelenmeden devam etmiştir.

10.1.6.2. İran ile İlişkiler

Cumhuriyetin ilanından hemen sonraki dönemde, doğu komşularından İran ile sınır bölgesinde yaşayan kabile ve aşiretlerden kaynaklanan küçük çaplı sorunlar yaşanmıştır. Musul Sorunu'nun çözüme kavuştuğu günlerde, yaşanan sınır sorunları ile ilgili olarak 22 Nisan 1926'da bir *Güvenlik ve Dostluk Antlaşması* imzalanmıştır.[30] Bu antlaşmanın daha da güçlenmesi için, 1928'de yeni bir protokol yapılmış ve var olan sorunlar çözümlenmiştir.

Sonraki yıllarda, olumlu seyreden Türk-İran ilişkileri, özellikle İran'ın, 1932 yılı sonrasında, Batılılaşma konusunda Türk modelini örnek almasına kadar uzanmıştır. Bu çerçevede 1934 Haziranında İran Şahı Rıza Pehlevi Ankara'ya bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında, Atatürk ile Pehlevi arasında kişisel dostluk ilişkileri kurulmuş; bu durum, iki ülke arasında samimi ilişkilerin geliştirilmesine neden olmuştur.

10.1.6.3. Arap Ülkeleri ile İlişkiler

Türkiye'nin Ortadoğu ve Arap ülkeleri ile ilişkileri, bu ülkelerinin neredeyse tamamının manda altında olması dolayısıyla bir gelişme gösterememiştir. Öte yandan Türkiye'nin 3 Mart 1924'te Halifeliği kaldırması ve laikleşme yönünde yaptığı atılımlar, bu ülkelerdeki kökten dinci çevrelerin Türkiye'ye olumsuz bakmalarına yol açmıştır. Buna karşılık manda yönetimlerine karşı bağımsızlık mücadelesi veren aydınlar için ise Türk Kurtuluş Savaşı bir model olarak görülmüştür.

10.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDİŞ ve TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1931–1939)

1923–1930 yılları arası Türkiye'nin tüm dış politik faaliyetleri yeni bir devletin karşısında çıkan sorunların çözümlenmesi doğrultusunda olmuştur. Yukarıda da

---

[28] Akşin, **a.g.e.,** s. 191.
[29] Soysal, **a.g.e.,** s. 330-332.
[30] **A.g. e.,** s. 276-280.

değinildiği gibi Türkiye hem büyük devletlerle hem de çevre ülkelerle ilişkilerini istikrarlı bir hale sokabilmek için yoğun çaba sarf etmiştir.

Ancak 1931 yılından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alacak olan siyasal krizler dönemine girilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasından sonra halledilemeyen sorunların devam etmesi ve 1929'da tüm dünyayı sarsan ekonomik krizin neden olduğu siyasi bunalımlar, ister istemez Türkiye'yi de etkilemiştir. Avrupa'da revizyon isteyenler (ki bunların başını İtalya ve 1933'ten sonra da Almanya çekiyordu) ile statükoyu korumak isteyen İngiltere ve Fransa gibi anti-revizyonistler (statükocular) arasında yaşanan gerginliklerde, Türkiye genel olarak anti-revizyonistlere yakın bir tutum sergilemiştir. İtalya'nın 1935 yılından itibaren giderek daha da ciddileşen Doğu Akdeniz'de yayılma politikasına karşı Türkiye, barışın korunmasında ve saldırganlara karşı tedbir alınmasında, İngiltere ve Fransa ile işbirliği yapmıştır. Türkiye'nin, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne girişi de, bu sürecin başlangıcında gerçekleşmiştir.

10.2.1. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi

Milletler Cemiyeti, Wilson İlkeleri uyarınca, Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan Paris Barış Konferansı'nda, başta İngiltere olmak üzere savaşın galipleri tarafından, uluslararası ilişkilerde barışın sağlanması amacıyla kurulmuştur. Ancak, savaşın mağluplarının Cemiyete alınmayacağı ortaya çıkması üzerine ABD bu oluşuma katılmayacağını açıklamıştır. Böylece daha kurulmadan Milletler Cemiyeti'nin anlaşmazlıkların çözümü konusunda çok da başarılı olamayacağı anlaşılmıştır.

Ocak 1920'de faaliyetlerine başlayan Milletler Cemiyeti'nin başlıca organları, bütün üyelerin temsil edildiği Genel Kurul ve İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve daha sonra Almanya'nın dâhil olmasıyla sürekli beş ve geçici dokuz üye ülkeden oluşan Konsey'di.

Genel Kurulun yetkileri arasında dünya barışına ilişkin sorunlara bakmak, Genel Sekreter'i seçmek, Misak'ta değişiklikler yapmak, Konsey'in geçici üyelerini seçmek, Milletler Cemiyeti'nin bütçesini denetlemek bulunuyordu. Konsey ise Genel Kurulun yetkilerine sahip olmakla birlikte ayrıca ülkeler arası anlaşmazlıklarda zorlama önlemleri tavsiye etmek, üyelikten çıkarmak, manda rejimi altındaki üyeleri denetlemek yetkilerine sahipti.

Genel Kurul ve Konsey'de kararların, belli istisnalar dışında oy birliği ile alınması zorunluluğu, tüm üyelere veto yetkisinin verilmesi anlamı taşımaktaydı.

Milletler Cemiyeti'nin diğer önemli organı Genel Sekreterlikti. Bunun yanı sıra Milletler Cemiyeti içinde sağlık, ticaret, ulaşım gibi teknik nitelikli kuruluşlar, manda, mülteciler yüksek komiserliği gibi siyasal nitelikli komisyonlar ve Uluslararası Çalışma Örgütü, Uluslararası Sürekli Adalet Divanı gibi kuruluşlar da bulunuyordu.[31]

---

[31] İlhan Uzgel, "*Milletler Cemiyeti'nin Örgütlenmesi*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 331.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi, uluslararası işbirliği ve kolektif barış çabaları çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir gelişmedir. Bu süreçte Türkiye, 1928 yılındaki silahsızlanma konferansının hazırlık komisyonunun çalışmalarına, Sovyetler Biriliği'nin talebiyle davet edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile birlikte hareket etmek istediği tek uluslararası organizasyon bu olmamış, savaşı kanun dışı ilan eden Briand-Kellog Paktı konusunda da benzeri şekilde Türkiye'nin pakta katılmasını sağlamıştır. Türkiye de bu gibi çalışmalarda, Sovyetlerle birlikte hareket etmeye özen göstermiştir. Denebilir ki, bu dönemde Türkiye'nin uluslararası işbirliği ve kolektif barış çalışmalarında Sovyetler Birliği'nin önemli bir yeri olmuştur.[32]

1930'dan itibaren Türkiye'nin dış politikası yeni bir rotaya girmeye başlamış ve bunun sonunda İngiltere ve Fransa'ya belli bir yakınlaşma sağlanmıştır. Bu yakınlaşmanın bir yansıması olarak, Yunanistan'ın önerisiyle Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne davet edilmiştir. Milletler Cemiyeti'nde ilk kez görülen davet uygulaması, Türkiye'nin uluslararası alanda ağırlığının artığını göstermesi bakımından önemlidir. 18 Temmuz 1932 tarihinde yapılan Cemiyet Genel Kurulunda yapılan oylamada kırk üç ülkenin onayıyla Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmiştir.

Sovyetler Birliği bu gelişme karşısında dış politikada eşgüdüm ile gittiği Türkiye'nin kendisinden koparak Batılı devletlerle işbirliğine girmesinden endişelenmiştir. Fakat bu endişe, 1933'de Nazilerin Almanya'da iktidara gelmesi ile değişen dengeler karşısında çok uzun sürmemiştir. Aynı zamanda revizyonist Japonya'nın Mançurya'ya saldırısı sonrası Sovyetler Birliği de 1934'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur.[33]

Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyetine girmesi Türk dış politikasını da olumlu etkilemiştir. Böylece Türkiye, tüm çekincelerinden arınmış; Milletler Cemiyeti'ne sonuna kadar ve samimiyetle bağlı kalmıştır. Bu çerçevede Milletler Cemiyeti'nin dünya barışının korunması çabalarını da daima desteklemiştir.[34]

10.2.2. Türk-Alman İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Almanya'da yaşanan ekonomik bunalım sonucu Nasyonal Sosyalistler (Naziler) ile Komünistler ülkede güç kazanmışlardır. Bu dönemde birçok koalisyon hükümeti başa geçse de siyasal istikrarsızlık Almanya'yı derinden etkilemiştir.

Eylül 1930 seçimlerinde, Yahudi ve komünist düşmanlığını öngören; Weimar Cumhuriyeti'nin federal yapısına karşı merkeziyetçiliği savunan ve Versailles (Versay) Antlaşması'nı reddederek daha atılgan bir dış politika benimseyen Naziler birinci çıkmıştır. Bu seçimlerde tek başına iktidara gelemeyen Naziler, 1933 yılında yaşanan hükümet krizi sonucu bir azınlık hükümeti kurmuşlar ve Adolf Hitler Başbakan olmuştur. Naziler, aynı yıl yapılan seçimlerde daha büyük bir başarı

---

[32] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** s. 336.
[33] Gürün, **a.g.e.,** s. 129.
[34] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** s. 337.

kazanarak iktidarlarını kesinleştirmişler ve totaliter bir devlet yönetim sistemine yönelmişlerdir.[35]

1933'te Nazilerin iktidara gelmesine kadar geçen zamanda her iki devletin de kendi iç ve dış sorunlarıyla uğraşmalarından dolayı, ilişkiler fazla gelişmemiştir. Nazi Partisi'nin Almanya'da iktidara gelmesi ile Türk-Alman ekonomik ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Öyle ki, 1932 yılında Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı 13 milyon lira iken 1936'da 41. 7 milyon liraya kadar çıkmıştır. [36]

1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi nedeniyle Türk-Alman ilişkilerinde olumsuz hava esmiştir. Ayrıca Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerine paralel olarak, Almanya ile olan ilişkileri devamlı gerilemiştir. Yine de 1938'de Almanya ile uygun şartlarda, 150 milyon Marklık bir kredi anlaşması yapılmıştır.[37]

1933'ten itibaren Almanya'dan kaçan Yahudi kökenli bilim adamlarına Türkiye'nin sahip çıkması, belli bir soğukluk yaratmışsa da, Türk ve Alman bilim adamları ve sanatçılar arasında yaşanan işbirliği, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ile Almanya arasında ilişkilerin geliştirilmesinde kültürel bir temel oluşturmuştur.[38]

10.2.3. Balkan Antantı

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasının ardından Balkan devletleri arasında büyük bir yakınlaşma ve işbirliği yaşanmaya başlamıştır. Bu işbirliği Balkan Antantı adıyla anılan ittifakın 1934 yılında kurulmasıyla somutlaşmıştır.

Balkanlar'da barışın geliştirilmesi adına yapılan bu ittifak için ilk adımlar Dünya Barış Kongresi'nin 1929 yılında Atina'da yaptığı toplantıda atılmıştır. Kongre başkanı (olan eski Yunan Başbakanlarından Papanastasiu), Balkanlar'da bir ittifak yapılması fikrini ortaya atmış, buna Balkan ülkelerinin tüm katılımcılarının olumlu bakmaları sonucu, 1930 Ekiminde Atina'da I. Balkan Konferansı toplanmıştır. Her yıl yapılmasına karar verilen konferansın ikincisi, 20 Ekim 1931'de İstanbul'da toplanmıştır. 1932'de Bükreş'te toplanan üçüncü konferansta bir Balkan Paktı tasarısı ortaya çıkmış, ancak bu gelişmeye Bulgaristan'ın soğuk yaklaşması üzerine gerçekleşmemiştir.[39]

Aynı yıl Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesi ile Avrupa'da dengeler değişmeye başlamıştır. Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politika izlemeleri ve birlikte hareket etmeleri, Balkan ülkelerini rahatsız etmiş ve İttifak düşüncesini güçlendirmiştir.

Bulgaristan'dan olumsuz yanıt alınması üzerine, Romanya ile temas kurulmuş ve bu devlet Bulgaristan'ın kendi topraklarının bir kısmın talep etmesinden çekin-

---

[35] Fatma Keskin, *"Hitler Dönemi Almanyası"*, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 301.

[36] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** s. 353.

[37] Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939),** TTK Yay., Ankara, 1991, s. 208-209.

[38] H. Bingün, *"Türkiye'ye Sığınan Bilim Adamları"*, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,** (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 307.

[39] Gönlübol ve Sar, *a.g.m.*, s. 99-101.

diği için bu pakta girmeyi kabul etmiştir. Yugoslavya da benzer kaygılarla yeni oluşuma katılma konusunda olumlu fikir beyan etmiştir.[40]

9 Şubat 1934'te Belgrat'ta yapılan toplantı sonucunda, Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'dan oluşan *Balkan Antantı* kurulmuştur. Antantla birlikte gizli bir protokol de imzalanmıştır. Buna göre taraflardan biri Balkan ülkelerinin dışında bir ülke tarafında saldırıya uğrarsa (ki burada isim geçmese de bu ülkenin İtalya olması gerekir) ve bir Balkan ülkesi de saldırgana yardım ederse antanta üye ülkeler savaşa girip birlikte hareket edeceklerdir. Türkiye bu antlaşma sonrası olası bir Sovyetler Birliği-Romanya savaşında Romanya'ya yardım etmeyeceğini Sovyetlere bildirmiş, Yunanistan ise Balkan Antantı'nın kendisini İtalya ile bir çatışmaya sürüklememesi konusunda bir çekince (rezerv) koyma ihtiyacı duymuştur.[41]

Böylece Balkanlar'da bir güvenlik şeridi kurulduğuna inanılmıştır. Ancak bu antant, dört ülke arasında arzu edilen işbirliğinin gerçekleşmesi noktasında zayıf kalmıştır. Bağdaştırıcı ülke konumundaki Türkiye, bu antlaşmaya sonuna kadar bağlı şekilde hareket etmiş, ancak İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte Balkan Antantı'nın işlevsiz kalmasına engel olamamıştır.

10.2.4. Türk-İngiliz İlişkileri

Musul Sorunu'nun çözüme kavuşmasından hemen sonrasında soğuyan Türk-İngiliz ilişkileri zamanla normale dönmüştür. Türkiye'nin 1929'da Briand-Kellog Paktı'na, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne katılması ve İtalya ile Almanya'nın yayılmacı ve saldırgan politikaları, Türk-İngiliz yakınlaşmasını olumlu yönde etkilemiştir.

1934 Balkan Antantı ve 1936'da oluşturulan Akdeniz Paktı da Türk-İngiliz işbirliğini güçlendirmiştir. Akdeniz Paktı, 1935 Ekiminde İtalya'nın Ege'deki adalarda askeri tahkimata başlaması ve ardından Habeşistan'a saldırması sonucunda Akdeniz'de yaşanan İtalya tehdidi karşısında ortaya çıkmıştır.

İngiltere İtalya'nın faaliyetleri karşısında Milletler Cemiyeti'ni harekete geçirmiş, Fransa ile anlaşarak bir İtalyan saldırısı karşısında İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye garanti vermiştir. İspanya dışında diğer devletler bu garantiyi memnunlukla karşılayarak kabul etmişler ve bu üç devlet de herhangi bir İtalyan saldırısında İngiltere'nin yanında yer almak konusunda garanti vermişlerdir. Karşılıklı verilen garantilerden oluşan bu sisteme Akdeniz Paktı adı verilmiş ve bu sisteme Türkiye 22 Ocak 1936'da katılmıştır.[42]

Akdeniz Paktı ile Türk İngiliz ilişkilerinde dönüm noktası olmuştur. Süreç içinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde İngiltere Türkiye'yi desteklemiştir. İngiliz Kralı VIII. Edward'ın 4–6 Eylül 1936'da İstanbul'a yaptığı ziyaret ise ilişkilerin olumlu bir seyir takip ettiğini en büyük göstergelerinden biri olmuştur.[43]

---

[40] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 339-340.

[41] Paktın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.,** s. 454-458.

[42] Uzgel, "*Batı Avrupa İle İlişkiler*", s. 273. Akdeniz Paktı'na ilişkin belgeler için bkz. Soysal, **a.g.e.,** s. 489-492.

[43] Kral VIII. Edward, ziyaretinin ikinci günü Sultan Ahmet Camii, Ayasofya Müzesi ve Topkapı Sarayı'nı ziyaret etmiş, bir gün sonra da Moda'da düzenlenen deniz yarışlarını izlemiştir. Ardın-

10.2.5. Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Barış Konferansı'nda anlaşmaya varılan boğazlar statüsüne göre, ticaret gemilerinin serbestçe geçişini sağlamak için hem İstanbul Boğazı çevresi hem de Çanakkale Boğazı çevresi ve buna ilave olarak Marmara adaları askersiz bölgelere dönüşmüştür. Antlaşmanın bu bölgelerin güvenliğini ise Milletler Cemiyeti'nin belirleyeceği şekilde Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya üstlenmiştir. Ancak zaman için de Milletler Cemiyeti'nin barışı sağlama konusundaki güçsüzlüğü ortaya çıkmaya başladıkça sorunlar da beraberinde gelmeye başlamış, Japonya'nın bu oluşumdan çıkması ve İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı ile Lozan'da alınan kararların işlevsiz olduğu ortaya çıkmıştır.[44]

Boğazlar üzerindeki egemenliğini sınırlayan bu kararı istemeyerek kabul eden Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin kalıcı barışı ve silahsızlanmayı sağlayacağı ümidiyle hareket etmiştir. Ancak 1933 sonrasında dünyanın hızla savaşa doğru gitmesi, Milletler Cemiyeti'nin giderek etkinliğini yitirmesi ve silahsızlanmanın da gerçekleşmemesi, Türkiye'nin, 1935'ten itibaren Boğazlar ile ilgili statüyü gündeme getirmesine yol açmıştır.[45]

Anlaşmalara aykırı olarak silahlanan Almanya konusunu konuşmak için toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Türkiye, boğazlar rejiminin değişmesinin kendi güvenliği için zorunlu olduğu tezini gündeme getirmiştir. Sovyetler Birliği delegesi Türkiye'nin görüşünü desteklemişse de İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeler konunun gündemle ilgili olmadığını söyleyerek konuyu kapamışlardır.[46]

Türkiye, Boğazlar konusundaki isteklerini, daha sonraki uluslararası toplantılarda da dile getirmiştir. Son olarak İtalya'nın Habeşistan'ı işgaline karşı yaptırım olarak neler yapılması gerektiği konusunun tartışıldığı Milletler Cemiyeti'nin toplantısında, Boğazlar konusunu yeniden gündeme getiren Türk heyetinin istekleri, bu kez ilgili ülkelerce olumlu karşılanmıştır. Bunun üzerine, Türkiye harekete geçmiş ve Lozan Konferansı'nda boğazlar sözleşmesini imzalayan devletlere verdiği notayla, boğazların güvenliği için verilmiş olan kolektif güvenlik garantilerinin işlemez hale geldiğini belirterek, ülke güvenliği için bu statünün kendi lehinde değiştirilmesini ve Türk askerinin sözü geçen bölgelere girmesini talep etmiştir.

İtalya'nın uluslararası kurallara uymayarak Habeşistan'a girmesi ve Almanya'nın Versay Antlaşması'na aykırı olarak Ren Bölgesine asker sokması ile karşı karşıya kalan Batı kamuoyu, Türkiye'nin diplomatik yollarla Boğazlar konusunda yenileme istemesini olumlu karşılamıştır. Türkiye'nin bu tutumu özellikle İngiltere'nin politikasını değiştirmesinde etkili olmuştur. Kuvvetli bir Türkiye'nin kendileri için değerli bir dost olacağı fikriyle hareket etmeye başlayan İngilizler, bu yolla Türkiye'yi Sovyet Rusya'dan uzaklaştırabileceğini düşünmüştür.

---

dan da Viyana'ya gitmek üzere trenle İstanbul'dan ayrılmıştır. Bkz. Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1973, s. 379.

[44] Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası,** TTK Yay., Ankara, 1973, s. 178.

[45] Kudret Özersay, *"Montreux Boğazlar Sözleşmesi"*, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001. s. 371.

[46] Akşin, **a.g.e.,** s. 285-286.

İngiltere ile benzer politika izleyen Fransa'nın Türkiye'yi Boğazlar konusunda desteklemesi ve Türkiye'nin her ne pahasına olursa olsun, Boğazlar üzerinde bir statü değişikliğini başaracağına inanan Sovyet Rusya'nın da olur vermesiyle yeni bir konferansın toplanması için uygun ortam sağlanmıştır. Bu arada Türkiye'ye karşı çıkan tek ülke, İtalya olmuş, ancak bu devlet de zamanla yeni statüyü kabul etmiştir.

Boğazlar rejimini değiştirecek olan konferans İsviçre'nin Montreux (Montrö) kentinde 22 Haziran 1936'da toplanmıştır. Yapılan görüşmeler sonunda 20 Temmuz 1936'da yeni Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Böylece, Türkiye'nin arzuladığı gibi bir sonuç ortaya çıkmış, Türkiye'nin boğazlar üzerindeki tam egemenliği kabul edilmiştir. Ayrıca ticaret gemileri için tam bir serbestlik sağlanırken savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi konusunda da düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre Türkiye tarafsız ve savaş dışı ise savaşan tarafların savaş gemileri boğazlardan geçemeyecektir. Bununla beraber, Türkiye bir savaşa girerse veya yakın bir savaş tehlikesi ile karşılaşırsa boğazların kullanılması konusu tamamıyla Türkiye'nin takdirine bırakılmıştır. Yeni Boğazlar Sözleşmesi aynı zamanda Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin de lehine bazı değişiklikler içermiş, Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletlerin boğazları kullanarak Karadeniz'e geçirebilecekleri savaş gemilerinin cinsi ve tonajı sınırlandırmıştır.[47]

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yirmi yıllık bir süre için geçerli olacağı karara bağlanmıştır. Ancak imzası bulunan herhangi bir devletin karşı çıkmaması dolayısıyla, günümüzde de Türk Boğazlarında aynı statü geçerliliğini korumaktadır.

10.2.6. Sadabat Paktı

1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve Almanya'nın Versay Antlaşması'nı sık sık ihlal etmeye başlaması dünyayı hızla yeni bir savaşa doğru sürüklemiştir. Bu ortam içinde Türkiye ve bazı Ortadoğu ülkeleri güvenlik kaygısıyla işbirliği arayışlarına yönelmişlerdir.

Aslında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali öncesinde, Türkiye'nin girişimleriyle Irak ve İran'la Cenevre'de 2 Ekim 1935'te üçlü bir ön protokol imzalanmıştır. Türkiye'nin hararetle desteklediği çok daha kapsamlı bir işbirliği antlaşması, İran ile Irak arasında yaşanan sınır sorunları ve Türkiye ile İran arasında çözümlenememiş bazı konular yüzünden gerçekleşememiştir. [48]

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali sonrasında daha yakın bir tehditle karşı karşıya kalan bu üç devlet, yeniden bir araya gelmişlerdir. Afganistan'ın da katılmasıyla 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabat Sarayı'nda beş yıllık bir süre için geçerli olacak, Sadabat Paktı imzalanmıştır. Bu pakt ile taraflar, kendi aralarında dostluk ilişkilerini devam ettirmek, Milletler Cemiyeti'nin oluşturduğu barış ortamına bağlı kalmak, birbirlerinin iç işlerine karışmamak, ortak çıkarları ilgilendiren konularda birbirleri ile temas etmek ve saldırı amaçlı hiçbir siyasal birlikteliğe girmemek konularında anlaşmışlardır. [49]

---

[47] Soysal, **a.g.e.**, s. 501-518.
[48] Gönlübol ve Sar, *a.g.m.*, s.106-107
[49] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 347.

Böylece Türkiye yaklaşan savaş öncesi batıda Balkan Antantı ile bir güvenlik sitemi kurmakla kalmamış, aynı zamanda doğuda da benzeri bir güvenlik çemberi oluşturmuştur.

10.2.7. Hatay Sorunu

Türkiye ile Fransa arasında 1921 Ankara Antlaşması'nda Suriye sınırları içinde kalan Osmanlı idari birimine göre *İskenderun Sancağı*, özel bir idare şekline sahip olmuştu. Buna göre Sancak halkına kendi ulusal kültürünün korunması için her türlü kolaylık sağlanacak ve bölgede Türk parası geçerli olacaktı. [50]

Suriye ve Lübnan bölgesinde yerleşmede zorluklar yaşayan Fransızlar, Avrupa'da yaşanan krizlerinde de etkisiyle, 1936 Eylülünde Suriye'ye, 1936 Kasımında da Lübnan'a bağımsızlık tanımıştır. Ancak Sancak konusunda herhangi bir karar almayan Fransa, Suriye'den çekilirken buradaki haklarını bu devlete devretmiştir. Türkiye bu durumu kabul etmemiş, 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği bir nota ile Sancak'a da bağımsızlık verilmesini istemiştir. Fransa, Türkiye'nin tepkisi karşısında Sancak'a bağımsızlık vermenin, Suriye'nin parçalanması demek olacağını, buna da yetkisinin bulunmadığını bildirmiştir.[51]

Sancak konusunda bu gelişmeler yaşanırken, bir yandan da Türkiye kamuoyu ve İskenderun halkı konuyu yakından takip etmiş, bağımsızlık için gösteriler yapılmış ve polis ile halk karşı karşıya gelmiştir. Sancak'ta yaşanan bu sıcak gelişmeler sonrası, Türkiye ve Fransa sorunun çözümü için Milletler Cemiyeti'ne başvurmuşlardır.

Milletler Cemiyeti konuyu 1936'nın sonlarına doğru gündemine almış ve İngiltere'nin de arabuluculuğuyla 27 Ocak 1937'de Sancak'a yeni bir statü verilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre, İskenderun Sancağı, iç işlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı bir hale gelmiştir. Ayrıca kendine özgü bir Anayasa ile idare edilmesi de onaylanmış ve bu konuda Milletler Cemiyeti gözetimi de sağlanmıştır. Yine varılan anlaşmaya göre, bu gözetim Fransızlar tarafından yürütülecek ve Türkiye ile Fransa bir garanti antlaşması yaparak, Sancak'ın bütünlüğünü savunacaklardı. *Hatay* ismi de bu esnada ortaya çıkmış ve Sancak artık bu isimle anılmıştır. [52]

Milletler Cemiyeti, Hatay Anayasası'nın hazırlanmasına da doğrudan etkili olmuştur. Türkiye ve Fransa'nın da görüşlerine başvuracak olan bir komisyon kurulmuş ve hazırlanan Anayasa, 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Aynı gün Türkiye ve Fransa arasında da Hatay'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alan antlaşma imzalanmıştır.[53]

Hatay'ın geleceği açısından beliren iyimser hava, bazı sorunlar nedeniyle uzun sürmemiştir. Bölgedeki Fransız temsilcinin uygulamaları ve Hatay'ın bağımsızlığını köstekleyici faaliyetleri, halk ile yönetimi yeniden karşı karşıya getirmiştir. Türk kamuoyu da, bu konu üzerindeki hassasiyetini ortaya koyan yeni eylemler

---

[50] Bu durum anlaşmanın 7. maddesinde yer almaktadır. Bkz. Soysal, **a.g.e.,** s. 51.

[51] Özden Zeynep Alantar, "*Türk Dış Politikası'nda Milletler Cemiyeti Dönemi*", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yay., İstanbul, 2001, s. 89.

[52] Gönlübol ve Sar, **a.g.e.,** s. 129.

[53] Alantar, *a.g.m.*, s. 94-95. Antlaşmanın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.,** s. 544-547.

yapmıştır. Böylece Türk-Fransız ilişkileri yeniden sıkıntılı bir sürece girmiştir. Sorunun çözümü için Türkiye ile Fransa'nın anlaşma sağlayamamaları, Hatay Meclisi için yapılması gereken seçimlerin iptal edilmesine yol açmıştır. Böylece Hatay sorunu çözümsüzlüğe girmiştir. Bu yüzden Milletler Cemiyeti yeniden araya girerek, sorunun çözülmesi için bir komisyon oluşturmuş, bu komisyona seçim tüzüğü hazırlatmış ve seçimlerin 15 Temmuz 1938'e kadar yapılmasına karar vermiştir. Ancak Fransız idarecilerle halk arasında olayların devam etmesi yüzünden seçimler yine gecikmiştir. Bu gelişmeler üzerine, Türkiye, sorunun askeri yolla çözülebileceği mesajı vermek amacıyla, Hatay sınırına 30 bin kişilik bir askeri kuvvet kaydırmıştır. Avrupa'da yaşanan siyasal krizlerinden dolayı, Türkiye ile bir sıcak çatışmayı göze alamayan Fransa, bu noktada geri adım atmış ve Hatay'da Fransız yöneticilerin yerlerine Türklerin geçmesini kabul etmiş ve Türkiye'nin ve Fransa'nın bölgeye 2.500'er kişilik askeri kuvvet göndermeleri kararlaştırılmıştır. Bu anlaşma ile Türk kuvvetleri 4 Temmuz 1938'de Hatay'a girmiştir. Bu ortam içinde, 1938 yılının Ağustos ayında yapılan seçimler ile Meclis açılmıştır. İlk toplantıda *Hatay Cumhuriyeti* adı kabul edilmiştir. Tayfur Sökmen Cumhurbaşkanı, Abdurrahman Melek ise Başbakan olmuştur.[54]

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesinin ardından Hatay ile olan sıcak ilişkiler İnönü döneminde de sürmüştür. Hatay Meclisi bu dönemde, hem Türk Medeni Kanunu'nu hem de Türk Ceza Kanunu'nu aynen kabul etmiştir. Ancak Hatay yöneticileri, Türkiye'den her türlü konuda destek almakla birlikte, daha da ileri giderek Türkiye'ye katılmak istediklerini dile getirmişlerdir.[55]

Türkiye ile birlikte Fransa'nın da garantisi altında olan Hatay'ın Türk topraklarına katılması için öncelikle Fransa'nın onayı gerekli idi. Fransa önceleri buna karşı çıkmışsa da 1939'un Mart ayından itibaren Avrupa'nın hızla savaşa doğru sürüklenmesi ve aynı günlerde Türk-İngiliz ittifakının kurulmak üzere olması nedeniyle Türk isteklerini onaylamak zorunda kalmıştır. 23 Haziran 1939'da iki devlet arasında yapılan anlaşma ile Fransa Hatay'ın Türk topraklarına katılmasını onaylamıştır.[56] Böylece, Hatay Meclisi'nin aldığı karar uyarınca 7 Temmuz 1939'da Hatay Türkiye'ye katılmıştır.

1923–1939 yılları arasında Türk dış politikasında Atatürk'ün bağımsızlığı, akılcılığı, gerçekçiliği ve barışçılığı esas alan ilkeleri egemen olmuştur. Bu süreçte, Türkiye, *yurtta barış-dünyada barış* anlayışı çerçevesinde bir dış politika izlemekle birlikte, hiçbir zaman edilgen duruma düşmemiş ve gerektiğinde sert ve ödünsüz politikalar üretebilmiştir. Hatay sorununun çözümü, Türkiye'nin barışçı olduğu kadar, kararlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

---

[54] Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl**, C. I, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 105-109.
[55] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 351.
[56] Soysal, **a.g.e.**, s. 573–581.

KAYNAKÇA

ALANTAR, Özden Zeynep; "*Türk Dış Politikası'nda Milletler Cemiyeti Dönemi*", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2001.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1997.

_____; "*Lozan Konferansı ve Musul Sorunu*", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

BİNGÜN, H.; "*Türkiye'ye Sığınan Bilim Adamları*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

DEMİRÖZÜ, Damla; "*Megali İdea'dan Ankara Antlaşmasına (1930) Eleftherios Venizelos*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 35-36, Mayıs-Kasım 2005.

DEMİRTAŞ, Bülent; **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Meselesi**, Arba Yayınevi, İstanbul, 1991.

ERKİN, Feridun Cemal; **Dışişlerinde 34 Yıl**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

FIRAT, Melek; "*1923-1939 Yunanistan'la İlişkiler*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR, Cem; "*1919–1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası*" **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

GÜRÜN, Kamuran; **Türk Sovyet İlişkileri (1920–1953)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

HATİPOĞLU, Murat; **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923–1954**, Ankara, Siyasal Kitabevi.

KESKİN, Fatma; "*Hitler Dönemi Almanyası*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

KOÇAK, Cemil; **Türk-Alman İlişkileri (1923–1939)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

ÖZERSAY, Kudret; "*Montreux Boğazlar Sözleşmesi*" **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Türk İngiliz İlişkileri (1919–1926)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler, Cilt I-II, (Çev. Seha L. Meray), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

SOYSAL, İsmail; **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

UZGEL, İlhan ve KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; "*Batı Avrupa'yla İlişkiler*" **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

UZGEL, İlhan; "*1923–1939 Fransa'yla İlişkiler*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

_____; "*Bozkurt Lotus Davası*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

_____; "*Milletler Cemiyeti'nin Örgütlenmesi*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

YAVUZ, Bige; **Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Türk Fransız İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

YURDAKUL, Ş.; **Musul Meselesi**, Ankara, 1975.

ON BİRİNCİ BÖLÜM
Atatürk İlkeleri

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

11.1. ATATÜRK İLKELERİNE GENEL BAKIŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliğini oluşturan Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık (Devrimcilik), Atatürkçülük ya da Kemalizm adı verilen Türk Devrimi'nin düşünce sistemini oluşturan Atatürk İlkeleridir.

Bu altı ilke de Türk Devrimi öncesinde belirmiş ve çeşitli uluslar tarafından uygulama alanına sokulmuştur. Atatürk, sentez gücünü kullanarak, bu ilkeleri bütünleştirmiş ve bir ideolojinin temelini oluşturacak yapıya büründürmüştür. Türk toplumunun yapısına uygun hale getirilen ve bu haliyle özgün olan Atatürk İlkelerinin, Türk devletine yansımaları da aynı anda gerçekleşmemiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Milliyetçilik ve Halkçılık uygulanırken, Cumhuriyet'in ilanı ve takip eden diğer devrimler sırasında Cumhuriyetçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık devlet ve toplum pratiğine geçmiştir. En son ise 1930'lu yılların başında Devletçilik uygulanmaya başlanmış ve böylece hemen herkes tarafından bilenen altı ilke belirmiştir.

Atatürk İlkelerinin hepsinin aynı kaynaktan beslendiğini söylemek mümkün değildir. Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik Fransız Devrimi'nin Türk Devrimi üzerindeki etkisini yansıtırken, Devletçilik Sovyet Devrimi'nin etkisiyle uygulama alanı bulabilmiştir. Halkçılık ve İnkılâpçılık ilkeleri ise hem Fransız hem de Sovyet devrimlerinin etkisiyle biçimlendirilen ilkeler olmuşlardır.

Atatürk'ün altı ilkesi ya da Atatürk İlkeleri, 1931 yılında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Kurultayı'nda partinin temel ilkeleri haline geldikten sonra, 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan değişiklikle bir Anayasa maddesi olmuş ve devletin temel ilkeleri niteliğine bürünmüştür.

Siyasal içerikli olduğu kadar, toplumun sosyoekonomik ve sosyokültürel yapısı ile de doğrudan ilgili olan Atatürk İlkelerinin her biri ayrı özellikler taşımakla birlikte, birbirini tamamlayan ortak değerleri de içlerinde barındırırlar. Tam bağımsızlık, çağdaşlaşma, akılcılık ve bilimsellik, demokrasi ve ulusal egemenlik bütün ilkelerin içeriğinde bulunan ortak özelliklerdir.

Burada belirtilmesi gereken bir başka nokta, Atatürk İlkeleri'nin tarihi bir birikimin eseri olduğu ve bir bütün olarak ele alınması zorunluluğudur. Çünkü bu

ilkeler, ancak birbirini tamamlayan bir bütünün parçaları olarak siyasal, ekonomik ve toplumsal anlam taşırlar. Bu ilkelerin herhangi birinden feragat edilmesi, Atatürkçü düşünce sisteminin içini boşaltacağı gibi, ilkelerden kaynaklanan yerleşmiş birtakım değerlerin de çözülmesi sonucunu doğurabilir. Bununla birlikte, iç ve dış koşullar nedeniyle, herhangi bir ilkenin daha öne çıkması veya ilkelerden birinin daha dar bir uygulama alanına çekilmesi söz konusu olabilir. Ama bunda da yukarıda sözü edilen bütünlüğün sarsılmaması temel koşuldur.

11.2. CUMHURİYETÇİLİK

11.2.1. Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik Kavramları

Cumhuriyet kelimesi Arapça *cumhur* kelimesinden gelmektedir. Cumhur, halk, ahali, topluluk demektir.[1] Bu bağlamda cumhuriyet veya cumhuri rejim halka ait, millet topluluğuna ait rejim anlamı taşımaktadır. Cumhuriyetin en belirgin özelliği, devleti yönetenlerin tümünün seçimle işbaşına gelmesidir. Bir devlet şekli olarak cumhuriyette egemenlik ulusa aittir. Bu anlamda cumhuriyet demokrasinin en gelişmiş şeklidir. Cumhuriyetçilik ise cumhuriyet rejimine bağlı olmak, onu her türlü tehlikeden korumak ve yüceltmek, yükseltmek demektir.

Bu açıklamalardan hareketle, cumhuriyet ile demokrasi her zaman aynı anlamda kullanılmaz. Genel olarak cumhuriyet bir devlet şekli iken, demokrasi bir öz, bir içerik ve uygulamadır. Bu bağlamda, bir ülkede şeklen cumhuriyet olmasına karşın demokrasi olmayacağı gibi, cumhuriyet olmayan ve şeklen monarşi olan bir başka ülkede demokratik bir sistem görülebilir. Ama ne olursa olsun, cumhuriyete güç kazandıran ve onu işlevsel kılan asıl etken, demokrasi ile birlikte düşünülmesidir.

İlkçağda Yunan ve Roma'da görülen cumhuriyet, Ortaçağ ve Yeniçağda ise İtalyan şehir devletlerinde, aristokratik niteliği ile ön plana çıkmıştır. Ancak modern anlamdaki, halk egemenliğine dayanan cumhuriyet, Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Fransız Devrimi sonrasında görülmüştür. Osmanlı Devleti ise uzun yıllar bu gelişmenin dışında kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nde yaşanan modernleşme süreci, cumhuriyete uzanan yolda çok önemli bir birikim oluşturmuştur. Ancak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. ve II. Meşrutiyet aşamaları ile mutlak monarşinin sınırlanmasında önemli mesafe kat edilmişse de, bir cumhuriyet fikrine ulaşılamamış, aydınlar çoğunlukla meşrutiyetçi bir çizgide kalmışlardır. Bununla birlikte, özellikle II. Meşrutiyet dönemi, Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere, cumhuriyetçi aydın, asker ve bürokratların belirmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu açıdan Türkiye'de cumhuriyet ve cumhuriyetçilik fikirlerinin, tarihsel arka planında Osmanlı reformları bulunmakla birlikte, Cumhuriyete geçiş, Osmanlı birikiminden beslenen, ama onu kesinlikle aşan bir aşama olarak değerlendirilmelidir.

---

[1] Şemsettin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, Çağrı Yay., İstanbul, 1978, s. 482; **Türkçe Sözlük**, TDK Yay., C. 1, Ankara, 1988, s. 263.

11.2.2. Atatürk'e Göre Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik

Atatürk, daha gençlik dönemlerinden itibaren cumhuriyetin Türk ulusu için en uygun yönetim şekli olduğunu anlamıştı. Ulusal Mücadele yıllarında halk egemenliği kavramını bazen açık, bazen örtülü bir biçimde işleyen Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın hemen başında, bu mücadeleyi halka dayandıracak girişimlerde bulunmuştur. Havza ve Amasya Genelgesi ile Erzurum ve Sivas Kongreleri, Atatürk'ün mücadeleyi halkla birlikte yapacağının ve sonrasında da halka dayalı bir rejim kuracağının ilk işaretleri olmuştur.[2]

TBMM'nin açılması sonucu, Anadolu'da ulusal egemenliğe dayanan yeni bir Türk devletinin kurulması, cumhuriyete giden yolda en önemli kilometre taşlarından birisi olmuştur. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 1. maddesinde yer alan egemenliğin ulusa ait olduğuna dair hüküm[3] ise bu devletin rejiminin cumhuriyet olduğunun ifade edilmesi açısından önemlidir. 1 Kasım 1922 yılına kadar Türkiye'de iki hükümetli ve iki anayasalı bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde Saltanat ve Hilafet makamının da varlığını sürdürmesi nedeniyle iki başlılık görülmüştür. Bağımsızlık Savaşı'nın askeri yönünün başarıyla sona ermesi ve bunun bir sonucu olarak Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması sonrasında Saltanat kaldırılırken, yine siyasi bir zafer olarak görülen Lozan Barışı'nın ardından da Cumhuriyetin ilanı gerçekleştirilmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarındaki siyasal gelişmeler, Cumhuriyetin temel özelliklerinin ve değerlerinin belirmesine katkı sağlarken, Cumhuriyetin ilan edildiği, 29 Ekim 1923'te ise daha önce doğmuş olan rejimin adı konulmuştur.

Cumhuriyetin, Türk devletinin yönetim şekli olarak kabul edilmesi sonucu, Osmanlı mirası olan ilahi egemenlik anlayışı yerine, dünyevi bir egemenlik anlayışı benimsenmiştir. Artık egemenliğin kaynağı halktır. Bu bağlamda, Türk devriminin temel adımlarından olan Cumhuriyetin ilanı, sadece bir kurumun kaldırılması değil, aynı zamanda din ve gelenekler ile bütünleşmiş, adeta kutsallaşmış bir oluşumun ve bunun çevresindeki bir zihniyetin yıkılışıdır. Artık yönetme-yönetilme, egemenlik gibi konular, özgürce ve eşit bir şekilde akıl yürütülecek bir alan haline gelmiştir.

Atatürk'e göre Türk ulusunun doğasına, gelenek ve göreneklerine en uygun yönetim cumhuriyettir.[4] En ileri ve en gelişmiş devlet şeklinin cumhuriyet olduğuna inanan Atatürk'ün cumhuriyetçilik anlayışı, iki temel esas üzerine inşa edilmiş-

---

[2] Amasya Genelgesi'nde Sivas'ta bir ulusal kongre düzenleneceğinin ve bu kongreye temsilci seçimlerinin Belediyeler ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri tarafından yapılacağının belirtilmesi, söz konusu kongrenin bir sivil toplum girişimi olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yine Erzurum ve Sivas Kongreleri de Anadolu'daki ulusal mücadelenin daha en başından itibaren halka dayandığını göstermektedir.

[3] Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, s. 91.

[4] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, TBM Meclisi'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938)**, C. III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., TTK Basımevi, 1989, s. 106.

tir. Bunlar demokrasi ve ulusal egemenliktir. Atatürk'e göre demokrasinin temel nitelikleri şunlardır:[5]

- Demokrasi esas itibariyle siyasal niteliktedir. Bir sosyal yardım veya ekonomik örgüt sistemi değildir.
- Demokrasi fikridir, bir kafa işidir.
- Demokrasi bireyseldir, vatandaşların egemenliğe insan sıfatıyla katılmasıdır.
- Demokrasi eşitlikçidir. Bütün bireyler aynı haklara sahiptir.

Cumhuriyetle demokrasiyi birbirinden ayırmayan Atatürk'e göre egemenlik, ulusun tümüne aittir, kimseye emanet edilemez ve vazgeçilemez. Bir bütündür ve bölünemez. Ayrıca egemenliği kullanma açısından bütün bireyler birbirine eşittir.[6]

Atatürk, kuruluşunda doğrudan rol oynadığı Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını ve bağımsızlığın koruyabilmesi için devrim hareketlerine girişmiş ve toplumun çağdaş uygarlıklar düzeyine ulaşmasının yolunu açmıştır.

Monarşilerin yıkıldığı, cumhuriyetlerin kurulduğu bir dönemde devlet kurucusu olarak beliren Mustafa Kemal Atatürk, bu cumhuriyetin demokrasi ile güçlenmesi için yoğun çaba sarf etmiştir. O'nun dönemindeki çok partili siyasal yaşam denemeleri, iç ve dış dinamiklerin tesiriyle kalıcı olamamış, ancak sonraki siyasal gelişmeler için çok önemli deneyimler olarak tarihe geçmiştir. Atatürk, Avrupa'da çok sayıda diktatörün anti-demokratik rejimler kurdukları bir dönemde, demokrasiyi ve demokratik yönetimi hiçbir zaman aşağılamamış ve her zaman bir hedef olarak göstermiştir.

Cumhuriyetçilik ilkesi günümüz Türkiyesi açısından değerlendirilecek olursa; Türk toplumunun hiç de küçümsenmeyecek bir cumhuriyet deneyimine ve kültürüne sahip olduğu söylenebilir. Birçok Avrupa ülkesinin cumhuriyete ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yöneldiği düşünülürse, Türkiye'nin cumhuriyet yönetimi ile hem Türk dünyası hem İslam dünyası hem de kıta Avrupası açısından özgün bir yere sahip olduğu gerçektir. Bununla beraber cumhuriyetin demokratikleştirilmesi yolundaki çabalar kesintisiz olarak devam etmeli ve Türk devleti çağın gereklerine ayak uydurmak için tedbirler almalıdır.

11.3. MİLLİYETÇİLİK

11.3.1. Millet (Ulus) ve Milliyetçilik: Tanım ve Tarihsel Gelişim

Fransızca *nation* kelimesinin karşılığı olarak *aynı kökten* ve *aynı soydan gelme* anlamında kullanılan millet ya da ulus, her şeyden önce aralarında ortak bağlar bulunan insan topluluğunu ifade etmektedir. Millet 20. yüzyılın başlarına kadar, genel olarak maddi öğelere dayalı bir birliktelik olarak ele alınmış ve açıklanmıştır. Objektif bir anlayışla millet tanımı yapan bazı bilim adamları, ırk birliğini merkeze koyarak millet tanımı yapmışlarsa da, aynı ırka mensup olan, ancak millet olama-

---

[5] A. Afetinan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları,** TTK Basımevi, Ankara 1969, s. 31.

[6] **Medeni Bilgiler**, s. 31.

yan topluluklar (Araplar gibi) bulunduğu gibi, farklı ırklardan gelmelerine karşın, bir millet halinde yaşayan toplulukların (Amerikalılar) varlığı bu görüşü geçersiz kılmaktadır. Bazılarına göre ise din birliği bir millet olmak için yeterlidir. Ancak bu da modern millet anlayışına uygun bir yaklaşım değildir. Çünkü Araplar gibi aralarındaki din birliğine rağmen bir millet halinde yaşamayan topluluklar ve tam aksi olarak, Japonlar gibi farklı dinlere mensup olmalarına karşın millet olma özelliği taşıyan topluluklar günümüzde varlıklarını sürdürmektedir. Bir kısım bilim adamı ise dil birliğini esas alan açıklamalar yapmışlardır. Oysa dil birliği de tek başına millet olmak için yeterli bir öğe değildir. Örneğin Araplar, dil birliği bulunmasına karşın millet olmayan bir topluluk iken, dil birliğine sahip olmayan İsviçreliler millet aşamasına gelmiş bir topluluktur.

19. yüzyıl sonlarından itibaren çağdaş millet anlayışında sübjektif ve manevi öğeler ön plana çıkmıştır. Sübjektif millet anlayışını ilk kez sistematik bir biçimde ortaya koyan Fransız düşünür E. Renan olmuştur. Yeni millet anlayışında belirleyici olan öğeler ırk, din ve dil değil, asıl önemli olan kültür birliği, ortak duygu ve düşünce ile birlikte yaşama arzusudur. Bundan hareketle millet; dil birliği, tarih birliği, kültür birliğine sahip ve estetik duygusu açısından ortak değerlere sahip olan bireylerin meydana getirmiş olduğu bir topluluktur. Milliyet, bir millete mensup olma durumu, milliyetçilik ise bu mensubiyet bilincidir. Daha açık bir ifadeyle milliyetçilik, kendilerini aynı milletin üyesi sayan kişilerin, bir arada ve aynı sınırlar içerisinde, bağımsız bir şekilde hayat sürmek ve üyesi oldukları toplumu yüceltmek ve yükseltmek isteğidir. Millet gerçeğinden hareket eden bu ideolojik nitelikli milliyetçilik anlayışı, temelde milli egemenlik ve milli bağımsızlık fikrinden güç almıştır.[7]

Millet (ulus) insanlığın bugüne kadar ulaşmış olduğu en gelişmiş ve en ileri toplum düzenidir. Milliyetçilik ya da ulusçuluk ise millet (ulus) gerçeğinden hareket eden bir fikir akımı olup 19. yüzyıldan itibaren var olan en geçerli bir sosyal politikadır. Ulusal devletin kökenlerini Westfalya Barışı'na kadar götürmek mümkün olmakla birlikte, çağdaş anlamda milliyetçilik, Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkmış ve önce Avrupa'da, daha sonra da dünya ölçeğinde etkili olmuştur. Bu akımın etkisiyle ulusal devletler kurulmuş ve bu süreçten özellikle çok uluslu imparatorluklar olumsuz etkilenmiştir.

Milliyetçilik hareketlerinden olumsuz etkilenen çok uluslu devletlerin başında Osmanlı Devleti gelmektedir. Bu olumsuzluk iki yöndedir. Bir yandan milliyetçi ayaklanmalar yüzünden topraklar kaybedilirken, diğer yandan devletin asli unsuru olan Türkler arasında milliyetçilik duygusunun ve ideolojisinin gelişmesi gecikmiştir. Açık bir ifadeyle milliyetçilik akımı çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecini hızlandırmıştır. Türkler arasında milliyetçilik düşüncesi, II. Meşrutiyet döneminde, özellikle de Balkan Savaşları kayıplarının yarattığı sarsıntı ile öne plana çıkmıştır. Hatta dönemin siyasal gelişme ve politikalarından etkilenerek Turancılık şekline dönüşmüştür. II. Meşrutiyet döneminde özellikle Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp tarafından işlenen milliyetçilik fikri, henüz büyük

[7] Gencay Şaylan, *"Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, İletişim Yay, s. 1945-1946.

devlet özleminden kopamamış, başka bir ifade ile bir ulus devlete temel olacak nitelikleri kazanamamıştır.

11.3.2. Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik

Birinci Dünya Savaşı sonunda başlayan işgaller döneminde milliyetçilik, Türklerin bağımsız yaşama mücadelesinin ifadesi, yeni bir devletin kuruluşu aşamasında Misak-ı Milli ile sınırlanmış bir gerçekçilik ve daha geniş anlamda Türk Devrimi bütünü içinde, devrime yön veren temel ilkelerden biri olmuştur.

Atatürk, Osmanlı Devleti'nin son döneminde güncelleşen ve kuramsal anlamda gelişen milliyetçiliğe, düşünsel anlamda kendi katkısını yaptığı gibi, söz konusu fikri hayata da geçirmiştir. Bunun en büyük örneği de Ulusal Kurtuluş Savaşı ve bu savaş sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'dir. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın temel ideolojisi milliyetçilik olduğu gibi, kurulan yeni Cumhuriyet de çağdaş bir ulusal devletti.

Atatürk de milleti, manevi öğeleri ön plana çıkararak tanımlamıştır. Atatürk milleti, *"zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan, beraber yaşamak hususunda ortak arzu ve kabulde samimi olan ve sahip olunan mirasın korunması hususunda iradeleri ortak olan insanların birleşmesinden meydana gelen topluluğa millet adı verilir"* şeklinde tanımlamıştır.[8]

Atatürk'ün bu tanımı günümüzde tüm uluslar için geçerli olmakla birlikte, her ulusun kendi koşullarından kaynaklanan birtakım etkenlere dayalı olarak belirdiği de bir başka gerçektir. Bu açıdan bakıldığında Türk ulusuna özgü birtakım etkenler de vardır. Atatürk'e göre Türk milletini oluşturan unsurlar ise şunlardır:[9]

- Siyasi varlıkta birlik
- Dil birliği
- Yurt birliği
- Irk ve köken birliği
- Tarihi yakınlık
- Ahlaki yakınlık

Atatürk'ün dini, mezhebi, dili ne olursa olsun kendini Türk olarak gören ve Türk gibi yaşayan herkes Türk'tür, şeklindeki tanımlaması Atatürk milliyetçiliğinin kültürel ortaklığa dayalı ve birleştirici olduğunu göstermektedir. Atatürk milliyetçiliğinde temel koşul milli birlik ve beraberlik, ortak duygu ve düşünce ile kültürdür. Atatürk'ün milliyetçiliği, dine dayalı, ümmetçi bir toplum yapısından, ulus aşamasına geçişi sağlamasıyla, Türk modernleşme süreci açısından da en önemli kırılmadır. Bu sayede çağın en ileri devlet modeli olan ulusal devletin de sağlam temeller üzerinde inşa edilmesi sağlanmıştır.

Atatürk kültürel içerikli, barışa dayalı, ırkçılık ve şovenizmden uzak olan, milliyetçilik anlayışını şöyle ifade etmiştir:[10] *"Milliyetçilik, ilerleme ve gelişme yolunda, uluslararası ilişkilerde, Türk toplumunun çağdaş uluslarla yan yana ve bir*

---

[8] **Medeni Bilgiler,** s. 23-24.
[9] **Medeni Bilgiler,** s. 22.
[10] **Medeni Bilgiler,** s. 25.

uyumda yürümekle birlikte, kendine özgü karakterini ve bağımsız kimliğini esas tutmaktadır." Atatürk'ün birçok söylev ve demecinde sözünü ettiği "Türk", ırkla ilgili bir kavram değil, hukuksal ve coğrafi bir tanımlamadır. Atatürk'e göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içinde yaşayan ve kendini Türk olarak gören herkes Türk'tür. Yine Türkiye Cumhuriyeti devleti sınırları içinde yaşayan hangi etnik kökenden gelirse gelsin herkes Türk'tür. Bu gerçek 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde şu şekilde somutlaşmıştır:[11] *"Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) itlak olunur."* Bu bağlamda esas olan kültürdür.

Bütün milletlerin yaşama hakkına saygı gösteren Atatürk, ulusal kimliğin korunmasını her zaman ön planda tutmuş ve *"Bize milliyetçi derler, fakat biz öyle bir milliyetçiyiz ki, bizimle işbirliği eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz"* sözleriyle de milliyetçilik anlayışının barışçılığa dayandığını, yayılmacılığı reddettiğini bir kez daha vurgulamıştır.[12]

Milliyetçiliğin Türk toplumunu yüceltme uğrunda bireylere görevler yüklemesi, bu ilkeyi laik ve çağdaş bir toplumla doğrudan ilişkili kılmaktadır. Bu bağlamda ulus, hem laik hem de çağdaş bir toplumsal aşamanın sonucudur.

Milliyetçiliğin Kurtuluş Savaşı yıllarında, Atatürk'ün düşünsel katkısıyla şekillendiği gerçeğinden hareket edilirse, O'nun öngördüğü Türk milliyetçiliği, diğer milliyetçilik anlayışlarından birtakım ayırıcı özellikler taşır. Bu özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür:[13]

- Ulusal birlik, beraberlik ve bütünlüğü esas alır.
- Saldırgan değil, barışçıdır.
- Irkçılık ve şovenizme karşıdır. Diğer ulusların haklarına saygılıdır.
- Laik ve çağdaş düşünceye açıktır.
- Demokratiktir.

Milliyetçilik ya da ulusçuluk, küreselleşmenin ön planda olduğu günümüzde geleceği en fazla tartışılan ilkelerden birisidir. Bir yandan küreselleşme, diğer yandan mikro düzeydeki etnik hareketler milli devletin ve doğal olarak da milliyetçilik düşüncesinin geleceğini tehdit etmektedir. Türkiye açısından düşünüldüğünde özellikle Avrupa Birliği ile olan ilişkiler, milli devletin temel değerlerinin yeniden gözden geçirilmesi sonucunu doğuracak gibi görünmektedir. Bu bağlamda, milli devlet ve milliyetçiliğin, çağın koşullarına uygun olmayan anlayışlar olduğu iddiası, üzerinde tartışılmaya değer bir konudur. Gelişmiş ülkelerin kendi milli varlıklarından taviz vermeye yanaşmadıkları bir dönemde, ulus devlet süreçlerini değersizleştirmeye çalışmaları ciddi bir çelişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı ve bu anlayıştan kaynaklanan uygulamalar, sadece Türkiye için değil, gelişmekte olan diğer devletler açısından da incelenmeye değerdir.

---

[11] Kili-Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 128.

[12] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 101.

[13] Söz konusu bu özelliklerin ayrıntısı için bkz. Yusuf Sarınay, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Ankara, 1990, s. 64-86.

11.4. HALKÇILIK

11.4.1. Halk, Halkçılık ve Tarihsel Gelişim

Aynı ülkede yaşayan, aynı uyrukta olan insanların oluşturduğu topluluğa halk denir. Halk ile millet eş anlamlı gibi görünse de, aralarında küçük de olsa bir fark vardır. Millet soyut bir topluluk, halk ise somut, gözle görülen bir insan topluluğudur. Daha açık bir ifadeyle millet ortak bilinci yansıtan topyekûn bir kitle olarak belirirken, halk tek tek bireyler olarak karşımıza çıkar. Halkçılık ise bireyler arasında hiçbir hak ayrılığı görmemeye, topluluk içinde hiçbir ayrıcalık kabul etmemeye, halk adı verilen tek ve eşit bir varlık tanımaya yönelik tutum ve görüştür. Halkçılık ilkesine göre, hiçbir kişiye, gruba veya zümreye ayrıcalık tanınamaz. İşte bu bağlamda ulusu oluşturan bütün bireyler birbirine eşittir. Ayrıca bu eşitlik anlayışından hareketle, toplumsal çatışmaların önüne geçilebileceğine inanılmıştır.

Fransız Devrimi sonrasında, bir akım olarak yayılan halkçılık; eşitlik, özgürlük ve adalet ilkeleri çerçevesinde gelişmiştir. Halkçılık, Türk toplumunu, biraz gecikmeli de olsa, II. Meşrutiyet döneminde etkilemeye başlamıştır. II. Meşrutiyet dönemindeki halkçılık iki kaynaktan beslenmiştir: Birincisi Hüseyinzade Ali ve Yusuf Akçura gibi Rusya'dan gelen Türkler aracılığıyla gelişen Rus *Narodnizmi*'nden etkilenen harekettir.[14] Diğeri ise Durkheim'den ve onun Fransız *Solidarizmi*'nden esinlenen dayanışmacılıktır. Bunun öncüsü ise Ziya Gökalp'tir.[15]

II. Meşrutiyet döneminde, 1911'den sonra daha da güncelleşen bu akım öncelikle, dilde sadeleşmeyi sağlayarak, aydın-halk arasındaki uçurumun giderilmesini amaçlamıştır. Balkan Savaşları ve İttihat ve Terakki politikalarının da etkisiyle Türkçülüğe dönüşen Halkçılık, Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru daha farklı nitelikler kazanmıştır.

İttihat ve Terakki Partisi'nin bir ulusal burjuva sınıfı yaratma politikaları ve savaşın etkisiyle hayat şartları kötüleşen toplumsal kesimlerin artışı Solidarizmi (Dayanışmacılık-Tesanütçülük) gündeme getirmiştir. Fransa'da kapitalizmin gelişmesine koşut olarak yaşanan yoksullaşma, mülksüzleşme gibi olgulara tepki olan Solidarizm, yukarıda belirtilen olumsuz gelişmeleri yaşayan Osmanlı Devleti'nde, sermayenin sınırlı ellerde birikimine ve sınıf çatışmasına tepki olarak gelişmiştir. Bu gelişmeleri engellemek için devlete sosyal görevler yüklenmiştir.

Farklı çizgilere sahip olsa da II. Meşrutiyet dönemi halkçılık akımlarının ortak özelliği, dönemsel gelişmeler sonucu ortaya çıkmalarıdır. Bu dönemde halka dair kalıcı ve köklü değişiklikler talep edilmemiştir.

11.4.2. Atatürk'e Göre Halk ve Halkçılık

II. Meşrutiyet döneminde kuramsal olarak geliştirilen halkçılığın ilk pratikleri, Kurtuluş Savaşı sırasında gerçekleştirilmiştir. Hem işgalci güçlere karşı hem de

---

[14] Narodnizm, halk sözcüğünden türetilmiş olup, 19. yüzyılda Çarlık Rusya'da küçük burjuvanın ortaya çıkardığı devrimci bir harekettir.

[15] Anıl Çeçen, **Halkevleri**, Gündoğan Yay., Ankara, 1990, s. 46–47.

Saray ve Osmanlı Hükümetine karşı yürütülen mücadelenin daha en başında halkçılık temek dayanak olmuştur. Sivas Kongresi'ne katılacak olan delegelerin Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri ve Belediyeler aracılığıyla seçilmesi, daha en başında halkçılık ideolojisinin hayata geçirildiğinin kanıtıdır. Ülkeyi kurtarabilmek için halkın mücadelenin merkezine çekilmesi girişimleri bundan sonraki günlerde de devam etmiştir. Bu siyasal girişimler, hem silahlı mücadelenin başarı anahtarı hem de halkın egemenliğine sahip çıkması anlamına gelmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı, halkın egemenliğe ve kaderine sahip çıkmasının somutlaşmış halidir. Yine 1921 Anayasası'na temel olan 1920 tarihli Halkçılık Beyannamesi'nde, Kurtuluş Savaşı'nın, padişahlığa, emperyalizme ve geri kalmışlığa karşı yapıldığı vurgulanmıştır.[16]

9 Eylül 1923'te kurulan siyasal partinin adının Halk Fırkası olması da rastlantı değildir. Bu da elde edilen askeri ve siyasi zaferlerin, sınıfsal değil, ulusal bir mücadelenin sonucu olduğunu göstermektedir. Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasından sonra, bu kez halk egemenliğini kalıcı kılacak modernleşme ve kalkınma hamlelerine girişilmiştir. Cumhuriyetin ilanı ve sonrasındaki devrimlerin hemen hepsinin doğrudan ya da dolaylı olarak halkçılık ilkesi ile ilgisi vardır.

Peki, Atatürk'e göre halk ve halkçılık nedir?

Atatürk, halk ile milleti eş anlamlı olarak kullanmıştır. O'na göre, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir.[17] Bu sözden de anlaşılacağı gibi halkçılık ilkesi, cumhuriyetçilik ve milliyetçilik ile doğrudan ilgilidir ve bu ilkelerin bir sonucudur. Atatürk'e göre halkçılık ilkesi tüm ulusu kapsar. Bu anlamda milliyetçilik için söylenenlerin tümü halkçılık için de geçerlidir. Cumhuriyetin bir halk yönetimi olduğu ve halka dayandığı düşünülürse, halkçılık ile cumhuriyetçilik arasındaki benzerlik de kendiliğinden ortaya çıkar. Atatürk'ün halkçılık ilkesi demokrasinin ve demokratik yönetimin bizatihi kendisidir. Atatürk halkçılığının temel hareket noktasını, yüzyıllardır ihmal edilmiş Türk halkını geliştirmek, uygar dünyanın bir üyesi haline getirmek ve teknolojinin bütün nimetlerinden yararlanmasını sağlamak oluşturmuştur.

Atatürk kurulan Türk devletinin halkçı karakterini 1923 yılında şu sözlerle ifade etmiştir:[18] *"Türkiye Devletinin, bu yeni kuruluşun dayandığı temeller, nitelik bakımından kendinden önceki tarihsel kuruluşların temellerinden başkadır. Bunu bir sözcük ile anlatmak gerekirse, diyebiliriz ki yeni Türk devleti bir halk devletidir. Geçmişin kuruluşları ise bir kişi devletiydi, kişilerin devleti idi".*

Atatürk'ün halkçılık anlayışına göre sınıflar yoktur, meslekler vardır. Bu nedenle de sınıf çatışması söz konusu değildir. Mesleki zümreler arasında iş bölümü ve dayanışma bulunmaktadır. Halkçılık, sınıfsız, ayrıcalıksız ve kaynaşmış bir toplum yaratmanın temel anahtarıdır. Söz konusu sınıfsızlığı Atatürk şu sözleri ile

---

[16] Programın 3. maddesinde, milletin hayat ve bağımsızlığına suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanlara karşı savunmada bulunacağı açıklanırken, 8. maddesinde Türkiye Halk Hükümeti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur denmekte idi. Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet 1920**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s. 273.

[17] **Medeni Bilgiler**, s. 18.

[18] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 338.

ortaya koymuştur:[19] *"Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdi ve sosyal hayat için işbölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir topluluk telakki etmektir."*

Toplumun bir kesimini değil, tamamını kapsayan Atatürk halkçılığının bu karakteri, Cumhuriyet Halk Partisi'nin parti programında da ifade edilmiştir. CHP'nin bütün toplumsal kesimleri temsil eden bir parti olduğu belirtilmiştir. Nitekim CHP, iktidarda olduğu yıllarda bütün toplumsal kesimlerin yer alabildiği bir siyasal parti olmuştur.

Atatürk, ulusun genel hakları dışında herhangi bir gruba veya kişiye ayrıcalık tanınmayacağını savunurken, sınıf çatışmasını tümüyle reddetmiş, irade ve egemenliğin kaynağını ulus olarak gördüğünü her vesile ile vurgulamıştır. Atatürk'ün halkçılık anlayışı bu bağlamda demokrasi ile son derece uyumlu olup, asıl olarak günümüz Anayasası'nda devletin de niteliğini oluşturan sosyal devlet ilkesiyle örtüşmektedir.

1934 tarihli Soyadı Kanunu ile halkçılığın eşitlik ilkesi önündeki sosyal ve psikolojik engeller kaldırılırken, 1932 yılında kurulan Halkevleri ile toplumun eğitilmesi ve Cumhuriyet ideolojisinin benimsetilmesi hedeflenmiştir.[20] Bu yolla Osmanlı Devleti döneminde herhangi bir iradesi olmayan tebaadan, iradeli yurttaşlar üretilmiş ve birey ön plana çıkarılmıştır. Bu birey bilinçli, iradeli ve toplumsal bir varlıktır.

Sonuç olarak Atatürk'ün halkçılık ilkesinin temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Tüm milleti kapsar, diğer sistemlerde olduğu gibi toplumun bir kesimi değil, tümü halk olarak görülür.
- Sınıf kavramına ve sınıf çatışmasına karşıdır. Atatürk'e göre sınıf yoktur, meslekler ve çalışma grupları vardır. Sınıf çatışması yoktur, iş bölümü vardır.
- Demokrasiden ve milli egemenlikten yanadır.
- Kanun önünde eşitlik ve adaleti sağlamaya yöneliktir.
- Vatandaş ile devlet arasındaki işleri düzenlemeyi ve aydın ile halk arasındaki kopukluğu ortadan kaldırmayı hedefler.
- Halkın mutluluğunu sağlamayı ve refah düzeyini arttırmayı amaçlar.

Halkçılık, günümüzde, pek çok devletin anayasasında ve uygulama alanında yer alan sosyal devlet anlayışını yansıtmaktadır. Sosyalizmin çöktüğü ve kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu bir dünya düzeninde halkçılık ilkesi, popülizmi aşarak daha da anlamlı hale gelmiştir. Belki sınıfsız ve ayrıcalıksız bir toplum yaratmak pek çok kişi için bir ütopya olmakla birlikte, halkçılık, kanun önünde eşitlik ve adaletin sağlanması açısından, gelir dağılımının hakkaniyeti yönüyle toplumun temel değerlerinden birisi olarak varlığını korumalıdır. Bu bağlamda Atatürk'ün

---

[19] Bu tanım, Mustafa Kemal'in yaklaşan seçimler öncesinde -20 Nisan 1931'de- yayınladığı *"Millete Beyanname"* adındaki bildiride yer almaktadır. İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları,** Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1977, s. 207-208.

[20] Halkevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çeçen, **Halkevleri.**

halkçılık ilkesi, halkın yönetime katılmasını da öngörmesiyle demokrasinin bizatihi kendisi olarak değerlendirilebilir.

11.5. DEVLETÇİLİK

11.5.1. Devlet ve Devletçiliğin Tanımı

Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasi bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlığa devlet adı verilir. Devletçiliğin geniş ve dar anlamda olmak üzere iki tanımı vardır. Devletin, ekonomiye, toplum yaşamına ve kültürel çevreye yapmış olduğu bütün müdahaleler, geniş anlamda devletçilik olarak tanımlanabilir. Dar anlamda ise devletçilik, devletin piyasa, mal ve hizmetleri doğrudan üretmesi demek olan, ekonomiye müdahalesidir. Bununla birlikte devleti, bir sosyal sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde bir baskı aracı olarak gören Marksist devlet anlayışları ve yine devleti, toplumda çıkar çatışmalarının doğurduğu bir güç olarak ele alan Marksist eğilimli yaklaşımlar vardır.[21] En yaygın olarak devletçilik, bir milletin yönetimle ilgili ve ekonomik işlevlerinin devletçe birleşik bir yönetim altında bütünleştirilmesi siyaseti demektir.

Devletler tarih boyunca içinde bulundukları çevre ve barındırdıkları insanların niteliklerine göre gelişmeler göstermişlerdir. Fransız Devrimi'ni izleyen yıllarda, önce liberal devlet anlayışı, ardından da buna tepki olarak sosyalist devlet anlayışı doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra devlet şekillerinde ve ekonomik sistemlerinde önemli değişiklikler olmuş ve ortaya liberal sistem, sosyalist sistem ve karma sistem olmak üzere belli başlı üç ekonomik model ortaya çıkmıştır. Liberal sistemde birey, bütün ekonomik faaliyetlerinde özgürdür ve devletin rolü son derece sınırlıdır. Ekonominin de doğa olayları gibi kendine özgü kuralları olduğundan hareket eden bu anlayışa göre ekonomiye dıştan müdahale edilmemelidir. Liberal sistemin getirmiş olduğu bazı eşitsizlikler ve toplumsal sorunlar, sosyalist modelin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu sistemde, liberal sistemin aksine, birey, ekonomik faaliyetlerin dışında tutulmuş ve bütün üretim araçları devlet denetimine alınmıştır. Sosyalist sistemde devlet, toplum adına bütün ekonomik faaliyetleri kontrolü altına almıştır. Ancak sosyalist sistemin, bireyin gelişimi ve üretim kapasitesinde yaratmış olduğu sorunlar nedeniyle 20. yüzyılın başlarından itibaren karma ekonomik sistem güncelleşmiştir. Karma sistemde devlet ve bireyin ekonomik faaliyetleri arasında bir denge kurulmuş ve sosyal devlet prensibi ön plana çıkmıştır.

11.5.2. Atatürk'e Göre Devlet ve Devletçilik

Atatürk'e göre devlet; *"Muayyen mıntıkada yerleşmiş ve kendine has bir kuvvete sahip olan efradın mecmu heyetinden ibaret bir mevcudiyetidir."*[22] Görüldüğü gibi Atatürk devleti sınıfsal açıdan ele almadığı gibi, insanların oluşturmuş olduğu bir aygıt olarak nitelemiştir.

---

[21] İsmail Hüsrev Tökin, *"Milli Kurtuluş Devletçiliği"*, **Kadro**, S. 12, 18 Haziran 1933, s. 27.

[22] **Medeni Bilgiler**, s. 26.

Devletçilik ilkesi, diğer beş ilkeye göre daha geç belirmiş ve sistemleştirilmiştir. Tarihi kökenleri, klasik dönem Osmanlı düzenine kadar götürülebilecek olan devletin ekonomiye müdahalesi, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkisiyle, 1930'lu yıllardan itibaren daha da geliştirilmiş ve bir sistem olarak belirmiştir. Devletçilik, bunalımın çok büyük olması nedeniyle, bütün dünyada başlayan devlet müdahaleciliğinin Türkiye'ye yansımasının bir sonucudur. Bununla birlikte Türkiye'ye komşu olan ve sosyalist ekonomik sistemi benimsediği için bunalımın dışında kalan Sovyet deneyiminin de etkisinin olduğu inkâr edilemez. Ancak Türkiye'deki devletçilik, uygulamaları ve sonuçları itibariyle özgündür.

Devletçilik, Türkiye'ye özgü bir sistem olup, Türkiye'nin öznel koşullarının bir sonucu olarak uygulamaya konulmuştur. Atatürk'ün sık sık ifade ettiği gibi mutedil (ılımlı) bir devletçiliktir ve doktriner değildir. Bu bağlamda esnek ve faydacıdır. Koşullara göre uygulama alanı genişleyebilir veya daralabilir. Yine bireyin haklarını ve gelişimini de göz ardı etmemesi nedeniyle demokratik bir devletçiliktir. Bu sistem devlet kapitalizmi de, sosyalizm de değildir. Özel mülkiyete karşı olmayan ve özel sektörün de varlığını sürdürmesine izin veren Atatürk devletçiliğinde, bütün ekonomik faaliyetler devletin kontrolü ve denetiminde değildir. Özel teşebbüsün ilgilenmediği ve gücünün yetmediği alanlarla, kamu çıkarlarının ön planda olduğu dallara, devletin yatırım yapması öngörülmüştür.

Atatürk, izlenen bu devletçi ekonomi politikasının özelliklerini 1935 yılında şöyle açıklamıştır:[23] *"Türkiye'nin uyguladığı devletçilik sistemi, ondokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin özel teşebbüslerini ve faaliyetlerin esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılamadığını göz önünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve özel teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir şeydir."*

Osmanlı Devleti'nden devralınan ilkel, dışa bağımlı ve halkın ihtiyaçlarına cevap vermeyen ekonomik yapı yerine, modern bir tarım ve sanayi kurmayı hedefleyen devletçilik, tam bağımsızlık anlayışı ile de sıkı bir ilişki içindedir. Atatürk ekonomik bağımsızlığı tam bağımsızlığın ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmiştir:[24] *"Tam bağımsızlık, bugün üzerimize aldığımız vazifenin temel ruhudur... Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımdan herhangi birinde bağımsızlıktan mahrumiyet, millet ve memleketin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından mahrumiyet demektir. Biz, bunu temin etmeden barış ve sükûna erişeceğimiz inancında değiliz"* diyerek bu düşüncesini somutlaştırmıştır.

Atatürk tarafından öngörülen devletçilik, emperyalizmin müdahalesine karşı geliştirilmiş olan bir savunma sistemi olarak da algılanabilir. Ulusal sanayii koru-

---

[23] Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** ATAM Yay., Ankara, 1999, s. 306.

[24] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk,** C. II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1960, s. 624.

mak ve Türk ekonomisini dış saldırılar karşısında canlı tutabilmek için devlet eliyle kalkınmak ve sanayileşmek hedeflenmiştir.

Yine halkçılık ilkesinin de bir gereği olan devletçilik, sınıfsız, ayrıcalıksız ve kaynaşmış bir toplum oluşturmanın en önemli araçlarından biridir. Gelir dağılımında adaletin sağlanması, hiçbir kesimin diğerinin aleyhine güçlenmemesi ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasının yolu da akılcı ekonomik politikalardan geçmektedir. Bu açıdan devletçilik, ekonomik olduğu kadar, aynı zamanda toplumsal bir programdır. Daha açık bir ifadeyle iç barış ve toplumsal huzur için vazgeçilmezdir.

Özetle Atatürk devletçiliğinin amaçları ve belirgin nitelikleri şunlardır: Türk devletini ve toplumunu çağdaş bir yaşam düzeyine yükseltmek, toplumun refahını arttırmak ve ekonomiyi canlandırmak; halkın ihtiyaçlarını göz önünde tutarak bu doğrultuda planlamalara gitmek; ekonomide, tam bağımsızlık anlayışını mümkün kılmak ve uluslararası ilişkileri de ekonomi ile birlikte düşünmek; özel sektörü esas almakla birlikte ülke kalkınmasında özel sektörün ilgi göstermediği ya da gücünün yetmediği alanlarda yatırım yapmak; ülke içi ekonomik faaliyetleri bütünleştirecek, başka bir ifade ile ulusal pazarın oluşmasını sağlayacak faaliyetlere önem vermek.

Atatürk döneminde uygulanan devletçilik ilkesinin sağladığı belli başlı yararlar ise özetle şunlardır:

- 1924 yılından itibaren yabancı şirketlerin elinde olan demiryolları satın alınmış ve yenileri yapılarak ulusal pazarın oluşumuna katkı sağlanmıştır.
- Özel sektör desteklenmeye devam edilirken madencilik, ulaşım, endüstri, kimya gibi dallarda devlet eliyle büyük yatırımlar gerçekleştirilmiştir.
- Kalkınma, sanayileşme konuları planlı ve istikrarlı bir şekilde ele alınmıştır. 1934 yılında uygulamaya konan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, modern bir ekonomi görüşüne ulaşıldığını göstermenin yanında, vaktinden önce 1937 yılında bitirilerek geri kalmış bir ülkede sanayinin temelleri atılmış, halkın temel ihtiyaçlarını karşılayacak üretim düzeyine ulaşılmıştır.
- Devlet eliyle kurulan büyük sanayi işletmeleri ile modern anlamda bir işçi sınıfının doğması söz konusu olmuştur.
- Ekonomide sağlanan ilerlemeler ile Osmanlı döneminin dış borçla yaşayabilen devlet geleneği terk edilmiştir.
- Sanayinin temeli olan yatırımlar ile özel sektörün gelişmesine uygun koşullar yaratılmıştır.

Devletçilik ilkesi sonraki yıllarda üzerinde en fazla tartışılan ilkelerden biri olmuştur. Özellikle 1950 yılından sonra dünyada ağırlığını hissettirmeye başlayan liberal görüşlerin de etkisiyle devletçilik ilkesinin aksine uygulamalara girişilmiştir. Bununla birlikte Atatürk döneminde temelleri atılan, teorik ve pratik altyapısı oluşturulan devletçi model, uzun yıllar Türkiye'nin kalkınmasında önemli rol oynamıştır. 1980'lerden sonra yine dünyadaki gelişmelere paralel olarak devlet müdahaleciliği de gözden düşmüştür. Ancak Türkiye'nin bölgeleri arasındaki kalkınma ve sanayileşme farklarının bulunması, ulusal ekonominin korunması, Türkiye'nin geleceğini yakından ilgilendiren doğal kaynakların etkin kullanılması gibi nedenlerle devletin zaman zaman ekonomiye müdahale-

lerde bulunması, vazgeçilmez bir ekonomik politika tercihi olarak varlığını koruyacaktır. Fakat devlet müdahaleciliğinin sınırları zamana ve koşullara göre artabilir ya da azalabilir. Bu da Atatürk'ün devletçilik anlayışına aykırılık teşkil etmez.

11.6. LAİKLİK

11.6.1. Laikliğin Anlamı ve Tarihsel Gelişimi

Laik kelimesi Yunanca *laikos* sözcüğünden gelmektedir. *Laos*, halk, kitle, kalabalık; *laikos* ise halka ait, kalabalığa ait demektir. Latinceye *laicus* olarak geçen kelime, kiliseye mensup olmayan, ruhban sınıfından olmayan anlamında kullanılmıştır. Fransızcaya ise *laic* ve *laique* şeklinde geçen kelime, Türkçeye de buradan girmiştir. Bundan da anlaşılacağı gibi laiklik, kökü itibariyle de dinsizlik ya da din karşıtlığı anlamında değil, kilise veya dine ait olmayan, kiliseye mensup olmayan anlamında kullanılmıştır.

Bu bağlamda laiklik, felsefi anlamda insan aklının eseri olan düşüncenin, dini düşünceden ayrılması anlamına gelirken, siyasi anlamda, devlet ve dünya işleri ile din işlerinin birbirlerinden ayrılması anlamı taşımaktadır.[25]

Laiklik, Orta Çağ Avrupa'sında burjuvazi liderliğinde, değişmez din ilkeleri çerçevesinde hayatın her alanında egemenlik kuran Kilise ve din adamlarına karşı yürütülen mücadele ile şekillenmiştir. Reform Hareketleri ile başlayan, Aydınlanma Çağı ile devam eden ve Fransız Devrimi'ne kadar uzanan sürecin sonunda, özgür düşüncenin gelişmesi önündeki engeller kaldırılmış, Kilise, devlet karşısında güç kaybetmiş, devlet işleri din işlerinden ayrılmıştır. Bu özet bilgiden de anlaşılacağı gibi, laiklik Avrupa'da Katolik Kilisesi'nin ekonomik, siyasi ve sosyal baskısına karşı gelişen ve sınıfsal nitelik taşıyan bir mücadelenin sonunda yerleşmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ise laiklik, daha farklı bir gelişim çizgisi izlemiştir. İslam'da bir ruhban sınıfı veya Katolik Kilisesi gibi örgütlü bir yapı bulunmadığı için, bir sınıfsal hareket olarak belirmemiştir. Laiklik, modernleşmenin bir parçası olarak Türk dünyasında kendisini göstermiştir. Bu nedenle laiklik çoğu zaman asrilik anlamında da kullanılmıştır. Batı karşısında devleti güçlendirme çabaları çerçevesinde, ilk kez laik eğitim kurumları açılmış, Batı'dan ceza ve ticaret kanunları alınmış, yargılama alanlarında laik kanunlara göre hüküm veren mahkemeler kurulmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nin yıkılışına dek sürecek olan ve hayatın her alanında görülecek olan bir ikilik başlamıştır. Cumhuriyete dek süren bu ikilik, dini değer ve kurumlar ile laik değer ve kurumların yan yana ve genelde kavga halinde olması sonucunu doğurmuştur. Osmanlı modernleşmesi boyunca, devlet adamları, bürokratlar ve aydınlar, Doğu değerleriyle Batı değerlerini uzlaştırmaya çalışmışlardır. Ancak bu telifçi yaklaşım sonuç vermemiştir.

---

[25] Laiklik ile ilgili tanımlar için bkz. Suat Sinanoğlu, **Laik Kelimesinin Etymonu ve Anlamı**, İstanbul, 1954; Hilmi Ziya Ülken, **Laiklik**, Ankara, 1973; Ali Fuad Başgil, **Din ve Laiklik**, İstanbul, 1985.

Bununla birlikte, Batı uygarlığına dâhil olabilmek ve çağdaşlaşabilmek için devlet, siyaset, hukuk, ekonomi, eğitim alanlarında ve gündelik hayatta, artık din ölçülerinden kurtulmuş bir zihniyetle hareket edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yaşananlar, Atatürk'ün laiklik konusundaki fikir ve eylemlerinin tarihsel arka planını da oluşturmuştur.

11.6.2. Atatürk ve Laiklik

Batı'da Kilise-Devlet çatışmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan laiklik, Türkiye'de çağdaşlaşmanın bir boyutu olarak gelişmiştir. Batı'nın gelişme dinamiklerini ve Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında geri kalmasının nedenlerini iyi tahlil eden Atatürk, aklı ve bilimi geri plana atan toplumların çağın ne derece gerisinde kaldıklarını ve Batı'nın sömürgesi haline geldiklerini görmüştü. Bu tarihsel olgu üzerinden hareket eden Atatürk için laiklik, çağdaş ve ulusal devletin varlığı ve bağımsızlığı için vazgeçilmez bir ilke olmuştur. Türkiye'de laiklik iki boyut üzerinde yükselmiştir. Birincisi devletle ilgili olan siyasal boyut; ikincisi ise toplumla ilgili olan sosyokültürel boyuttur. Siyasal anlamda laiklik, devletin akıl ve bilimle yönetilmesi; yönetimde, eğitimde, hukukta ve ekonomide din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. İkinci boyut olan sosyokültürel anlamda ise toplumda din ve vicdan özgürlüğünün sağlanması, kimsenin inancından dolayı kınanmaması ve sorgulanmamasıdır. Toplumda din, mezhep, inanç ve ibadet farklılıklarının bir çatışmaya dönüşmemesi, Atatürk'ün kurmuş olduğu ulusal devletin varlığı ile de yakından ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda laiklik, hem demokrasinin yerleşmesinin hem de ulusal devletin varlığını korumasının bir anahtarı olarak görülmüş ve bütün devrimlerin temeline oturtulmuştur.

"*Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyoruz; kaste ve fiile dayanan taassupkâr hareketlerden sakınıyoruz. Gericilere asla fırsat vermeyeceğiz*" diyen Atatürk, laiklik anlayışının hemen bütün boyutlarını ortaya koymuştur.[26]

Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen Türk Devrimi'nin temel taşı laikliktir. Türk Devrimi, devlet yapısını, hukuk sistemini, eğitim ve kültür hayatını donmuş kalıplardan kurtarıp, aklın ve bilimin ışığında çağdaş uygarlıklar düzeyine ulaştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bütün devrim hareketlerinin ortak noktası, laiklik ilkesine dayanmasıdır.

Dini gerekli bir kurum olarak gören ve dinsiz ulusların varlığını sürdüremeyeceğine inanan Atatürk, söz konusu görüşlerini Türk Devrimi'nin her evresinde hayata geçirmiştir. Örneğin TBMM'nin açılışı ile fiilen, ilahi egemenlik anlayışı yerine, dünyevi egemenlik anlayışı getirilmiş ve bu değişiklik 1921 Anayasası'nda da hukuksal zeminde ifade edilmiştir. Egemenliğin kaynağının değiştirilmesinin belki de en önemli kırılması Cumhuriyetin ilanı ile gerçekleşmiştir. Bu arada Saltanat ve Hilafetin kaldırılmasıyla da, dine dayanan geleneksel egemenlik anlayışından güç alan kurumlar tasfiye edilmiştir.

---

[26] Kocatürk, **a.g.e.,** s. 228.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim laik temellere oturtulurken, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması ile de dinin devlet üzerindeki vesayetine son verilmiştir. 1926 tarihli Medeni Kanun ile dini nitelikli Mecelle kaldırılarak aile, miras, evlenme, boşanma gibi konular, laik hukuk kapsamına alınmıştır.

Tekke Zaviye ve Türbeleri kapatan kanun hakkında Mustafa Kemal'in *"...Ölülerden medet ummak medeni bir toplum için yüzkarasıdır. Bugün ilmin, fennin bütün kapsamıyla medeniyetin saçtığı ışık karşısında filan veya falan şeyhin irşadıyla maddi ve manevi saadet arayacak kadar ilkel insanların medeni Türk toplumunda var olabileceğini asla kabul etmiyorum..."* şeklindeki açıklaması, ulemanın toplumdaki egemenliğine karşı çıkışın yanında, sorunların akıl ve bilim ile çözülmesinin zorunluluğuna da işaret etmektedir.

1931 yılında açılan Türk Tarihi Kurumu ve hemen bir yıl sonra kurulan Türk Dil Kurumu ile ulusal tarih ve dil anlayışını geliştiren Atatürk, Türk ulusunun tarihsel ve kültürel zenginliklerine inerek, ulusta güven duygusu geliştirmeyi amaçlamıştır.

1928 yılında yapılan değişikliklerle de milletvekili yeminlerindeki dini içerikli yeminler ve Anayasa'da yer alan *"Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dini İslam'dır"* ibareleri kaldırılmıştır. Yine laiklik, 1931 yılında tek parti olan CHP'nin programında yer almış ve ardından da 1937 yılında Anayasa'ya girerek, devletin niteliklerinden biri haline gelmiştir.

Atatürk'ün laiklik anlayışının temel nitelikleri şu şekilde sıralanabilir:[27]

- Din ve devlet işlerinin kesin olarak birbirinden ayrılması,
- Toplumda din, vicdan, mezhep, ibadet ve inanç özgürlüğünün sağlanması,
- Devletin resmi bir dininin bulunmaması,
- Devletin din ayrımı gözetmemesi ve dinler karşısında tarafsız kalması,
- Devletin din kurallarına bağlı kalarak yönetilmemesi,
- Toplumda akıl, bilim ve gerçekliğin egemen olması,
- Dinin politikaya alet edilmemesi ve sömürülmemesi.

Türkiye'de ve dünyada dinin siyasallaşmasına paralel olarak laiklik ilkesi de güncelliğini korumaktadır. Belki de gelenekçiliğin en güçlü ideolojik dayanağı olan din olgusu, günümüz koşullarında insan yaşamını en fazla kuşatan değer haline gelmiştir. Bu nedenle din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve toplumda din, vicdan ve ibadet özgürlüğünün sınırlarının belirlenmesi yönüyle laiklik ile ilgili çalışmalar devam etmelidir. Atatürk'ün laiklik ilkesi aynı zamanda Türk modernleşmesinin temel taşıdır. Modernleşme ise Türk devlet ve toplumunun varlığını ve bağımsızlığını devam ettirecek temel araçtır. Bu açıdan bakıldığında laiklik, aklı ve bilimi önceleyen bir devlet yönetimi öngördüğü gibi, içerde demokrasi, dışarıda da bağımsızlıkla doğrudan ilgilidir.

---

[27] Atatürk'ün laiklik anlayışının temel niteliklerinin ayrıntısı için bkz. Turhan Feyzioğlu, *"Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik"*, **Atatürk Yolu**, 2. B., Ankara, 1987; Özer Ozankaya, **Atatürk ve Laiklik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1981.

11.7. İNKILÂPÇILIK (DEVRİMCİLİK)

11.7.1. İnkılâp (Devrim) Nedir?

Arapça kökenli olan inkılâp kelimesi kalb kökünden gelmektedir ve değişme, bir halden başka hale geçme, dönüşme anlamı taşımaktadır.[28] Devrim ile eş anlamlı kullanılan inkılâp, toplum düzenini ve yapısını daha iyi duruma getirmek için yapılan köklü değişiklik, dönüşüm anlamına da gelmektedir. Ama en genel tanımıyla devrim ya da inkılâp; var olan siyasal, ekonomik ve toplumsal yapının kısa zamanda, zorla ve tümüyle yıkılarak, yeni bir yapının, yeni bir düzenin oluşturulmasıdır.

Hızlı ve köklü değişimi içeren inkılâbın (devrim) üç evresi vardır. Birinci evre hazırlık aşamasıdır. Devrimin dayanacağı temel fikirlerin ve ideolojinin belirdiği bu aşamada, aydınlar, düşünürler veya devlet adamları halkı bilinçlendirip köklü bir değişikliğin gerekliliği konusunda çalışmalar yaparlar. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yaşananlar, yapılan reformlar ve arayışlar Türk Devrimi'nin hazırlık aşaması sayılabilir. İkinci evre ise eylem dönemidir. İhtilal adı verilen bu dönemde mevcut sistem, geniş halk yığınlarının hareketiyle kısa zamanda, zorla yıkılır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi ve Amasya Genelgesi, bu evrenin başlangıcı, Saltanatın kaldırılması ise sonu olarak ele alınabilir. Üçüncü evrede ise yıkılan düzenin yerine, birikmiş sorunları çözebilecek ve halkın beklentilerine cevap verebilecek yeni bir sistem kurulması amaçlanır. İnkılâbın bu aşaması, devletin ve toplumun eğitimden yönetime, ekonomiden kültüre yepyeni ilkeler çerçevesinde yeniden inşa edilmesidir. Saltanatın kaldırılmasından sonra gerçekleştirilen devrimler, üçüncü evreye ait gelişmeler olarak görülebilir.

11.7.2. Atatürk ve Türk Devrimi

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılındaki reformlarla birçok yeni kurum getirilmiş, çağdaş bilgi ve değerler ile donanmış aydınlar yetişmiş ve yeni düşünceler geliştirilmişse de, kökten değişimi içeren devrim fikri yerleşmemiştir. Bununla birlikte söz konusu reformlar, yukarıda da değinildiği gibi, Türk Devrimi için bir hazırlık evresini teşkil etmiş ve tarihsel arka planı oluşturmuştur.

Bu reform ortamında yetişen ve özellikle de II. Meşrutiyet'in düşünsel ortamından etkilenen Atatürk, sınırlı reformlarla Osmanlı Devleti'nin çöküşünün engellenemeyeceğini görmüş ve daha köklü dönüşümlerin gerekli olduğuna inanmıştır. 1918 yılında kaleme aldığı Karlsbad anılarında, devrimin gerekliliğini ve geleceğe dönük hedeflerini *"Benim elime büyük bir yetki ve kudret geçerse, ben toplum hayatımızda arzu edilen inkılâbı, bir anda bir coup (darbe) ile uygulayacağımı sanırım"* şeklindeki sözlerle ifade eden Atatürk,[29] Kurtuluş Savaşı yıllarından başlayarak topyekûn değişimi hayata geçirmeye başlamıştır.

Atatürk Türk Devrimi'ni üç aşamada gerçekleştirmiştir. İlk olarak emperyalist güçlere karşı mücadele edilmiş ve toprak bütünlüğünün önündeki engeller kaldı-

---

[28] Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara, 1984, s. 525.

[29] A. Afetinan, **M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 43.

rılmıştır. Daha sonra hiçbir işlevi ve gücü kalmayan Osmanlı Saltanatı yıkılarak, monarşiye son verilmiş ve Cumhuriyet rejimi kurulmuştur. Son aşamada ise yeni kurulan devletin devamlılığını sağlayacak devrim hareketlerine girişilmiştir. Bu aşamada eski ve köhne kurumlar kaldırılmış, yerlerine yeni ve çağdaş kurumlar getirilmiştir. Siyasetten ekonomiye, eğitimden hukuka hemen her alanda köklü düzenlemelerle çağın gereklerine uygun bir devlet ve toplum düzeni üretilmiştir.

19. ve 20. yüzyıllara damgasını vuran üç devrim; Fransız, Sovyet ve Türk devrimleri incelendiğinde, yukarıdaki evreler açısından aralarında benzerlikler görülmesine karşın, Atatürk önderliğindeki Türk Devrimi'ni özgün kılan birtakım özellikler söz konusudur. Bunların birincisi Türk Devrimi'nde ihtilal evresi diğer devrimlere göre daha kısadır ve zorlama daha azdır. Bu nedenle kanlı denilebilecek, kaotik dönem uzun sürmemiştir. Fransız ve Sovyet devrimlerinde bu dönem çok kanlı ve yıpratıcı geçmiştir. İkincisi Türk Devrimi sınıfsal değil, ulusal bir nitelik taşımaktadır. Herhangi bir sınıfın egemenliği pahasına gerçekleştirilmemiş, ulusun topyekûn katılımıyla başarılmıştır. Fransız Devrimi burjuva sınıfı lehine kazanımlar getirirken, Sovyet Devrimi'nin öncüsü işçi sınıfı olmuştur. Türk Devrimi'nin üçüncü ayırıcı yönü ise hem içe hem de dışa karşı yürütülmüş olmasıdır. Daha açık bir deyişle, Türk Devrimi'nde yurdu işgal eden emperyalist güçlere karşı bağımsızlık, bu güçlerle işbirliği yapan Saray ve Hükümete karşı da egemenlik mücadelesi verilmiştir. Türk Devrimi'nin Fransız ve Sovyet devrimlerinden ayıran bir başka özellik de, kuramcısının ve uygulayıcısının aynı kişi ve kadrolar olmasıdır.

Türk Devrimi'nin kuramcısı da, uygulayıcısı da Atatürk'tür. Bir başka deyişle devrimin tasarımı da, uygulaması da Atatürk'e aittir. Bu nedenle Atatürk'ün devrime ait görüşleri, düşünceleri ve bunları yansıtan sözleri önemlidir.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve sonrasında gerçekleştirilen köklü değişikliklerle bir bütün olan Türk Devrimi'ni 5 Kasım 1925 tarihinde, Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışı nedeniyle yapmış olduğu konuşmada şu şekilde tanımlamıştır:[30] *"Türk İnkılâbı nedir? Bu inkılâp, kelimenin ilk anda işaret ettiği ihtilal manasından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir. Bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri ortadan kaldıran, en gelişmiş tarz olmuştur."*

Yine 1933 yılında yapmış olduğu bir başka konuşmada ise *"İnkılâp, mevcut müesseseleri zorla değiştirmek demektir. Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medeni ihtiyaçlarına göre ilerlemesini sağlayacak yeni müesseseleri koymuş olmaktır"* şeklinde bir açıklama yapan Atatürk,[31] devrimin amacını da şu sözlerle ortaya koymuştur:[32] *"Efendiler yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların amacı Türkiye Cumhuriyeti Halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve şekilleri ile uygar bir topluluk haline yükseltmektir."*

İnkılâpçılık ilkesi, Atatürk'ün kültür ve uygarlık anlayışı ile de yakından ilişkilidir. Şöyle ki, Atatürk, kültür ile uygarlığı aynı görmüş, tüm insanlığa ait değer-

---

30 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C. II, s. 249.

31 A. Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,** TTK Basımevi, Ankara 1959, s. 250.

32 Kocatürk, **a.g.e.**, s. 89.

ler olarak ele almıştır. Uygarlığı, yüksek kültür olarak gören Atatürk'e göre çağdaş uygarlığın doğuşunda bütün ulusların katkısı vardır. Bu uygarlığa katkı yapamayacak kadar içe kapalı olan toplumların yaşama şansı yoktur. Bu bağlamda inkılâpçılık, sürekli kendini yenilemek, çağın gereklerine göre davranmak ve çağın gerisinde kalmamak anlamı da taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında Atatürk sürekli devrimi savunmuştur. Ancak bu sürekli devrim, siyasal iktidarın ihtilalci yöntemlerle yıkılmasından daha ileri bir anlam taşımaktadır. Atatürk'ün sürekli devrim anlayışı, toplumun ve devletin sürekli olarak kendini yenilemesi, çağın gerisinde kalmaması ve yeni gelişmelere açık olmasına dayanmaktadır. Çağdaş uygarlıklar düzeyinde olmayan ulusların, gelişmiş devletler tarafından sömürüldüğünü gören Atatürk için, devrimler bir amaç değil, bağımsızlığı ve varlığı korumak için bir araçtır. Asıl amaç Türk devletinin ve Türk ulusunun varlığının korunmasıdır.

Atatürk'ün inkılâp ve inkılâpçılık anlayışında, Batı'nın körü körüne taklit edilmesi de yoktur. Taklitçiliğin bir ulus için hüsran olacağını belirten Atatürk, öncelikle Türk ulusunun kendi özelliklerine ve değerlerine güvenmiş, yeniliklerin kimlik bunalımı yaratmaması için özen göstermiştir. Öyle ki, çağdaş uygarlığın bir parçası olmanın ötesinde, ona katkı yapmayı ön planda tutmuştur. Bunun için de Türk tarihine, kültürüne ve değerlerine güvenmiştir.

Bu arada Şeyh Sait Ayaklanması ve Menemen Olayı gibi olayların yaşanması, Türk Devrimi'nin kazanımlarının korunması için tedbirler alınmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bunun için zaman zaman sert tedbirler alınmışsa da, asıl olarak devrimi anlatmak, benimsetmek ve temellerini derinleştirmek yolu seçilmiştir. Ancak inkılâpçılığı, sadece var olanı korumak şeklinde değil, toplumu daha çağdaş yaşam koşullarına ulaştıracak çalışmaları sürdürmek olarak anlamak, Atatürk'ün inkılâpçılık anlayışına daha uygundur. Türk Devrimi, hem Kurtuluş Savaşı hem de çağdaşlaşma hamleleri ile ezilen uluslar için bir model olmuştur. Emperyalist güçlerin mağlup edilebileceği ve nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin laik ve demokratik bir Cumhuriyet kurabileceği tüm dünyaya kanıtlanmıştır.[33] Bu nedenle Türk Devrimi de diğer devrimler gibi, evrensel nitelikler taşımaktadır ve lideri Atatürk, başta ezilen uluslar olmak üzere, tüm dünya tarafından 20. yüzyıla damgasını vuran devlet adamı olarak hatırlanmaktadır.

Atatürk, Türk ulusunun ilerlemesinin sürmesi ve bunu sağlamaya dönük olan ilke ve inkılâpların güvence altına alınmasını sağlamak için İnkılâpçılık ilkesinin de vazgeçilmez olduğunu düşünmüş ve 1937 yılında Anayasa'da yer almasını sağlamıştır.

İnkılâpçılık ya da devrimcilik sürekli yenileşmeyi ifade etmektedir. Dünyadaki teknolojik gelişmelerin dışında kalan ve hatta bu gelişmelere üretim anlamında katkı sağlamayan toplumların gelecekte edilgen olacaklarına kuşku yoktur. Dünya ölçeğinde söz sahibi olabilmek için ya da Atatürk'ün ifade ettiği gibi çağdaş uygarlıklar düzeyine çıkabilmek için sürekli devrim, başka bir deyişle sürekli yenileşme idealinden vazgeçilmemelidir. Bunun için salt tüketen değil, üreten bir toplum yapısı oluşturulmalıdır.

---

[33] Türk Devrimi'nin yurtdışında değerlendirilişi için bkz. Orhan Koloğlu, **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi**, I. Kitap, Çaba Matbaası, Ankara, (t.y.)

KAYNAKÇA

AFETİNAN A.; **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.

_____; **M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

_____; **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk,** Cilt II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1960.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, T.B.M Meclisi'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938), Cilt I-III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

BAŞGİL, Ali Fuad; **Din ve Laiklik**, İstanbul, 1985.

ÇEÇEN, Anıl; **Halkevleri,** Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.

DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara, 1984.

FEYZİOĞLU, Turhan; *"Türk İnkılâbının Temel Taşı Laiklik"*, **Atatürk Yolu**, 2. Basım, Ankara, 1987.

GOLOĞLU, Mahmut; **Üçüncü Meşrutiyet 1920**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.

KİLİ, Suna, GÖZÜBÜYÜK, Şeref; **Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

KOLOĞLU, Orhan; **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi**, I. Kitap, Çaba Matbaası, Ankara, (t.y.)

OZANKAYA, Özer; **Atatürk ve Laiklik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

SARINAY, Yusuf; **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Ankara, 1990.

SİNANOĞLU, Suat; **Laik Kelimesinin Etymonu ve Anlamı**, İstanbul, 1954.

ŞAYLAN, Gencay; *"Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt VII, İletişim Yayınları, (t.y.)

Şemsettin Sami; **Kamûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt I, Ankara, 1988.

TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim; **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları,** Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977.

TÖKİN, İsmail Hüsrev; *"Milli Kurtuluş Devletçiliği"*, **Kadro**, S. 12, 18 Haziran 1933.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Laiklik**, Ankara, 1973.

ON İKİNCİ BÖLÜM
Atatürk Sonrası Türkiye

Kadri UNAT

12.1. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ (1938–1950)

Atatürk'ün 10 Kasım 1938 günü ölmesi Türkiye'de yeni bir dönemin de başlangıcını beraberinde getirmiştir. Oldukça hassas dengelerin söz konusu olduğu bu sıralarda ülkenin siyasi otorite boşluğuna düşmemesi gerekiyordu. Fakat yeni cumhurbaşkanı kim olacaktı? Cumhurbaşkanlığı için İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Celal Bayar, Fethi Okyar ve Abdülhalik Renda gibi Türk siyasetinin önemli beş ismi ön planda olmakla birlikte İsmet İnönü ile Celal Bayar bu isimler arasında en güçlü adaylardı.[1]

Cumhurbaşkanı Vekili ve TBMM Başkanı Abdülhalik Renda, Atatürk'ün ölümü üzerine 11 Kasım günü TBMM'yi yeni Cumhurbaşkanı'nı seçmek üzere hemen toplantıya çağırmıştır. Aynı gün toplanan TBMM'de İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiştir.[2]

Yeni cumhurbaşkanı seçilince Celal Bayar Hükümeti usulen istifa etmiş ve İnönü yeni hükümeti kurma görevini tekrar Celal Bayar'a vermiştir. Ancak İnönü'nün isteği doğrultusunda yeni hükümette birtakım değişiklikler yapılmıştır. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın yerine Refik Saydam, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın yerine de Şükrü Saraçoğlu yeni hükümette yer almıştır.[3]

Atatürk'ün ölümü ile sadece Cumhurbaşkanlığı değil CHP Değişmez Genel Başkanlığı da boşalmıştı. İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle ilk boşluk doldurulurken ikinci boşluk olduğu gibi durmaktaydı. Bu boşluğun kapanması, yani CHP Genel Başkanı'nı seçmek için parti tüzüğü gereği, olağanüstü kurultayın toplanması gerekliydi.[4]

Bu gelişme üzerine, Celal Bayar'ın çağrısı ile 26 Aralık 1938'de toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda İnönü, *Değişmez Genel Başkan* seçilirken kendisi-

---

1 Şerafettin Turan, **İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği),** Bilgi Yay., İstanbul, 2003, s. 138.

2 Cemil Koçak, *"Siyasal Tarih"*, **Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980),** C. I, (Haz. Sina Akşin-Bülent Tanör-Korkut Boratav), Milliyet Kitaplığı, İstanbul, (t.y.), s. 160-161.

3 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam,** C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 25.

4 Cemil Koçak, *"Siyasal Tarih (1923–1950)"*, **Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, C. IV, Cem Yay., İstanbul, 1989, s. 123-124.

ne *Milli Şef*[5] unvanı da verilmiştir. Atatürk de bu kurultayda *CHP'nin Ebedi Başkanı* olarak nitelendirilmiştir.[6]

İnönü bu süreçte bir yandan hükümet ve parti üzerindeki siyasi otoritesini arttırma yönünde çaba sarf ederken, diğer yandan da, cumhuriyet döneminde çeşitli nedenlerle Atatürk ile anlaşmazlığa düşerek siyasi alandan uzaklaşan ve Atatürk'e karşıt olarak bilinen devlet adamlarıyla ulusal birlik doğrultusunda yeniden bağlantı kurmuş ve onlarla uzlaşmıştır.[7] İnönü bu yolla Atatürk döneminde muhalefette kalmış ve kendilerini siyasal alanda hiçbir şekilde temsil etme olanağı bulamamış olan bu önemli kişilerin, yeni yönetime karşı bir muhalefet bloğu kurmalarını engellemeyi amaçlamıştır.[8]

Bu düşünceyle Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın, Fethi Okyar, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Rauf Orbay'la çeşitli yollarla bağlantı kurulmuştur. Bu gelişmelerden ve görüşmelerden sonra da Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın ile Fethi Okyar 1938 ara seçimlerinde değişik bölgelerden aday gösterilmiş ve milletvekili seçilmişlerdir. Ara seçimlerden sonra Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay ve Refet Bele de CHP'ye katılmışlardır.[9]

Dönemin önemli bir özelliği de, Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras ve Kılıç Ali gibi Atatürk'ün yakın çevresinde yer alanların bu seçimlerde aday gösterilmeyerek yönetimden uzaklaştırılmalarıdır.[10] İş Bankası yönetiminde de önemli değişiklikler yapan İnönü, İş Bankası Genel Müdürü Muammer Erişgil'in istifa etmesini sağlayarak yerine Selahattin Çam'ın genel müdür olmasını sağlamıştır.[11]

Olaylar bu şekilde cereyan ederken, 25 Ocak 1939'da CHP Parti Divanı toplanmış ve burada hem seçim kararı alınmış hem de Celal Bayar Hükümeti istifa etmiştir. İnönü de bu istifayı kabul ederek yeni hükümeti kurma görevini Refik Saydam'a vermiştir. İnönü, başbakanlıktan uzaklaştırıldığı 1937 yılında kendinden yana tavır koyan Saydam'a hükümeti kurma görevini vermekle hem partideki iktidarı sağlamlaştırmış hem de geçiş dönemi büyük ölçüde tamamlanmıştır.[12]

Batı ile bütünleşme çabalarının sürdürüldüğü bu dönemde ve İkinci Dünya Savaşı arifesinde toplanan CHP Beşinci Kurultayı'nda alınan kararlar ve parti tüzüğünde yapılan değişiklikler Türk siyasal hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir.

---

5 İnönü'nün Milli Şef unvanını almasında iki temel neden vardır. Birincisi, o dönemde adeta moda olan, içte ve dışta prestijleri yüksek, başarılı Tek partili Şef Sistemlerinin (Almanya'da Hitler-Führer, İtalya'da Mussollini-Duçe ve İspanya'da Franco-Caudillo gibi) etkisidir. İkinci ve asıl neden ise, iç politika gelişmeleri ile ilgili olan nedendir. Atatürk'ün ölümü ile doğan iktidar boşluğunu kapatmak ve hem parti içinde hem de halk arasında otoriteyi yeniden kurma düşüncesidir. Bkz. Koçak, *"Siyasal Tarih"*, **Yakınçağ Türkiye Tarihi,** s. 164-165.

6 Metin Heper, **İsmet İnönü,** İş Bankası Yay., İstanbul, 1998, s. 17.

7 Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),** C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 173.

8 Kuşkusuz, 29 Haziran 1938'de TBMM tarafından kabul edilen af yasası ile 150'likler'in de affedilmiş olması ve yurda dönme imkânının tanınması da bu doğrultuda atılan adımlar arasında yer almaktadır. Bkz. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi,** C. I, s. 174.

9 Turan, **İsmet İnönü,** s. 148–149.

10 Aydemir, **İkinci Adam,** C. II, s. 44.

11 Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi,** C. II, s. 41–42.

12 Hikmet Bila, **CHP (1919-2009),** Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 78-79.

29 Mayıs 1939'da başlayan Kurultay'da parti tüzüğüyle ilgili yapılan en önemli değişiklik şüphesiz hem partiyi hem de hükümeti denetlemek üzere CHP milletvekillerinden oluşan bir *Müstakil Grup* kurulması yönünde karar alınmasıdır. Karara göre; Müstakil Grup, 21 kişiden oluşacak ve başkanı da CHP Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü olacaktı.[13]

Müstakil Grup'un kurulması hem hükümet hem de parti üzerinde bir denetim mekanizması oluşturma düşüncesinden doğmuştur. Bununla birlikte Milli Şef döneminde çok partili siyasal yaşama geçilene kadar önemli bir muhalefet olgusu söz konusu değildir. İnönü'nün kontrolünde olan Müstakil Grup'un varlığı söz konusu olmakla birlikte bu grup gerçek bir muhalefet işlevini görmemiş, bir denetleme grubu olarak faaliyet gösterememiştir.[14]

12.1.1. İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dış Politikası

İki savaş arası dönemde Türk dış politikasının ana eğilimi, Lozan Barış Antlaşması ile kurulan düzenin devam ettirilmesi yönünde olmuştur. Aynı zamanda Türkiye, savaş sonrasında Avrupa'da oluşan dengeyi koruma ve sürdürmeyi ilke edinen devletlerin çabalarına da katkıda bulunmuştur.[15]

Bu süreç içerisinde Avrupa ve Balkan ülkeleriyle çeşitli dostluk antlaşmaları imzalayan Türkiye, bir yandan dünya barışının sağlanması yolunda atılan önemli adımların çoğunda yer almış, öte yandan kendi güvenliğini sağlamak amacıyla 1930'dan itibaren komşularıyla bir araya gelerek Balkan Antantı ve Sadabat Paktı gibi birtakım savunma hatları oluşturmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Versailles Antlaşması ile tam anlamıyla felç edilen Almanya, *Adolf Hitler*'in Nasyonal Sosyalist rejiminin güçlenmesiyle Avrupa'da önemli bir tehdit unsuru olmaya başlamıştır. Hitler, rejimini iyice güçlendirdikten sonra Versailles hükümlerini tanımadığını ilan etmiş ve ülkesini kötü duruma düşürmüş olan İngiltere ve Fransa ile boy ölçüşebilmek için İtalya'nın Faşist lideri *Benito Mussolini* ile Ekim 1936'da anlaşarak Berlin – Roma Ekseni'ni ilan etmiştir. Bir ay sonra da Almanya ve Japonya her yerde komünizmle savaşma konusunda anlaşarak *Anti-Komitern Pakt*'ı imzalamış, Ocak 1937'de İtalya'nın bu ikiliye katılmasıyla da İkinci Dünya Savaşı boyunca *Mihver Devletleri* olarak isimlendirilecek olan grup ortaya çıkmıştır.[16]

Almanya'nın Avusturya ve Çekoslovakya'yı 15 Mart 1939'da topraklarına katması ve İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgali, dünyanın yeni bir savaşa doğru sürüklendiğinin kesin habercisi gibiydi. Aynı zamanda İtalya, Arnavutluk'u işgal ederek Türkiye'nin güvenlik sahasına da girmiş oluyordu. Arnavutluk işgali-

---

[13] Bila, **a.g.e.,** s. 86.

[14] Nükhet Turgut, *"Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı"*, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi,** (Ed. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), Beta Basım Yayın, İstanbul, 1986, s. 443.

[15] Mustafa Balcıoğlu, *"İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası"*, (Ed. Durmuş Yalçın), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** C. II, ATAM Yay., Ankara, 2005, s. 449.

[16] Mustafa Aydın, *"1939–1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2"*, **Türk Dış Politikası (1919-1980) Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,** C. I, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 407.

nin Türkiye'de önemli derecede kaygı uyandırdığı bu sırada İngiltere, Romanya ve Yunanistan'a garanti vermiştir. İngiltere'nin Türkiye'ye de aynı şekilde bir garantinin verilebileceğini ilan etmesi üzerine Türkiye de bu teklifi olumlu karşılamıştır. Bunun üzerine İngiltere ile Türkiye arasında başlayan görüşmeler 12 Mayıs 1939'da Türkiye'yi *Barış Cephesi*ne bağlayan bir bildirgenin yayınlamasıyla sonuçlanmıştır. Böylelikle iki devlet, kendi aralarında ulusal güvenlikleri açısından bir ittifak antlaşması imzalayacaklardı. Bu antlaşma imzalanana kadar Akdeniz'de savaşa yol açabilecek bir saldırı gerçekleşmesi halinde birbirlerine de yardım edeceklerdi. Ancak öngörülen ittifak hiçbir devlete karşı olmayacaktı. Buna benzer bir bildirge de Türkiye ile Fransa arasında iki devlet arasındaki Hatay meselesi çözüme kavuştuktan sonra, 23 Haziran 1939'da ancak yayınlanabilmiştir.[17]

Bu sırada Türk-İngiliz ve Türk-Fransız bildirgelerine tepki gösteren ve bu bildirgelerin bir ittifak antlaşmasına dönüşmesini engellemeye çalışan Hitler ile Stalin anlaşmış ve 23 Ağustos 1939'da bir Alman-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması imzalamışlardır. Böylece savaş, geri dönülmez bir noktaya gelmiştir.

Almanya'nın 1 Eylül 1939'da savaş ilan etmeye gerek bile duymadan Polonya'ya saldırmasıyla beklenen savaşın ilk sıcak çatışması başlamıştır. 3 Eylülde İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesine kadar Alman orduları Polonya'nın Kuzey, Güney ve Doğu kısımlarını kuşatma altına alarak kısa süre içerisinde işgali gerçekleştirmiş ve İkinci Dünya Savaşı başlamıştır.[18]

17 Eylülde Sovyet Rusya'nın da Polonya'ya saldırması, müttefiklerce ordusuna oldukça güvenilen Polonya'nın kaderini belirlemiştir. Çünkü Polonya'nın ikinci bir cephede savaşacak askeri yoktu ve ertesi gün Polonya Hükümeti ve Yüksek Komuta Heyeti Romanya'ya geçmiştir. 28 Eylülde de Polonya, Almanlar ile Ruslar tarafından tamamen kontrol altına alınmıştır.[19]

Bu arada 19 Ekim 1939'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın kuşkusuz en önemli hükmü; *"herhangi bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın katılacakları bir savaş Akdeniz'e yayılırsa Türkiye, İngiltere ile Fransa'ya yardım edecektir"* şeklindeki maddesidir.[20]

Savaş boyunca Cumhurbaşkanı İnönü'nün temel amacı, savaşa katılmadan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak ve büyük devletler arasında bir denge unsuru olma politikası yürüterek olası saldırılardan korunmaktı. İnönü bu politikanın mimarı olmakla birlikte dönemin önemli bir bölümünde dışişleri bakanlığı ya-

---

[17] Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, *"İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası"*, (Ed. Cem Sar-Mehmet Gönlübol), **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1983)**, C. I, AÜSBF Yay., Ankara, 1987, s. 137-139.

[18] Liddell Hart, **İkinci Dünya Savaşı**, C. I, (Çev. Kerim Bağnaçık), YKY, İstanbul, 2003, s. 36.

[19] Hart, **a.g.e.**, s. 39.

[20] Bunun haricinde; herhangi bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması durumunda İngilizler ile Fransızlar Türkiye'ye yardım edecekler; Türkiye, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garantileri yerine getirebilmeleri konusunda İngiltere ve Fransa'ya yardımcı olacak; ayrıca Türkiye bu antlaşmaya, antlaşmadan doğan yükümlülüklerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği konusunda bir çekince koymuştur. Antlaşmanın bütün hükümleri için Bkz. İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920–1945)**, C. I, TTK Yay., Ankara, 2000, s. 599–601.

pan Numan Menemencioğlu da bu politikanın yürütülmesinde İnönü'nün en yakın yardımcısı olmuştur.[21]

İtalya savaşa girinceye kadar Türkiye'nin mevcut durumunda bir değişiklik olmamıştı. Ancak, İtalya'nın Haziran 1940'ta savaşa girmesi Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzalamış olduğu ittifak antlaşmasının gereklerini gündeme getirmiştir. Yeni duruma göre, savaş Akdeniz'e sıçradığına göre Türkiye, 1939'da İngilizler ile Fransızlarla yapmış olduğu ittifak antlaşması gereği, İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girmelidir. İngilizler ve Fransızlar da zaten bu taleplerini hemen dile getirmeye başlamışlardır. Ancak Türkiye, aynı ittifak antlaşmasının diğer bir hükmü (Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklenmeyeceğine dair hüküm) gereği savaşa girmemiş ve savaş dışı kalmaya devam etmiştir.[22]

Balkanlar üzerinde Alman tehlikesi ufukta belirmeye başlamışken, 28 Ekimde İtalya'nın Yunanistan'a saldırması ve Ocak 1941'den itibaren Balkanlar'a inmeye başlaması, Türkiye'nin yanı sıra Sovyetler Birliği ve İngiltere'yi de telaşlandırmıştır. Bu arada Bulgaristan 1941'in Mart ayında Mihver grubuna katıldığını ilan etmiş ve Almanya Nisan 1941'de Yugoslavya ile Yunanistan'ı işgal etmiştir. Böylece Almanlar, Türkiye'nin batı sınırına dayanmışlardı. Doğuda ise, Suriye Alman yanlısı Vichy Fransası'nın elindeydi ve Irak'ta Alman yanlısı subaylar, yönetimi ele geçirmişlerdi. Görüldüğü üzere, 1941'de Türkiye'nin komşularından Almanya'nın işgaline uğramayan sadece Sovyet Rusya ve İran'dı. Özetle, Türkiye'nin kendini tehlikede hissetmesi için bütün koşullar mevcuttu.[23]

İngiltere de Türkiye'yi Almanlara karşı savaşa sokma konusunda oldukça kararlıydı. Bu doğrultuda 26 Şubat 1941'de İngiltere, Türkiye'nin Almanya'ya savaş açmasını tekrar istemiş, ancak Türkiye, Almanya ile birlikte Sovyetlerin de Türkiye'ye saldırabileceğini, zaten teçhizat bakımından da yetersiz olduğunu ileri sürerek savaş dışı kalmayı sürdürmüştür.

Almanların Balkanlar'a inerek birtakım işgaller gerçekleştirdiği bu esnada Sovyet-Alman ilişkileri de bozulmaya başlamıştır. Almanya ile 23 Ağustos 1939'da imzalamış olduğu ittifak antlaşmasının uzun sürmeyeceğini anlayan Sovyet Rusya, olası bir Alman saldırısı karşısında Türkiye'nin kendi yanında yer almasını sağlamak amacıyla Türkiye'ye dostça yaklaşmaya başlamıştır. Sonuçta, Türkiye ile Sovyetler Birliği 24 Mart 1941'de bir *Saldırmazlık Bildirisi* yayınlayarak iki devlet arasında 1925'te imzalanmış olan paktın yürürlükte olduğunu ilan etmişlerdir. Böylece Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidi büyük ölçüde kalkmıştır.[24]

Türkiye, bu sıralarda Alman baskısıyla da karşı karşıya kalmıştır. Askerlerini Türkiye üzerinden Irak'a geçirmek isteyen Almanya, Türkiye'ye Ege adalarından toprak vaadi ve saldırmazlık garantisinde bulunmuşsa da Türkiye bu teklifi reddetmiştir.

---

[21] Selim Deringil, **Denge Oyunu, (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası),** Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003, s. 42-49.

[22] Esmer-Sander, *a.g.m.*, s. 146-147.

[23] Deringil, **a.g.e.,** s. 133.

[24] Yusuf Sarınay, "*Dış Politika (1938–1995)*", **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** (Ed. M. Derviş Kılınçkaya), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 430.

18 Haziran 1941'de *Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması* imzalanmıştır. Antlaşma ile her iki devlet birbirinin arazisine ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı duymayı ve doğrudan ya da dolaylı olarak birbirine karşı her türlü harekâttan kaçınmayı taahhüt etmişlerdir. Antlaşmanın önemli bir özelliği de, her iki tarafın var olan yükümlüklerini saklı tutmasıydı.[25] Antlaşmanın imzalanmasından sonra 22 Haziran 1941'de Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırmış, böylece savaşın seyrini ve boyutunu değiştirecek bir hamle yapmıştır.[26]

Kuşkusuz, İkinci Dünya Savaşı'nın geleceğini en kesin biçimde etkileyen iki gelişme; öncelikle Almanya'nın Haziran 1941'de Sovyet Rusya'ya saldırması, sonra da Mihver grubunda yer alan Japonya'nın 7 Aralık 1941'de Pasifik Okyanusu'ndaki Pearl Harbour Donanma Üssü'ne saldırması üzerine ABD'nin 11 Aralıkta Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etmesidir.[27] Söz konusu iki gelişmeden sonra, ABD'nin ve Sovyetlerin, İngiltere'nin yanında savaşa katılmaları dengeleri Mihver aleyhinde değiştirecektir.

1942 sonlarından itibaren Türkiye üzerinde bu sefer başta İngiltere olmak üzere Müttefik Devletlerin baskıları giderek artmıştır. Özellikle Almanların Stalingrad'da Ruslar tarafından durdurulmasından sonra Müttefikler Almanya'yı nihai yenilgiye uğratmak için çeşitli planlar yapmaya başlamışlardır. Doğal olarak Türkiye de stratejik konumu itibariyle bu planların içinde yer almıştır.[28]

Bundan sonraki süreçte İngiltere başta olmak üzere Müttefikler, Türkiye'yi yanlarında savaşa sokabilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlarsa da Türkiye savaş dışı kalabilmek için çeşitli politik manevralar yapmış ve 1943 yılına gelindiğinde istediğini alarak savaşa girmemiştir. Ancak İngiltere yine ısrarlarından vazgeçmemiş ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill 30 – 31 Ocak 1943'te Adana'da İnönü ile görüşmüştür. *Adana Görüşmeleri* olarak bilinen bu görüşme olumlu geçmiş ve İngilizler, yıl bitmeden, hatta daha da erken bir zamanda Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokacaklarından emin bir şekilde görüşmelerden ayrılmışlardır. Türkiye ise ordusunun modern silahlarla takviye edilmesi koşulu ile savaşa girebileceğini söylemiştir. Bu amaca yönelik olarak Türk-İngiliz askeri görüşmeleri de 1943 ilkbaharında başlamış, ancak Türk isteklerinin çokluğu gerekçesiyle görüşmeler tıkanmış ve bir sonuç alınamamıştır.[29]

Adana Görüşmelerinin ardından İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma çabaları devam etmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Antony Eden ile Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu 5–16 Kasım 1943 tarihleri arasında *I. Kahire Konferansı*'nda bir araya gelmişlerdir. Eden'in Müttefik Devletler adına üs talebinde bulunduğu bu konferansta Türk yetkilileri, Türkiye açısından üs vermekle savaşa girmek arasında bir fark bulunmadığını ifade ederek istekleri geri çevirmişlerdir.[30]

---

25 Antlaşma hükümleri için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 647.

26 Aydın, *a.g.m.*, s. 445.

27 Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918–1994)**, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2008, s. 165.

28 Aydın, *a.g.m.*, s. 450.

29 Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası,** (Çev. M. Ali Kayabal), Milliyet Yay., 1974, s. 152–161.

30 Şükrü S. Gürel, *"Türk Dış Politikası (1919-1945)"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** İletişim Yay., İstanbul, s. 534.

Bu görüşmenin ardından 4-6 Aralık 1943'te toplanan *II. Kahire Konferansı* İnönü'nün de katılımıyla gerçekleşmiştir. İngiliz Başbakanı Churchill ve ABD Başkanı Roosevelt ile İnönü'yü bir araya getiren bu konferansta Türkiye üzerinde yapılan Müttefik baskısı doruk noktasına çıkmıştır. Ancak Müttefikler bu konferansta da Türkiye'nin savaşa girmesini sağlayamamışlardır.[31]

Bu arada Roma, 4 Haziran 1944'te Müttefikler tarafından ele geçirilmiştir. Bu gelişmenin hemen ardından Müttefikler, 6 Haziran 1944'te Fransa'nın kuzeybatısında yer alan Normandiya kıyılarına tarihin gördüğü en büyük çıkarma harekâtını düzenlemişlerdir (Overlord Harekâtı). Hava ve kara harekâtlarının yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği bu çıkarma Hitler Almanyası'nın çökmesinde hayati bir rol oynamış, *Batı Cephesi* açılmış ve Müttefikler batıdan, Sovyetler de doğudan Berlin'e ilerlemeye başlamıştır.[32]

Bu sıralarda Türkiye ile Müttefikler arasında bir güven buhranı da yaşanmıştır. II. Kahire Konferansı'ndan sonra, 4 Şubat 1944'te Türk-İngiliz görüşmeleri kesintiye uğramış ve İngiltere, ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdiği telgrafta Türkiye ile ilişkilerini dondurduğunu bildirmiştir.[33] Söz konusu telgrafta İngiltere, ABD'nin de aynı şekilde Türkiye ile ilişkilerini dondurmasını istemiştir. Bunun üzerine ABD, 1 Nisanda Türkiye'ye yapılan yardımları (Lend and Lease Yardımı) durdurmuştur.[34]

İngiltere ve ABD'nin yoğun çabaları ile Türkiye 20 Nisan 1944'te Almanya'ya krom ihracatını durdurmuştur. Ardından 5 Haziran 1944'te bazı Alman gemilerinin Boğazlardan Karadeniz'e geçmeleri Türkiye ile Müttefiklerin arasının daha da açılmasına neden olmuş ve bu olay Almancı olarak tanınan Menemencioğlu'nun görevden alınmasıyla sonuçlanmıştır. Yeni dönemde ise Türkiye *Denge Politikası*ndan vazgeçerek, 2 Ağustos 1944'te Almanya, 6 Ocak 1945'te de Japonya ile diplomatik ve ticari ilişkilerini kesmiştir.[35]

1945'in başlarında savaşın kaderi büyük ölçüde belli olmuş, Roosevelt, Churchill ve Stalin 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında *Yalta Konferansı*'nda bir araya gelmişlerdir. Türkiye ve Balkan ülkelerinin geleceği açısından oldukça önemli bir yere sahip olan bu konferansta alınan karar; 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden devletlerin hem San Fransisco'da yapılacak toplantıya katılma hakkını elde edecekleri hem de Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yer alabilecekleri şeklinde olmuştur. 20 Şubatta da İngiliz Büyükelçisi Peterson bu kararı Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya bildirmiştir.[36]

Bunun üzerine Türkiye savaş sonrasında kurulacak olan yeni düzende yerini almak için *Birleşmiş Milletler Beyannamesi*'ni imzalayarak 23 Şubat 1945'te Almanya ile Japonya'ya savaş ilan etmiş ve biçimsel olarak savaşa katılmıştır. Böyle-

---

31 Weisband, **a.g.e.,** s. 247-250.

32 Geniş bilgi için bkz. Hart, **a.g.e.,** C. II, s. 625-640.

33 William Hale, **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, (Çev. Petek Demir), Mozaik Yay., İstanbul, 2003, s. 97.

34 Esmer-Sander, *a.g.m.,* s. 180.

35 Gürel, *a.g.m.,* s. 535.

36 Deringil, **a.g.e.,** s. 250.

ce Türkiye hem Müttefiklerin yanında yer aldığını göstermiş hem de San Fransisco'da toplanacak olan konferansa katılmaya hak kazanmıştır.[37]

Türkiye'nin, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesinin amaçlarından biri de Sovyetlerle ilişkileri düzeltmekti. Fakat 19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Sovyet Hükümetinin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925'te imzalanmış olan ve süresi 7 Kasım 1945'te bitecek olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın, İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen değişikliklerden dolayı feshini istediğini Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bildirmiştir. Türkiye, dış politikasının temeli olan ve dostluğun sembolü haline gelmiş olan bu antlaşmaya oldukça önem vermekteydi. Bu nedenle 7 Nisanda verdiği cevapta Sovyet Hükümetinin ne tür teklifleri olduğunu sormuş ve iki tarafın da çıkarlarına uygun yeni bir antlaşmanın yapılabileceğini bildirmiştir.[38]

Bu arada Almanya'nın 7 Mayıs 1945'te kayıtsız şatsız teslim olmasıyla savaş Avrupa'da resmen sona ermiştir. Ancak Pasifik'te henüz sona gelinmemiş ve ABD, Japonları teslim olmaya zorlamak için önce ablukaya almış, ardından 6 Ağustosta Hiroşima'ya 9 Ağustosta da Nagazaki'ye atom bombası atmıştır. Nükleer bir faciayla yüz yüze gelen Japonya binlerce insanın yok olduğu bu saldırıların ardından 14 Ağustos 1945'te teslim olmuş ve savaş sona ermiştir.[39]

Bu arada 25 Nisan – 26 Haziran tarihleri arasında gerçekleşen *San Francisco Görüşmeleri*ne Türkiye de katılmış ve bu görüşmelerde Birleşmiş Milletler Anayasası'nı belirleyen metin hazırlanmıştır. Türkiye'nin de kurucuları arasında bulunduğu örgütün hazırlanan Anayasa taslağı, ilgili devletlerce onaylandıktan sonra 24 Ekim 1945'te yürürlüğe girmiş ve böylece Türkiye oluşturulacak olan yeni düzen içinde safını geç de olsa belirlemiştir.[40]

12.1.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde İç Politik Gelişmeler

İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye açısından iç ve dış politika ile ekonomide önemli gerilimlerle geçmesine rağmen, modernleşme çabaları da devam etmiştir. Eğitim, kültür ve sanat alanlarında çeşitli kurumların açıldığı bu dönemde tiyatrodan müziğe, tarih araştırmalarından edebiyata birçok alanda önemli eserler de vücuda getirilmiştir.

İnönü'nün üzerinde durduğu projelerin başında yer alan *Köy Enstitüleri* kuşkusuz dönemin en önemli eğitim kurumudur. 17 Nisan 1940'ta TBMM'de onaylanan *3803 Sayılı Köy Enstitüleri Yasası*[41] ile kırsal kesime öğretmen yetiştirmek

---

37 Weisband, **a.g.e.,** s. 380.

38 Esmer-Sander, *a.g.m.,* s. 184–185.

39 Sander, **a.g.e.,** s. 186-187.

40 Turan, **İsmet İnönü,** s. 256.

41 Yasa ile ilgili geniş bilgi için bkz. Pakize Türkoğlu, **Tonguç ve Enstitüleri,** YKY, İstanbul, 1997, s. 154–155.

amacıyla açılmaya başlanan Köy Enstitüleri, Türkiye'nin dünya eğitim tarihine kazandırdığı en özgün modellerden biri olarak döneme damgasını vurmuştur.[42]

Köy Enstitüleri programı oluşturulurken köy hayatının bütün özel şartları göz önünde bulundurulmuştur. Yetiştirilecek olan öğrencilerin klasik bilimlerden çok köy ve köylü için gerekli olan bilgilerle donatılması sağlanmaya çalışılmıştır. Programda uygulamalı eğitime de oldukça önem verilerek öğretmen adaylarının çok yönlü bir eğitim sürecinden geçmeleri sağlanmıştır.

Köy enstitüleri uygulaması 1946'da Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığından ayrılmasına kadar sürmüştür denilebilir. Köy Enstitüleri mezunlarının köylere yayılmaya başlaması sonucunda toplum yapısında önemli değişikliklere sebep oldukları yönünde kampanya yürütülmeye başlanmıştır. Hasan Ali Yücel'den sonra Milli Eğitim Bakanı olan Reşat Şemsettin Sirer döneminde Köy Enstitüleri Köy Öğretmen Okullarına dönüştürülmüş ve Demokrat Parti döneminde 27 Ocak 1954'te de kapatılmışlardır.[43]

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı ve hızla genişlediği 1939 yılından itibaren Türkiye'de çeşitli önlemler alınmaya başlanmışken basınla ilgili olarak da birtakım düzenlemeler yapılmış ve çeşitli önlemler alınmıştır.[44] Bu önlemlerin başında da Kasım 1940'ta önce İstanbul'da ilan edilen ve daha sonra yaygınlaştırılarak süresi uzatılan sıkıyönetim gelir.[45]

İç ve dış politika konularında, sadece belirli sınırlar içinde yazıların basına yansıdığı ve haberlerin yayınladığı bu dönemin gazetelerindeki başyazılar genelde dış politika konularını kapsamış ve iç politikaya geniş yer verilmemiştir.[46] Sıkıyönetimin kendini en çok basın üzerinde hissettirdiği bu dönemde çeşitli gazeteler sıkıyönetim ve hükümet tarafından kapatılmıştır.[47] Dönemin önde gelen gazetecilerinin de anılarına yansıyan bu baskı, hangi haberin kaçıncı sayfada kaç sütun üzerine kaç puntolu harflerle yazılacağına, bazen yorumların nasıl yapılacağına ve hava durumunun yazılıp yazılmamasına kadar varmıştır.[48] Savaşla ilgili haberler ise Matbuat Umum Müdürlüğü'nün emriyle savaş boyunca tek sütun üzerinde yazıla-

---

[42] İlhan Tekeli, *"Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** C. III, İletişim Yay., İstanbul, s. 666.

[43] İ. Tekeli, *a.g.m.*, s. 666-667.

[44] Aslında dönemin Basın Kanunu ile ilgili ilk düzenlemesi, Celal Bayar'ın Başbakanlık döneminde ve 28 Haziran 1938 tarihinde yapılan değişikliklerdir. Hükümete önemli yetkilerin tanındığı bu düzenlemeyle, gazete ve dergi yayınlamak isteyenlerin bulundukları yerdeki en büyük mülki idare amirinden (vali ya da kaymakam) izin alması, gazete ya da dergi çıkaracak olanların herhangi bir bankadan 1000 ila 5000 arasında bir garanti mektubu temin etmeleri zorunluluğu, sui şöhret sahibi olanlara yayın hakkı tanınmaması gibi kısıtlamalar getirilmiştir. Bkz. Koçak, **Milli Şef Dönemi,** C. II, s. 134.

[45] Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 169.

[46] Koçak, **Milli Şef Dönemi,** C. II, s. 135.

[47] İkinci Dünya Savaşı yıllarında kapatılan gazetelerin isimleri, kapatılma süreleri ve kapatılma sayılarının listesi için bkz. Koçak, **Milli Şef Dönemi,** C. II, s. 138–139.

[48] Metin Toker ve Ahmet Emin Yalman'dan akt. Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839–1950),** C. I, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 1999, s. 398-399.

bilmiştir.[49] İkinci Dünya Savaşı yıllarının başlıca gazeteleri ise Cumhuriyet, Akşam, Tan, Vatan, Tasvir, Son Posta, Tanin, Sabah, Vakit ve Ulus gazeteleridir.[50]

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmemekle birlikte savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşamıştır.[51] Bunun sebepleri de açıktır; savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye yarı seferberlik havasına girmiş, faal nüfusun en dinamik yaş grupları arasına giren önemli bir kesimi silâh altına alınmış ve bütçenin gittikçe artan bir kısmı savunma giderlerine tahsis edilmiştir.[52]

Türkiye'yi savaşın olumsuz etkilerinden uzak tutmak amacıyla geliştirilen ve yürürlüğe girmesi sağlanan birtakım vergi ve yükümlülükler de bu dönemde söz konusudur. Anayasal bağlamda önemli açılımları gündeme getiren, ancak aynı zamanda vatandaşı ağır vergi yükü altına sokan bu girişimler, uygulama esnasında birtakım suistimalleri, haksızlıkları ve tutarsızlıkları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemle ilgili en çok akılda kalan ve günümüzde de tartışılmaya devam edilen konulardan en önemlileri uygulanan ekonomik politikalardır.

1940–1950 döneminin önemli iktisadi kanunlarından biri, şüphesiz, *Milli Korunma Kanunu*'dur.[53] Bu kanuna dayanılarak çıkarılan kanunnameler savaş yılları iktisat politikasının ana unsurlarını oluşturmuştur.[54]

18 Ocak 1940 tarihinde Refik Saydam Hükümeti tarafından çıkarılan Milli Korunma Kanunu, hükümete ekonomiyi yeniden düzenlemek amacıyla o zamana kadar pek de görülmemiş yetkiler vermiştir.[55] Kanunla, devletin ekonomiye müdahale olanakları genişlemiş ve özel girişim adeta devletin vesayeti altına girmiştir. Ancak hükümete tanınan bu yetkiler sadece olağanüstü durumlarda, yani; seferberlik ve devletin savaşa girmesi durumunda kullanılabilecekti.[56]

Bu kanun sayesinde, silahlı kuvvetler düşük bir maliyetle beslenmiş ve giydirilmiş, kentli nüfus da fazla zorlanmadan temel ihtiyaçlarını sağlayabilmiştir. Ancak piyasa denetiminin öngörüldüğü bu dönemde karaborsa, rüşvet ve nüfuz ticareti engellenememiştir.

Sonuç olarak yürürlüğe girdiği günden itibaren çıkarılan kanunnamelerle uygulanan Milli Korunma Kanunu, zaman içerisinde anayasal takviyeler yapılmasına karşın istenilen sonucu sağlayamamıştır.[57] Çünkü bu kanun, zabıta tedbirleri ile

---

[49] Koçak, **Milli Şef Dönemi,** C. II, s. 135.

[50] Topuz, **a.g.e.,** s.170.

[51] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908 – 2007),** İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2008, s. 81.

[52] Korkut Boratav, **Türklye'de Devletçilik**, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2006, s. 287.

[53] Milli Korunma Kanunu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Goloğlu, **a.g.e.,** s. 62-63; Boratav, **Türkiye'de Devletçilik,** s. 321–325.

[54] Boratav, **Türkiye'de Devletçilik,** s. 321.

[55] Aydemir, **İkinci Adam,** C. II, s. 212.

[56] Goloğlu, **a.g.e.,** s. 58.

[57] 18 Ocak 1940'da Milli Korunma Kanunu'nun uygulanmasına karar verildikten sonra 24 Şubat 1940'da bu uygulamaya ait işleri yürütecek dairenin kurulmasına karar verilmiş ve ilk uygulama olarak fatura vermek zorunluluğu hakkında 5 Mart 1940 tarihli kararname çıkmış, 03 Nisan 1940 tarihinde de taşınmaz malların kiralarının arttırılması yasaklanmıştır. 25 Aralık 1940 tarihinde yapılan değişiklikle de hükümete özel teşebbüs tarafından üretilen veya ithal edilen malların dağıtımını organize etme görevi verilmiştir. Bu yetkileri kullanmak ve bu görevi yerine getirmek için de Ticaret Bakanlığına bağlı ve merkezi İstanbul'da olan *Ticaret Ofisi* kurulmuştur. Bkz. Boratav, **Türkiye'de Devletçilik,** s. 332.

ekonomik yaşantıyı düzenlemek gibi yanlış bir zihniyetin üzerine oturtulmuştu.[58] Böylece Milli Korunma Kanunu uygulamaları halkın tepki ve yakınmalarına neden olmuş ve bu tepkiler sürüp gitmiştir.

Bu dönemde çıkarılan bir diğer önemli kanun da, 11 Kasım 1942 tarihinde olağanüstü koşullara bağlı olarak ve *bir defaya mahsus* olmak üzere çıkarılan *Varlık Vergisi Kanunu*'dur.[59] Kanun ile 15 gün içinde 500 milyon TL toplanması öngörülmüş (ancak toplanabilen miktar 315 Milyon TL civarındadır) ve vergisini belirlenen süre içinde ödemeyenler (bir ay içinde) zorunlu çalışma veya mallarının haczedilmesi yaptırımı ile karşı karşıya kalmıştır.[60]

Dönemin Başbakanı ve Varlık Vergisi'nin mimarı olan Şükrü Saraçoğlu'na göre bu vergiyle şu sonuçlara ulaşmak hedeflenmiştir: Enflasyonla mücadele için tedavülden para çekmek, savaş yıllarında haksız kazanç elde etmiş olanların kazançlarını vergilendirmek ve devlet gelirlerini arttırmak.[61]

Büyük çoğunluğu azınlıklardan oluşmak üzere, vergi yükümlülerinin yüzde 70'i İstanbulluydu. Bu durum özellikle İstanbul'da azınlıkların servetlerinin bir kısmının Müslüman – Türk iş adamlarının eline geçmesine olanak vermiş, böylece o zamanki deyimle *Hacı Ağalar* ortaya çıkmıştır.[62] 1943 yılında ise Hükümet içten ve dıştan gelen türlü baskılar nedeniyle bu uygulamayı durdurmuş ve 15 Nisan 1944 tarihinde bu vergi yürürlükten kaldırılmıştır.[63]

Varlık Vergisi uygulamasına son verildikten yaklaşık bir yıl sonra eski aşarı andıran ve toprak ürünleri üzerinden hesaplanarak aynen veya nakdi olarak tahsil edilecek, keyfilik unsurları ile de Varlık Vergisi'ne benzeyen *Toprak Mahsulleri Vergisi* gündeme gelmiştir. Dış görünüşü itibariyle bu vergi, savaş şartları içinde haksız kazanç sağladığı halde o ana kadar karşılığını ödememiş olan çiftçilere yönelen bir vergidir.

26 Nisan 1944'te yürürlüğe giren *Toprak Mahsulleri Vergisi*, büyük ve küçük çiftçi arasında fark gözetmeyen bir kanundur. Bu yüzden de en ağır yükün piyasaya pek az açılmış olan ve esasen savaş şartları içinde üretimi düşmüş, sadece kendi ihtiyacını karşılayacak kadar üretim yapmış olan küçük köylüye yüklenildiği söylenebilir.[64]

Yaklaşık üç yıl uygulanan bu vergi de farklı bir kesimin, yani büyük çiftlik sahiplerinin CHP iktidarına sırt çevirmesine hatta savaş sonrası dönemde cephe almasına sebep olmuştur.

---

58 Goloğlu, **a.g.e.**, s. 63.

59 Geniş bilgi için bkz. Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları,** İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 135.

60 Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Tarihi (1914–2007),** İmaj Yay., Ankara, 2007, s. 121.

61 Tokgöz, **a.g.e.**, s. 120.

62 Çavdar, **Türk Demokrasi Tarihi,** C. I, s. 403.

63 Boratav, **Türkiye'de Devletçilik,** s. 342.

64 Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 85.

12.1.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İç Politika

Türk siyasetinde önemli dönüm noktalarından biri, çok partili siyasal yaşama geçiş sürecidir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte tüm dünyada siyasal gelişmeler yeni boyutlar kazanırken, Türkiye de bu sürecin içinde yer almış, çeşitli iç ve dış dinamiklerin etkisiyle demokratikleşme yolunda İnönü tarafından önemli adımlar atılmıştır.

Cumhurbaşkanı İnönü'yü çok partili siyasal yaşama geçişe yönelik adımlar atmaya sevk eden iç etkenlerin başında İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulanan ekonomik politikalar nedeniyle ortaya çıkan toplumsal tepkiler gelmektedir. Savaş yıllarında uygulanan ve ağırlıklı olarak kırsal kesimde yaşayanlar ile esnaf ve tüccar gibi grupları olumsuz yönde etkileyen bu ekonomik politikalar huzursuzlukları arttırmış ve iktidarı yeni çözümler aramaya yöneltmiştir. Bir diğer önemli iç etken de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından bu yana iş başında bulunan CHP'nin ciddi bir yıpranma sürecine girmiş olması ve bu nedenle de kendine çeki düzen verme ihtiyacını hissetmesidir. Gözden kaçırılmaması gereken bir başka etken ise Atatürk dönemindeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası denemelerinin heyecanının hala devam ediyor olmasıdır.[65]

CHP'yi çok partili siyasal yaşamı benimsemeye iten önemli iç etkenlerden biri de memur ve liberal aydınların desteğini kaybetmesi olmuştur. Bu hususta hem savaş enflasyonunun yarattığı çeşitli sıkıntıların, hem de bu kesimlerin uluslararası fikir akımlarına ve özgürlüğe en duyarlı zümreler oluşunun etkisi olmuştur.[66]

Yeni siyasi yapılanmada Batı demokrasileri ve özellikle de ABD demokratik-kapitalist kanadı, Sovyetler Birliği de komünist kanadı temsil edecekti. Böylece ABD ve Sovyetler Birliği gibi iki süper güç kendi dünya düzeni anlayışlarını, yani ideolojilerini dünya çapında hâkim kılmaya çalışmışlardır.[67] Türkiye'nin demokrasiye yönelmesinde, bu savaşı, demokratik – kapitalist kanadı oluşturan İngiltere, ABD ve Fransa gibi ülkelerin kazanması, önemli bir dış etken olmuştur.

Türkiye'nin bu yeni dünya dengesi içinde yerini alabilmesi için batının her alandaki standartlarını benimsemesi neredeyse zorunlu hale gelmiştir. Bu etkenin Türkiye'deki tek parti iktidarını halkın muhalefetinden daha fazla etkilemiş olduğunu söylemek yanlış olmaz. Fakat Türkiye'nin batıya yönelmesini hızlandıran ana etken, 19 Mart 1945'te Sovyet Rusya'nın Türkiye ile 1925 yılında imzalamış olduğu dostluk antlaşmasını yenilemeyeceğini bildirmesidir. Bu tehdit, yüzünü zaten batıya çevirmiş olan Türkiye'nin başta ABD olmak üzere Batı dünyasıyla ilişkilerini geliştirmesini hızlandıran ana etken olmuştur.[68]

Aynı döneme denk gelen ve birbiriyle iç içe geçmiş olan bütün bu iç ve dış gelişmelere bağlı olarak, Türkiye'de CHP dışında siyasal partilerin kurulması gerek-

---

[65] Temuçin F. Ertan, *"Atatürk Sonrası Türkiye"*, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed. M. Derviş Kılınçkaya), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 409.

[66] Taner Timur, **Çok Partili Hayata Geçiş,** İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 23.

[67] Hürriyet Konyar, **Ulus Gazetesi CHP ve Kemalist İlkeler,** Bağlam Yay., İstanbul, 1999, s. 21.

[68] Cem Eroğul, *"Çok Partili Düzenin Kuruluşu"*, **Geçiş Sürecinde Türkiye,** Belge Yay., İstanbul, 1990, s. 114.

tiği yolundaki ilk ciddi açıklama, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kuruluşu için San Francisco'da bulunan Türk heyetinden gelmiştir.[69]

San Francisco'daki Türk heyeti tarafından yapılan açıklamadan başka İnönü de savaşın bitmesiyle ilgili olarak yaptığı konuşmada 19 Mayıs 1945'te Cumhuriyet rejiminin ortaya çıkardığı halk hükümeti şeklinin her cephesiyle ve her bakımdan gelişeceğini ve savaşın zorunlu kıldığı şartlar ortadan kalktıkça memleketin siyasal ve kültürel hayatında demokratik prensiplerin gittikçe daha fazla önem kazanarak yerleşeceğini ve yer tutacağını belirtmiştir.[70]

İnönü'nün, 19 Mayıs 1945'te savaşın sona ermesiyle ilgili olan nutkunda, demokrasiye geçileceğini açıklaması, çok partili siyasi hayata geçiş açısından en ciddi başlangıç sayılabilir. Bu gelişmeyi tamamlayan en önemli olay ise şüphesiz 7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na sunulan *Dörtlü Takrir*'dir.[71] Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan gibi dönemin tanınmış muhalif siyasetçilerinin imzalarını taşıyan bu takrirle çok partili siyasi hayata geçiş için önemli bir adım daha atılmıştır.

Dörtlü Takririn Meclis Grubu tarafından reddedilmesi ve parlamentoda Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun kabul edilmesi, CHP'deki parti içi muhalefeti kopma noktasına getirmiştir. Ancak ilk kurulan parti, 18 Temmuz 1945'te *Milli Kalkınma Partisi* olmuştur.[72] Kamuoyu ve basında da çok partili siyasal yaşama geçmenin yararları veya doğuracağı sakıncalar konusunda yayınlar ve tartışmalar başlamıştır.

Bu arada 17 Eylülde Celal Bayar milletvekilliğinden istifa etmiş, CHP Meclis Grubunun 25 Eylül tarihli toplantısında da Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, partinin iç durumunu bozmak için partide kaldıkları gerekçesiyle ihraç edilmişlerdir. Ardından Koraltan için 27 Eylülde ihraç kararı alınmış, böylece takrir sahipleri partiden uzaklaştırılmıştır.[73]

Yeni kurulan *Milli Kalkınma Partisi* örgütlenme yoluna gitmiş fakat CHP karşısında güçlü bir varlık gösterememiştir.[74] Bunun üzerine İnönü, 1 Kasım 1945'te Meclisi açış konuşmasında demokrasiye geçiş konusundaki kararlığını tekrar dile

---

[69] Ertan, *a.g.m.*, s. 409.

[70] Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi – Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller,** Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 229-230.

[71] 7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na sunulan Dörtlü Takrir'de siyasi hayata yönelik istek ve beklentiler özetle şöyle idi: *Kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin ve CHP'nin en esaslı ilkesini meydana getiren demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu ilkelerin tümüyle uygulanması sonucunda refah ve saadete kavuşacağı kanısına bağlanmış olan vatandaşların bütün ülkede ve özellikle partimiz üyeleri arasında en büyük çoğunluğu oluşturduğu şüphesizdir. İşte bu kanıyladır ki; ulusça özlenen bu amacın gerçekleşmesi için gerekli gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik.* Takririn tamamı için bkz. Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908–1950),** Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2008, s. 359-361.

[72] Geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti, Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kurulması (1945–1950),** C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 516-541.

[73] Aydemir, **İkinci Adam,** C. II, s. 441.

[74] Turan, **İsmet İnönü,** s. 218.

getirerek, Türk demokrasisinin tek ve en önemli eksiğini, iktidar karşıtı bir partinin var olmaması şeklinde ifade etmiştir.[75]

İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihli nutku, kuruluş hazırlıkları devam etmekte olan yeni partinin ön duyurusu niteliği taşımaktadır. Nitekim 7 Ocak 1946'da *Demokrat Parti,* Dörtlü Takrir'in sahipleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulmuş, Parti'nin başkanlığını da Celal Bayar üstlenmiştir.[76] Bu dönemde yani 1945–1950 yılları arasında CHP dışında 23 parti kurulmuştur ki bu gelişme, Türk siyasi yapısı açısından kuşkusuz son derece önemlidir.[77]

Demokrat Parti kurucuları, parti programını iki temel ilkeye dayandırmıştır: Siyasette *demokrasi ile* ekonomik ve toplumsal yaşamda *liberalizm.*[78] DP'nin kurulmasından kısa bir süre sonra da 21 Temmuz 1946'da ilk *tek dereceli* ve *çok partili* seçimler yapılmıştır. Çoğunluk sistemine dayanan ve *açık oy–gizli tasnif* esasına göre yapılan bu seçimlerde CHP 395, DP 64, bağımsızlar ise 6 milletvekili çıkarmıştır.[79]

Ancak 21 Temmuz seçimleri çok tartışılan ve dürüstlüğünden kuşku duyulan bir seçim olmuştur. Dönemin seçim yasasının istenilen güvenceleri sağlamaması ve özellikle Anadolu'daki seçimlerde CHP'nin hile yaptığına dair iddiaların ortaya atılması, bu seçimlerin günümüze kadar tartışılan konulardan biri haline gelmesine neden olmuştur.[80]

Yeni dönemde İnönü, Şükrü Saraçoğlu yerine Recep Peker'i başbakanlığa getirmiştir. Bu sıralarda Ocak 1947'de DP ilk büyük kongresini yaparak *Hürriyet Misakı* adında bir bildirge yayınlamıştır. Bu bildirgede birtakım siyasi taleplerde bulunulmakta ve bu taleplerin yerine getirilmediği takdirde DP Milletvekillerinin TBMM'yi terk edecekleri ifade edilmiştir. Bu talepler, Anayasa'ya aykırı kanunların belirlenerek çıkarılması, seçimlerin sağlıklı bir ortamda yapılmasını sağlayacak yeni bir seçim yasasının hazırlanması, devlet başkanlığı ile parti başkanlığı görevlerinin aynı kişide toplanmaması şeklinde özetlenebilir.[81]

Partiler arası ilişkilerin oldukça gergin olduğu böyle bir ortamda, İnönü, 12 Temmuz 1947'de demokratik yaşamın sağlam temellere dayandırılarak sürdürülmesi amacıyla kendisinin hakem rolü üstlendiğini vurgulayan *12 Temmuz Beyannamesi*'ni yayınlamıştır.[82]

---

75 Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)**, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yay., İstanbul, 2007, s. 24–25.

76 Mehmet Ali Birand-Can Dündar-Bülent Çaplı, **Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu,** Milliyet Yay., İstanbul, 1995, s. 26; Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye (1944 – 1950),** Bilgi Yay., Ankara, 1998, s. 90–95; Aydemir, **İkinci Adam,** C. II, s. 442 – 445.

77 Turan, **İsmet İnönü,** s. 216.

78 Tevfik Çavdar, *"Demokrat Parti"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** İletişim Yay., C. VIII, s. 2065.

79 Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi – Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller,** s. 249–251.

80 Çavdar, *"Demokrat Parti"*, s. 2065.

81 Koçak, *"Siyasal Tarih"*, **Yakınçağ Türkiye Tarihi,** s. 184.

82 12 Temmuz Beyannamesi'nin tam metni için bkz. **Ulus,** 12 Temmuz 1947.

12 Temmuz Beyannamesi'ne rağmen partiler arasındaki çekişmeler son bulmamış ve içinden çıkılamayacak bir hal almıştır. Bu arada tek parti zihniyetine sıkı sıkıya bağlı olan Başbakan Recep Peker'in istifası üzerine İnönü, daha ılımlı bir siyasetçi olan Hasan Saka'ya hükümeti kurma görevini vermiştir (9 Eylül 1947).[83]

Her iki parti içerisindeki kaynamalar devam ederken Fevzi Çakmak önderliğindeki bir grup milletvekili Demokrat Parti'den ayrılarak 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi'ni kurmuştur. Kurucular arasında Mareşal Fevzi Çakmak haricinde Hikmet Bayur, Kenan Öner, Osman Bölükbaşı ve Sadık Aldoğan gibi isimler yer almıştır.[84]

CHP'de de kaynamanın devam ettiği bu sıralarda Haziran 1948'de Hasan Saka Hükümeti istifa etmiş; ancak Hasan Saka tekrar hükümeti kurmakla görevlendirilince 10 Haziran 1948'de II. Hasan Saka Hükümeti kurulmuştur. II. Hasan Saka Hükümeti de 14 Ocak 1949'da çekilmek zorunda kalmış ve yerine Şemsettin Günaltay Hükümeti kurulmuştur.[85]

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde, CHP ve DP tüm ülke düzeyinde seçime katılırken *Millet Partisi* 22 ilde MKP de sadece İstanbul'da aday gösterebilmiştir.[86] Yapılan seçimlerde DP oy çoğunluğunu kazanmış ve seçimler şu şekilde sonuçlanmıştır: Demokrat Parti 408 milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisi 69 milletvekili, Millet Partisi, 1 milletvekili, Bağımsızlar 9 milletvekili.[87]

Böylece İnönü liderliğinde 1945 yılında başlayan çok partili yaşama geçiş denemesi ve süreci sorunsuz bir şekilde 22 Mayıs 1950'de CHP tarafından DP'ye görev tesliminin yapılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu seçimlerin sonuçları DP'nin bir başarısı olmakla birlikte özellikle İnönü'nün ve CHP'nin genel anlamda bir başarısı olarak ele alınmalıdır.[88]

12.2. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ

12.2.1. Demokrat Parti İktidarının İlk Yılları

DP dönemi büyük umutlarla başlamıştır. Celal Bayar'ın TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçildiği ve DP genel başkanlığından istifa ederek bu görevi Adnan Menderes'e devrettiği yeni dönemde Refik Koraltan TBMM Başkanı olarak görev almış, Fuat Köprülü de Dışişleri Bakanlığını üstlenmiştir. İlk hükümeti kurmakla da Adnan Menderes görevlendirilmiştir.[89] Böylece Demokrat Parti'nin kuruluş sürecinde ilk adımlardan biri olan Dörtlü Takrir'e imza atan isimler yeni dönem başlarken siyasetin en önemli mevkilerine gelmişlerdir.

---

83 Aydemir, **İkinci Adam,** C. II, s. 464.
84 Koçak, *"Siyasal Tarih"*, **Yakınçağ Türkiye Tarihi,** s. 191.
85 Turan, **İsmet İnönü,** s. 263.
86 Koçak, *"Siyasal Tarih"*, **Yakınçağ Türkiye Tarihi,** s. 192.
87 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yay., Ankara 2004, s. 311.
88 Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi,** İmaj Yay., Ankara, 2006, s. 229.
89 Aydemir, **İkinci Adam,** C. III, s. 31.

Yeni dönemde iktidar partisi DP ile ana muhalefet partisi CHP arasındaki ilişkiler daha ilk andan sağlam temellere oturtulamamış ve bu durum 1950 – 1960 yılları arasında DP'nin on yıllık iktidarı boyunca bu doğrultuda işlemiştir.

Menderes Hükümeti programında anti-komünist temalar işlenirken gericilik de bir antikomünist taktiği olarak değerlendirilmiştir. 1946'dan itibaren kurulan CHP Hükümetlerinin dine baskı diye görülen bazı noktalarda vermiş olduğu ödünler bu dönemde de devam etmiştir. Öyle ki, DP'nin 16 Haziran 1950'de yaptığı ilk düzenleme Arapça ezan yasağı kaldırarak bu yolda radikal bir adım atması olmuştur. 14 Temmuz 1950'de genel af ilan edilmiş, böylelikle CHP döneminde işlenen bütün suçlar affedilmiştir.[90]

12.2.2. DP Dönemi Ekonomi Politikaları

Muhalefet yıllarında anti-devletçi görüşlerle halk kitlelerini sürükleyen DP, iktidara geldikten sonra kurulan Adnan Menderes Hükümeti programında, devletin ekonomiye müdahalelerinin asgariye indirileceği vurgulanırken, devlet sektörünün daraltılacağı ve özel teşebbüsün destekleneceği üzerinde durulmuştur. Ayrıca Cumhuriyet döneminin en büyük projelerinden biri olan demiryolu yapımından vazgeçileceği ve karayollarının yaygınlaştırılacağı üzerinde durulmuştur.[91]

1923'ten beri devam etmekte olan denk bütçe uygulamasından vazgeçildiği bu dönemde para ve maliye politikası tümüyle değişmiştir. Ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmeye çalışan yeni hükümetin harcamaları artmış ve bu durum, ilk yıllarda ekonomik büyümenin önceki yıllara göre hızla artmasını sağlamıştır. Demokrat Parti'nin bu süreç boyunca temel amacı tüm yurt çapında ekonomik kurumsallaşmayı gerçekleştirmek şeklinde kendini göstermiştir.[92] Bu bilgiler ışığında DP döneminde üç temel ekonomi politikasının ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bunların birincisi tarım sektörüne öncelik vermek ikincisi sanayileşmeyi özel sektöre bırakmak, üçüncüsü de dış ticarette liberalizmdir.[93]

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ihmal edilen kırsal kesim ve tarım alanları DP'nin iktidar olmasıyla birlikte birtakım önlemlerin alınması sonucu canlanmaya başlamıştır. Yeni toprakların tarıma açılmasının sağlandığı bu dönemde, çiftçinin çıkarlarına öncelik verilerek çiftçiye ucuz kredi imkânı sağlanmıştır. Aynı zamanda tarım ürünleri de *Toprak Mahsulleri Ofisi* sayesinde çiftçilerden dünyadaki fiyatlarının üstünde alınmıştır. Diğer taraftan Marshall yardımları sayesinde başta traktör olmak üzere tarım aletlerinin sayısında da önemli bir artış yaşanmış ve tarımda makineleşme büyük bir oranda gerçekleşmiştir.[94]

Özel sektöre dayalı bir sanayileşmeyi öngören DP, bir yandan yabancı sermayenin ülke sınırları içinde yatırım yapmasını sağlamak amacıyla 1951 ve 1954'te

---

90 Çavdar, *a.g.m.*, s. 2068.

91 **TBMM Zabıt Ceridesi,** Dönem X, C. 1, s. 26.

92 İlkay Sunar, *"DP ve Popülizm"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** C. VIII, İletişim Yay., İstanbul, s. 2082.

93 Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914–2007),** s. 140–141.

94 Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 327.

yabancı sermayeye elverişli koşular sunan kanunlar çıkarırken bir yandan da önceki dönemlerde olduğu gibi devlet eliyle özel sektörü destekleme stratejisini devam ettirmiştir. 1950'de kurulan ve 1951'de faaliyete geçen Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası da özel sektöre kredi sağlamak gibi bir görev üstlenmiştir.[95] Aynı zamanda, Makine Kimya Endüstri Kurumu (1950), Denizcilik Bankası (1951), Et ve Balık Kurumu (1952), Devlet Malzeme Ofisi (1954), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (1954), Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları (1955) ve Ereğli Demir Çelik Fabrikaları(1960) gibi devlet işletmeleri de bu dönemde açılmış ve faaliyete geçmiştir.[96] Ancak bütün bu gelişmelere rağmen 1957'den sonra dış kredi alımının zorlaşması ve ekonominin iyice dışa bağımlı hale gelmesi ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiş ve yatırımlarda ciddi bir azalma yaşanmıştır.[97]

Beklenilenin aksine ekonomide istenilen hedefe ulaşılamadığı gibi tehlike çanları da çalmaya başlamıştır. Tehlikenin ilk belirtisi dış ticarete ağırlık veren DP hükümeti politikasını gerçekleştirmeye yönelik elverişli koşulların 1954 yılında Kore Savaşı'ndan sonra ortadan kalkmasıdır. Savaş, Türkiye'nin geleneksel ihraç maddesi olan tarım ürünlerine olan talebi ve dolayısıyla bunların dünya piyasalarındaki fiyatlarını arttırmışken, savaşın sona ermesi hem talebi hem de fiyatların düşmesi sonucunu doğurmuştur.[98] Diğer yandan 1954'ten itibaren döviz darboğazı yüzünden DP'nin kuruluşundan itibaren vurguladığı liberalizme kısıtlama getirilmiş ve ithalatı kısıtlayıcı önlemler alınmıştır.[99]

Ekonomideki kötü gidişin önüne geçmek için hükümet birtakım önlemler de almıştır. Bunlar arasında; gümrük vergisinde değer esasına geçilmesi, gümrük tarifelerinin yükseltilmesi, İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi ile piyasayı daha iyi denetleyebilmek ve stokçular ile karaborsacıları cezalandırmak için 6 Haziran 1956 tarihinde çıkarılan *Milli Korunma Kanunu* en önemlileridir. Görünüşe bakılırsa tek parti dönemindeki ekonomik uygulamaları eleştiren DP, ekonomideki kötü gidişin çözümünü aynı yöntemlerle çözmeye çalışmıştır.[100]

DP'nin eğitim politikası da önemli gelişmelere sahne olmuş, Atatürk döneminde kurulan Halkevleri ve Halkodaları 1951'in Ağustos ayında devletleştirilmiş ve kamu hizmeti yapan bu kurumların mal varlıkları hazineye aktarılmıştır. İnönü döneminin eseri olan Köy Enstitüleri de Şubat 1954'te kapatılarak, Öğretmen Okullarına dönüştürülmüştür.[101]Bütün bunlarla birlikte ilk ve orta öğretimde okul, öğrenci ve öğretmen sayısında önemli artışlar gerçekleşmiştir. Yüksek öğretimde 1957 yılında Ankara'da *Orta Doğu Teknik Üniversitesi*, 1958 yılında ise Erzurum'da *Atatürk Üniversitesi* açılmıştır.[102]

---

95 Tokgöz, **a.g.e.,** s. 141.
96 Geniş bilgi için bkz. Tokgöz, **a.g.e.,** s. 146-155.
97 Ertan, *a.g.m.*, s. 409.
98 Serdar Turgut, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi,** Ankara, 1991, s. 168.
99 Ahmad, **a.g.e.,** s. 168.
100 Yaşar Baytal, *"Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950–1957)"*, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** S. 40, Kasım 2007, s. 557.
101 Akşin, **a.g.e.,** s. 232.
102 Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)**, Alfa Yay., İstanbul, 1999, s. 252.

DP, CHP'nin gücünü kırmak amacıyla Köy Enstitüleri ve Halkevleri ile Halkodaları gibi kültür yuvalarını yok ederken aynı zamanda CHP'nin bütün mal varlığını *haksız kazanç* diye nitelendirerek 15 Aralık 1953'te hazineye devretmiştir.[103] Böylece CHP'nin sahip olduğu bütün taşınır ve taşınmaz mallar, paralar, öteki değerler, haklar ve alacaklar hazineye devredilecekti.[104]

1954 seçimlerine yaklaşılırken hükümet, basından gelen eleştirilere karşı ağır cezalar öngören bir yasa çıkartmıştır. Öyle ki, bu baskı ortamında mahkemelik olan gazeteciler iddialarını ispat hakkından bile yoksun bırakılmıştır.[105]

DP'nin her türlü muhalefete karşı baskıcı uygulamalarda bulunması ve bu baskıları günden güne artırması zaten en başından beri olumlu gelişmemiş olan iktidar – muhalefet ilişkilerini kopma derecesine getirmiştir. Başka bir ifadeyle, DP'nin *devr-i sabık* yaratma yönündeki faaliyetleri CHP ile arasının iyice açılmasına yol açmıştır.[106]

12.2.3. 1954 Seçimleri ve Sonrası

Böyle bir ortamda 1954 seçimlerine gidilmiş ve 2 Mayıs 1954'te yapılan genel seçimlere beş parti katılmıştır. Bunlar, *Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Türkiye Köylü Partisi* ve *İşçi Partisi*'dir. Oyların yüzde 58.42'sini alan DP, TBMM'ye yeni dönemde 503 milletvekili sokmuştur.[107]

DP'nin 1954 seçimlerindeki kesin zaferi, izlenen iç ve dış politikanın toplum tarafından onaylanması anlamı taşımaktaydı. Bu nedenle *DP,* muhalefet üzerindeki baskılarını 1954 yılından sonra daha da artırmıştır. Gazetecilere hapis ve para cezalarının verilmesiyle (Hüseyin Cahit Yalçın 1 Aralık 1954'te tutuklanmıştır.)[108] CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in bir gün gözaltında tutulması sonrasında 6 ay hapse mahkûm edilmesi de iktidar-muhalefet ilişkilerini büyük bir çıkmaza doğru sürüklemiş ve kopma noktasına getirmiştir.

1954-1957 yılları arasındaki DP iktidarı döneminde yaşanan en önemli olaylardan biri de şüphesiz *6-7 Eylül Olayları*'dır. 6 Eylül 1955 günü, İstanbul gazetelerinden birinde Yunanlıların Atatürk'ün Selanik'te doğduğu eve bomba attıkları yönünde haber yayımlanınca, İstanbul Rumlarına ve Yunanistan temsilcilerine karşı geniş bir halk hareketine girişilmiş ve Rumların evleri ile iş yerleri tahrip edilmiş, mezarlık ve kiliseleri yağmalanmıştır. Bu sıralarda İzmir'de de benzer olaylar yaşanmış ve İstanbul, İzmir ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sonuçta ordu birliklerince olaylar bastırılmışsa da Türkiye, dış politika açısından bu olaylardan kaynaklı ağır bir yara almıştır.[109]

---

[103] Cezmi Eraslan, "*Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası*", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** C. II, (Ed. Durmuş Yalçın), ATAM Yay., Ankara, 2005, s. 559.

[104] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi,** C. IV/2, Bilgi Yay., İstanbul, 1999, s. 85.

[105] Akşin, **a.g.e.,** s. 233.

[106] Ertan, *a.g.m.*, s. 414.

[107] Turan, **Türk Devrim Tarihi,** C. IV/2, s. 89 – 90.

[108] Feroz Ahmad-Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945–1971),** Bilgi Yay., İstanbul, 1976, s. 130.

[109] 6-7 Eylül olaylarının yaşandığı sırada İstanbul'da yaşanan saldırılara ve yağmalamaya tanık olan Ortaylı, bu olayları Türkiye açısından **Güz Sancısı** başlığı altında değerlendirerek Türkiye'nin

12.2.4. 1957 Seçimleri ve DP'nin Güç Kaybetmesi

Siyasal açıdan bir çözülmeye doğru yol alan DP, döviz kaynaklarının ve dış borçlanma olanaklarının 1950-1955 yılları arasında tüketilmesi sonucunda ekonomik yönden de sıkışmaya başlamıştır.[110] 1950'de büyük bir çoğunlukla iktidara gelen DP, 1955'ten itibaren hem muhalefet üzerinde hem de basın üzerinde baskı kurmaya başlamış ve muhalefet yıllarında çok yakındığı anti-demokratik yollara başvurmuştur.[111]

Dönemin büyük muhalefet partileri olan Cumhuriyet Halk Partisi, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi arasında bir süredir tartışılan birleşme konusu gündemdeyken (ki bu birleşme gerçekleşmemiş, sadece 4 Eylülde ortak bir deklarasyon yayınlanmıştır)[112] DP, 1958'de yapılması beklenen seçimlerin, iktidar-muhalefet-basın çatışmasının da had safhaya çıktığı bir ortamda daha fazla kan kaybetmemek için 27 Ekim 1957'de yapılacağını ilan etmiştir.[113] Bu seçimlerde DP yüzde 11 civarında oy kaybına uğramış ve toplam oyların yüzde 48'ini alarak 421 milletvekili çıkarmıştır.[114]

Yeni dönemde DP kadrolarında belirgin bir değişiklik yaşanmamış ve TBMM, 2 Kasım 1957'de Celal Bayar'ı 413 oyla üçüncü kez Cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan'ı da 404 oyla TBMM Başkanlığına seçmiştir.[115] Siyasal kadronun aynı olmasına karşın, DP iktidarı ortaya çıkan ekonomik bunalımlar karşısında çaresiz kalmış ve 1958 yılı ekonomik bunalım yılı olmuştur. DP'nin dış destek almak zorunda kaldığı yeni dönemde, 4 Ağustos 1958'de *IMF* ile yapılan ve *İstikrar Programı* adını alan uzlaşma sayesinde başta ABD olmak üzere çeşitli Avrupa ülkele-

---

bugüne kadar uluslararası arenada 6-7 Eylül yağmasının töhmeti altında olduğunu ifade etmektedir. İlber Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi,** Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 105-110. Ayrıca bkz. Çavdar, **a.g.e.,** C. II, s. 52-56; Aydemir, **İkinci Adam,** C. III, s. 190-201.

110 Çavdar, **a.g.e.,** C. II, s. 68.

111 Aslında muhalefeti susturmak adına yapılan bu baskıları 1953 yılında CHP'nin mallarının hazineye devredilmesine dair çıkarılan kanuna kadar götürmek mümkündür. 1954'te Millet Partisi'nin kapatılması, 30 Haziran 1954'te seçim kanununda yapılan bir değişiklikle Devlet memurlarının siyasete girmelerini zorlaştırıcı hükümlerin hayata geçirilmesi ve radyonun siyasi partilerce kullanılmasının yasaklanması, basın üzerindeki hükümet denetimini arttırmak için Basın Kanunu'nda 1954 ve 1956'da yapılan değişikliklerle gazetelere yayın yasağının getirilmesi, gazetecilerin tutuklanması (Hüseyin Cahit Yalçın, Metin Toker, Şinasi Nahit, Bedii Faik Enik gibi gazeteciler bu dönemde tutuklanmıştır) ve İspat Hakkı'nın kaldırılması gibi gelişmeler dönemin en çarpıcı gelişmeleridir. Bkz. Zürcher, **a.g.e.,** s. 335-337.

112 Bu gelişmeden oldukça rahatsız olan DP, 1957 seçimlerinden hemen önce seçim yasasında bir değişiklik yapmış ve muhalefet partilerinin birleşmesinin önüne geçmiştir. Değişiklikle; *"Her seçim çevresi için tespit edilecek milletvekili sayısının 1954 seçimlerinde bu çevreler için tespit edilmiş milletvekili sayısından aşağı olmayacağı"* öngörülmüştür. **TBMM Zabıt Ceridesi,** Dönem X, C. XXXIX, s. 1225-1226; Çavdar, **a.g.e.,** C. II, s. 67.

113 Zürcher, **a.g.e.,** s. 337; Aydemir, **İkinci Adam,** C. III, s. 295.

114 Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, DP Yokuş Aşağı (1954–1957),** Bilgi Yay., İstanbul, 1991, s. 269.

115 Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti,** Phoenix Yay., Ankara, 2004, s. 299–300.

rinden ve *Dünya Bankası*'ndan kredi desteği ve yardım alınmışsa da ekonomik sorun çözümlenememiş ve dolar 2.80'den 9 TL'ye kadar yükselmiştir.[116]

DP'nin baskılarını arttırmasının diğer bir sebebi de yine 1958 yılı içinde, muhalefet partilerinin bir güç birliği kurma yönündeki girişimleridir. Bu girişimlerden ilki Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Köylü Partisi'nin birleşerek *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi* (CKMP) adını alması olmuştur. İkinci girişim ise, Hürriyet Partisi'nin 24 Kasım 1958'de CHP'ye katılmasıdır. Bu gelişmeler üzerine iktidar-muhalefet ilişkileri daha da sertleşmeye başlamıştır. Bu gelişmelerden oldukça rahatsız olan Başbakan Adnan Menderes, 12 Ekim 1958'de Manisa'da yaptığı bir konuşmada vatandaşların kin ve husumet cephesine karşı oluşturulacak olan Vatan Cephesi 'nde yer almalarını istemiş ve kısa bir süre sonra da DP'lilerin öncülüğünde *Vatan Cephesi* kurulmuştur.[117] Vatan Cephesi'nin kurulmasıyla iktidar-muhalefet ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. Vatan Cephesi'ne üye olan vatandaşların isimlerinin her gün radyodan okunduğu bu süreç, toplumdaki kamplaşmayı iyice körüklemiş ve yer yer çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur.[118]

Süreç bu şekilde devam ederken DP iktidarının sonunu hazırlayan gelişmelerin en önemlisi kuşkusuz 18 Nisan 1960'ta, başlarında Ahmet Hamdi Sancar'ın bulunduğu DP milletvekillerinden oluşan 15 kişilik bir *Tahkikat Komisyonu*'nun kurulmasıdır.[119] Oldukça geniş yetkilere sahip olan bu komisyon, asıl hedef CHP olmak üzere meclis içi ve dışı bütün muhalif kanatları siyasi faaliyetten men etmeyi amaçlamıştır. Kısa bir süre sonra olağanüstü yetkiler tanınan komisyona her türlü yayın ve muhalif faaliyeti yasaklama yetkisi verilmekle birlikte komisyon kararlarına uymayanlara da bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilmesi öngörülmüştür.[120]

Tahkikat Komisyonu'nun DP iktidarının sonunu getireceğinin ilk işareti üniversite öğrencilerinin harekete geçmesi olmuştur. İhtilalin ilk işareti olarak kabul edilen ve *İstanbul ve Ankara Olayları* olarak da bilinen gösteriler 27 Nisanda İstanbul'da öğrencilerin sokağa dökülmesiyle başlamıştır. Ertesi gün Ankara'da da aynı olaylar patlak vermiştir. 21 Mayısta da Ankara'da Harp Okulu öğrencileri bir yürüyüş gerçekleştirmiş ve iktidarın karşısında yer aldıklarını göstermişlerdir.[121] Bu gelişmeler üzerine DP, Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan ederek gösteri ve yürüyüşleri yasaklamış, gece sokağa çıkma yasağı koymuştur.[122]

Ortamın oldukça gergin olduğu bu günlerde Başbakan Menderes, Gazi Eğitim Enstitüsüne yaptığı bir ziyaret sırasında üniversite öğrencileri tarafından yine protesto edilmiştir. Ardından 5 Mayıs 1960'ta *555K Olayı* olarak bilinen ve Ankara

---

[116] Mustafa Albayrak, *"Demokrat Parti Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkileri"*, **Demokrasi Platformu,** S. 17, 2009 Kış, s. 180.

[117] Albayrak, *a.g.m.*, s. 181.

[118] Bu çatışmaların ilki Kayseri Yeşilhisar'da yaşanmış ve Tarım Kredi Kooperatifi seçimlerini CHP'lilerin kazanması üzerine DP'liler CHP'lilere saldırmıştır. Bkz. Çavdar, **a.g.e.,** C. II, s. 79-80.

[119] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Dönem XI, C. XIII, s. 212.

[120] Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 410–414.

[121] Aydemir, **a.g.e.,** s. 414-415.

[122] Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, (Çev. M. Ali Sevük-İ. Hakkı Akın), Yağmur Yay., İstanbul, 1966, s. 143.

Kızılay meydanında gerçekleşen protestoda, vatandaşın "*Menderes İstifa*" sesleri yükselmiştir.[123] Hemen ardından, 25 Mayıs 1960'ta Eskişehir'e giden Başbakan Menderes, burada da hava subaylarının tepkisiyle karşılaşmış ve konuşmasını yaparken hoparlörün kabloları subaylarca kesilerek protesto edilmiştir.[124]

12.3. 27 MAYIS 1960'TAN 12 MART 1971'E

12.3.1. 27 Mayıs Askeri Müdahalesi ve Milli Birlik Komitesi

27 Mayıs 1960 sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri'ne mensup genç subaylar, *Milli Birlik Komitesi* (MBK) isminde bir grup kurarak radyoda yayınladıkları bir bildiriyle yönctime el koyduklarını ilan etmişlerdir.[125] Müdahalenin gerekçelerini belirtmesi açısından dikkate değer olan ve *Alparslan Türkeş* tarafından okunan bu bildiride, demokrasinin içine düştüğü çıkmaz ve son zamanlarda yaşanan üzücü gelişmeler dolayısıyla, kardeş kanı dökülmesine engel olmak için ülkenin idaresine el konulduğu, en kısa zamanda da seçimlere gidilerek, idarenin kazanan partiye devredileceği ifade edilmiştir. Bildirinin bir diğer özelliği, NATO ve CENTO gibi Türkiye'nin dâhil olduğu bütün antlaşmalara bağlı olunduğunun vurgulanmış olmasıdır.[126]

Kara Kuvvetleri Komutanı olan *Cemal Gürsel*'in başkanlığında 38 kişiden oluşan MBK'nın direktifleri doğrultusunda hükümet üyeleri ve DP'li birçok milletvekili tutuklanmış, böylece Yassıada'daki yargılama süreci de başlamıştır.[127] Demokratik düzeni yeniden kurmak üzere harekete geçen MBK, hemen bir ilim heycti oluşturmuş ve yeni Anayasa hazırlıklarını da başlatmıştır.[128] Bu gelişmelerin yaşandığı sırada, hem orduda hem de üniversitelerde sıkı bir tasfiye politikası izlenmiş ve bu tasfiyeler sonucunda çok sayıda üst rütbeli subay emekliye ayrılmış ve birçok üniversite öğretim üyesi de görevinden uzaklaştırılmıştır.[129]

---

[123] Aydemir, **Menderes'in Dramı,** s. 423.

[124] Aydemir, **İkinci Adam,** C. III, s. 458–459.

[125] Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 329.

[126] Bildirinin tam metni ve Milli Birlik Komitesi üyelerinin isimleri için bkz. Hikmet Özdemir, *"Siyasal Tarih (1960–1980)"*, **Türkiye'nin Yakınçağ Tarihi 1908–1980,** C. I, (Haz. Sina Akşin-Bülent Tanör-Korkut Boratav), Milliyet Kitapları, İstanbul, s. 230–232.

[127] Kimlerin yakalanarak gözaltına alınacağını gösteren liste için bkz. Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali,** s. 362–366.

[128] İlim Heyeti, Prof. Naci Şensoy, Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Sıddık Sami Onar, Prof. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Ragıp Sarıca, Prof. Tarık Zafer Tunaya ve Doç. İsmet Giritli gibi isimlerden oluşturulmuştur. Bkz. **Ulus,** 29 Mayıs 1960.

[129] *"47'ler Olayı"* olarak tarihe geçen bu gelişme sonucunda 1960 Ekim ayında Millî Birlik Komitesi, aralarında Ali Fuat Başgil, Sabahattin Eyüboğlu, Yavuz Abadan, Nusret Hızır, Tarık Zafer Tunaya, Mina Urgan, Haldun Taner gibi isimlerin yer aldığı 147 öğretim üyesini üniversitelerden uzaklaştırmıştır. Genelde üniversitelerin içinden gelen ihbarlarlara dayanan bu tasfiyeleri protesto etmek için Turhan Feyzioğlu, Sıddık Sami Onar, Fikret Narter ve Suut Kemal Yetkin gibi birçok öğretim üyesi görevinden istifa etmiştir. Daha sonra, 28 Mart 1962 yılında çıkarılan yasayla öğretim üyelerine üniversiteye geri dönme hakkı tanınmıştır. Bkz. Özdemir, *a.g.m.,* s. 234-236; **Cumhuriyet,** 30 Ekim 1960.

Bu arada MBK'da beliren fikir ayrılıkları da had safhaya ulaşmıştır. MBK'nın bir süre daha işbaşında kalarak ekonomik, sosyal ve kültürel reformları tamamlamasını savunan ve 14'ler olarak bilinen grup, seçimlerin hemen yapılmasını ve normal düzene bir an önce geçilmesini savunan ılımlı grup tarafından etkisiz hale getirilerek yurt dışında çeşitli görevlerle yurt dışına gönderilmişlerdir.[130]

Olağan kurultayını toplamadığı gerekçesiyle 29 Eylül 1960'ta Demokrat Parti kapatılmış ve 14 Ekim 1960'tan 15 Eylül 1961'e kadar devam eden Yassıada yargılamalarında 15 kişiye idam cezası verilmiş,[131] ancak bunların sadece üçü MBK tarafından onaylanmıştır. Onay gereği Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiştir.[132] Celal Bayar'ın idam cezası ise yaşından dolayı hapis cezasına çevrilmiş ve 11 Kasım 1964'te sağlık sorunları nedeniyle serbest bırakılmıştır.[133]

6 Ocak 1961 itibariyle de Anayasa hazırlıklarına ağırlık verilmiş ve 27 Mayıs 1961'de tamamlanan Anayasa 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmuştur.[134] Yapılan halk oylamasında *1961 Anayasası,*[135] yüzde 61 civarında evet oyuyla halk tarafından kabul edilmiştir. 4 Eylül 1961 tarihli Kanun ile de Kurucu Meclis lağvedilmiştir.[136]

12.3.2. 1961 Genel Seçimleri ve Yönetimin Sivilleşmesi

Anayasa'nın kabulünden hemen sonra 15 Ekim 1961'de genel seçimler yapılmıştır.[137] Bu seçimlerde, CHP oyların yüzde 36,7'sini alarak 173 milletvekili çıkarırken, DP'nin devamı niteliğinde olan Adalet Partisi[138] oyların yüzde 34,7'sini alarak 158 milletvekili çıkarmıştır.

---

130 Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam,** Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966, s. 125–126.

131 Hüseyin Akyol, **Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi,** İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2009, s. 64.

132 Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s. 567; Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980),** s. 220.

133 Özdemir, *a.g.m.*, C. I, s. 234.

134 Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** YKY, İstanbul, 2010, s. 373–376.

135 Türkiye'nin en özgürlükçü Anayasası olarak kabul edilen ve bir *Başlangıç Bölümü* ile 157 madde ve 22 geçici maddeden oluşarak o zamana kadar yapılmış olan Osmanlı-Türk Anayasalarının en uzunu olan 1961 Anayasası öngördüğü kurumlar ve tanıdığı haklar açısından düşünüldüğünde Türkiye'de yeni bir dönemi başlattığı söylenebilir. 1961 Anayasası, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu gibi kurumların ihdas edilmesini öngörmesinin yanı sıra Sosyal devlet anlayışını yansıtan ve fikirsel özgürlüklere de uygun ortam sağlamış grev hakkı, toplu sözleşme ve çoğulcu anlayışı da içermiştir. Bütün bunların yanı sıra 1961 Anayasası, 1980'e kadar Türk siyasi hayatında önemli bir yer tutacak olan Cumhuriyet Senatosu'nun da kurulmasını öngörmüş böylece iki meclisli bir sistem benimsenmiştir. Bkz. Tanör, **a.g.e.,** s. 377- 411.

136 Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset,** Liberte Yay., Ankara, 2001, s. 79; Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali,** s. 436.

137 Kamil Karavelioğlu, **Bir Devrim İki Darbe 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül**, Gürer Yay., İstanbul, 2007, s. 162.

138 11 Şubat 1961'de *Ragıp Gümüşpala* tarafından kurulan *Adalet Partisi,* ilk safhada, eski DP'nin bir başka isimle yeniden siyaset alanına çıkışı kanısını uyandırmıştır. Gümüşpala'dan sonra 1964'te Süleyman Demirel partinin başına geçmiş ve 1980'e kadar Türk Siyasi hayatında önemli

25 Ekim 1961 günü Meclis ilk toplantısını yapmış ve aynı gün yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde *Cemal Gürsel* Cumhurbaşkanı seçilmiştir.[139] Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra en büyük sorun hükümetin kurulması olmuştur.

Nitekim uzun görüşmelerden sonra taraflar İnönü'nün Başbakanlığına ikna olmuş, cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümeti kurulmuştur.[140] Böylelikle Türkiye bundan sonraki yıllara damgasını vuracak ve sürekli şikâyet konusu olacak bir ilkle, yani *Koalisyon Hükümetleri* ile tanışmıştır.[141]

1960'lı yıllarda sosyal ve ekonomik sorunların yoğun bir şekilde tartışıldığı bir ortamda CHP de bir kimlik arayışına girmiş ve *Ortanın Solu* kavramını üretmiştir. CHP'nin daha sonra başkanlığına gelecek olan Bülent Ecevit, partinin konumunu ortanın solu olarak tanımlamıştır. Böylece CHP, kendini artık solcu bir parti olarak tanımlamaya başlamış ve 1965 seçimlerine, Turhan Feyzioğlu ile Bülent Ecevit'in kaleme aldıkları sosyalist vurgu taşımayan fakat sosyal adalete ağırlık veren bir bildirgeyle girmiştir.[142]

12.3.3. Adalet Partisi'nin Yükseliş Yılları: 1965 ve 1969 Genel Seçimleri

Yeni partilerin kurulmaya başlandığı ve siyasi hayatın canlanmaya başladığı bir ortamda, 10 Ekim 1965'te genel seçimler yapılmış ve Süleyman Demirel liderliğindeki AP oyların yüzde 53'ünü alarak (240 milletvekili) alarak tek başına iktidar olurken, CHP oyların yüzde 29'unu alarak 137 milletvekili ile meclisteki yerini almıştır.[143] Bu arada TİP (Türkiye İşçi Partisi)'in oyların yüzde 3'ünü alarak 15 milletvekilini parlamentoya sokması Türk siyasal yaşamında önemli bir gelişme olarak görülmelidir.[144]

CHP 1965 genel seçimlerinde Ortanın Solu tutumundan bir yarar sağlayamamış ve önemli derecede oy kaybına uğramıştır. 1967'ye gelindiğinde, partide bir bölünme belirgin hale gelmiş ve CHP'den kopan Turhan Feyzioğlu ve Kemal Satır'ın da aralarında bulunduğu 47 milletvekili Güven Partisi'ni kurmuşlardır.[145]

AP, yüzde 46,5 oy alarak tek başına iktidara gelmesine rağmen ekonomik sıkıntıların etkisiyle kısa sürede yıpranmaya başlamış ve halktan gördüğü desteği kaybetmeye başlamıştır. 1970'te yapılan devalüasyonla 1 dolar 9 TL'den 15 TL'ye

---

bir yer tutan parti 16 Eylül 1981'de kapatılmıştır. (Der. Mete Kaan Kaynar), **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri (1923–2006),** İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, s. 114.

139 Karavelioğlu, **a.g.e.,** s. 171; Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980),** s. 225-226.

140 1961-1965 yılları arasında İnönü başkanlığında üç koalisyon hükümeti kurulmuştur. Birincisi seçimlerden hemen sonra kurulan CHP-AP koalisyon hükümeti (VIII. TBMM Hükümeti), ikincisi CHP-YTP-CMKP koalisyon hükümeti (IX. TBMM Hükümeti), üçüncüsü ise İnönü'nün azınlık hükümetidir (X. TBMM Hükümeti), ki bu hükümette AP'den ayrılan milletvekilleri de yer almıştır. Bkz. Kemal Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876–1980**, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, s. 229-235; Karavelioğlu, **a.g.e.**, s. 180-185.

141 Ayfer Özçelik, *"1960'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı"*, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi,** (Ed. Sülcyman İnan-Ercan Haytaoğlu), Anı Yay., Ankara, 2006, s. 153.

142 Zürcher, **a.g.e.,** s. 366.

143 Özdemir, *a.g.m.*, s. 250.

144 Özdemir, *a.g.m.*, s. 256.

145 Özçelik, *a.g.m.*, s. 156.

yükselmiştir. DP ile başlayan İthal ikamesi ve o günlerin popüler deyimiyle Montaj Sanayi politikası ile enflasyonist uygulamalar sonucunda Türk parasında görülen değer kaybı, doğal olarak ekonomik dengeleri alt üst etmiş ve toplumsal değerler hızla değişmeye başlamıştır.[146] Ekonomik büyüme ve sivil toplum örgütlerinin hareketlendirdiği yeni siyasal gelişmeler, AP'nin bölünmesine sebep olmuş ve partiden ayrılan Necmettin Erbakan Konya'dan bağımsız milletvekili seçildikten sonra 26 Ocak 1970'te *Milli Nizam Partisi*'ni kurmuştur.[147]

Parlamentodaki bu gelişmelerin yanı sıra sokakta işçi ve öğrenci hareketleri de yoğunlaşmış, ülke ciddi bir kaosa doğru sürüklenmeye başlamıştır. Özellikle 1968'de Fransa'da başlayan öğrenci hareketlerinin Türkiye'yi etkilemesiyle artan öğrenci örgütlenmeleri içinde başlayan radikalleşme eğilimleri, soğuk savaş yıllarının bloklar arası propaganda mücadelesine sahne olan Türkiye'yi oldukça kritik bir noktaya getirmiştir.[148] Ekonomik ve toplumsal alanlardaki köklü değişimin getirdiği köyden kente göç, çarpık şehirleşme, gelir dağılımındaki dengesizlik gibi çeşitli sorunlar da mevcut kriz ortamını beslemiş ve yaygınlaştırmıştır. Ekonomik krizlerin aşılamaması ile işçi ve öğrenci hareketlerinin önüne geçilememesi gibi gelişmeler, Demirel Hükümetinin yıpranmasına ve gözden düşmesine sebep olmuştur.

12.3.4. 12 Mart 1971 Muhtırası ve Sonrasındaki Gelişmeler

AP Başkanı Süleyman Demirel'in Başbakanlığı ve Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı dönemine denk gelen 12 Mart 1971 Muhtırası,[149] emir komuta zinciri çerçevesinde Memduh Tağmaç, Faruk Gürler, Muhsin Batur ve diğer komuta kademesi önderliğinde ordu tarafından yayınlanmıştır. Bu gelişme üzerine Demirel istifa etmiş ve CHP Milletvekili olan Nihat Erim, partisinden istifa ederek 19 Mart 1971'de partilerüstü bir hükümet kurmuştur.[150] Ancak Askeri müdahaleye rağmen

---

146 Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi,** C. II, s. 170.

147 Özdemir, *a.g.m.*, C. I, s. 258-259.

148 Adem Çaylak-Hüseyin Baran, *"Türkiye'de Kemalist Rejimin Ordu ve Anayasa ile Pekişmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960–1970)"*,**Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** Savaş Yay., Ankara, 2010, s.447-448.

149 12 Mart 1971 Muhtırası 3 maddeden oluşmaktadır. Bunlar: 1. Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, T.C.'nin geleceği ağır bir tehlike içerisine düşürülmüştür. 2. Türk Milletinin sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çareleri partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüş ile ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir. 3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu T.C.'yi korumak ve kollamak görevlerini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bkz. Özdemir, *a.g.m.*, C. I, s. 262.

150 Nihat Erim, **12 Mart Anıları,** (Haz. Raşit Çavaş), YKY, İstanbul, 2007, s. 187; Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi 1966 – 1980,** C. II, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1998, s. 773.

önüne geçilemeyen şiddet eylemleri, sıkıyönetimin ilan edilmesi ve iktidarın daha sert önlemler almasına yol açmıştır.

Dönemin siyasal bakımdan en önemli gelişmelerinden biri şüphesiz 5 Mayıs 1972'de yapılan CHP 5. Olağanüstü Kurultayında İnönü'nün yerine Parti Genel Başkanlığına Bülent Ecevit'in seçilmesidir.[151]

Bu arada Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresi dolmuş ve 6 Nisan 1973'te yerine Fahri Korutürk 6. Cumhurbaşkanı seçilerek göreve başlamıştır.[152] 14 Ekim 1973 genel seçimlerinde CHP, yeni lideri Bülent Ecevit ile beklenenden çok oy alarak TBMM'de en fazla sandalyeye sahip olmuştur.[153] 1973 seçimleri 12 Mart dönemini sona erdirirken, 1980'e kadar devam edecek olan bir başka dönemin de başlangıcı olmuştur. Geçmiş yıllardan beri süregelen istikrarsızlık 1977 seçimlerinden[154] sonra da devam etmiş ve Türkiye birbiriyle uyumsuz ve farklı temellere dayanan partilerin oluşturdukları koalisyonlarla yönetilmiştir. Özellikle 1976 yılından sonra başlayan öğrenci hareketleri, ülkücü-devrimci çatışmasıyla adeta bir iç savaş niteliğine bürünmüştür.[155]

12.4. 1980 ASKERİ MÜDAHALESİ VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER

12 Eylül 1980 sabahı Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in başkanlığında Türk Silahlı Kuvvetleri ülkenin yönetimine el koymuştur.[156] Sivil siyaset kurumlarının ülke sorunlarına çözüm üretebilme yeteneklerini ve araçlarını kullanamamaları sonucu gerçekleşen 12 Eylül askeri müdahalesiyle TBMM feshedilmiş ve siyasal partilerin tümü kapatılmıştır.[157]

Fahri Korutürk'ten boşalan Cumhurbaşkanlığına yaklaşık 6 ay kadar geçmesine rağmen kimseyi seçemeyen TBMM'nin feshedilmesi ve toplumun acil sorunlarına bile çözüm bulmakta aciz kalan siyasal partilerin kapatılmasının toplumun bütün kesimleri tarafından onaylanmış olması, demokrasinin içine düştüğü durumu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Askeri müdahaleden hemen sonra ülke yönetimini, Kenan Evren'in başkanlığında oluşan Milli Güvenlik Konseyi üstlenmiştir. Kısa bir süre sonra Deniz Kuvvetleri eski Komutanı *Bülent Ulusu* yeni bir hükümet kurmakla görevlendirilmiş ve

---

151 Bila, **a.g.e.,** s. 231-232.

152 Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1975, s. 346.

153 1973 genel seçimlerinde beklenmeyen bir başarı elde eden CHP 185 milletvekili çıkarırken, Adalet Partisi 149, Milli Selamet Partisi 48, Demokratik Parti 45, Cumhuriyetçi Güven Partisi 13, Milliyetçi Hareket Partisi 3 ve Türkiye Birlik Partisi 1 milletvekili çıkarmıştır. Bkz. Bila, **a.g.e.,** s. 242.

154 5 Haziran 1977'de yapılan genel seçimlerin sonuçlarına göre, CHP 213, AP 189, MSP 24, MHP 16, CGP 3 VE DP 1 milletvekili çıkarmıştır. Bkz. Bila, **a.g.e.,** s. 267.

155 Dönemin öğrenci olayları ve halk arasındaki kamplaşma için bkz. Cemal Fedayi, *"Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971–1980),* **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** 2010, s. 492, 502–503.

156 Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset,** s. 266–277.

157 Geniş bilgi için bkz. Birol Akgün, *"12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika (1980–1983),* **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** s. 549–552.

Bakanlar Kurulu'nu oluşturmuştur. 12 Eylül müdahalesiyle yürürlükten kaldırılan 1961 Anayasası yerine yeni bir Anayasa hazırlamak üzere bir Danışma Meclisi oluşturulmuş ve hazırlanan Anayasa taslağı mecliste kabul edildikten sonra Milli Güvenlik Konseyi tarafından onaylanarak halkoyuna sunulmuştur. 6 Kasım 1982'de yapılan halkoylaması sonucu yüzde 93 kabul oyu alan Anayasa yürürlüğe girmiştir.[158] Aynı gün Kenan Evren de Cumhurbaşkanlığı görevine resmen başlamıştır.

1982 Anayasası doğrultusunda yeni kurulan siyasi partilerin katılmasıyla 6 Kasım 1983'te yapılan seçimlerde Turgut Özal başkanlığındaki *Anavatan Partisi* (ANAP), seçime katılan *Milliyetçi Demokrasi Partisi* ve *Halkçı Parti*'ye göre daha fazla oy alarak tek başına iktidara gelmiştir.[159]

Özal önderliğindeki Anavatan Partisi iktidarı döneminde Türkiye'nin dış politikası ve ekonomik politika tercihleri de büyük bir değişim göstermiş ve buna paralel olarak Türk toplumunun değerlerinde bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Mecliste ciddi bir muhalefetle karşılaşmayan Anavatan Partisi iktidarı, dışa açılma konusunda önemli hamleler yapmış ve toplumdan aldığı destekle 29 Kasım 1987 seçimlerinde de TBMM'deki üstünlüğünü korumuştur. Ancak bundan sonraki dönemde 1980'de siyasi faaliyetleri yasaklanan siyasi liderlerin (Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş gibi) 1987'de yapılan referandumla yeniden siyasi arenaya girmeleriyle Anavatan Partisi'nin Meclis üstünlüğü sarsılmaya başlamıştır. Buna karşın Kenan Evren'in görev süresinin dolmasıyla 31 Ekim 1989'da yapılan seçimler sonucunda Turgut Özal 8. Cumhurbaşkanı olarak Çankaya Köşkü'ne çıkmıştır. Özal'ın Çankaya köşküne çıkması üzerine Anavatan Partisi Genel Başkanlığına da *Mesut Yılmaz* seçilmiştir.[160]

20 Ekim 1991 genel seçimlerinde hiçbir partinin tek başına iktidara gelememesi üzerine Süleyman Demirel başkanlığındaki *Doğru Yol Partisi* (DYP) ile *Sosyal Demokrat Halkçı Parti* (SHP) arasında koalisyon hükümeti kurulmuş ve Türkiye'de yeniden koalisyonlar dönemi başlamıştır. Bu arada Özal'ın 17 Nisan 1993'teki ani ölümü üzerine 16 Mayıs 1993'te Süleyman Demirel Cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve Çankaya Köşküne çıkmıştır. Demirel'in Cumhurbaşkanlığına seçilmesi üzerine boşalan DYP Genel Başkanlığına da *Tansu Çiller* seçilmiştir.[161]

Ülke 1993'ten itibaren yeni koalisyon hükümetleriyle yönetilmeye başlanmıştır. Bu koalisyon hükümetleri arasında ciddi uyum sorunlarının bulunması, Türkiye'yi yeniden birtakım ekonomik, siyasal ve toplumsal bunalımların eşiğine getirmiştir.[162]

---

[158] Bülent Ulusu başkanlığında kurulan Bakanlar Kurulu, 1982 Anayasası'nın hazırlık süreci ve içeriği hakkında geniş bilgi için bkz. Erdoğan, **a.g.e.,** s.117-184.

[159] 6 Kasım 1983 genel seçimleri sonuçlarına göre Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi 211 milletvekili ile Meclisteki yerini alırken, Turgut Sunalp'ın önderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi 117, Necdet Calp'in önderliğindeki Halkçı Parti ise 71 milletvekili çıkarabilmiştir. Bila, **a.g.e.,** s. 308.

[160] Ömer Çalha, *"Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokrasi"*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** s. 581.

[161] Erdoğan, **a.g.e.,** s. 191-193.

[162] Çalha, *a.g.m.*, s. 583.

25 Aralık 1995 tarihinde yapılan seçimler sonucunda, yine hiçbir parti tek başına iktidara gelebilecek oyu alamamıştır. 1996–1997 yılları arasında yaşanan siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar içerisinde, ilk olarak Mesut Yılmaz'ın başkanlığındaki Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi arasında koalisyon hükümeti kurulmuştur. Çok uzun ömürlü olmayan bu hükümetten sonra Necmettin Erbakan Başbakanlık görevine atanmış ve *Refah Partisi* (RP) ile DYP arasında yeni bir koalisyon hükümeti oluşturulmuştur. 28 Şubat 1997 yılındaki MGK kararları sonrasında bu hükümetin de istifasıyla bu kez Mesut Yılmaz tarafından *Anavatan Partisi*, *Demokratik Sol Parti* ve *Demokrat Türkiye Partisi* tarafından üçlü koalisyona gidilmiş ve siyasal çevrelerde *ANA-SOL-D* adı verilen bir hükümet kurulmuştur.[163]

Böyle bir ortamda 18 Nisan 1999'da yapılan genel seçimlerde yine hiçbir parti çoğunluğu sağlayamamış ve Bülent Ecevit liderliğindeki DSP 136 milletvekili ile Meclisteki yerini alırken Devlet Bahçeli liderliğindeki MHP 129, Recai Kutan liderliğindeki FP 111, Mesut Yılmaz liderliğindeki ANAP 86, Tansu Çiller liderliğindeki DYP de 85 milletvekili çıkarmıştır. Meclisteki çoğunluğun herhangi bir parti tarafından yine sağlanamadığı bu seçimlerden sonra Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel hükümeti kurma görevini DSP Başkanı Bülent Ecevit'e vermiştir. Bu gelişme üzerine de Ecevit liderliğinde DSP-MHP-ANAP üçlü koalisyonu oluşturulmuştur.[164]

Bu arada Cumhurbaşkanlığı görev süresi dolan Süleyman Demirel'in yerine, Anayasa Mahkemesi Başkanı olan *Ahmet Necdet Sezer* 16 Mayıs 2000'de Cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve 10. Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.[165]

Böyle bir ortamda Türk siyasal yaşamında en düşük katılımın gerçekleştiği 3 Kasım 2002 genel seçimleri yapılmış ve Adalet ve Kalkınma Partisi 361 milletvekili ile iktidarı devralırken CHP 177 milletvekili ile ana muhalefet partisi olarak TBMM'deki yerini almıştır.[166]

2007 yılında Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin sona ermesi üzerine gündeme gelen Cumhurbaşkanlığı seçimleri, Türkiye'de yeni bir siyasal bunalıma yol açmış ve 24 Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanlığının resmi internet sitesinden yayınlanan ve *e-muhtıra* olarak adlandırılan bildiri, bunalımı bir siyasal gerilime dönüştürmüştür. İktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi söz konusu bildiriyi kendisine karşı yayınlanmış bir metin olarak değerlendirmiş ve Meclis'ten erken seçim kararı çıkarılmasını sağlamıştır. 12 Temmuz 2007 yılında yapılan erken genel seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi, yüzde 47 civarında oy alarak bir kez daha tek başına iktidara gelmiştir. 28 Ağustos 2007 tarihinde yapılan oylama ile de TBMM, Abdullah Gül'ü 339 oy ile Cumhurbaşkanlığına seçmiştir. Bununla birlikte İstanbul Milletvekili seçilen Recep Tayyip Erdoğan yeniden Başbakanlığa atanmış ve 29 Ağustos 2007'de Hükümeti kurmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarının ikinci döneminde AB ile ilişkiler ve bu çerçevede anayasal düzenlemeler gündemdeki yerini korumuştur. 12 Eylül 2010 tarihli gerçekleştirilen referandumda, iktidar

---

[163] Erdoğan, **a.g.e.**, s. 194-196.

[164] http://www.tbmm.gov.tr Erişim Tarihi: 20 Ocak 2011.

[165] http://www.tccb.gov.tr Erişim Tarihi: 20 Ocak 2011.

[166] Oya Tokgöz, **Seçimler, Siyasal Reklamlar ve Siyasal İletişim**, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2010, s. 461.

partisinin isteği doğrultusunda bir sonuç çıkmıştır. Bu referandum sonucu hayata geçen Anayasa değişiklikleri ile 12 Eylül askeri müdahale dönemi yöneticilerine yargı yolu açıldığı gibi, yüksek yargının yapısında yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu referandum öncesi ve sonrasında yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı en çok tartışılan konu olmuştur.

Öte yandan 1986 yılından günümüze değin Türkiye'de siyasal ve toplumsal çevrelerin gündemini oluşturan en önemli konu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde başlayan PKK terör örgütünün faaliyetleri olmuştur. Dönem dönem artan ve azalan yoğunluktaki terör olaylarında 40 bine yakın insan hayatını kaybetmiş, ekonomik kayıplar ortaya çıkmış ve her türlü siyasal eğilimin bir numaralı gündem maddesi olarak varlığını korumuştur.

12.5. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1945-1991)

12.5.1. 1945-1960 Yılları Arasında Türk Dış Politikası

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya tam anlamıyla bir kutuplaşmaya doğru giderken ülkelerin de saflarını açıkça belli ederek gereklerini yerine getirmeleri gerekmekteydi. Çünkü savaş, Avrupa dengelerini temelden sarsmıştır. Almanya'nın tasfiye edilmesiyle doğan boşluktan Sovyetler Birliği yararlanmış, savaştan yıpranmış bir şekilde çıkan İngiltere ve Fransa da yeni bir Avrupa dengesi kurabilecek güçten yoksun kalmışlardır.

Soğuk Savaş döneminin başlangıcı olarak kabul edilen bu dönemde bir yanda Sovyet Rusya ve onun etki alanı ve silahlı baskısı altında sesleri çıkmayan milletler grubu, öte yanda kendi serbest iradeleriyle ABD ve İngiltere etrafında bir araya gelmiş olan milletlerin oluşturduğu grup yer almaktaydı.[167] Başka bir ifadeyle, artık komünist dünya görüşü ile kapitalist Batı demokrasisi açıkça, ama silahsız bir şekilde çarpışacaktır.[168]

Savaşın sona ermesiyle birlikte Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Birtakım isteklerde de bulunan Sovyetler Birliği, yapılacak yeni bir antlaşmayla boğazların yeni bir statüye kavuşturularak kendilerine serbest geçiş hakkı tanınmasını ve ortak savunma için kendilerine üs kurma hakkının tanınmasını istemişlerdir. Diğer taraftan da Kars ve Ardahan illerinin kendilerine geri verilmesini istemişlerdir. [169] Sovyetlerin bu talepleri Türkiye'yi oldukça tedirgin etmiştir ki, bu tedirginlik yersiz de değildir. Çünkü bu istekler, Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası dönemde izlemek istediği yayılma politikasının belirtileri arasındaki en önemli gelişmelerindendir.[170]

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye, Sovyetler Birliği'nin bu tehditkâr politikasına karşı kendi başına ayakta kalmaya çalışmış, Sovyet isteklerini

---

[167] Nihat Erim, *"Eski İle Yeni Çarpışıyor"*, **Ulus,** 19 Haziran 1946.

[168] Nihat Erim, *"Çarpışan İdeolojiler Arasında"*, **Ulus,** 2 Eylül 1946.

[169] Hale, **a.g.e.,** s. 111.

[170] Mehmet Gönlübol-Haluk Ülman, *"İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası"*, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1983,** (Ed. Cem Sar vd.), AÜSBF Yay., Ankara, 1987, s. 192.

reddetmiş ama bir yandan da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra en kuvvetli devlet olarak ortaya çıkan ABD'nin desteğini kazanmaya çalışmıştır.

Fakat Türkiye'nin bu diplomatik yalnızlığı uzun sürmemiştir. 1946 yılında çeşitli sebeplerle toplanan konferanslarda Batılı devletlerle Sovyetler Birliği arasındaki işbirliğinin sürdürülemeyeceğinin anlaşılması, Doğu Avrupa devletlerinin Sovyet uyduları haline gelmeleriyle Orta ve Batı Avrupa'nın geleceğinin tehlikeye düşmesi, Yunanistan'daki iç savaşın istenmeyen yönde gelişmesi ve İran üzerindeki Sovyet baskısının etkisiyle, ABD'nin Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmiştir. Diğer bir ifadeyle ABD ile Sovyetler Birliği arasında artan gerginlik ile doğru orantılı olarak Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileri de düzelme sürecine girmiştir.[171]

Soğuk Savaş'ın giderek tırmandığı bu dönemde ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947 tarihinde Sovyetler Birliği'nin yayılma politikasına karşı bir doktrin yayınlamıştır. *Truman Doktrini* adını alan bu doktrin Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Ancak doktrinin temel hedefi Batı Avrupa'nın geleceğidir. Truman için asıl önemli olan, Yunanistan'ın içinde bulunduğu iç savaştan kurtulması ve Avrupa'nın güvenliğinin sağlanmasıdır.[172]

Nitekim Truman Doktrini, Yunanistan ve Türkiye'ye siyasi, askeri ve ekonomik olarak destek verilmesini öngörmüştür. Öncelikle ABD ile Yunanistan arasında Haziran 1947'de yardım antlaşması imzalanmıştır. Ardından da, ABD ile Türkiye arasında 12 Temmuz 1947'de bir ikili yardım antlaşması imzalanmış[173] ve Türkiye, ABD'nin savaş sonrası dönemde her anlamda yıkılmış olan Avrupa'yı yeniden yapılandırmak için işleme koyduğu *Marshall Planı*[174] kapsamına alınmıştır.

ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki gerginliğin her geçen gün daha da keskinleştiği bu sıralarda, bu durumun bir sonucu olarak Sovyet yayılmasına karşı ABD önderliğinde 4 Nisan 1949'da 12 Batılı ülke arasında kısa adı *NATO (North Atlantic Treaty Organization)* olan *Kuzey Atlantik İttifakı* kurulmuştur.[175] Ardından 5 Mayıs 1949 tarihinde de Batılı devletler (İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, İrlanda, İtalya, Norveç ve İsveç) arasında *Avrupa Konseyi* adı altında bir birlik kurulmuştur.[176]

Süreç bu şekilde işlerken, Türkiye hem Avrupa Konseyi'ne hem de NATO'ya katılmak için başvuruda bulunmuştur. 8 Ağustos 1949'da Avrupa Konseyi'ne davet edilmiş ve bu birliğe katılmıştır.[177]

Avrupa'da bu olaylar gerçekleşirken Uzak Doğu'da aynı coğrafyada birbirine düşman iki farklı ideolojiye bağlı olarak kurulan Kuzey Kore ile Güney Kore ara-

---

[171] Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947–1964),** AÜSBF Yay., Ankara, 1979, s. 9.

[172] Sander, **a.g.e.,** s. 11.

[173] Sander, **a.g.e.,** s. 25-27.

[174] ABD Dışişleri Bakanı General Marshall'ın 5 Haziran 1947'de yaptığı konuşmada tarihe "Marshall Planı" olarak geçecek olan savaş sonu Avrupası'nın ekonomik kalkınması konusunda hükümetinin görüş ve önerilerini ortaya koymuştur. Marshall bu konuşmasında, Avrupa ülkelerinin yıkılıp yakılması gerçeğinden başka ekonomilerinin alt üst olduğunu, bu durumun çeşitli tehlikeler yaratabileceğini, ekonomik dengenin kurulabilmesi için de ABD'nin bu ülkelere yardım etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bkz. Soysal, **a.g.e.,** C. II, s. 286-287.

[175] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995,** Alkım Yay., İstanbul, 2007, s. 449.

[176] Gönlübol-Ülman, *a.g.m.*, s. 226.

[177] Gönlübol-Ülman, *a.g.m.*, s. 226.

sında 25 Haziran 1950'de Soğuk Savaş döneminin ilk sıcak çatışması patlak vermiştir. Türkiye'nin de gelişmeleri yakından takip ettiği bu sıralarda Birleşmiş Milletler, Kore'ye asker gönderme kararı almıştır. Demokrat Parti iktidarının ilk ayına denk gelen bu gelişmeyi iyi değerlendirmek isteyen hükümet, Kore Savaşı'nı Türkiye'nin NATO'ya girmesi için bir fırsat olarak görmüştür.[178] Bunun üzerine Bakanlar Kurulu, TBMM ve muhalefet partisine danışmadan Türkiye'nin 25 Temmuz 1950'de Kore'ye 4500 asker gönderileceğini açıklamıştır.[179] Kore Savaşı sonrasında Türkiye'nin NATO'ya girişi ise 18 Şubat 1952'de gerçekleşmiştir. Böylece Türkiye, hem Batı ile bütünleşmesini her açıdan tamamlamış hem de Doğu-Batı çatışmasının temel taraflarından biri haline gelmiştir. Bu iki gerçek bundan sonra Türk dış politikasının temelini oluşturacaktır.[180]

Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluk ilişkilerinin devam ettiği bir ortamda iktidara gelen DP, ilişkilerin bu şekilde devam etmesi yönünde çaba harcamış ve iki ülkenin 1952'de NATO'ya kabul edilmesinden sonra gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretlerle ikili ilişkiler daha da gelişmiştir.[181] İki devlet arasındaki bu yakınlaşma, Balkanlar'da yeni bir ittifakı doğurmuştur. Gerçekleşen temaslar sonucunda da 25 Şubat 1953'te Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında üçlü bir *Balkan Paktı* Ankara'da imzalanmıştır.[182]

İki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu bir şekilde devam ettiği bu sıralarda İngiltere'nin, kontrolü altında bulunan Kıbrıs'tan çekilmesi söz konusu olunca Kıbrıs adasının kime bırakılacağı sorunu patlak vermiş ve ilişkiler bozulmaya yüz tutmuştur. Yunanistan ile iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirmek isteyen DP, her ne kadar Kıbrıs sorunu diye bir sorun olmadığını vurgulamaya çalışmışsa da Yunanistan'ın, adanın Rumlara bırakılması konusunda ısrarcı olması ve bunu sürekli gündeme taşıması sonucunda iki devlet arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.[183]

DP'nin ve Adnan Menderes'in bir süre göz ardı ettiği Kıbrıs sorunu, Rumların adada gösteriler yaparak Yunanistan'a katılma konusunda karışıklıklar çıkarması, ENOSİS seslerinin iyice yükselmesi ve en son Yunanistan'ın 1954 Mayısında İngiltere'den Ağustos ayına kadar adayı kendilerine teslim etmesini istemesi üzerine iyice tırmanmaya başlamıştır. Hatta Yunanistan, adanın kendisine teslim edilmemesi halinde bu durumu uluslararası bir sorun haline getirerek Birleşmiş Milletlere taşıyacağını ilan etmiştir. İngiltere'nin bu teze yanaşmaması üzerine Yunanistan,

---

178 Hale, **a.g.e.,** s. 118.

179 Hükümetin aldığı bu karar karşısında ana muhalefet partisi konumunda olan CHP, 26 Temmuzda yaptığı açıklamada bu kararın bir Anayasa ihlali olduğunu belirtmiştir. Muhalefet partisi bu açıklamasında haklıydı. Çünkü 1924 Anayasası'nın 26. maddesine göre; sadece TBMM, savaş, barış, antlaşma gibi kararları almakta yetkilidir. Dolayısıyla CHP, Kore'ye asker gönderilmesine değil gönderilme kararının alınma şekline karşı çıkmıştır. Gönlübol-Ülman, *a.g.m.*, s. 228.

180 Haluk Gerger, *"Türk Dış Politikası (1946-1980)"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İletişim Yay., İstanbul, s. 538; Gönlübol-Ülman, *a.g.m.*, s. 234.

181 Melek Fırat, *"Yunanistan'la İlişkiler"*, **Türk Dış Politikası (1919–1980) Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,** (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 587.

182 Fırat, *a.g.m.*, s. 589.

183 Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar,** Metu Press, Ankara, 2001, s. 104.

16 Ağustos 1954'te Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması için Birleşmiş Milletler'e başvuruda bulunmuştur. Uluslararası bir soruna dönüşen Kıbrıs sorunu Birleşmiş Milletlerce ele alınmış ve Yunan istekleri reddedilmiştir.[184]

Bu gelişme üzerine adada ENOSİS taraftarı Başpiskopos Makarios'un kışkırtmalarıyla Türk yerleşiklere yönelik kanlı saldırılar düzenlenmeye başlanmıştır. Bunun üzerine Türk kamuoyu da adanın Yunanistan'a verilme ihtimaline karşı harekete geçmiş, özellikle de öğrenci dernekleri aracılığıyla çeşitli gösteriler yapılmış ve bu gösterilerde *Ya ilhak ya ölüm* ve *Ya taksim ya ölüm* sloganları ön plana çıkmıştır. Hatta *Kıbrıs Türk'tür* isminde bir dernek de kurulmuştur.[185] Bu arada DP Kıbrıs sorununu gündemine almış ve Başbakan Adnan Menderes'in talimatıyla Fatin Rüştü Zorlu başkanlığında bu işle ilgilenmek üzere bir Kıbrıs Komisyonu oluşturulmuştur.[186]

Kıbrıs sorununun nasıl çözüleceği konusunda, tarafların anlaşamaması üzerine İngiltere araya girerek, Türkiye ve Yunanistan'a, Londra'da üçlü bir konferans toplamak üzere çağrı yapmıştır. 29 Ağustos 1955'te toplanan Londra Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden Dışişleri Bakanı vekili Fatin Rüştü Zorlu, adadaki Türk varlığına, adanın Türkiye ile tarihsel ekonomik ve kültürel bağlarına değindikten sonra Türkiye açısından stratejik önemini belirtmiş ve Türkiye'ye bırakılmasını savunmuştur. İngiltere temsilcisi Macmillan da tam aksi yöndeki Yunan görüşlerini ileri sürmüş ve görüşmeler çıkmaza girmiştir. Görüşmelerin tıkandığı bu sıralarda Türkiye'de Rumlara yönelik 6-7 Eylül olaylarının yaşanması üzerine müzakereler herhangi bir sonuç alınamadan sona ermiştir.[187]

Süreç içinde taraflar arasındaki temasların sonuç vermemesi ve İngiltere'nin tekrar araya girmesiyle, önceleri adanın tümünü isteyen Türkiye bu isteklerinden vazgeçerek İngiliz tezi olan adanın Rumlar ile Türkler arasında paylaşılması görüşüne yaklaşmıştır. Ancak bu tezin de hayata geçirilememesi üzerine 11 ve 19 Şubat 1959'da imzalanan Zürich ve Londra Antlaşmaları ile bağımsız bir *Kıbrıs Cumhuriyeti* kurulmuştur.[188] Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantör ülkeler olarak belirlendiği bu antlaşmalarda; Kıbrıs'ın başkanlık rejimiyle yönetilen bağımsız bir cumhuriyet olması, her üç devletin de Kıbrıs'ta birer garnizon bulundurması ve herhangi bir sorun karşısında adaya müdahale etme hakkı olması, ada cumhurbaşkanının Rum, yardımcısının Türk olması gibi hükümler yer almıştır.[189]

Türkiye bu sıralarda güney ve doğu komşuları ile de Balkan Paktı'na benzer bir ittifaka girmiş ve 24 Şubat 1955'te Türkiye'nin yoğun çabaları sonucunda Irak, İran, Pakistan ve İngiltere'nin katılımıyla *Bağdat Paktı* oluşturulmuştur. Ancak Temmuz 1958'de Irak'ta bir Hükümet darbesi olması üzerine Irak Mart 1959'da resmen pakttan çekilmiştir. Bunun üzerine İngiltere, Türkiye, İran ve Pakistan,

---

184 Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 529-530.
185 Aydemir, **İkinci Adam,** C. III, s. 211–216.
186 Bağcı, **a.g.e.,** s. 109-110.
187 Fırat, *a.g.m.*, s. 602.
188 Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 533.
189 Zürich ve Londra Antlaşmalarının hükümleri için bkz. Fırat, *a.g.m.,* s. 608-612.

ABD'nin gözlemci olarak katıldığı *Merkezi Antlaşma Teşkilatı*'nı (CENTO) kurmuşlardır.[190]

12.5.2. 1960-1990 Yılları Arasında Türk Dış Politikası

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dış politikasını SSCB karşıtlığı üzerine kuran ve bu süreç içinde ABD ve Avrupalı devletlerin yanında yer alan Türkiye'nin, Soğuk Savaş yıllarında bloklar arasında *Yumuşama Dönemi* olarak isimlendiren 1960 sonrası dönemde iç politikada olduğu kadar dış ilişkilerinde de önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır.[191]

Dış politikanın gözden geçirilmesi ve yeni hedeflerin belirlenmesinde etkili olan gelişmeler ise Küba Bunalımı[192] sırasında Türkiye'nin yaşadığı düş kırıklığı ve esasen Kıbrıs Meselesi'nin yeniden tırmandığı bu dönemde yaşadığı şoktur. Hatta bu dönemin Türk dış politikasını belirleyen temel gelişmenin *Kıbrıs meselesi* olduğunu söylemek mümkündür.[193]

Londra Antlaşmalarının imzalanmasının ardından 13 Aralık 1959'da yapılan seçimlerde Başpiskopos Makarios Cumhurbaşkanı, Dr. Fazıl Küçük ise Cumhurbaşkanı Yardımcısı seçilmiştir. Geçici hükümet tarafından hazırlanan Kıbrıs Anayasası 6 Nisan 1960'ta kabul edilmesine rağmen, İngiltere ile üslerin kapsayacağı alanın büyüklüğü konusunda çıkan anlaşmazlık Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ilanını geciktirmiş, ancak İngiltere'yle anlaşmaya varılması üzerine 16

---

[190] Sovyet tehdidine karşı bölge güvenliğini sağlamak amacıyla oluşturulan bu pakt 1979 İran Devrimi'nin gerçekleşmesine kadar varlığını sürdürmüş ancak devrimden sonra İran'ın ardından da Pakistan'ın paktan çekilmesiyle CENTO da dağılmıştır.Hale, **a.g.e.,** s. 127.

[191] Aslında Türkiye'nin 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nden sonra Kıbrıs bunalımına kadar izlediği dış politika, 1950–1960 Demokrat Parti döneminden pek farklı olmamış ve 27 Mayıs müdahalesi Türk dış politikasındaki sürekliliği bozmamıştır. Hatta 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ni gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi yayınlamış olduğu bildiride hem NATO ve CENTO'ya bağlı olduğunu hem de Türkiye'nin daha önce ABD ve diğer ülkelerle yapmış olduğu antlaşmaları ve ittifakları devam ettireceğini ilan etmiştir. Bu nedenlerle ABD Dışişleri Bakanlığı 30 Mayıs'ta yayınladığı bir bildiri ile yeni Türk hükümetini tanıdığını ilan etmiş ve bunu diğer ülkeler izlemiştir. Bkz. Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, s. 202; Gerger, *a.g.m.*, s.541.

[192] *Küba Bunalımı* olarak tarihe geçen ve Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmaya yüz tutmasında önemli bir yere sahip olan bu gelişme 1962 ilkbaharında Küba'ya nükleer başlıklı kısa ve orta menzilli Sovyet füzelerinin yerleştirilmesiyle başlamıştır. Bu gelişmeden haberdar olan ABD de hemen Küba'yı abluka altına aldığını duyurmuş ve kriz iyice tırmanmıştır. Nükleer bir savaşın eşiğine gelinen bu gelişme sırasında iki ülke yöneticileri (Kennedy ve Khrushchev) arasında gerçekleşen görüşmelerde Türkiye, ABD tarafından pazarlık konusu edilmiş ve Sovyetlerin istekleri kabul edilmiştir. Buna göre Sovyetlerin Küba'da yerleştirmiş olduğu füzeleri sökmeleri karşılığında ABD de Türkiye'de yerleştirmiş olduğu füzeleri sökmeyi taahhüt etmiştir. Nitekim Türkiye ile uzaktan yakından ilgisi olmayan Küba'daki bir sıkıntıdan kaynaklı ABD'nin Türkiye'yi desteklediğini ifade eden füzelerin sökülmesi 23 Ocak 1963'te Türk yöneticilerce kabul edilmiştir. Ancak bu durum Türk kamuoyunda bir hoşnutsuzluk doğurmuş ve ABD istediği zaman Türkiye'nin güvenliğini hatta varlığını tehlikeye sokabilecek kararlar almaktan çekinmeyecektir, intibaı yaygın kabul görmeye başlamıştır. Küba Krizi ve Türkiye üzerindeki etkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964,** s. 215-224; Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 820.

[193] Armaoğlu, **a.g.e.,** 783.

Ağustos 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiş ve 24 Ağustos 1960'ta BM'ye üye olmuştur.[194]

30 Kasım 1963'te Cumhurbaşkanı Makarios'un, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'den Kıbrıs Anayasası'nın on üç temel maddesinin değiştirilmesine yönelik talebi, Aralık ayında iki toplum arasında yeniden çatışmaların patlak vermesine neden olmuştur.[195]

Bu şartlar altında İngilizler, Ocak 1964'te Londra Konferansı'nı toplayarak, diğer garantör devletler ve Kıbrıs toplum liderleriyle birlikte, Kıbrıs'ta ortaya çıkan soruna çözüm bulmak istemiştir. Ancak Kıbrıslı iki tarafın sunduğu öneriler çerçevesinde bir anlaşma yapmak mümkün olmamış ve sonunda Kıbrıs için bir Birleşmiş Milletler Barış Gücü (UNFICYP) kurularak Mart 1964'te Kıbrıs'ta göreve başlamıştır. Bu kuvvetler Kıbrıs'ta tansiyonu düşürmeye yardımcı olmuş ancak iki toplum arasındaki çatışmayı sonlandıramamıştır.[196]

Adadaki Türk-Rum çatışmasının sona ermemesi, İnönü'nün 1964 yılı Haziran ayında Kıbrıs'a müdahale kararı vermesine yol açmış ve İnönü, müdahale kararını ABD'ye 4 Haziran günü duyurmuştur. Ancak 5 Haziran 1964'te ABD Başkanı Johnson'un İnönü'ye gönderdiği meşhur mektubu *(Johnson Mektubu)*[197] üzerine Türkiye, Kıbrıs'a müdahale etmekten vazgeçmiştir.

Yunanistan'ın 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta darbe yaparak Makarios'u devirmesi ve ENOSİS'i gerçekleştirmeye çalışması üzerine 19 Temmuz 1974'te Bakanlar Kurulunun çıkardığı bir kararname ile TSK tarafından Kıbrıs'a fiili müdahalede bulunulmasına ve Yunanistan'ın bir tecavüzü halinde bu devlete karşı harekâta geçilmesine emir verme konusunda da Başbakan Bülent Ecevit yetkili kılınmıştır. Bu gelişmenin hemen ardından da Türkiye 20–22 Temmuz ve 14–16 Ağustos 1974 tarihlerinde Kıbrıs'a yönelik iki askeri harekât gerçekleştirmiş ve bugünkü barış hattı çizilmiştir.[198]

Bu gelişmelerden sonra 13 Şubat 1975'te Rauf Denktaş başkanlığında *Kıbrıs Türk Federe Devleti* kurulmuş ve iki taraf arasında yapılan Nüfus Mübadelesi antlaşması ile güneyde kalan Türkler kuzeye, kuzeyde kalan Rumlar da güneye geç-

---

[194] Melek Fırat, *"1960-1980: Yunanistan'la İlişkiler"*, (Ed. Baskın Oran), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 719.

[195] Şükrü S. Gürel, **Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)**, Ümit Yay., Ankara, 1993, s. 57.

[196] Richard Clogg, *"The Troubled Alliance: Greece and Turkey"*, (Ed. Richard Clogg), **Greece in the 1980s**, St. Martin's Press, New York, 1980, s. 194.

[197] *Johnson Mektubu* kısaca; Türkiyc'nin dış politik ilişkilerinde ABD'ye danışması gerektiği, ABD'nin Türkiye'ninKıbrıs'a garantör ülke olarak müdahale etmesini uygun görmediği, bu tür bir harekat sonucunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldırması durumunda NATO'nun Türkiye'ye yardım etmeyeceği ve Türkiye ile ABD arasında 1947 yılında imzalanan yardım antlaşması gereği, Türkiye'nin ABD'den aldığı silahları kullanmasına ABD'nin izin vermeyeceği şeklinde bir içeriğe sahiptir. Türkiye'de bir şok etkisi yaratan bu mektuptan sonra da BM Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1965'te Kıbrıs ile ilgili yaptığı toplantıda Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale edemeyeceği kararı alınmıştır. Geniş bilgi için bkz. Hürriyet, 13.01.1965; Nihat Erim, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler içinde Kıbrıs**, Ankara, s.300–305.

[197] Gürel, **a.g.e.**, s. 58.

[198] Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 801-806.

mişlerdir. Bunlar yaşanırken ABD, Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni tanımamanın yanı sıra Türkiye'ye 5 Şubat 1975'ten 12 Eylül 1978'e kadar süren bir silah ambargosu uygulamıştır.[199] 15 Kasım 1983 tarihinde de *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti* kurulmuştur.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren batı demokrasilerinin yanında alarak safını belli etmesiyle Soğuk Savaş yıllarının ilk döneminde Batı İttifakının içinde yer almış, bu çerçevede diğer batılı devletler gibi Komünizme karşı ABD ile müttefik olmuş ve *Türkiye-ABD ilişkileri* oldukça samimi bir havada seyretmiştir. Ancak 1960'lı yılların başından itibaren Küba Krizi ve özellikle de Kıbrıs Meselesi konularında Türkiye, ABD ve Batılı devletler tarafından yalnız bırakılmıştır. Bu gelişmeler üzerine 1965'ten itibaren Türk kamuoyunda Türkiye-ABD ikili antlaşmalarına karşı yoğun bir eleştiri kampanyası başlamış ve o güne kadar iki devlet arasında yapılmış olan antlaşmaların gözden geçirilmesi istenmiştir. Başbakan Süleyman Demirel de 7 Nisan 1966'da ABD'ye mevcut ikili antlaşmaları gözden geçirmek üzere görüşmelerin başlaması teklifinde bulunmuştur. ABD'nin bu teklifi kabul etmesi üzerine Türkiye ve ABD'nin dışişleri temsilcileri arasındaki görüşmeler 20 Ocak 1967'de başlamış ancak iki yıl civarında süren görüşmelerden sonra antlaşmaların dağınıklığı nedeniyle bu konuda tam bir sonuç alınamamıştır.[200] Uzun süren bu görüşmelerden sonra 3 Temmuz 1969'da Türkiye ile ABD arasında *Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması* imzalanmış ve geçici de olsa iki devlet arasındaki ilişkiler yumuşamaya başlamış fakat çok uzun sürmemiştir.[201] Yine bu sıralarda Türkiye ile ABD arasında patlak veren önemli sıkıntılardan biri de Haşhaş üretimi olmuştur.[202]

Türkiye-ABD ilişkileri bu şekilde inişli-çıkışlı bir şekilde seyrederken ilişkilerin kopma noktasına gelmesi, Türkiye'nin 1974'te gerçekleştirmiş olduğu Kıbrıs Harekâtı'na ABD'nin karşı çıkması ve 1975 yılından 1978 Eylülüne kadar devam bir silah ambargosu koyarak askeri kredileri askıya almasıyla gerçekleşmiştir. Ambargo üzerine Türkiye, 3 Temmuz 1969 tarihli Türkiye-ABD *Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması*'nı yürürlükten kaldırmış ve Türkiye'deki bütün Amerikan üs ve tesislerine el koymuştur. İlişkilerin iyice gerildiği bu sıralarda Mart 1976'da iki devlet arasında yeni bir antlaşma imzalanmışsa da bir türlü yürürlüğe girmemiş

---

[199] M. Seyfettin Erol, *"1971-1980 Dönemi Türk Dış Politikası"*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** (Ed. Ahmet Çaylak-Mehmet Dikkaya- Cihat Göktepe-Hüsnü Kaplı), Savaş Yay., Ankara, 2010, s.525-526.

[200] Nasuh Uslu, *"1965–1970 Dönemi Dış Politika"*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** s. 470-471.

[201] Hale, **a.g.e.,** s. 155-156, 15

[202] 1960'lı yılların sonlarından itibaren Türkiye ile ABD arasında gündeme gelen anlaşmazlıklardan biri de Türkiye'nin *Haşhaş* üretimiyle ilgili olmuştur. ABD vatandaşları arasında oldukça yaygın olarak kullanılan uyuşturucuya karşı ABD'de başlatılan kampanya bu sıkıntının gündeme gelmesine sebep olmuştur. ABD'liler uyuşturucu kullanımının gittikçe yoğunlaşmasının temel sebebinin üretici ülkeler olduğuna inanmış ve bu üretici ülkeler arasında en büyük kaynağın Türkiye olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu gerekçelerle Türkiye üzerinde haşhaş ekiminin yasaklanması için yoğun bir baskı kurmaya başlayan ABD, uzun bir süre istediğini alamamakla birlikte Haziran 1971'de haşhaş üretimi Türkiye'de yasaklanmıştır. 1973 seçimlerinden sonra yönetimi devralan Bülent Ecevit ise Temmuz 1974'te haşhaş üretimi yasağını kaldırmıştır. Hale, **a.g.e.,** s. 159-160; Uslu, *a.g.m.*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** s.471-474.

ve nihayet 29 Mart 1980'de yeni bir *Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması* imzalanarak Türkiye'nin üsler ve tesisler üzerindeki egemenlik hakları ABD tarafından onaylanmıştır.[203]

Ambargonun kalktığı 1978 ile Türkiye'de askeri müdahalenin gerçekleştiği 12 Eylül 1980 tarihleri arasında, Türkiye'nin içinde bulunduğu kaos ortamı, siyasi istikrarsızlık ve anarşi ABD için de korkulu bir dönem olmuştur. Özellikle Şubat 1979'da İran'da Humeyni rejiminin kurulması ve aynı yıl içinde Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi gibi gelişmeler ABD için daha karanlık bir tablonun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Türkiye stratejik açıdan ABD için oldukça önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bu nedenlerden dolayı Türkiye'de gerçekleşen 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ABD tarafından memnuniyetle karşılanmış ve 1980'de yapılan başkanlık seçimlerini *Ronald Reagan*'ın kazanmasının da etkisiyle Türkiye ile ABD arasında yeni bir yakınlaşma dönemi başlamıştır.[204]

Bir bütün olarak ele alındığında 1980–1983 askeri yönetimi döneminde Türk dış politikasında ABD'nin etkisi oldukça hissedilmeye başlanırken, Türkiye'nin Avrupa ile (AET ve Avrupa Konseyi) ilişkileri oldukça zayıflamıştır. Ortadoğu ülkeleri ile girişilen ilişkiler ise gelişme kaydetmiştir.[205] 1983'te yapılan genel seçimlerde iktidara gelen Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi ile birlikte dış politikada yeni bir dönem başlamıştır. Turgut Özal'ın *Özalizm* olarak da isimlendirilen fikirleri çerçevesinde bir yol izlendiği bu dönemde dış ABD ve Batılı devletlerle ilişkiler oldukça yoğunlaşmıştır.[206]

1980'li yıllar boyunca Türkiye, İsrail ve Mısır'dan sonra (1980 tarihli Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması kapsamında) ABD'den en yüksek yardımı alan devlet olmuştur. Ancak söz konusu yardımlar 1980'lerin sonunda bir yandan Türkiye karşıtı Rum ve Ermeni lobilerinin etsiyle diğer yandan Soğuk Savaş gerginliğinin azalmasıyla oldukça azalmış ve Türkiye-ABD ilişkileri gevşemeye başlamıştır.[207]

Türkiye- Sovyetler Birliği ilişkileri de 1960'lı yılların ortalarından itibaren yeni bir boyut kazanmıştır. 1964 tarihli Johnson Mektubu nasıl Türkiye-ABD ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuşsa Türk-Sovyet ilişkileri açısından da yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu bağlamda Türkiye, 1960'ların ortalarından itibaren Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Sovyetlerin daveti üzerine 1964 yılı sonlarında dönemin dışişleri bakanı Feridun Cemal Erkin, 9 Ağustos 1965'te de Başbakan Suat Hayri Ürgüplü Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerin hemen ardından da Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko başkanlığındaki bir Sovyet heyeti Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ılımlı havanın sonunda özellikle ekonomik ilişkilerde bir kıpırdanma yaşanmıştır. Nitekim 16 Ağustos 1965'te yayınlanan ortak bildiride taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştiri-

---

[203] Armaoğlu, **a.g.e.**, s.824.

[204] Armaoğlu, **a.g.e.**, s.824-825.

[205] Geniş bilgi için bkz. Birol Akgün, *"12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika (1980–1983)"*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** s. 559–563.

[206] Sedat Laçiner, *"Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993)"*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** s. 611.

[207] Laçiner, *a.g.m.*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** s. 621-622.

leceği vurgulanarak, bundan sonra Türkiye'nin Sovyetlere milli mahsuller satması karşılığında Sovyetlerin de Türkiye'ye sanayi tesisleri kurmak üzere makine ve teçhizat temin edeceği belirtilmiştir.[208]

1970'li yıllarda Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde yeni bir durgunluk dönemi başlamıştır. 1968'ten itibaren Türkiye'de başlayan anarşi ve terörün teşvikçisi olarak Sovyetler Birliği'nin görülmesi bu durgunluğun yaşanmasında etkili olmuştur. Türkiye'de 1977'den sonra yaşanan terör eylemlerinde Sovyet etkeninin varlığı yolundaki düşünceler ve nihayet Sovyetler Birliği'nin 1979'da Afganistan'ı işgali Türk-Sovyet ilişkilerinin yine soğumasına sebep olmuş ve bu durum 1980–1983 döneminde de devam etmiştir.[209] Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki bu soğuk ilişkiler Soğuk Savaş döneminin sona ermesine kadar devam etmiş ve Sovyetlerin dağılmasından sonra Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır.

Türkiye'nin *Avrupa Birliği*[210] ile ilk bağlantısı da 1960'lı yıllara rastlamaktadır. 12 Eylül 1963'te imzalanan *Ankara Antlaşması* ile Avrupa Topluluğu ile ilk temasını kuran Türkiye bundan sonra Topluluk ile bağlarını sürekli geliştirmeye çalışmış Avrupa Topluluğu da Türkiye'nin bu çabalarını olumlu karşılamıştır.[211] 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren Ankara Antlaşması, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ortaklığı için en az beş yıl sürecek olan hazırlık dönemini başlatmış, 22 Kasım 1970'te taraflar arasında imzalanan Ek Protokol ile Türkiye'nin 22 yıllık Ortak Pazar üyeliği başlamıştır.[212] Ancak 12 Eylül 1980 askeri yönetimi döneminde Türkiye'nin Topluluk ile ilişkileri bozulmaya başlamış ve Avrupa Parlamentosu Ocak 1982'de aldığı bir kararla daha önce öngörülmüş olan 600 milyon dolarlık yardımı dondurmuş ve Mart 1982'de Türkiye ile var olan ortaklık ilişkilerini süresiz askıya almıştır.[213]

12 Eylül 1980 askeri yönetimi sırasındaki bu olumsuz gelişmeden sonra Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile ilk münasebetleri Ortaklık Konseyi'nin Eylül 1986'da yaptığı toplantı ile tekrar işlemeye başlamışsa da bir türlü beklenen seviyeye gelememiştir. Buna rağmen Türkiye, 14 Nisan 1987'de Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için resmen başvuru yapmıştır. Ancak Avrupa Topluluğu'nun Ekim

---

208 Duygu Sezer, *Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri"*, **Olaylarla Türk Dış Politikası,** C. I, s. 477–478.

209 Mehmet Gönlübol-Ömer Kürkçüoğlu, *"1973–1983 Dönemi"*, **Olaylarla Türk Dış Politikası, C.** II, s. 593, 605.

210 İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan iki kutuplu dünya'da Batı ülkelerinin birleşmesini sağlamak amacıyla Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'un katılımıyla 1951'de *Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu* oluşturulmuş, 1957 yılına gelindiğinde de *Avrupa Ekonomik Topluluğu* ve *Avrupa Atom Enerjisi Topuluğu* gibi yeni topluluklar kurularak 1967 yılında imzalanan Brüksel Antlaşmasıyla bu üç topluluk tek bir çatı altında toplanmış ve *Avrupa Topluluğu* adını almıştır. 7 Şubat 1992'de imzalanan ve Kasım 1993'te yürürlüğe giren Mastrich Antlaşması ile Avrupa Topluluğu, *Avrupa Birliği* ismini almıştır. Geniş bilgi için bkz. Rengin Ak, **AB Serüveni ve Türkiye**, Palme Yayınevi, İstanbul, 2008.

211 Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 969.

212 Gerger, *a.g.m.*, s.545.

213 Akgün, *a.g.m.*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** s. 561.

1989'da bu başvuruya karşılık açıkladığı raporda, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun ancak 1993 yılından sonra ele alınabileceği ifade edilmiştir.[214]

12.6. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ SONRASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

25 Aralık 1991'de Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'un istifa etmesinin ardından Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan etmiş böylelikle Sovyetleri Birliği dağılmıştır. Soğuk Savaş döneminin sona ermesini ifade eden bu gelişmeyle birlikte uluslararası sistemde köklü değişiklikler meydana gelmiş ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayarak süregelen ve *İki Kutuplu Dünya Düzeni*'nin yerini ABD öncülüğündeki *Yeni Dünya Düzeni* almaya başlamıştır.

Türkiye-ABD ilişkileri yeni dönemde de karşılıklı çıkarlara dayanan fakat inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. ABD ile Türkiye, yeni dönemde de birçok konuda stratejik müttefik olarak aynı safta yer almış ve beraber hareket etmiştir. Nitekim Kuzey Irak'ta oturan halkın Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in saldırılarından koruması için oluşturulan ve kurulduğunda Çekiç Güç olarak anılan birliklerin bölgeye yerleşmesi sırasındaki Türkiye'nin katkıları Türkiye ile ABD arasındaki stratejik birlikteliğin önemli bir örneğidir.[215]

Türkiye açısından *Avrupa Birliği* serüveninin devam ettiği bu yıllarda Türkiye, Avrupa Topluluğu'na resmen katılma talebinin Avrupa Topluluğu tarafından 1989'da reddedilmesi ve Doğu-Batı çatışmasının etkisini kaybetmesi gibi etkenlerle sadece Avrupa Topluluğu ile olan ilişkileri üzerinde yoğunlaşmak yerine bölgesel alternatiflere de önem vermeye başlamıştır. Bununla birlikte, Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995'te toplanan Brüksel Zirvesi'nde Türkiye'nin *Gümrük Birliği* kapsamına alınmasını öngören bir karar alınmıştır. Kararın 13 Aralık 1995'te Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanmasından sonra da Türkiye, 1 Ocak 1996 tarihi itibariyle *Gümrük Birliği*'ne dâhil olmuştur.[216] Avrupa Birliği'ne uzanan yolda önemli bir adım olarak kabul edilen Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne alınması, kısa bir süre sonra anlaşılacağı üzere sonuç vermemiş ve bu durum Türk kamuoyunda hayal kırıklığına yol açmıştır.

Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinin tartışıldığı ve 12–13 Aralık 1997 tarihinde toplanan Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin topluluğa katılımı tekrar gündeme gelmişse de Türkiye için herhangi bir takvim belirlenmemiş ve Türkiye'ye genişleme sürecinde üyeliğe kabul edilecek ülkeler arasında yer verilmemiştir.[217] Lüksemburg Zirvesi'nden sonraki süreçte ise 15-16 Haziran 1998 tarihinde toplanan Cardiff ve 11-12 Aralık 1998 tarihlerinde toplanan Viyana zirvelerinde Lüksemburg Zirvesi'nin sonuçlarına gönderme yapılmakla birlikte, tam üyelik için *Kopenhag Kriterleri*'nin[218] altı çizilmiştir. Özellikle Cardiff Zirvesi'nin genişleme

---

[214] Armaoğlu, **a.g.e.**, 970.

[215] Balcıoğlu, *a.g.m.*, s. 497-498.

[216] Armaoğlu, **a.g.e.**, 470.

[217] Sanem Baykal-Tuğrul Arat, *"Küreselleşme Ekseninde Türkiye (1990–2001)"*, **Türk Dış Politikası**, C. II, s. 346–348.

[218] Kopenhag Kriterleri, 22 Haziran 1993'te Kopenhag Zirvesi'nde belirlenen siyasi, ekonomik ve Topluluk yönetmeliği ile ilgili hükümleri içermektedir. İstikrarlı ve kurumsallaşmış bir demokra-

süreci açısından Türkiye'ye bakışı önceki dönemlere göre daha olumlu olmuş ve Lüksemburg'taki tepkisini hafifletmek için Türkiye'nin üyeliğe hazırlanma programını içeren bir strateji belgesi hazırlanmıştır.[219]

Bu gelişmelerden sonra Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmesi, 10-11 Aralık 1999 tarihleri arasında toplanan *Helsinki Zirvesi*'nde gerçekleşmiştir. Alınan karara göre Türkiye diğer aday ülkelerle eşit haklara sahip olacaktı. Böylece Türkiye, bir yandan Avrupa Birliği programları ve ajanslarına, öte yandan da katılım süreci çerçevesinde diğer aday ülkelerle birlikte Avrupa Birliği toplantılarına katılma hakkına sahip olmuştur ki, bu süreç günümüzde de devam etmektedir.[220]

Yeni dönemde Bir yandan Avrupa Birliği ve ABD ile olan ilişkilerini olumlu bir yönde geliştirmeye çalışan Türkiye, bölgeselleşme eğilimlerinin de etkisiyle Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'daki gelişmelerle de yakından ilgilenmeye başlamıştır. Aktif bir dış politika izleme yönünde önemli adımlar atan Türkiye, özellikle Sovyetlerin dağılmasından sonra bölgede daha etkili bir rol oynamaya başlamıştır. Nitekim Kafkaslar ve Orta Asya'da bağımsızlıklarını ilan eden Türkî cumhuriyetlerin hemen hemen tamamını tanıyan Türkiye, bu ülkelerle diplomatik ilişkileri başlatan ilk ülkelerden biri olmuştur.[221]

Balkanlar'daki gelişmelere de kayıtsız kalmayan Türkiye bu süreçte Balkanlar'da yaşanan etnik çatışmalar sırasında barış ve istikrarın sağlanması yönünde çeşitli diplomatik ve siyasi girişimlerde bulunmuştur. Nitekim bir taraftan 25 Kasım 1992'de Bosna-Hersek ve Balkanlardaki diğer sorunlara çözüm üretmek üzere İstanbul'da *Balkan Konferansı*'nın toplanmasına öncülük ederken öte taraftan Sırpların saldırısına uğrayan Bosna-Hersek'e hem kendi inisiyatifi ile yardım etmiş hem de NATO kapsamında güvenliği sağlamak amacıyla bölgeye asker göndermiştir. 1999'da Sırpların Kosova'ya karşı giriştikleri saldırılara da kayıtsız kalmayan Türkiye, Birleşmiş Milletler gücüne destek olmak amacıyla bölgeye önemli sayıda asker göndermekten kaçınmamıştır.[222] Böylece Türkiye, Balkan ülkeleriyle ilişkilerini genişleterek Balkan dengeleri içinde ağırlığını hissettirmeye başlamıştır.

---

sinin varlığı, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve azınlıkların haklarının korunması gibi kriterler siyasal kriterleri oluştururken, etkin bir piyasa ekonomisi ve rekabet edebilme kapasitesi ekonomik kriterleri oluşturmuştur. Uyum kriterleri ise birlik bünyesinde üstlenilen hükümleri yerine getirebilecek gerekliliklerı yerine getirebilecek kapasiteye sahip olmak şeklindedir. Kopenhag Kriterleri için bkz. Sanem Baykal, *"Kopenhag Kriterleri"*, **Türk Dış Politikası**, C. II, s. 332.

[219] Baykal-Arat, *"Küreselleşme Ekseninde Türkiye (1990–2001)"*, s. 348–349.

[220] Baykal-Arat, *"Küreselleşme Ekseninde Türkiye (1990–2001)"*, s. 351.

[221] Geniş bilgi için bkz. Mustafa Aydın, *"Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler"*, **Türk Dış Politikası**, C. II, s. 366-438; Sarınay, *a.g.m.*, s. 486.

[222] Balcıoğlu, *a.g.m.*, s. 495.

KAYNAKÇA

AHMAD, Feroz, TURGAY, Bedia; **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945–1971),** Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.

AHMAD, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980),** (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul, 2007.

AK, Rengin; **AB Serüveni ve Türkiye**, Palme Yayınevi, İstanbul.

AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi,** İmaj Yayıncılık, Ankara 2006.

AKTAR, Ayhan; **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

AKYOL, Hüseyin; **Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi,** İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

AKYÜZ, Yahya; **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a),** Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.

ALBAYRAK, Mustafa; *"Demokrat Parti Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkileri",* **Demokrasi Platformu,** Sayı: 17, 2009 Kış.

_____; **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti,** Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995,** Alkım Yayınları, İstanbul, 2007.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976.

_____; **İkinci Adam,** , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975

_____; **Menderes'in Dramı,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976.

AYDIN, Mustafa; *"1939–1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2",* **Türk Dış Politikası (1919-1980),** Cilt I, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

_____; *"Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler",* **Türk Dış Politikası, (1919-1980),** Cilt II, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

BAĞCI, Hüseyin; **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar,** Metu Press, Ankara, 2001.

BALCIOĞLU, Mustafa; *"İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası",* (Ed. Durmuş Yalçın), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

BAŞGİL, Ali Fuat; **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri,** (Çev. M. Ali Sevük-İ. Hakkı Akın), Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1966.

BAYKAL, Sanem; *"Kopenhag Kriterleri",* **Türk Dış Politikası, (1919-1980),** Cilt II, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

BAYKAL, Sanem, ARAT, Tuğrul; *"Küreselleşme Ekseninde Türkiye (1990–2001)",* **Türk Dış Politikası, (1919-1980),** Cilt II, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

BAYTAL, Yaşar; *"Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957),* **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** Sayı:40, Kasım 2007

BİLA, Hikmet; **CHP (1919–2009),** Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

BİRAND, Mehmet Ali, DÜNDAR, Can, ÇAPLI, Bülent, **Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu,** Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.

BORATAV, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi (1908 – 2007),** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

_____; **Türkiye'de Devletçilik,** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

CLOGG, Richard; *"The Troubled Alliance: Greece and Turkey",* (Ed. Richard Clogg), **Greece in the 1980s,** St. Martin's Press, New York, 1980.

Cumhuriyet Gazetesi.

ÇAVDAR, Tevfik; *"Demokrat Parti"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt VIII, İletişim Yayınları.

_____; **Türk Demokrasi Tarihi (1839–1950),** İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999.

ÇAYLAK, Adem, BARAN, Hüseyin; *"Türkiye'de Kemalist Rejimin Ordu ve Anayasa ile Pekişmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960–1970)"*, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** Savaş Yayınları, Ankara, 2010.

DERİNGİL, Selim; **Denge Oyunu, (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

ERASLAN, Cezmi; *"Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası"*, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** (Ed. Durmuş Yalçın), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

ERDOĞAN, Mustafa; **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset,** Liberte Yayınları, Ankara, 2001.

ERİM, Nihat; **12 Mart Anıları,** (Haz. Raşit Çavaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

_____; **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler içinde Kıbrıs,** Ankara.

EROĞUL, Cem; *"Çok Partili Düzenin Kuruluşu"*, **Geçiş Sürecinde Türkiye,** Belge Yayınları, İstanbul,1990.

ERTAN, Temuçin F.; *"Atatürk Sonrası Türkiye"*, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** (Ed. M. Derviş Kılınçkaya), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.

ESMER, Ahmet Şükrü, SANDER, Oral; *"İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası"*, (Ed. Cem Sar-Mehmet Gönlübol), **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1983),** Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.

FIRAT, Melek; *"1945-1960 Yunanistan'la İlişkiler"*, **Türk Dış Politikası (1919-1980): Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,** (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

_____; *"1960-1980 Yunanistan'la İlişkiler"*, **Türk Dış Politikası (1919-1980): Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,** (Ed. Baskın Oran), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

GERGER, Haluk; *"Türk Dış Politikası (1946–1980),* **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul.

GÖNLÜBOL, Mehmet, KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; *"1973–1983 Dönemi"*, **Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1983),** (Ed. Cem Sar-Mehmet Gönlübol), Cilt II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.

GÖNLÜBOL, Mehmet, ÜLMAN, Haluk; *"İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası"*, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1983),** (Ed. Cem Sar-Mehmet Gönlübol), Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.

GÜREL, Şükrü S.; **Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993),** Ümit Yay., Ankara, 1993.

_____; *"Türk Dış Politikası (1919-1945)"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** İletişim Yayınları, İstanbul.

HALE, William; **Türk Dış Politikası (1774–2000),** (Çev. Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003.

HART, Liddell; **İkinci Dünya Savaşı,** Cilt I, (Çev. Kerim Bağrıaçık), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

HEPER, Metin; **İsmet İnönü,** İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.

İPEKÇİ, Abdi, COŞAR, Ömer Sami; **İhtilalin İçyüzü,** Milliyet Yayınları, İstanbul, 1965.

KARAVELİOĞLU, Kamil; **Bir Devrim İki Darbe 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül**, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007.

KARPAT, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi – Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller,** Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

_____.; **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876–1980**, (Çev. Esin Soğancılar), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

KAYNAR, Mete Kaan (Der.); **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri (1923–2006),** İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

KİLİ, Suna; **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1975.

KOÇAK, Cemil; *"Siyasal Tarih (1923–1950)"*, **Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye (1908–1980)**, Cilt IV, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.

_____; *"Siyasal Tarih"*, **Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908–1980),** (Haz. Sina Akşin- Bülent Tanör-Korkut Boratav), Milliyet Kitaplığı, İstanbul.

_____; **İkinci Parti, Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kurulması (1945–1950),** Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

_____; **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938–1945),** Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

KONYAR, Hürriyet; **Ulus Gazetesi CHP ve Kemalist İlkeler,** Bağlam Yayınları, İstanbul 1999.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

ORTAYLI, İlber; **Türkiye'nin Yakın Tarihi,** Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi, Savaş Yayınları, Ankara, 2010.

ÖZÇELİK, Ayfer; *"1960'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı"*, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi,** (Ed. Süleyman İnan-Ercan Haytaoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara, 2006.

ÖZDEMİR, Hikmet; *"Siyasal Tarih (1960-1980),* **Türkiye'nin Yakınçağ Tarihi 1908-1980,** (Haz. Sina Akşin-Bülent Tanör-Korkut Boratav), Milliyet Kitapları, İstanbul, (t.y.)

ÖZTÜRK, Kazım; **Türk Parlamento Tarihi 1966 – 1980,** Cilt II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih (1918–1994),** İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008,

_____; **Türk-Amerikan İlişkileri (1947–1964),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979.

SARINAY, Yusuf; *"Dış Politika (1938–1995)"*, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** (Ed. M. Derviş Kılınçkaya), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.

SEYHAN, Dündar; **Gölgedeki Adam,** Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966.

SEZER, Duygu; *"Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri"*, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1983),** (Ed. Cem Sar-Mehmet Gönlübol), Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.

SOYSAL, İsmail; **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920–1945),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

SUNAR, İlkay; *"DP ve Popülizm"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt VIII, İletişim Yayınları, İstanbul.

TANÖR, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

TEKELİ, İlhan; *"Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt III, İletişim.

TİMUR, Taner; **Çok Partili Hayata Geçiş,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, DP Yokuş Aşağı (1954–1957),** Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991.

TOKGÖZ, Erdinç; **Türkiye'nin İktisadi Tarihi (1914–2007),** İmaj Yayınevi, Ankara, 2007.

TOKGÖZ, Oya; **Seçimler, Siyasal Reklamlar ve Siyasal İletişim,** İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.

TOPUZ, Hıfzı; **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

TURAN, Şerafettin; **İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği),** Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2003

_____; **Türk Devrim Tarihi,** Cilt IV/2, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999.

TURGUT, Nükhet; *"Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı",* **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi,** (Ed. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), Beta Basım Yayın, İstanbul, 1986.

TURGUT, Serdar; **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi,** Ankara, 1991.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TÜRKOĞLU, Pakize; **Tonguç ve Enstitüleri,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

Ulus Gazetesi.

URAN, Hilmi; **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908–1950),** Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

WEISBAND, Edward; **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası,** (Çev. M. Ali Kayabal), Milliyet Yayınları, 1974.

ZÜRCHER, Eric Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

http://www.tbmm.gov.tr Erişim Tarihi: 20 Ocak 2011.

http://www.tccb.gov.tr Erişim Tarihi: 20 Ocak 2011.

Sonuç

Osmanlı dönemi Türk modernleşmesinde ayrı bir yere sahip olan II. Mahmut dönemi, Osmanlı Devleti'nin merkezileşme çabalarının yoğun olarak görüldüğü bir reform süreci olup, devlet düzeninde yapılan hemen her yenilikte bunun yansımalarını görmek mümkündür. Bu dönemde merkeze bağlı eyaletlerin kurulmasından devlet memurlarına dair düzenlemelere, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından modern askeri okulların açılmasına kadar birçok alanda merkezi yönetimi güçlendirme çabalarına girişilmiştir.

Devlet düzeni kadar toplum hayatı açısından da çok önemli kırılmaların yaşandığı Tanzimat döneminde Batı'nın kurum ve kuruluşlarının yanı sıra zihniyeti de Osmanlı aydınlarını yakından etkilemiştir. Fransız Devrimi sonrasında yayılan eşitlik, özgürlik, adalet gibi liberal fikirler Osmanlı dünyasına girmiş ve buna dair düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat döneminde gerçekleştirilen reformlar, demokratikleşme ve hukuk devletine doğru gidişte önemli bir kapı aralarken, Batı'nın kültür şokuna maruz kalan toplumda ciddi bir kimlik bunalımı da doğmuştur.

Osmanlı Devleti'nde halkın kısıtlı da olsa yönetime katılması I. Meşrutiyet ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde, Anayasa ve parlamento Türk siyasi hayatına girmiştir. Ancak anayasal ve parlamenter rejimin süreklilik kazanması II. Meşrutiyetin ilanı ile gerçekleşmiştir. Aslında II. Meşrutiyete giden süreç, Sultan II. Abdülhamit ile Jön Türklerin oluşturduğu İttihat ve Terakki Cemiyetinin mücadelesine sahne olmuştur. Elbette II. Meşrutiyet dönemi Anayasa ve parlamentoyu aşan çeşitli siyasal gelenekleri miras bırakarak Cumhuriyete intikal etmiştir. Ulus devlete gidiş, siyasal katılım ve siyasal çoğulculuk, kadın hakları, milli ekonomi gibi olumlulukların yanı sıra, yöneten değil yönetilen parti, yetkilerin istismarı gibi olumsuzluklar da II. Meşrutiyetin getirdikleri arasında sayılabilir.

Türkiye'de Cumhuriyet, Atatürk dönemi ile başlamıştır. Osmanlı'dan miras alınan geri kalmışlığın üzerine, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın getirmiş olduğu yorgunluğu da üstlenen Atatürk dönemi Türkiyesi, tüm bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için köklü bir değişim-dönüşüm hamlesine girişmiştir. Monarşinin yıkılması, Cumhuriyetin ilan edilmesi, halifeliğin kaldırılması ve milli egemenlik ilkesinin benimsenmesi, reformların değil, devrimin bir çözüm olarak görülmesinin sonuçlarıdır. Devrim hareketleri sadece siyasal alanla sınırlı kalmamıştır. Hukuktan eğitime, ekonomiden gündelik hayata kadar hemen her alanda o tarihe kadar görülmemiş düzeyde yenilikler yapılmıştır. Yine Atatürk döneminde, son yıllardaki Osmanlı diplomasi geleneği terk edilerek *eşitlik* ve *tam bağımsızlık* ilkesi üzerine inşa edilen dış ilişkiler kurulmuştur. İki savaş arası dönemde bir yandan güvenlik politikaları üretilirken, diğer yandan da bölgesel barışın teminatı olan modern bir Türkiye uluslararası alandaki yerini almıştır.

Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesiyle Cumhuriyet tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. *Milli Şef* dönemi olarak da bilinen bu dönemin ilk yıllarında, hemen her şey İkinci Dünya Savaşı üzerine kurgulanmıştır. Dış politikadaki hamlelerden iç politikadaki tercihlere, ekonomik tedbirlerden temel hukuk normlarının üretilmesine kadar, hemen her düzenlemede İkinci Dünya Savaşı'nın izlerini görmek mümkündür. İnönü döneminde Türk siyasal yaşamındaki belki de en önemli olay gerçekleşmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasi açısından tarihsel bir dönüşüm yaşanmış ve çok partili siyasal hayata geçilmiştir. Demokrat Parti'nin kurulması sonrasında gerçekleştirilen 1946 genel seçimleri, Cumhuriyet dönemindeki ilk tek dereceli ve çok partili seçimler olması nedeniyle özgün bir yere sahiptir.

İnönü ve CHP, İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki sıkıntıların ve 27 yıllık iktidar olmanın yıpranmışlığının bedelini, 1950 seçimlerini kaybederek ödemiştir. 14 Mayıs 1950 seçimleri, Türkiye'de kurucu iktidarın kansız bir şekilde yönetimden ayrılması anlamında, dünya tarihinde bile ender görülen bir siyasal sonuç doğurmuştur. 1946 yılında kurulmuş olan Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelmesi, Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes'in ise Başbakan olmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. 1950–1960 arası yaşanan DP dönemi, iç politikada iktidar ve muhalefetin birbirine tahammülsüz siyasetlerine bağlı olarak gelişen gerilimlere sahne olmuştur. Türk- Amerikan ilişkilerinin geliştiği bu dönemde Türk dış politikasının merkezini NATO oluşturmuştur. Soğuk Savaşın en şiddetli yıllarında, dünya ölçeğinde hâkim olan bazı söylem ve uygulamalar iç politikada da kendisini göstermiştir. Bununla birlikte DP döneminde de Cumhuriyetin geleceğine dair bugüne yansıyan birtakım olumluluklar yaşanmıştır.

DP dönemi 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen bir askeri müdahaleyle son bulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen siyasal eğilimlere cevap veremeyen 1924 Anayasası yerine, 1961 Anayasası ikame edilmiştir. Müdahale döneminde Türkiye'nin en özgürlükçü Anayasası olarak değerlendirilen 1961 Anayasası yürürlüğe girerken, Yassıada mahkemesinde yargılanan A. Menderes, F. R. Zorlu ve H. Polatkan'ın idam edilmeleri açıklanması zor bir çelişkili durum yaratmıştır.

27 Mayıs askeri müdahalesinin gölgesinde yapılan 1961 genel seçimlerinden koalisyon hükümeti çıkmıştır. Bununla birlikte DP'nin yerine kurulmuş olan ve bu geleneği sürdüren Adalet Partisi, özellikle Süleyman Demirel'in genel başkan olmasıyla daha da güç kazanmıştır. Adalet Partisi 1965 ve 1969 seçimlerinde tek başına iktidara gelmişse de, 12 Mart 1971'de hükümete verilen muhtıra, Türkiye'de yeni bir dönemi başlatmıştır. Muhtıra sonrasında gerçekleştirilen anayasal değişiklikler ve getirilen kısıtlamalar öğrenci olaylarını ve işçi hareketlerini durduramadığı gibi, siyasetteki istikrarı da bir türlü sağlayamamıştır.

Örtülü bir iç savaşın yaşandığı 1975–1980 yılları arasında 5 binden fazla insan yaşamını yitirmiş, eğitim-öğretimin kalitesi düşmüş, üretim kayıpları yaşanmış ve toplumda kutuplaşma had safhaya ulaşmıştır. 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri müdahale, geniş halk yığınlarını politika dışı bırakmak pahasına söz konusu gerilimli sürece son vermiştir.

6 Kasım 1982'de yürürlüğe giren 1982 Anayasası ile Kenan Evren de yedinci Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır. 1983–1991 yılları arasında Türk siyase-

tinde etkili olan şahıs Turgut Özal, siyasal oluşum ise Anavatan Partisi olmuştur. Özal'ın belirlediği politikalar sayesinde Türkiye, ekonomide, iç ve dış politikada geleneksel değer yargılarından uzaklaşmış ve dünya ile eklemlenme sürecini hızlandırmıştır. Bu hızlı dönüşüm birtakım beklenmeyen toplumsal değişiklikleri de beraberinde getirmiştir.

1989'da Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal'ın 1993 yılındaki ani ölümü Türk siyasetindeki taşları yerinden oynatmıştır. Cumhurbaşkanı seçilen Süleyman Demirel, Başbakanlığa Tansu Çiller'i atamıştır. 1983'ten 1991'e kadar iki dönem Anavatan Partisi'nin tek parti hükümetiyle yönetilen Türkiye, 1991'den 2002'ye kadar çeşitli koalisyon hükümetleri tarafından idare edilmiştir. Farklı siyasal eğilimlerin ve partilerin hükümet ortağı olduğu bu yıllarda, iç politikada PKK terör örgütü ile mücadele hep gündemde kalmıştır.

Siyasette iç güvenlik ve terör sorunu, ekonomide enflasyon, hükümetlerin temel sorunu olmuştur. Dış politikada ise Kıbrıs temel sorun olarak varlığını korurken Avrupa Birliği ile ilişkiler hemen her hükümetin programında yer almıştır. Ermeni sorunu da yine Türkiye Cumhuriyeti'nin göz ardı etmemesi gereken bir konu olarak gündemdeki yerini korumuştur. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsız devletler olarak belirmesi ve tek kutuplu bir dünyaya doğru gidilmesi, Türk dış politikasında da eksen tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

Saadet Partisi'nden ayrılan bir grup siyasetçi tarafından kurulmuş olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 ve ardından 2007 seçimlerinde tek başına hükümeti kuracak kadar oy toplaması, bir anlamda koalisyon hükümetleri dönemini de kapatmıştır. Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakan olarak ön plana çıktığı bu yıllarda, 2007'de görev süresi dolan Ahmet Necdet Sezer'in yerine, Erdoğan ile aynı siyasal gelenekten gelen Abdullah Gül Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 2000'li yıllarda hala 1982 Anayasası ile yönetiliyor olması, ciddi siyasal açmazları da beraberinde getirmiştir. Anayasal değişikliklerin toplumun ihtiyaç ve beklentilerinden çok, Avrupa Birliği ile ilişkilerin bir gereği olarak yapılması, uygulamalarda zaman zaman sıkıntılara yol açmıştır.

Türkiye'nin son iki yüz yılı ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa; Türk modernleşmesi, bünyesinde demokratikleşme, merkezileşme, uluslaşma gibi unsurlarla birlikte Osmanlı Devleti'nin son yüzyılının bir sorunsalı olarak Cumhuriyet'e intikal etmiş, yeni kurum ve kavramları da içine alarak günümüze kadar taşınmıştır. II. Mahmut Dönemi, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinin en önemli kilometre taşları olarak belirirken, Cumhuriyet ve Atatürk dönemi devrimleri, bizatihi modernleşme süreci açısından temel kırılma noktaları olmuştur. Aslında kendi içinde de dönemlere ayrılabilen Türkiye Cumhuriyeti tarihi, aynı zamanda modernleşmenin de bir tarihi olarak ele alınabilir.

Daha açık bir deyişle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, tarihsel açıdan Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında başlayan ve gelişen modernleşme hareketlerinin bir devamı gibi görünmekle birlikte, kendinden önceki modernleşme hamlelerini aşan, daha kapsamlı ve güçlü bir yenilik sürecidir. Ancak Cumhuriyet, büyük bir tarihsel kopuşun sonucu olarak kurulmasına karşın, Osmanlı Devleti'nden kendine

geçen birtakım sorunlarla da yıllar yılı uğraşmak zorunda kalmıştır. Günümüz Türkiyesi'nin gündeminde yer alan din devleti olgusu ile Kürt sorununun Cumhuriyetle başladığını söylemek, doğru bir yargı değildir. Bu sorunlar olsa olsa Cumhuriyet'in çözmeye muvaffak olamadığı sorunlar olarak ele alınabilir. Yine Ermeni Sorunu gibi Türk dış politikasının merkezindeki yerini uzun yıllardır koruyan bir sorunun da, Cumhuriyet ile başlamadığı bir başka tarihsel gerçektir. Bu sorunun çözümünde de Cumhuriyet, henüz istediği sonucu elde etmiş değildir.

Bazı siyasal, sosyal ve ekonomik sorunların çözümsüzlüğünde ve ayrıca yeni sorunların belirmesinde, içerideki uygulamalar kadar, dış dünyada yaşanan olayların da etkisi olmuştur. Başka bir deyişle Türkiye'de yaşanan bazı olumsuzluklarda ya da başarısızlıklarda, tek sorumlu olarak siyaset alanı görülmemelidir. Bu bağlamda tarihçiye düşen görev, geçmişe dair mahkemeler kurarak hesaplaşmaya girişmek olmamalıdır. Tarihçi, olay ve olguları her türlü önyargıdan uzak bir şekilde ortaya koymalı ve elde ettiği bilgileri toplumla paylaşmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti tarihine de bu tarih metodolojisi çerçevesinde yaklaşılmalıdır.